

ANTHROPOLOGIA INTEGRATA

ČASOPIS PRO OBECNOU ANTROPOLOGII A PŘÍBUZNÉ OBORY
JOURNAL FOR GENERAL ANTHROPOLOGY AND RELATED DISCIPLINES

2/ 2011/2

MASARYKOVA UNIVERZITA
AKADEMICKÉ NAKLADATELSTVÍ CERM

Anthropologia integra je mezinárodní recenzovaný časopis publikující výsledky vědeckého výzkumu, originální metody, eseje, recenze a zprávy z oblasti obecné (biologicko-socio-kulturní) antropologie a příbuzných disciplín.

Anthropologia integra is an international peer-reviewed journal that publishes the results of scientific research, original methods, essays, reviews and notices from the field of general (biological-socio-cultural) anthropology and related disciplines.

Šéfredaktor / Editor-in-chief

Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Výkonný redaktor / Managing Editor

Mgr. Tomáš Mořkovský, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Redakce / Editors

Stáňa Bártová, Anatomický ústav Lékařské fakulty Masarykovy univerzity

Mgr. Martin Čuta, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Jan Jordán, Brno

Mgr. Alena Langaufová, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

RNDr. Petra Urbanová, Ph.D., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity

Adresa redakce / Address of editor's office

Anthropologia integra, Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vinařská 5, 603 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz; tmorkovsky@email.cz / Anthropologia integra, Anthropological Institute, Faculty of Science, Masaryk University, Vinařská 5, 603 00 Brno, Czech Republic, e-mail: jmalina@sci.muni.cz; tmorkovsky@email.cz

Redakční rada / Editorial Board

Prof. RNDr. Ivan Bernasovský, DrSc., Fakulta humanitních a přírodních věd Prešovskej univerzity v Prešove, Slovenská republika

Prof. Dr. H. James Birx, Ph.D., Dr.Sc. hc, Department of Anthropology, Canisius College, Buffalo, New York, USA;

Distinguished Visiting Professor, Faculty of Philology, University of Belgrade

Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., Katedra antropologických a historických věd Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni

Prof. Vittorio Pesce Delfino, Dipartimento di Anatomia Patologica, Università degli studi di Bari; předseda Consorzio di ricerca DIGAMMA, Bari, Itálie

RNDr. Hana Eliášová, Ph.D., Kriminalistický ústav Praha

PhDr. Eva Ferrarová, Ph.D., Ministerstvo vnitra České republiky

PhDr. Jan Filipický, CSc., Orientální ústav Akademie věd České republiky

Doc. Ing. Petr Hlaváček, CSc., Fakulta technologická Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně

Prof. Dr. Bruce Jackson, Department of Anthropology, State University of New York, Buffalo, USA

Prof. PhDr. Josef Kolmaš, DrSc., emeritní ředitel Orientálního ústavu Akademie věd České republiky

Prof. Dr. Janusz Piontek, Ph.D., DSc., Institute of Anthropology, Adam Mickiewicz University, Poznań, Polská republika

Dr. Stefan Lorenz Sorgner, Ph.D., Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg, Spolková republika Německo

Prof. PhDr. Jiří Svoboda, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity a Archeologický ústav AV ČR Brno

Doc. Ing. Jan Sýkora, Ph.D., Ústav Dálného východu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Prof. Erik Trinkaus, Washington University, Saint Louis, USA, člen National Academy of Science of USA

Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc., Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy v Praze

Doc. RNDr. Václav Vančata, CSc., Oddělení antropologie Katedry biologie a ekologické výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

RNDr. Daniel Vaněk, Ph.D., Forezní DNA servis, Fakultní nemocnice Na Bulovce, Praha

Doc. MUDr. Jaroslav Zvěřina, CSc., Sexuologický ústav 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice Univerzity Karlovy v Praze

Vydavatel / Published by

Masarykova univerzita, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno, IČ 00216224

**muni
PRESS**

Ve spolupráci s Akademickým nakladatelstvím CERM, Purkyňova 95a. 612 00 Brno, IČ 60733411

Recenzovaný vědecký časopis je publikován dvakrát do roka na internetu a tiskem v nákladu 200 výtisků. Toto číslo vychází 15. 12. 2011.

Cena za číslo je 250 Kč.

Objednávky časopisu přijímá vydavatel.

Více informací a obsah časopisu je k dispozici na: <http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=532>

Časopis vítá odborné texty (v anglickém, českém, francouzském, německém, slovenském a španělském jazyce), které odpovídají jeho interdisciplinárnímu zaměření. Redakce přijímá příspěvky elektronicky, e-mailem, spolu s průvodním dopisem (může být součástí e-mailu) a úplným kontaktem na příspěvatele / příspěvatelku (včetně telefonního čísla).

Příspěvky zasílejte na obě dvě uvedené adresy: jmalina@sci.muni.cz a tmorkovsky@email.cz.

Uzávěrka příštího čísla (roč. 3, č. 1, 2012) je **15. března 2012**.

Reviewed scientific journal issued twice a year on the internet and in print with a circulation of 200 copies.

Price of one printed issue is 250 Kč (10 EURO).

Orders for the journal are accepted by the publisher.

More information and content of the journal are available on the website: <http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=532>

The journal welcomes submissions in Czech, English, French, German, Slovak and Spanish, relating to the field of anthropology (broadly conceived as an integral branch of science with interdisciplinary orientation). The editor's office accepts electronic contributions sent via e-mail with an accompanying letter, including complete contact information (telephone number included).

Contributions should be sent to both e-mail accounts: jmalina@sci.muni.cz and tmorkovsky@email.cz.

The deadline for the next number (volume 3, number 1, 2012) is **March, 15th, 2012**.

Obálka / Cover: Stáňa Bártová.

Grafická a typografická úprava / Graphic and typographic design: Stáňa Bártová, Jan Jordán, Tomáš Mořkovský.

Sazba / Typesetting: Tomáš Mořkovský.

Ilustrace na přebalu / Illustration on cover (*Adam a Eva / Adam and Eve*, 1998, olej / oil, sololit / fibreboard, 66x50 cm)

a v záhlaví / and at the head (*Logo Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity / Logotype of the Anthropological Institute, Faculty of Science, Masaryk University*, 1999, tuš / Indian ink, papír / paper, 16x9,7 cm) Alois Míkulka.

Tisk / Print: Tiskárna Didot, spol. s.r.o., Trnkova 119, 628 00 Brno-Líšeň.

Registrováno MK ČR pod č. MK ČR E 19852

ISSN 1804-6657 (tištěná verze)

ISSN 1804-6665 (on-line verze)

Obsah / Contents

Studie / Studies

- 7 Ryan J. Trubits
Chimpanzees, Bonobos, & Humans: A Contrast in Behavior & Evolutionary Significance
Šimpanzi, bonobové a lidé: Rozdíly v chování a jejich evoluční význam
- 19 Václav Páral – Martin Pyszko
Kosti ze středověké kuchyně
Bones from Medieval Cuisine
- 27 Josef Unger
Čtyři roky antropologicko-archeologického výzkumu v Tasově u Velkého Meziříčí
Vier Jahre anthropologisch-archäologischer Forschungen in Tasov bei Velké Meziříčí
- 35 Michaela Králíková
Pohřbívání uvnitř a vně kostelů – brněnské kostelní pohřby v době 17.–18. století
Burials Inside and Outside Churches – Church Funerals in Brno During the 17th–18th Century
- 41 Martin Soukup
A Visualization and Representation of the Culture in Yawan, Papua New Guinea: Drawings in the Context of a Visual Anthropology
Vizualizace a reprezentace kultury v Yawanu, Papua-Nová Guinea: Kresby v kontextu vizuální antropologie
- 53 Markéta Poláková
Draci a hrdinové – upíři a oběti (hledání magických bytostí ve světě vědy a techniky)
Dragons and Heroes – Vampires and Victims (Searching Magic Beings in the World of Science and Technique)
- 63 Vladimír Liščák
Odoric of Pordenone and His Account on the orientaliū partium in the Light of Manuscripts
Odorik z Pordenone a jeho zpráva o „východních krajích světa“ ve světle rukopisů
- 75 Lucie Olivová
Some Observations about Book Collecting in the 18th Century China
Poznatky o sběratelství knih v Číně v 18. století
- 85 Lukáš Jirsa
Gran Torino Clinta Eastwooda a smrt Západu
Clint Eastwood's Gran Torino and the Death of the West

Eseje / Essays

- 95 Václav Soukup
Příběh o archeologických vrstvách, písku a ledňáčkově
A Story about Stratigraphy, Sand and a Kingfisher

Obsah / Contents

Zprávy / Reports

- 97 Lucie Olivová
Kulturní a sociální antropologie východní Asie: Každoroční konference
Cultural and Social Anthropology of East Asia: Annual Workshops
- 98 Markéta Poláková
Konference na Katedře teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze
Workshops at the Department of Cultural Studies (Culturology), Faculty of Arts, Charles University in Prague

Fórum / The Forum

- 101 Jaroslav Malina – Jan Filipický
Výzkumný projekt „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění“
Research Project “Man–Car / Car–Man: Life – Science – Art”

Recenze / Reviews

- 131 Břetislav Vachala
Amarnské palácové malby
Amarna Palace Paintings
- 133 Martin Rychlík
Kultura jako životní téma mezi přírodou a – kulturami
The Culture as a Life's Topic between Nature and – Cultures

Popularizace vědy / Popularization of Science

- 135 Michaela Konopíková
Automobil a film: Antropologické entity moderní a postmoderní doby
Car and Film: Anthropological Entities of Modern and Postmodern Age

Věda & umění / Science & Art

- 143 Jaroslav Malina
Ašot Ašotovič (povídka)
Ashot Ashotovich (short story)

Z redakční pošty / The Editorial Post

- 148 Alois Samohýl: *Na cestě (1929–2011)*
Alois Samohýl: On the Road (1929–2011)

Chimpanzees, Bonobos, & Humans: A Contrast in Behavior & Evolutionary Significance

Ryan J. Trubits

Peace Corps, stationed in Guinea, Peace Corps Headquarters 1111 20th Street, NW Washington, DC 20526

Received 5 September 2011; accepted 4 November 2011

ŠIMPANZI, BONOBOVÉ A LIDÉ: ROZDÍLY V CHOVÁNÍ A JEJICH EVOLUČNÍ VÝZNAM

ABSTRAKT Antropologové uznávají jak blízkou podobnost, tak i výrazné rozdíly mezi lidmi a lidoopy, a z nich jmenovitě šimpanzi a bonoby. Vedle uznání zjevných biologických charakteristik bylo také třeba, aby primatologové prozkoumali psychologické a sociální podobnosti mezi lidským živočichem a dvěma druhy rodu *Pan*. Jane Goodallová byla průkopnicí dlouhodobého pozorování divokých šimpanzů na krátkou vzdálenost v jejich přirozených prostředích. Výsledky převratných výzkumů Harolda Coolidge a Franse de Waala přispěly podobným způsobem k pochopení a porozumění bonobů. Tyto studie zřetelně svědčí o nápadném kontrastu mezi agresivním šimpanzem a mírumilovným bonobem. Náš vlastní druh nadto sdílí některé psychologické a sociální aspekty s oběma zmíněnými pongidy. Antropologové tedy dnes mohou s jistotou zasadit všechny tři druhy do evolučního rámce.

KLÍČOVÁ SLOVA agrese; rozdílnost v chování; mozek; prostředí; evoluce; mezidruhové rozdíly; sex; násilí

ABSTRACT Anthropologists recognize both the close similarities and distinct differences between the human species and the great apes, especially the chimpanzee and the bonobo. Besides acknowledging the obvious biological characteristics, primatologists needed to also investigate the psychological and social similarities between the human animal and the two *Pan* species. Jane Goodall pioneered the close-range and long-term observations of wild chimpanzees in their natural habitats. Likewise, Harold Coolidge and Frans de Waal contributed to understanding and appreciating bonobos as a result of their ground-breaking research. These studies clearly attest to a striking contrast between the aggressive chimpanzee and the peaceful bonobo. Furthermore, our own species shares some psychological and social aspects with both of these pongids. Consequently, anthropologists can now confidently place all three species within an evolutionary framework.

KEY WORDS aggression; behavioral diversity; brain; environment; evolution; interspecies differences; sex; violence

INTRODUCTION

The study of social behavior in primates is imperative in terms of humans coming to accept their emergence from a fossil apelike form. Researching interspecies diversity in chimpanzees and bonobos has impacted the way science understands the evolutionary forces that took place at the origin of *Pan*'s divergence. These species are a window into our past and the great apes are the closest living links we have to our extinct ancestors. They make excellent models for identifying our ancestral traits and allow researchers the ability to rationally understand, appreciate, and speculate on how our fossil ancestors developed into the complex human species of today.

EARLY CHIMPANZEE STUDIES BEFORE JANE GOODALL

The first documented chimpanzees brought to Europe came from Angola and were presented to the Prince of Orange in 1640 (Boesch *et al* 2002). For the next three centuries, explorers from Europe continued to shoot and kill chimpanzees in order for them to be shipped back to Europe to be studied. There was a particular interest in investigating the anatomy and eidonomy of chimpanzees. As interest peaked for this species, trappers became focused on capturing and bringing live specimens to Europe so that researchers could observe their social behavior. With this opportunity to view this

species in captivity, people realized that chimpanzees shared many similar behavioral traits to our species; they are able to create and manipulate tools, express facial emotions, and are natural problem solvers. While these discoveries about captive chimpanzees shed light on the potentiality of chimpanzee research, only recently has studying pongids in the wild been a common practice.

JANE GOODALL'S EARLY OBSERVATIONS

Jane Goodall's research of wild chimpanzees at Gombe Stream National Park, Tanzania, in 1960, transformed primate research studies as we know it. Sponsored and mentored by the late Louis S. B. Leakey, Goodall has devoted over 45 years of her life to studying the social interactions of debatably the pongid most similar to humans. It was Goodall's discovery of chimpanzee terming that changed science's understanding of what is classified as distinctly human behavior and allowed her to continue her research for the National Geographic Society. In reaction to Goodall's discovery, Louis Leakey stated that science "must now redefine man, redefine tool, or accept chimpanzees as human" (Goodall 2000).

Goodall's observations of hunting fish with pipe-like sticks, the extraction of honey from hives, and the use of leaves as sponges expressed the unique social behaviors of chimpanzees. While tool usage varies from group to group, there is evidence proving that this pongid critically thinks in order to solve problems. These techniques are learned generally by an individual in a community and are later learned by others through imitation. Members observe the intrinsic benefits that a new skill brings about and will replicate said behavior. Chimpanzees have fascinating social behavior patterns. They live in communities that vary from 10 to 100 members and subsist in diverse environments that provide a mosaic of varying social behavior practices. Chimpanzee groups are classified as fission-fusion societies. Goodall's observations shed light on the disparity in male and female roles in a community. She determined that males form close bonds with their male conspecifics; natal dispersal is uncommon in males, which promotes close social bonds between males. The males of a community are very social with one another; they spend a considerable amount of time grooming, hunting, and protecting their territory. Their social alliances are a contributing factor in the success of a community.

Female chimpanzee life focuses primarily around caretaking for their offspring; parenting is a fulltime commitment. Mothers devote a considerable amount of their life being pregnant or caring for infants who are completely dependent on their mothers for up to six years. If it was not for their time raising offspring, then chimpanzee infants would not receive the attention they need in order to survive. This close and personal relationship is maintained for the remainder of the child's and mother's life. Being a successful mother, who mates with high-ranking males, has a direct correlation to reproductive success and the passing on of one's genetic traits.

Outside of caring for one's offspring, mothers must provide themselves and their young with sustenance. Accessing essential resources has a direct impact on reproductive success and longevity. Females in chimpanzee communities have little to no social contact with each other. This social behavior can be explained due to both limited feeding sites and resources. This causes members to scramble for food and the environmental conditions have caused social relationships between female chimpanzees to be limited. With the need to constantly search for resources, females are not given the opportunities to be prosocial which generally takes place between male chimpanzees. In sharp contrast, acts of grooming, hugging, and vocalization cement alliances which promote equality in a community of female bonobos.

Chimpanzees practice a predominately female biased dispersal. Females are free to leave societies and join other groups; it is advantageous to a chimpanzee community that females leave their natal community. This dispersal avoids the possibility of incest. Leaving a natal community is possible for females because the sexual swelling of a female's hindquarters is seen as a "passport" into other communities. This pink football-sized sexual sac is appealing to males and makes access into a new community probable. Usually individuals that leave their natal region are vulnerable to leaving home because they are unaware of the locations of food sites, and are at risk of aggression from conspecifics. Solitary females that leave their natal community's range will cross borders and come into contact with patrolling males from neighboring groups. Males are less likely to attack a visibly estrous female than one that may already be pregnant.

The female's estrous cycle is on a 34 to 35 day cycle. For nine to ten days the bare skin on her bottom becomes pink and swollen; this is a result of sexual swelling on the female's hindquarters. This hormonal reaction is triggered and is a signal which expresses her sexual availability and also when conception is optimum. The membrane inflates from an increase in hormones. Scientists believe that females are key to the success of chimpanzee population groups. Females sexually select males that are considered most fit. Researchers believe the swelling is an adaptation that promotes reproductive success and also competition among males.

JANE GOODALL'S LATER OBSERVATIONS

Territory while not being clearly marked is one of the sole reasons for violence in chimpanzee society. Jane Goodall reported in her testimonies that brutal displays of aggressive acts escalated to even murder when male chimpanzees strayed from their natal group. Males that drift away from a group are usually killed and eaten. Intergroup violence customarily takes place only when a rival group outnumbers the neighboring community. Territory expansion is important for increasing community resources. Extending borders improves access to suitable mates, fruit trees, sources of water, and termite hills.

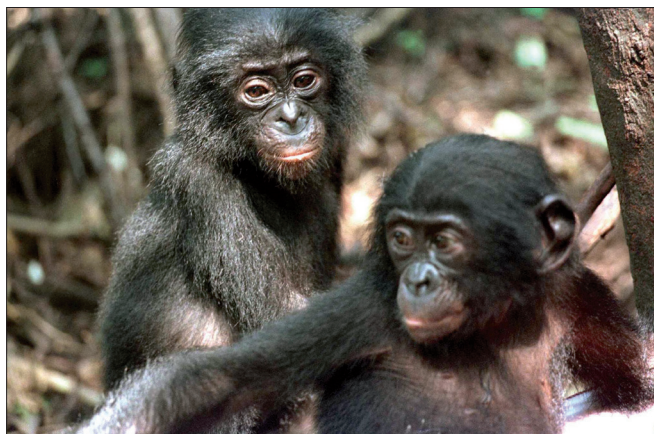

Fig. 1. Peaceful infant bonobos.

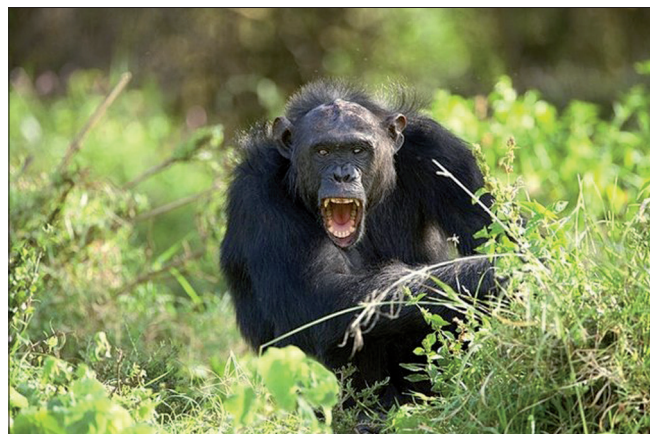

Fig. 2. Charging chimpanzee.

Illustrations 1 and 2 demonstrate a contrast in social behavior between the aggressive chimpanzee and the peaceful bonobo.

On January 7, 1974 the perception of chimpanzees changed forever. Goodall's team in the Gombe discovered that the Kasakela group systematically eliminated the neighboring community of the Kahama. Researchers found particularly disturbing that this bordering community once was a part of the Kasakela. These groups had once lived in peace with one another. Ordinarily, violence is not prevalent in chimpanzee communities but in this unique case the chimpanzees of the Kasakela group deliberately raided the territory with apparent intention of acquiring resources through the use of "coalitionary aggression" (Goodall 1986, Wrangham 1999). Similar to humans, chimpanzees have the capacity of treating members of their own species as inferior. Group solidarity and identification is extremely influential in perception; chimpanzees that once lived in peace with one another almost overnight became enemies because of conflicting interests which lead to "dechimpanzation" (de Waal 2005).

Chimpanzees live in complex and highly stratified-patrilial societies with leaders dictating social convention. Males grow up with one another and form close social bonds with their cohorts. These close affiliative relationships permit individuals within a group to hunt and search for resources. On hunts males share a sense of euphoric excitement which is demonstrated in grinning, embracing, the standing up of body hair, and gesturing to other members of their unit (Wilson 2003). In these efforts alpha males gain precedence over resources, especially the access to estrous females. The ability for males to maintain support through mutual assistance and affiliative interactions with other males plays a critical role in the general fitness of a male.

Successful border patrols and agonistic contexts will result in meat sharing or the exchange of resources. Sharing meat with allies strengthens social cohesion and also entices females to fulfill male sexual gratification (Mitani 2009). Chimpanzees will also fight for resources with neighboring groups and are extremely hostile toward outsiders because they are xenophobic.

Chimpanzee hierarchies are not static; there is constant strug-

gle for claiming alpha-male status. Young adult males do not inherit their ranks from their fathers. They strive to oust leaders by forming coalitions with rivals to cause upheaval to the social order. Alliances between chimpanzees customarily take place between two high-ranking opponents. However, these partnerships are not permanent. Support can change when it is pertinent to shift support for another male who gives a male chimpanzee the best opportunity to gain access to estrous females. Older males unable to physically outperform against young males must rely on their social networking abilities in order to secure their status in the community and obtain adequate mating opportunities.

When male chimpanzees take over a community it is natural that they deliberately kill off all infants that are not sired by them. This is known as infanticide; males will intentionally kill off the previous leaders offspring in order to cause females to end weaning and begin cycling sooner. As a result, males are able to have access to mates, pass on their genes, and eliminate males that could challenge their leadership in the future. Female chimpanzees try to protect their infants but males are larger and by far stronger. That is why many female chimpanzees remain isolated from large communities for the initial years of their infant's development in order to avoid aggressive males.

Fatal coalitionary killing attacks are also present within intragroup contexts such as in Ngogo (Watts and Mitani 2004) and also in Budongo (Fawcett and Muhamuza 2000). In both cases adult male members inflicted fatal wounds on a conspecific within their own unit-group. When violence occurs within a community, it is usually pertaining to a coalition attempting to overthrow an alpha male. In these reports subordinate members did not challenge a higher-ranking male's hierarchical status. The victims in both instances were low-ranking members of the community, and made no attempts to cause social upheaval within the group. GRA (Ngogo) and Zesta (Budongo) were socially marginal, having little association with other males, specially in the act of grooming community members. GRA and Zesta were both potential

Fig. 3. Frans de Waal at Emory's Yerkes National Primate Research Center. Photo from *Emory Magazine*, Spring 2006, by Paige P. Parvin, associate editor, 96c. Photograph by Kay Hinton.

candidates for mating with females. It is clear that GRA's introverted behavior directly impacted on his survivability. Few grooming partners, especially in the case of GRA, impacted the chimpanzee's ability to form "influential allies" (Watts 2003). The actions that were taken to eliminate GRA were planned and acceptable by members of the community. These social factors provided an atmosphere of high mating competition, and as a result losing one male relatively low on the social hierarchy meant that GRA was disposable (Watts 2003). Males targeted him in order to eliminate competition for the access to females.

In Ngogo and also Budongo group members ganged up on the lower-ranking males. There were particular individuals as the primary attackers, but there were no chimpanzees who attempted to stop the acts of aggression from taking place. Members of high ranking status, adolescents, and females were bystanders observing the acts performed on conspecifics. Females are the limiting resource for males and they determine reproductive success (Strier 2007); this is the primary cause for chimpanzee intergroup aggression and also intragroup hostility. Since GRA had copulations, males appeared to resent his success with females. While GRA did not challenge the order of higher ranking males, participants in the act might have perceived GRA as a threat to their status. This was evident based on previous coalitionary attacks performed on GRA (Watts 2003). The documentation of these events emphasizes the true driving force of natural tendencies which is individual fitness in male chimpanzees.

EVOLUTIONARY INTERPRETATION OF CHIMPANZEE BEHAVIOR

Since the 1990s, field research on chimpanzees has advanced in several ways. First, several projects have lasted long enough to document whole life histories of known chimpanzee communities. Second, new study sites have been established with

niches of 'unusual' environmental features. Third, researchers have incorporated neighboring communities to examine intrapopulation variability. Fourth, analysis of the genetic relationships among group members has revealed the history of group members and the fitness consequences of social and reproductive strategies. Finally, a new generation of researchers has entered the arena, challenging old themes with new hypotheses and techniques.

These field studies were then later collaborated at the turn of the century. Anthropologists demonstrated that natural social behavior patterns vary among different wild chimpanzee groups. Differences in the behavioral repertoires were due to the geographical isolation of chimpanzee communities. Researchers from seven major long-term studies synthesized their information which accumulated over 151 years of chimpanzee observation. Over 39 different behavioral patterns were identified including the use of tools, grooming, and courtship behaviors. Social actions were classified as either customary, habitual, or absent. The ecological conditions played a major factor in the existence of behaviors. The discovery of these diversified behaviors is "highly distinctive, a phenomenon characteristic of human cultures but previously unrecognized in non-human species" (Whiten *et al* 1999). These findings caused scientists to reinterpret what is defined as culture. In this instance, chimpanzee communities are learning through transmitting information between one another both socially and observationally. While transmission of behavior is common in the animal kingdom it is usually only a single behavioral pattern: "chimpanzees have indicated that multiple behavioral variants may exist" (Whiten *et al* 1999).

Another major topic of discussion for anthropologists has been determining why chimpanzee conduct has promoted aggressive behavior. Researchers have presented that selection has favored males that can control limited resources such as mates and food. This has directly impacted individual fitness. Cooperative behavior in chimpanzees has been conducted in laboratories in order to understand the inner psychology of our living evolutionary cousin. Research conducted by both Joan Silk *et al* (2005) and later Keith Jensen *et al* (2006) concluded that chimpanzees made choices solely on personal gain. There was no regard for the fitness of conspecifics (Jensen *et al* 2006). Jensen's study was broken down into three experiments. Researchers placed chimpanzees in a controlled environment in which subjects were forced to decide on the outcome of their general welfare and also the outcome of a conspecific. The first experiment tested for direct fitness: selfishness and mutualism. The two remaining experiments tested indirect fitness in which the chimpanzees had the choice to provide food solely for another chimp (altruism) or to prevent the conspecific from receiving any benefit (spitefulness). The experiments concluded that chimpanzees are ego driven and not concerned with the general benefit of others. Jensen's test utilized W.D. Hamilton's fitness matrix, which allowed for a polarizing behavior model and gave chimpanzees the choice in their outcome. The goal of the experiment was to test if there was a propensity in chimpanzees to aid conspe-

cifics in need which tested Ernst Fehr's proposition that "altruism as exhibited by humans has been claimed to be unique in the animal kingdom." Each experiment was constructed to isolate two potential decisions. The design of the experiment forced subjects into an outcome. Even if chimpanzees were inactive, their behavior resulted in a positive or negative outcome. The experiment held individuals accountable for their decisions. As a result, this provides experimenters with direct assessment of mutually incompatible behavior strategies (Jensen *et al* 2006). In contrast, Joan Silk's (2005) experiment resulted in an analogous outcome but failed to hold the chimpanzees accountable for the consequences of their choices and the impact that would have on conspecifics.

In both experiments, outcomes were similar. When chimpanzees were placed in situations pertaining to food, they were only interested in their own personal needs. Even when chimpanzees were aware that they had control over the outcome of a conspecific's fitness, it did not impact their decision making (Jensen *et al* 2006). These scientific experiments provide researchers with important insights on chimpanzee psychology and social behavior, while further supporting the impact that limited resources have on competition in chimpanzees.

EARLY BONOBO STUDIES

Bonobos were first discovered in the 1920s, during the age of colonialism, by Belgian hunters. Science's first skeletal evidence was from the remains that these explorers sent from the Congo to the Belgium Kingdom. They were scientifically described in 1929 by Schwartz. Since the 1930s, bonobos were claimed to be a sub-species classified as pygmy chimpanzees. They were identified as their own species in 1933 by Harold Coolidge, an American anatomist, who claimed that the species was structurally different from the chimpanzee. The major anatomical differences between bonobos and chimpanzees is that bonobos have a slender frame and males are only slightly larger than females. From the neck up, bonobos resemble chimpanzee. Males are more robust than females, with larger canine teeth. From the neck down, males and females are almost identical. As a result of two to three million years of evolutionary isolation, the common ancestral species specialized to form the modern chimpanzee and bonobo.

Behaviorally these species could not be any different. The first major study that helped shed light on this behavioral disparity was performed in the 1930s by Eduard Tratz and Heinz Heck at the Hellabrunn Zoo in Munich. Their eight point behavioral template isolated the sexual, aggressive, and vocal expressions of these species. This study was sadly disrupted due to the break out of World War II. This setback has been one of many in the search for understanding and appreciating this pongid.

The first field studies of living bonobos in their natural environment began in 1972, pioneered by Toshisada Nishida. His efforts provided science with a survey of the west bank of Lake Tumba. That same year, a team from Yale University

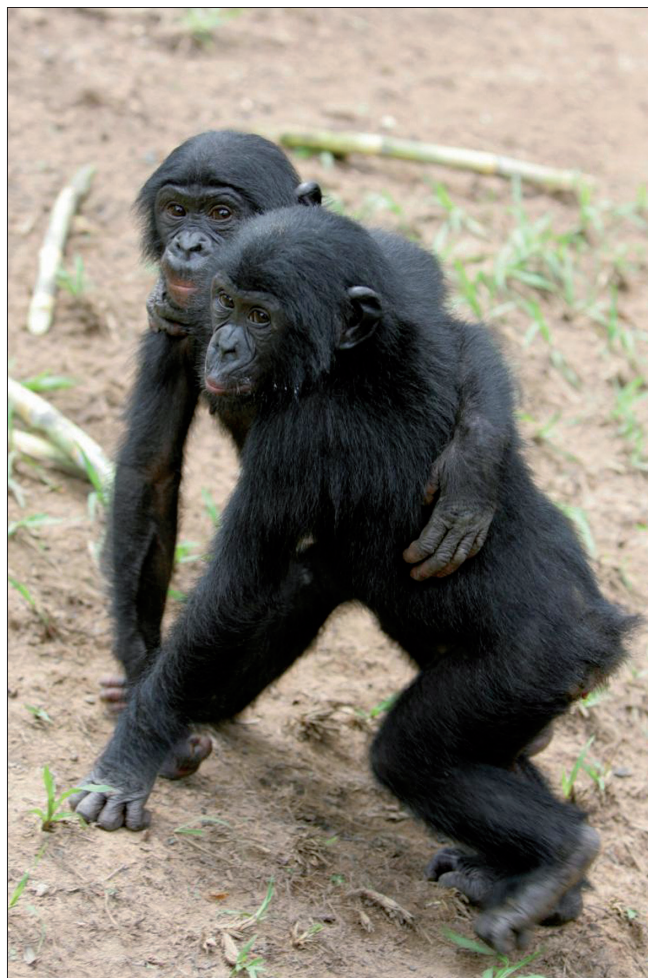

Fig. 4. Two bonobos embracing each other.

began a two-year study at Lake Tumba; which is considered the first field study site. In 1973 a comprehensive study was performed by Takayoshi Kano; his work was the first extensive long-term field site.

Bonobos have been one of the most difficult apes to study. Research has been restricted for many reasons. Bonobos are a shy and timid species, habituating populations takes time in order to observe them. Sites such as Wamba utilized sugarcane to entice bonobos, which made bonobos more prone to approach, allowing researchers the opportunity to study them at a closer proximity. Since 1976, this study site has focused its research on the various aspects of bonobo ecology and behavior.

Another challenge in researching bonobos is their environment. The species resides in the second largest rain forest in the world. It is an environment that is isolated and densely covered by a tropical forest. The Democratic Republic of Congo is 80 percent covered by tropical forest. The size of the country is deceiving; to the eye one may think the DRC is small, due to its size on a map, but in actuality, it is about the size of England. Access to this remote land is a challenge in itself, as one must hike through the rainforest or paddle down narrow river channels.

As long-term field studies began to make progress civil war broke out in the Democratic Republic of Congo in 1991. The political unrest of this country once again set back the opportunity to understand this pongid's social behavior. Bonobos are indigenous to this region and there was no access to safe study sites. During the early 1990s new and exciting findings were made but then a long-lasting civil war took place from 1996-2002. Many primatologists feared that the bonobo species would decline significantly in numbers or become extinct. Fortunately, the species survived the acts of human violence, and researchers were able to continue their studies in 2002. In response to the aftermath of the Democratic Republic of Congo's political turmoil, science has now made a more conscious effort to examining the total range of this pongid and also to working with local communities to protect the global range of this endangered species.

MAKE LOVE NOT WAR

The natural environment has played a significant role on developing bonobo male and female social and emotional patterns. Resembling chimpanzees, bonobos live in large, multi-male, multi-female communities in which males remain in their natal groups and females disperse before or after reproduction. In contrast to chimpanzees, the bonobo's tranquil environment permits female bonobos to create alliances with unrelated females in other groups. Bonobos live in a food-rich environment with herbaceous vegetation in their diet, in addition to fruit sites, which reduces the risk of competition at feeding sites for large groups compared to chimpanzees.

Though the majority of their diet is fruit, bonobos are also known to consume small mammals, insect larvae, earthworms, honey, and eggs (de Waal, Lanting 1998). Unlike chimpanzees, bonobos do not collaboratively hunt mammalian prey, but food sharing is present between individuals (Boesch *et al* 2002). Because of the relative richness of their habitat and availability of food sources, there is little constraint on bonobo group size. This has led to a decrease in intraspecific feeding competition and heightened sociality, especially among females.

Male bonobos do not have the same social dominance that is present in chimpanzee communities. Chimpanzee behavior has evolved to promote opportunists who take control over their own status. Dominance hierarchies in bonobo communities are weak and almost nonexistent. The reason for this diminished competition is due to the frequency in opportunities to mate with females, female preference in choosing a suitable mate, and also the importance of maternal support in obtaining rank (Furuichi, Thompson 2008). Takeshi Furuichi has distinguished the significance of three maternal support classes in the male bonobo linear rank hierarchy: males that are raised by young mothers who assist in resolving aggressive interactions with other males will attain higher ranks than males born to older mothers whose ability to provide support is limited. The lowest ranking males are

ones who are orphans. In particular, those who are left isolated and forced to take care of themselves will struggle to receive the proper nutritional support, which would normally be given during nursing, and also the challenge of establishing their place in a community which is extremely difficult to overcome. The reason male status is so dependent on their mother's assistance is due to the inability for males to form coalitions.

Mothers have an indirect incentive to promote their son's rise in status because it promotes her own lineage via the children her son will sire: "natural selection must have favored mothers who actively assisted their son's status quests." (de Waal 2005). The importance of obtaining high rank status for males greatly impacts female tolerance which allows them to have access to food and sex partners.

Bonobo communities are matrifocal with a rigid female hierarchical structure. Alpha status is obtained through maturity and generally lost due to illness or death. As a result, ambitious females are unlikely to rise in status at a young age. Having alpha status entails access to ample food sources, high-ranking males, and grooming partners. Static unity between unrelated females has allowed for female dominance in bonobo society. With this close social bonding, females are able to control bonobo communities through the regulation of food, protection of infants, female dispersal, and young male hierarchical rank. These female alliances have an important role in the successful immigration of females who enter into another community. Immigrant females shadow older well established female residents to gain acceptance into the society. Females are invited to participate in community activities when an older female invites an outsider to sexually interact with them. This entails rubbing their genitals against one another while facing each other.

G-g rubbing, genital-genital rubbing, is not limited to new-found friends. Sex has spilled over to all parts of social functions. It is a form of handshake as a casual quick greeting. Making other individuals in a community comfortable is done by forming close bonds with other members. When competition for resources is at hand, tension is released through the rubbing of genital areas. With the use of sex as a method to relieve aggression, bonobos are able to be at peace with not just individuals in their community, but also complete strangers. Specifically, communities at sites in Wamba and later in Lomako Forest have proven that intermingling between bonobo groups has resulted in peaceful sexual exchanges between females and tolerance between males. Bonobo behavior demonstrates the emphasis on maintaining harmony rather than using violence to maintain social order. Sexual rubbing is not exclusive to females; both males and females use it as a form of resolving conflict. Bonobos engage in sex with every partner combination: male-male, male-female, female-female, male-juvenile, female-juvenile, and juvenile-juvenile. Despite all this sexual activity, the bonobo species rate of reproduction is low (single birth in five-year intervals) and, to prevent incest, adult females instinctively leave their communities in search for new mates. This hap-

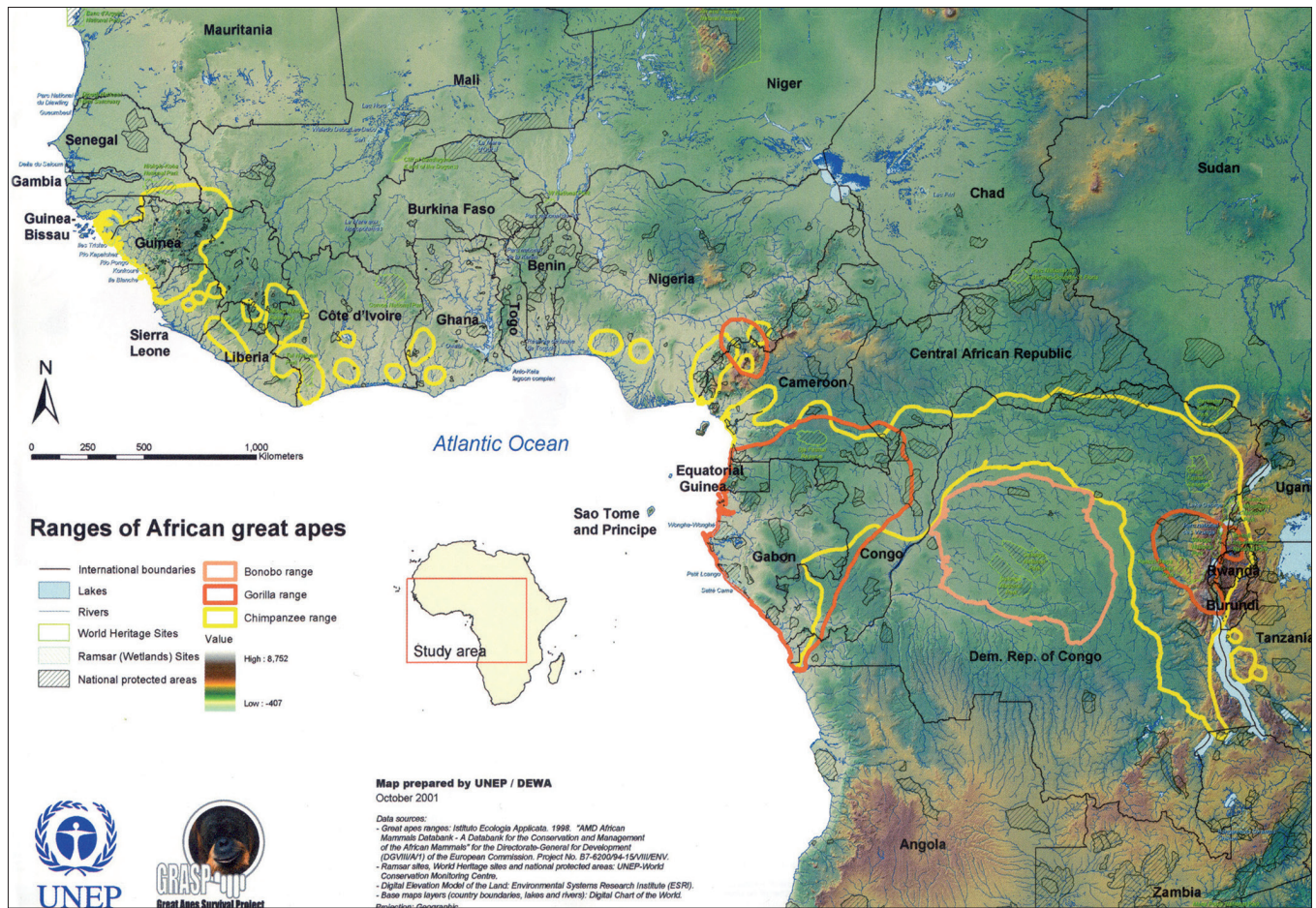

Fig. 5. Current map of *Pan* species population range from JaneGoodall.org.

pens when females migrate in their adolescent years, leaving their natal group around the age of seven, when they develop their first signs of sexual swelling.

In bonobo societies females maintain their sexual swelling when pregnant, which makes it difficult for males to determine if it is their offspring. This ambiguous pregnancy, while making it difficult for females to find a dependable father figure, promotes a continued unified community; males are not competing with other males for access to females and this limits incidents of infanticide. If a male cannot be sure which offspring are his, then he is less likely to invest any time or energy caring for an infant. It is because of this lack of certainty that the entirety of parental care in bonobos is assumed by the mothers (de Waal, Lanting 1998). That is not to say that adult males are not attentive to infants in the unit-group. In fact, there is very little aggression directed toward bonobo infants. This is a contributing factor in minimal aggressive interactions among adult male bonobos; there have been no reported acts of infanticide (de Waal 2005). It is thought that extended sexual swelling in bonobos, compared to chimpanzees, lowers competition among male bonobos for access to females for mating. Sex is an act of pleasure and a form of bonding for both bo-

nobos and humans. In humankind, there is clear division between our social lives and sex. Natural selection in humans has promoted pair-bonding rather than promiscuity. Our ancestors had to adapt to the environmental pressures of the African savanna. Nuclear families emerged out of this need for males to protect offspring and female care takers. Greater male involvement in child care has limited sex outside of the nuclear family which was in turn shaped our social order. Society has revolved around exclusive partnerships and the development of moral codes stressing the importance of being faithful. As human history has shown, taming sexuality has been an obsession for ideal cooperative breed but being faithful has been imperfect due to temptations to fulfill our sexual desires.

At this time, bonobos have only been studied in the deep rainforests of the Congo basin. It is unclear just how large their distribution is and also if bonobos only live in tropical forests. Recent observations are testing these assumptions. In the Lukuru region, located in the south of the Democratic Republic of Congo, studies have shown that they can live in a mosaic forest with large savanna areas. Myer Thompson has even observed bonobos feeding on grass on the savanna and also venturing into swamp areas. When spotted in swamp

regions, bonobos are walking bipedally into waist-deep water in either streams or pools.

These observations show unexpected behavior and also demonstrate the diversity in behavior based on environmental conditions. In terms of studying bonobos, it is important to keep in mind that as science continues to identify new populations and performs lengthy studies on groups. Researchers can truly understand the full capacity of bonobo behavior. The knowledge we have about bonobo social behavior stems from a few captive colonies (Yerkes and the San Diego Zoo), which may have biased our knowledge of bonobos.

EVOLUTIONARY INTERPRETATION OF BONOBO BEHAVIOR

Field research on bonobo social behavior still lags behind the work done on chimpanzees. While the data obtained at this moment is behind, much attention is being put toward this species. Bonobo communities practice social behavior that is both unique and diverse to its *Pan* counterpart. Both species are rich in diversity and there is still much to learn about these unique pongids.

Female dominance in bonobos is entirely unique to great ape social behavior. Bonobos provide an alternative view of what is considered natural social behavior. This species demonstrates that evolution does not consistently promote the development of a patrilocal society. Males of any species naturally try to monopolize females, but female bonobo promiscuity has made it extremely difficult to do so; males have no incentive to fight for females. As a result, in cases of intergroup mingling, bonobo males do not have the territory competition present in chimpanzees.

The common belief by science has been that monogyny has been the reason why *Homo sapiens sapiens* survived; this theory promotes the notion that males naturally felt it necessary to protect their offspring in order to promote the passing of their own genetic traits. As a result of ensuring reproductive success, males would form close ties with their female counterparts. This social behavior was believed to have promoted the formation of the nuclear family in which a male, female, and child live as a cohesive unit. In contrast, bonobo society is maintained through female solidarity. Without a deliberate effort to reconcile tensions, females would be unable to control communities.

We are unable to demonstrate that there is a social model that proves that humans are closest to chimps or the bonobos. The bonobo is a species that allows humans a glimpse at another way of living: "Bonobos show us the conditions under which peaceful relations between groups may evolve" (de Waal 2005). This difference in perspective prevents humans from making universal assumptions about the past. For humans to truly understand where they came from, we must be able to learn not only about our evolutionary history, but also about the social and evolutionary history of our closest relatives, the chimpanzee and bonobo.

A SHARP CONTRAST IN SOCIAL BEHAVIOR

Over 2-3 million years of separation has caused both species to endure environmental pressures which shaped social behavior. The Congo-Zaire Walaba River and the Kwa-Kasai-Sankuru River is a geographical barrier which prevented the continued interbreeding of these populations. Apes are not known to swim, though bonobos and chimpanzees have been seen wading into waist-deep water (Boesch *et al* 2002). It became a selective advantage for male chimpanzees to be aggressive, selfish, and territorial because of the lack of resources. Possessing control of food and mates resulted in close bonding between males. In contrast, male bonobos who also remain in their natal communities never developed close male bonding because of the abundance of food sites and mates. As a result, natural selection shaped bonobo social behavior to develop interpersonal skills.

Bonobo hierarchical structure is less fluid in comparison to their chimpanzee counterparts. As stated earlier, the most critical coalition in bonobo society is the one between mother and son. This close bond limits ambitious males from climbing the social hierarchy. Bonobo males "lack the ever-shifting, opportunistic alliances capable of prying open a system" (de Waal 2005), which are present in chimpanzee males.

While both chimpanzees and bonobos have policies regarding how a society should function, both are dramatically different. Chimpanzees follow a method of knowing what they want, when they will get it, and how they will get it. Bonobos are not less intelligent, but they simply use different methods to obtain what they want.

Chimpanzees resort to violence to obtain what they want, while bonobos use sex to solve problems. Chimpanzee social behavior is patrifocal; males form coalitions to obtain resources through the use of violence. Bonobos are sympathetic, possessing interpersonal skills that allow them to be in touch with their personal emotions while also having the neurological development to perceive distress in others (Rilling *et al* 2011). With this awareness, bonobos are able to share an understanding without becoming consumed with their own egocentric desires.

AGGRESSION AND NON-AGGRESSION IN HUMANS

Frans de Waal (2005; 2009) states that there is a dialectical process taking place in evolution between the desire to compete and the need to cooperate. Roughly five to six million years ago, our species shared a common ancestor with both bonobos and chimpanzees. Evolutionary anthropology's goal is to determine the factors that make humans unique and also to find homologous behavioral characteristics in our closest living relatives (Mitani 2009). Humans are a product of both their evolutionary past and modern civilization. There is a paradox in the very nature of what it means to be human. The biological makeup and social behavior of humankind are in a constant dynamic process. Humans anatomically and

Fig. 6. Jane Goodall sitting with chimpanzees. Photograph by Michael Neugebauer from *Jane Goodall's Wild Chimpanzees Media Center*.

neurologically have emerged into a species with a specialized complex brain capacity. The brain is a problem-solving organ. In cases of difficulty, it is a source of an imagination that implements the planning of actions which can result in varying outcomes.

In terms of sharing similar biological material, *Homo sapiens sapiens* and the *Pan* species share 98.8 percent of some DNA sequences (Furuichi *et al* 2008), making the chimpanzees and bonobos our closet living relatives. This figure refers to the results of DNA hybridization. Geneticists count the total number of DNA letters that match each other within the respective human and *Pan* genes. Researchers test the strength of DNA base pairs through the action of gradual heating past the melting point that DNA can withstand. The point where two helices separate is 85 degrees Celsius. Since human and *Pan* DNA are not identical, the degree of separation is not perfect to the anticipated break point of 85 degrees Celsius. Richard Dawkins clearly states that “the difference between the melting point when a strand is bonded to one of its own kind, and the melting point when it is bonded to a strand from another species, is our measure of the genetic distance between the two species. As a rule of thumb, each decrease by 1 degree Celsius in the ‘melting point’ is approximately equivalent to a drop in 1 per cent in the number of DNA letters matched”.

Killing a member of one’s species is an ultimate selfish and egoist act, because it eliminates individual fitness. Murder is a part of what it means to be a human. Humanity denies acts of cruelty because individuals naturally accept that since we are rational beings, we are exempt from the natural tendencies to kill. However humans, like all species on this planet, will seek any means necessary to survive. Killing is just one of many methods of overcoming difficult problems. Many humans struggle to understand that they are a product of evolution and out for their own personal agendas.

Evolution theorists like Richard Wrangham and David Smith claim that our species is deceived by our subconscious. Our desires to cause homicidal actions overpower our desires for compassion. With the brain’s ability to cloud rational judgment, we have a justification for killing while allowing us to believe “that humans are still compassionate, moral and pious people” (Smith 2009). The unconscious functions of the brain allow for actions beyond our control. The fight or flight syndrome is a subconscious act brought forth by the brain to increase self-preservation. Our brain is composed of many intricate parts that are interrelated with one another to provide the body for functioning in a state of homeostasis. Interference competition is taking place in the brain. Parts of the brain in each person are competing to express their in-

formation. Emotions affect the psyche of an individual and, as a result, not all parts of the brain function together equally. Smith (2009) states that some parts of the brain are repressed or withhold information from a person. If the mind is able to deceive itself from believing that it has truly caused harm to another human, then this will directly increase the chances of a person's survival and reproduction.

Self deception is an adaptive trait that has survived the evolution of the brain. This is a result of circumstances that made it beneficial for humans to be deprived of information. Without involuntary reaction, humans and other species would be unable to survive. It seems ideal for us to have total access to information, in order for us to make the most logical and rational assessment of a situation. On the contrary, there are situations where it is to the benefit of a person that they lack the ability to use reason because a decision needs to be immediate. In particular, it is advantageous to lie to another person in order to preserve oneself. The brain withholds information from persons in order to protect itself from being reprimanded for its dishonest actions.

The brain is a product of evolution, not a result of morality. It is a problem-solving tool with the sole goal of survival. Evolutionary history has shaped behavior which, as a result, has given humankind the propensity to both kill and love. Our natural environment has fostered the need for cooperation, as well as the ability to commit acts of violence. Throughout time, coalitionary bonding in early hominids made it more difficult to use murder as an effective means of solving problems within society. It was more of a risk to fitness if a mating rival was eliminated. *Australopithecines* were neither bold hunters nor cannibals. This early hominid was a scavenger who was in constant fear for its existence. The evolutionary development of the brain was selective according to the pressures of its environment. It became a selective advantage for hominids to possess a complex mental capacity to outsmart large competitors. With advances in cognitive function, tool usage, cooperation, gesture calls, and proto-language emerged to augment limitations in size. Individuals banded together to gain access to resources that would otherwise be impossible to obtain. Through repetition and early forms of communication, creativity in the brain allowed early hominids the ability to develop and utilize special tools and tactics. As a result of this expansion in the neo-cortex, humans have the exceptional ability to think creatively within the limits of their natural environment. Innately, humans are social beings that rely on one another to survive in order to live productively in the modern world. Deterrents to kill developed through time in communities as a result of the creation of alliances and friendships, as well as the elimination of those individuals that cause psychological and social unrest. These acts were established for the general welfare of our species. The notion of morality emerges out of this need to establish social order. This is especially true where the act of killing is condemned in the modern world. Humans have become more and more civilized as a refined species and, consequently, they have developed more effective deterrents to murder, which have been

established in particular by legal systems and through improving cultural conditions. Evolutionary psychologist David Buss argues that moral law has provided structure and order in a world where individual interests had once outweighed the collective good. Our understanding of human social behavior has not been fully achieved. However, studying the range of social behavior in chimpanzees and bonobos does provide researchers with the ability to rationally speculate about our remote ancestors because our own species has descended from ape-like forms in the evolutionary past.

CLOSING REMARKS

Human behavior is an accentuation of both bonobo and chimpanzee social behavior. We have the ability to commit extreme acts of genocide and possess the moral-decision making skills to set aside individual interests for conflict avoidance. We are social animals dependent on one another in order to survive; connecting with members of our species is hardwired in us. Emotions play a crucial role in our daily decision making; the connections we form with others is what distinguishes our species. We are not purely cerebral, void of subjective preferences. As a result, humans are extremely conflicted primates that are constantly in a state of finding order between selfish desires and moral good. Recognizing this range in social behavior is vital to us for coming to terms with our place in the natural world; humans are not separate from the environment.

Human populations have expanded exponentially over the past century, which has brought about the most dramatic environmental changes to primate habitats. As humans have expanded into these environments, we have infringed on primate communities which has led to the destruction of habitats. In order for chimpanzees and bonobos to continue to exist in the wild, we must alter our habits. For millions of years, ancestral chimpanzees and bonobos adapted to the environmental conditions of their natural world. However, human activities are so dramatic that structural and behavioral adaptations cannot develop fast enough in order to counteract these changes.

It is crucial that we protect these endangered species. Studying our closest evolutionary cousins not only allows us to gain insights into the social behavior of primates, but also holds a key to understanding how to combat infectious diseases such as HIV. Educational campaigns in communities where primates are located can greatly bring about dramatic change to a region.

Primatologists in the last 20 years have become progressively more involved in conservation. Both primate research and conservational practices have become interdependent. Knowledge of primate behavior directly contributes to establishing the most effective conservation strategies; while effective primate conservation strategies will lead to the continued existence of these *Pan* species. Conservation efforts must be custom-tailored to specific populations if they are to

have any chance of success. Protecting primate populations requires a systematic approach in which accountability is needed across the board. Cooperation from all members of society is vital. This includes international, national, and local people abiding to principles for preserving these endangered species. In order for widespread support for the conservation of primates, local support is crucial.

ACKNOWLEDGMENTS

The preparation of this article was inspired by my distinguished professor Dr. H. James Birx. His guidance and insights have once again motivated me to share my passion for evolution studies and primate behavior with the academic community.

LITERATURE

- Boesch, C., Hohmann, G., Marchant, L. F. (2002). *Behavioural Diversity in Chimpanzees and Bonobos*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Darwin, C. (1871). *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*. London: John Murray.
- Dawkins, R. (2009). *The Greatest Show on Earth: The Evidence for Evolution*. New York: Free Press.
- de Waal, F. (2009). *The Age of Empathy*. New York: Random House, Inc.
- de Waal, F. (2005). *Our Inner Ape*. New York: Riverhead Books.
- de Waal, F., Lanting, F. (1998). *Bonobo: The Forgotten Ape*. Berkeley: University of California Press.
- Fawcett, K., Muhumuza, G. (2000). Death of a Wild Chimpanzee Community Member: Possible Outcome of Intense Sexual Competition. *American Journal of Primatology* 51: 243-247.
- Furuichi, T., Thompson, J. (2008). *The Bonobos: Behavior, Ecology, and Conservation*. New York: Springer.
- Goodall, J. (2000). *In the Shadow of Man*. New York: Mariner Books.
- Goodall, J. (1986). *The Chimpanzees of Gombe: Patterns of Behavior*. Cambridge: Belknap Press.
- Jensen, K., Hare, B., Call, J., and Tomasello, M. (2006). What's in it For Me? Self-regard Precludes Altruism and Spite in Chimpanzees. *Proceedings of the Royal Society B* 273: 1013-021.
- Mitani, J. C. (2009). Cooperation and Competition in Chimpanzees: Current Understanding and Future Challenges. *Evolutionary Anthropology* 18: 215-227.
- Rilling, J. K., et al. (2011). Difference Between Chimpanzees and Bonobos in Neural Systems Supporting Social Cognition. *Social Cognitive and Affective Neuroscience* doi:10.1093/scan/nsr017.
- Silk, J. B., et al. (2005). Chimpanzees are Indifferent to the Welfare of Unrelated Group Members. *Nature* 437: 1357-1359.
- Smith, D. L. (2009). *The Most Dangerous Animal: Human Nature and the Origins of War*. New York: St. Martin's Griffin.
- Strier, K. B. (2007). *Primate Behavioral Ecology*. 3rd ed. Boston: Pearson Allyn and Bacon.
- Watts, D. P. (2003). Male Dominance Rank and Mating Success in an Extremely Large Chimpanzee Community at Ngogo, Kibale National Park. *Am J Phys Anthropol* 36 (suppl): 221.
- Watts, D. P., Mitani, J. C. (2004). Intracommunity Coalitionary Killing of an Adult Male Chimpanzee at Ngogo, Kibale National Park, Uganda. *International Journal of Primatology* 25.3: 507-22.
- Whiten, A., Goodall, J., McGrew, W. C., Nishida, T., Reynolds, V., Sugiyama, Y., Tutin, C. E. G., Wrangham, R. W., Boesch, C. (1999). Cultures in Chimpanzees. *Nature* 399: 682-685.
- Wilson, M. L. (2003). Intergroup Relations in Chimpanzees. *Annual Review of Anthropology* 32: 363-392.
- Wrangham, R. W. (1999). Evolution of Coalitionary Killing. *Yearbook of Physical Anthropology* 42: 1-30.

FURTHER READINGS

- Birx, H. J. (2010): Biological Anthropology. In: Birx, H. J. ed., *21st Century Anthropology: A Reference Handbook*. California: SAGE Publications, Vol. 1: 2-12.
- Fouts, R., Mills, S. T. (1998). *Next to Kin: My Conversations with Chimpanzees*. New York: Harper & Row.
- Savage-Rumbaugh, E. R. Lewin. (1994). *Kanzi: The Ape at the Brink of the Human Mind*. New York: Wiley.
- Stanford, C. (2007). *Apes of the Impenetrable Forest: The Behavioral Ecology of Sympatric Chimpanzees and Gorillas* (primate field studies series). Virginia: Prentice Hall.
- Trubits, R. J. [In Progress] From Primate Communication to Human Language: Anthropological & Philosophical Speculations. *Humanism & Posthumanism* [Festschrift honoring Dr. H. James Birx]. Germany: Peter Lang.
- Trubits, R. J. (2010): Primate Research Studies. In H. J. Birx (Ed.), *21st Century Anthropology: A Reference Handbook*. California: SAGE Publications, Vol. 2, Chapter 63: 633-646.
- Trubits, R. J. (2009): The Hominid-Pongid Split. In H. J. Birx (Ed.), *Encyclopedia of Time*. California: SAGE Publications, Vol. 2: 675-677.

AUTHOR

Ryan J. Trubits received a B.S. degree with honors from Canisius College in Buffalo, New York, majoring in both anthropology and history, with a minor in philosophy. The recipient of the national Eugene Buechel Award for excellence in anthropological achievements, he focuses his research on hominid-pongid evolution, the emergence of language, and primate behavior. His interdisciplinary education included a semester of study at the National University of Ireland, Galway, as well as academic experiences in holocaust history in the countries of Poland, the Czech Republic, and Germany. This year, as an AmeriCorps VISTA member, Ryan utilized his talents in writing grants for educational institutions. Most recently, Ryan was accepted by the Peace Corps. During his service in Guinea, he will provide health education to impoverished communities, develop technical skills in applied anthropology and conduct ethnographic studies. Continuing his pongid research, Ryan aspires to enlighten the interested public on the interconnectedness between the apes and our own species in terms of comparative biology and primate evolution.

Kosti ze středověké kuchyně

Václav Páral, Martin Pyszko

Ústav anatomie, histologie a embryologie Fakulty veterinárního lékařství Veterinární a farmaceutické univerzity Brno,
Palackého 1/3, 612 42, Brno

Do redakce doručeno 22. března 2011; k publikaci přijato 5. května 2011

BONES FROM MEDIEVAL CUISINE

ABSTRACT Animal skeletal remains from archaeological research of medieval localities create collections of bones and fragments. These collections are evaluated in archaeo-osteological detachment of Department of Anatomy, Histology and Embryology of University of Veterinary and Pharmaceutical Sciences Brno. Results are compared with accessible literary sources and in cooperation with archaeologists are correlated to other findings. This paper is focused on bones and fragments which create the kitchen waste. Successful determination can be notably supported by finding of *canalis nutricius* on diaphysis of long bones.

By the help of dividing bones into categories (A, B, C) according to "worth" of meat was facilitated documentation of differences in consumption of meat in aristocratic seats and rustic houses. The highest share was very often formed by cattle bones (up to 56 %). Breeding of this animal species was favourite not only for its meat but also for other possibilities of utilization. On contrary bones of small ruminants (sheep and goat) were presented only in smaller amount (up to 17 %) on the ground of their limited utility. Also participation of pig bones was lower (not more than 10–30 %). This rate of usage of pork meat is in accordance with the level of medieval breeding of pigs – animals with one-side usage. Only small parts of findings (up to 4 %) were formed by horse bones with trace of culinary processing. Higher number was very rare and always related to specific situation in the locality under study. Cutting of bones (mostly by chopping) shows the way of slaughter and culinary processing of meat.

All these results are considered to be an important source of information about meaty component of food of medieval population in various social rank.

KEY WORDS animal bone; cattle; horse; pig; sheep; goat; culinary processing

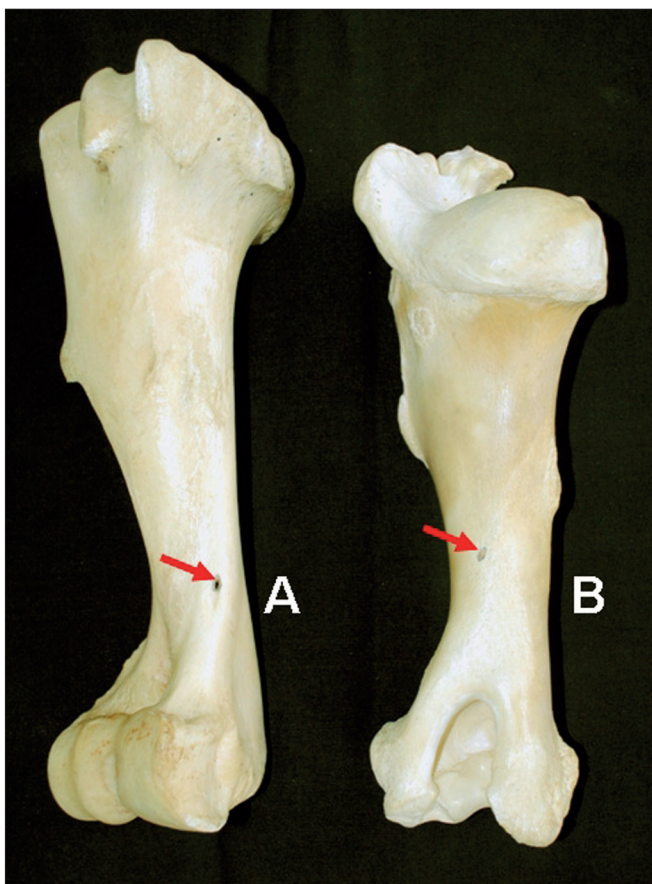
ABSTRAKT Kosterní pozůstatky zvířat z archeologických výzkumů středověkých lokalit tvoří soubory kostí a fragmentů. Na archeo-osteologickém pracovišti Ústav anatomie, histologie a embryologie Fakulty veterinárního lékařství Veterinární a farmaceutické univerzity Brno jsou tyto soubory hodnoceny a výsledky porovnávány s dostupnými literárními prameny. Ve spolupráci s archeology jsou výsledky uváděny do souvislosti s ostatními nálezy. Naše práce se zaměřuje na hodnocení kostí a fragmentů, které tvoří kuchyňský odpad, tedy kosti se stopami kulinařského opracování. Pro jejich úspěšné určení je mnohdy významný i nálezy *canalis nutricius* na fragmentech diafýz dlouhých kostí.

Rozdělení kostí dle „kvality“ masa na kategorie A, B a C umožnilo prokázat rozdíl ve složení masité stravy na panských sídlech a vesnických usedlostech či v podhradí. Největší podíl v souborech tvoří často kosti skotu (až 56 %). Chov tohoto druhu byl oblíben nejen pro maso, ale i další možnosti využití. Naopak kosti malých přežvýkavců (ovce a kozy) byly v souborech zastoupeny maximálně do 17 % z důvodu omezené užitkovosti těchto zvířat. Rovněž kosti prasat tvořily menší podíl, zpravidla ne více než 10–30 %. Spotřeba vepřového masa odpovídá způsobu středověkého chovu prasat, zvířat s jednostranným využitím. Koňské kosti se stopami kuchyňského opracování tvořily jen malý podíl (nejčastěji do 4 %). Jen výjimečně byl jejich počet vyšší a to v souvislosti se specifickou situací ve studované lokalitě. Dělení kostí (nejčastěji sekáním) ukazuje na způsob řeznického a kuchyňského zpracování masa poražených zvířat. Všechny tyto výsledky jsou důležitým zdrojem informací o masité složce stravy středověké populace v různých sociálních prostředích.

KLÍČOVÁ SLOVA zvířecí kosti; skot; kůň; prase; ovce; koza; kulinařské zpracování

Při archeologických výzkumech, tzv. „vykopávkách“, je často získán i kostní materiál, tedy zvířecí kosterní pozůstatky. Jedná se o více či méně početné soubory zvířecích kostí a fragmentů, jejichž přesné druhové a anatomické určení bylo pro

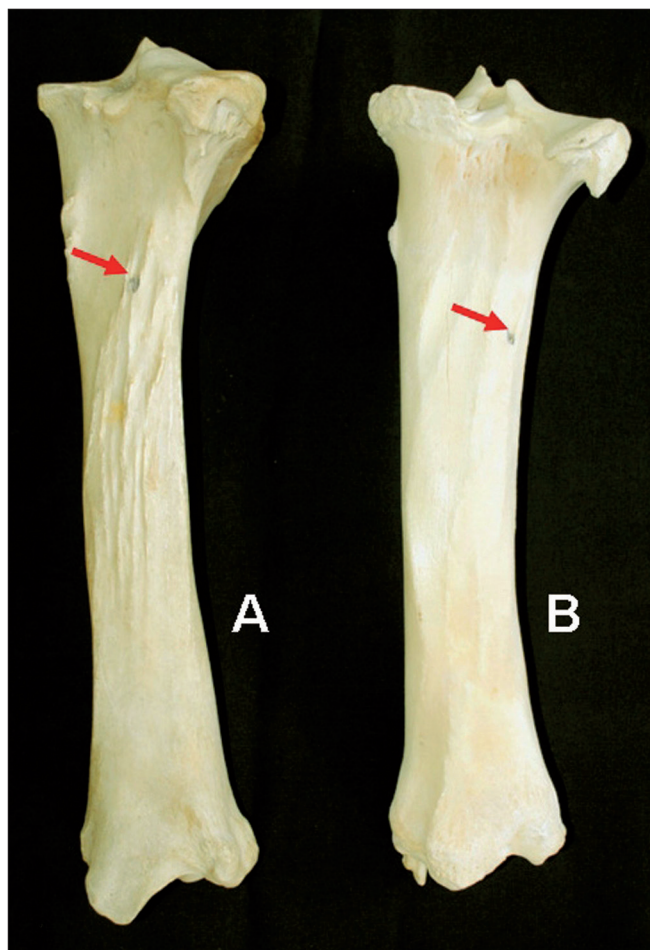
archeology prakticky nemožné. Začala tak pomalu vznikat nová vědní disciplína, která byla nazývána archeo-zoologie, archeo-osteologie či archeozoo-osteologie. Počátky této disciplíny sahají do devatenáctého století a za jednoho z jejích du-

Obr. 1. Humerus. A – humerus koně s *foramen nutricium* (→) na *facies medialis*, B – humerus skotu s *foramen nutricium* (→) na *facies caudalis*.

chovních otců je považován Ludwig Rüttimeyer (1825–1895), který popsal faunu švýcarských kolových staveb v roce 1862. Rovněž v Čechách a na Moravě pracovali badatelé nemalého významu. Byl to zejména zvěrolékař Florian Koudelka (1862–1921), který položil základy trvalé spolupráce veterinární osteologie s archeologií. Jeho názory charakterizují úryvky z článku „O významu kostí v archeologickém bádání“ z roku 1888. Například: „(...) mnozí zkušenější sběratelé při bádání archeologickém právě tyto tak veledůležité památky pomíjejí, obracejíce hlavně svůj zřetel na význačné výrobky lidské (...); nebo: „(...) Jak mnoho materiálu přišlo tímto způsobem na zmar! Víím, že z mnoha nalezišť na vozech odváželi starožitné kosti na spodium, čímž věda vzala nenahraditelnou škodu (...).“

Na archeoosteologickém pracovišti Ústavu anatomie, histologie a embryologie Veterinární a farmaceutické univerzity Brno se zaměřujeme na analýzu souborů kostí z archeologických výzkumů středověkých lokalit. Zpracování těchto souborů zahrnuje zejména druhové a anatomické určení kostí a kostních fragmentů, stanovení procentuálního zastoupení zvířecích druhů, stanovení minimálního počtu jedinců, posouzení kulinářského opracování kostí a fragmentů, rozdělení kostí a fragmentů dle kvalitativních kategorií příslušné svaloviny, tedy „masa“, hodnocení patologických změn na kostech, hodnocení stop řemeslného opracování a stanovení podílu

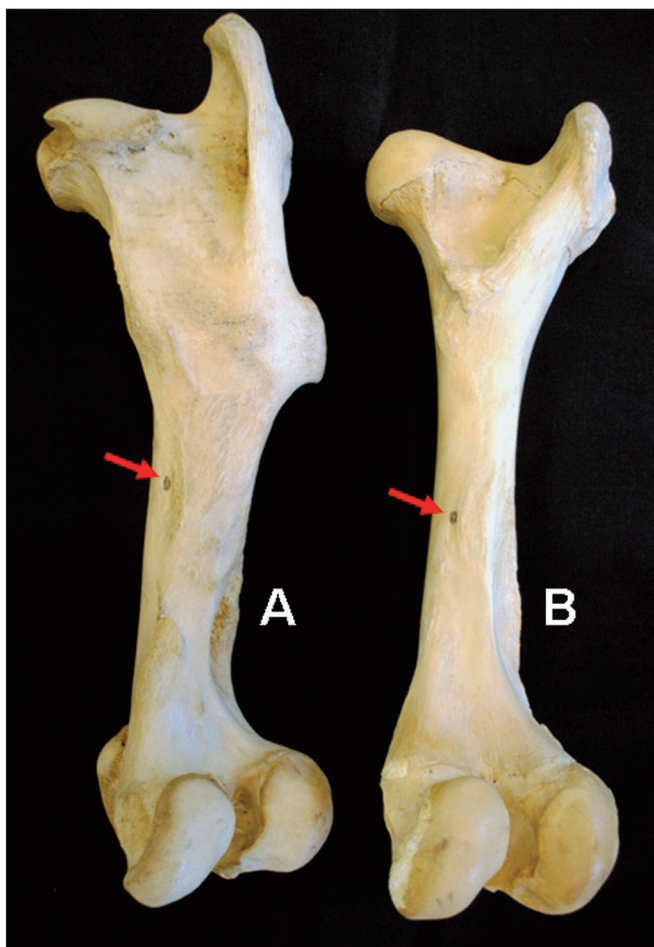

Obr. 2. Tibia s *foramen nutricium* (→) na *facies caudalis*. A – tibia koně, B – tibia skotu.

kostí volně žijících zvířat. S použitím řady laboratorních a vyšetřovacích metod (osteometrie, histologie, RTG, CT atd.) využíváme osteologický materiál i pro vlastní vědeckovýzkumnou činnost a pro výuku anatomie.

DRUHOVÉ A ANATOMICKÉ URČENÍ KOSTÍ A FRAGMENTŮ

Tato výzkumná práce spočívá v určení zoologického druhu zvířete, jemuž patřila posuzovaná kost a v určení, o kterou konkrétní kost skeletu se jedná. Při této práci jsou rozhodující teoretické anatomické znalosti určovatele, jeho praktické schopnosti a bohaté zkušenosti. Pro komparaci se využívají zejména srovnávací kolekce skeletů jednotlivých zvířecích druhů. Vlastní práci však ztěžuje mnoho faktorů, zejména fragmentace kostí. Jelikož převážnou většinu posuzovaných kostí tvoří kuchyňský odpad, nenacházíme kompletní skelety, ale zpravidla jednotlivé kosti rozsekané často na větší či menší fragmenty. Další kulinární zpracování masa (pečení, vaření atd.) vedlo navíc k destrukci drobných fragilních struktur, které jsou charakteristické pro konkrétní kost a zvířecí druh. V této souvislosti lze s mírnou nadsázkou říci, že

Obr. 3. Femur s *foramen nutricium* (→) na *facies caudalis*. A – femur koně, B – femur skotu.

drobný fragment diafýzy dlouhé kosti může pocházet z velké kosti malého zvířete, stejně jako z malé kosti zvířete velkého. Velkou pomocí při určování je například přítomnost *foramen nutricium* na nalezeném fragmentu. Jedná se o vstup do drobného kanálku – *canalis nutricius*, který provrtává celou stěnu diafýzy dlouhé kosti, aby tudy mohla vést stejnojmenná tepna – *arteria nutricia* až do kostní dřevě. Umístění těchto otvorů je charakteristické pro každou kost a pro každý zvířecí druh. Výrazné mezidruhové rozdíly shledáváme například na *humeru* velkých kopytníků. U skotu se nachází *foramen nutricium* na kaudální ploše jmenované kosti přímo nad *fossa olecrani* a to ve vzdálenosti cca 60 % její celkové délky (měřeno od proximálního konce kosti). Naproti tomu na *humeru* koně je *foramen nutricium* na mediální ploše proximálně nad *tuber ligamenti mediale* přibližně v úrovni 70 % celkové délky kosti (obr. 1). Méně již se od sebe v tomto směru liší *tibia* u obou jmenovaných druhů. Sledovaný otvor leží na *facies caudalis* mezi *lineae musculares* zhruba v jedné třetině délky kosti, u koně mírně mediálněji (obr. 2). Téměř shodná pozice nutričního otvoru je u *femuru* koně i skotu a nemá tedy žádný význam pro druhovou specifikaci. Nachází se vždy na kaudální ploše kosti při *labium mediale* (obr. 3). Kromě druhově odlišné zevní modelace kostí se setkáváme i s rozdíly ve stav-

Obr. 4. Femur koně – longitudinální řez. Vnitřní struktura kosti s vyústěním *canalis nutricius* (→).

bě jejich vnitřní struktury. Proto mají své opodstatněné místo ve srovnávacích osteologických sbírkách i řezy dlouhých kostí, které mohou usnadnit identifikaci řady fragmentů, jejichž zevní povrch je přirozeně hladký nebo arteficiálně změněný (obr. 4).

STANOVENÍ MINIMÁLNÍHO POČTU JEDINCŮ

Stanovení minimálního počtu jedinců ve studované lokalitě je velmi významné. Příkladně údaj o nálezu 10 kostí skotu nemá sám o sobě velkou výpovědní hodnotu, neboť kosti mohou teoreticky pocházet z jednoho zvířete, ale také z deseti. Proto je nutno stanovit, z kolika jedinců určené kosti a fragmenty pocházejí a získat tak relevantní informaci o skutečném množství zvířat ve studované lokalitě. I v tomto případě je největší komplikací vysoký stupeň roztržitého kostí, které znesnadňuje nejen vlastní určení, ale i sestavování kostí z jednotlivých fragmentů. Zejména osteometrie je tak výrazně omezena, někdy i zcela vyloučena. Ke stanovení minimálního počtu jedinců významně přispívá i odhad jejich věku. K tomuto účelu je důležitá také znalost doby, kdy u jednotlivých kostí dochází k osifikaci růstové chrupavky – *cartilago physialis* a k vytvoření *linea physialis* na jejím místě. Jedná se o srůst diafýzy s epifýzami, tedy o ukončení růstu dlouhé kosti. V určovaných souborech nacházíme prakticky vždy epifýzy a diafýzy mladých kostí oddělené, neboť růstové chrupavky byly destruovány kulinařským opracováním v době přípravy a konzumace masa, nebo působením okolních materiálů po čas depozice kosti v zemi.

ZVÍŘECÍ KOSTI – KUCHYŇSKÝ ODPAD

Převážnou většinu zvířecích kostí a fragmentů ze všech archeologických výzkumů tvoří tzv. kuchyňský odpad, tedy kosti kulinařně opracované. Jak uvádí například Čeněk Zíbrt (Zíbrt 1927), nejsou v dochovaných historických pramenech údaje o stravě prostého lidu v období středověku příliš četné. Na-

Rozdělení kostí dle kvality masa v procentech				
Druh zvířete	počet kostí	A : B : C (%)		
Skot	190	25	25	50
Ovce / koza	190	25	25	50
Prase	230	20	40	40
Kůň	200	25	25	50

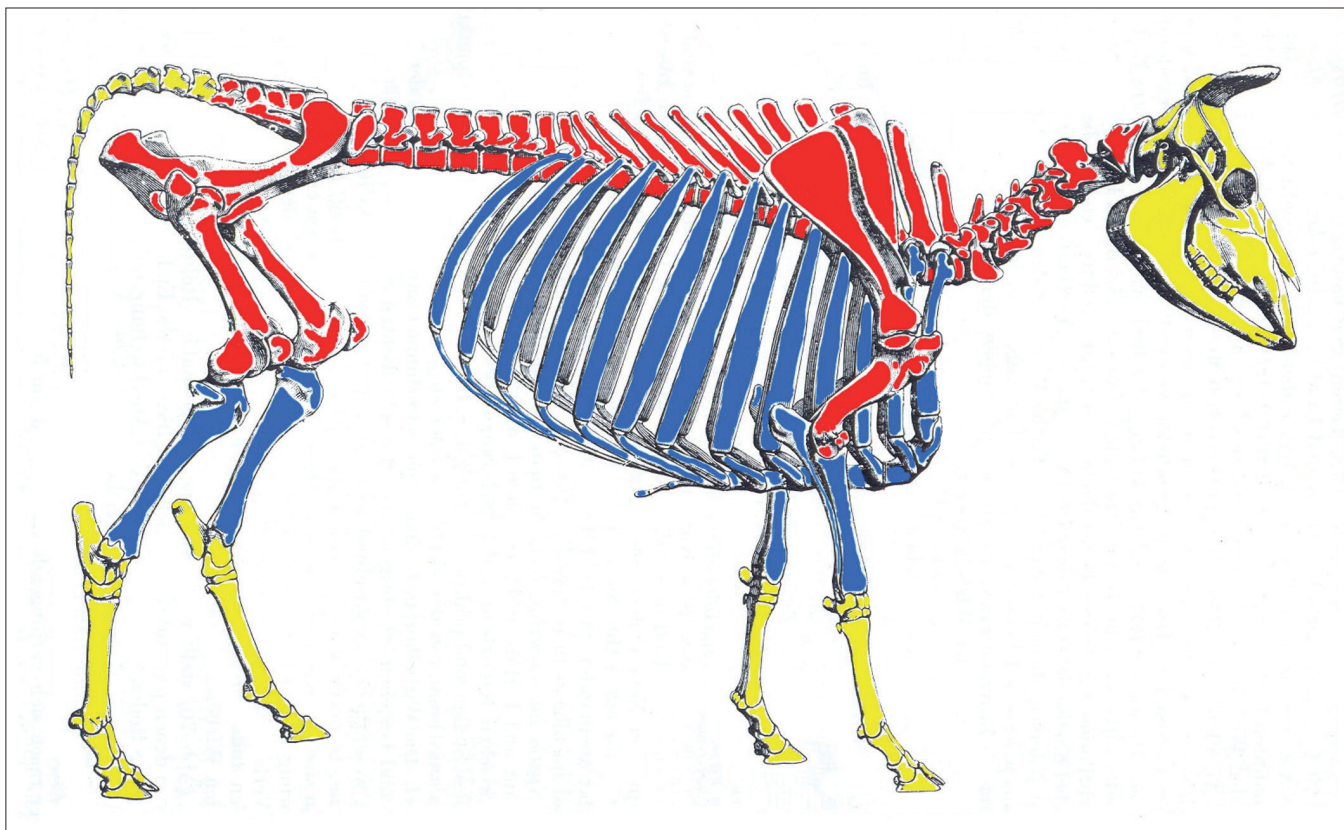
Tab. 1. Rozdělení kostí skotu, ovce, kozy, prasete a koně dle kvality masa.

lezené kosti jsou proto nenahraditelným zdrojem informací o tom, co naši předkové konzumovali. Dozvídáme se tak nejen o podílu jednotlivých zvířecích druhů na skladbě masité složky stravy populace ve studovaných lokalitách, ale i o způsobu dělení těl poražených zvířat, tedy o řeznickém a kuchyňském zpracování masa. Zajímavé poznatky rovněž přináší rozřazení určených kostí podle svaloviny, která je obklopuje. Lze tak rozdělit maso dle kvality nebo „ceny“ na několik kategorií s cílem zjistit, zda je pravda, že se ve šlechtických sídlech konzumovalo maso dražší, „lepší“, zatímco v selských staveních či v podhradí maso levnější, „horší“. Tuto domněnku potvrzují nálezy například z hradu Lelekovice (Páral – Riedlová – Unger 1994) či ze zaniklé středověké vsi Konůvky (Páral – Měchurová – Riedlová 1995). Nejvyšší kvalita (kvalita A) tvořené svalovinou kýty, plece, hřbetu a krku představují kosti stehna (*femur*), pánve (*os ilium*, *os ischii*, *os pubis* a *os sacrum*),

kosti pletence hrudní končetiny a paže (*scapula* a *humerus*), krčního, hrudního a bederního úseku páteře (*vertebrae cervicales*, *thoracicae* a *lumbales*). Maso střední kvality (kvalita B) náleží ke kostem hrudníku, předloktí a bérce (*costae*, *sternum*, *radius*, *ulna*, *tibia* a *fibula*). Nejlevnější odpadové maso (kvalita C) představují kosti distálních částí končetin, ocasu a hlavy (všechny kosti *autopodia* hrudní i pánevní končetiny, *vertebrae caudales* a kompletní *splanchnocranium* i *neurocranium*). Toto rozdělení skeletu (tab. 1, obr. 5) je jen orientační a není zcela shodné pro jednotlivé druhy a věkové kategorie. Ve všech hodnocených souborech kostí se však setkáváme s menším počtem kostí kategorie C. Zjištěný rozdíl lze vysvětlit tím, že tyto malé a fragilní kosti byly často zničeny během kuchyňské úpravy, pozřeny psy nebo znehodnoceny či ztraceny při výkopových pracích.

KOSTI SKOTU

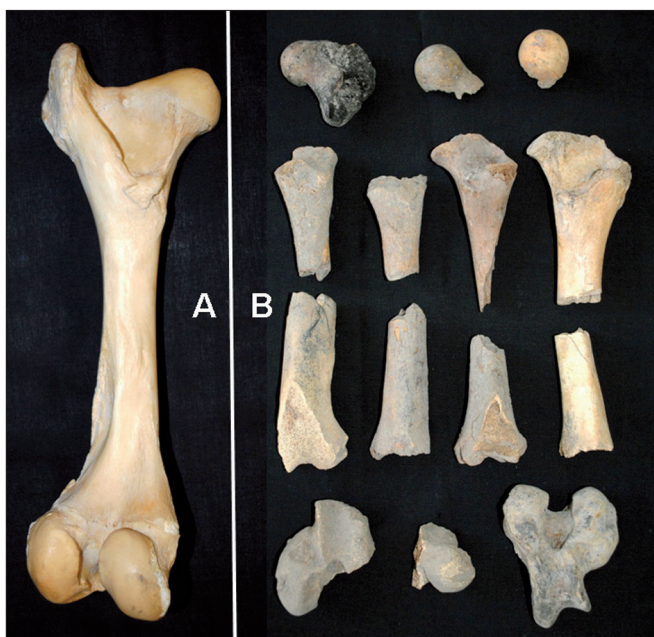
Kosti skotu tvořívají velkou část osteologického materiálu, většinou do 45 % (Klumpp 1967, Küpper 1972, Mittelhammer 1982, Páral – Riedlová – Unger 1994, Páral – Měchurová – Riedlová 1995, Schülke 1965). V souboru kostí z výzkumu nádvoří Staré radnice v Brně prokázali Irena Loskotová, Václav Páral a Michaela Riedlová (Loskotová – Páral – Riedlová 1996) dokonce až 56 %. Důvodů obliby chovu tohoto druhu je několik. Skot je sice náročný na velké plochy kvalitní pas-

Obr. 5. Kostra skotu – rozdělení kostí dle kvality masa. Červená – kvalita A, modrá – kvalita B, žlutá – kvalita C.

Obr. 6. *Scapula* skotu (distální část – *collum scapulae et cavitas glenoidalis*). Fragменты ze středověkých lokalit.

Obr. 7. *Femur* skotu. A – celá kost (*facies caudalis*), B – fragmenty kosti ze středověkých lokalit.

ty, ale ta zcela zajišťuje jeho nutriční požadavky, neboť přináší kromě „zelené“ hmoty i energeticky bohatá semena trav a dalších rostlin. Kromě masa nelze opomenout ani produkci mléka během laktace krav a možnost pracovního využití zvířat v záprahu. Nevýhodou jsou požadavky na prostorné ustájení a po porážce omezené možnosti uchování velkého množství masa. Řeznické a kuchyňské zpracování zcela odpovídá velikosti zvířete, tedy délce jeho kostí. Často nalázaným fragmentem je distální část lopatky (obr. 6). Jedná se o její nejpevnější úsek (*cavitas glenoidalis a collum scapulae*),

Obr. 8. *Caput femoris* skotu se stopami zubů psa. Fragment z výzkumu zaniklé středověké vsi Mstěnice.

jehož velikost naznačuje způsob dělení „hovzí plece“. Střední a proximální úseky ploché lopatky se zachovaly jen omezeně, většinou jen ve velmi malých nepravidelných fragmentech. Podobně i stehenní kost (*femur*) bývala, vzhledem ke své délce, dělena na více částí, nejčastěji 4 (obr. 7). Oproti lopatce se však často zachovaly všechny, neboť jde o robustní pevnou kost dlouhého typu s velmi silnou stěnou diafýzy a masivními strukturami na epifýzách. Důkazem toho je i nález proximálního úseku kosti – *caput femoris*, který sice nese zřetelné stopy zubů psa (obr. 8), ale ke zničení tohoto odolného fragmentu

Obr. 9. Humerus skotu. A – celá kost (*facies caudalis*), B – fragmenty kosti ze středověkých lokalit.

nedošlo. Kratší kost pažní (*humerus*) byla často dělena jen na tři části (obr. 9). Tyto nálezy poukazují na odlišný způsob zpracování masa oproti dnešku. V současnosti je většina masa před prodejem vykostována a dlouhé kosti končetin jsou vcelku převáženy do kafilérií. V řeznictvích se tak setkáváme s rozřezanými či rozsekanými kostmi jen z axiálního skeletu (*vertebrae, costae, sternum*).

KOSTI OVCE A KOZY

Kosti malých přežvýkavců tvoří vždy menší podíl nálezů. V panských sídlech nejčastěji do 10% (Nekuda 1985, 2000, Páral – Riedlová – Unger 1994), zatímco v městském prostředí či selských usedlostech až 17% (Loskotová – Páral – Riedlová 1996, Páral – Měchurová – Riedlová 1995). Oba tyto zvířecí druhy jsou sice skromnější ve svých požadavcích na pastvu i ustájení, ale jejich využití je oproti skotu výrazně menší. Rovněž fragmentace kostí ovcí a koz souvisí s jejich velikostí. Dokonce i nejdelší kost jejich skeletu (*tibia*) byla dělena jen na dvě části.

KOSTI PRASETE

Kosti prasete tvořily nejčastěji 10–30% určených kostních souborů. Výjimečný je nález z fojtského sídla v Nidau (Švýcarsko), kde kosti prasete domácího představovaly 58% (Nussbaumer 1989). Z dnešního úhlu pohledu se zdá chov prasat velmi výhodný, neboť prasnice v současné době může porodit dvakrát za rok 10 i více selat. Váha novorozeného selate je jen 1 kg a v šesti měsících věku je to již 100 kg, tedy stonásobek. Můžeme tak říci, že jedna prasnice „vyprodukuje“ ročně zhruba dvě tuny vepřového masa. Situace ve středověkém chovu prasat však byla zcela odlišná. Využívala se delší doba laktace, selata byla odstavována později a prasnice

rodily pouze jedenkrát za rok, podobně jako prase divoké. Rovněž neexistovala dnešní plemena, vyšlechtěná na vysokou masnou užitkovost s velkými váhovými přírůstky. Omnivorní prase je potravním konkurentem člověka a pro dosažení rychlého růstu potřebuje kvalitní krmivo. Při efektivním výkrmu je třeba zajistit nejen obiloviny s vysokým obsahem energie, ale i dostatek bílkovin. Středověká prasata byla krmena zcela jinak (často jen pastvou), protože mnohdy i lidé měli problémy se zajištěním potravy sami pro sebe. Zanedbatelný není ani fakt, že prase je druh s jednostrannou užitkovostí, neboť poskytuje „pouze“ maso. Při kategorizaci kostí dle kvality příslušného masa na A, B a C je třeba postupovat zcela jinak než u ostatních druhů. Nejdůležitější roli zde hraje věk a velikost jedince. Pečené sele bylo lahůdkou na panských stolech a tedy kompletní juvenilní skelet lze zařadit do kategorie A. Rovněž i hlava dospělých prasat byla ceněna jinak než hlava například ovce či koně. Fragmentace kostí během zpracování logicky vychází z velikosti zvířete, jde tedy o dělení na menší počet částí než třeba u skotu. Obr. 10 ukazuje lopatky rozseknuté přibližně v polovině jejich délky, nikoli v úrovni *collum scapulae*. I v přípravě vepřového masa nacházíme rozdíly oproti dnešku. V současné době se v řeznictví objevují vcelku (jako jedny z mála) kosti *antebrachia*, tedy *radius* et *ulna* a obdobně kosti bérce (*tibia* a *fibula*) v částech označovaných jako tzv. „přední kolen“, respektive „zadní kolen“. Ve středověku byly tyto kosti rozsekané zpravidla na dvě části.

KOSTI KONĚ

Kosti koně prakticky vždy zasluhují zvláštní pozornost, neboť většinou musíme odpovídat na otázku, zda nesou stopy po řeznickém a kuchyňském opracování v souvislosti se zákazem konzumace koňského masa, který vydal papež Řehoř III. v roce 732. Na většině šlechtických sídel byly koňské kosti nalézány spíše vzácně a zpravidla beze stop kulinárního opracování. Výjimky tvoří například nálezy z Glichova v Německu (Müller 1990) či z bavorského Thierelsteinu, kde koňské kosti tvořily sice jen 0,3% souboru, ale jednalo se rozhodně o kuchyňský odpad (Sachenheuer-Palavestra 1989). Obdobnou informaci poskytují i nálezy z hradu Lelekovice, kde koňské kosti tvořily 4% kuchyňského odpadu (Páral – Riedlová – Unger 1994), stejně jako 3,8% z tvrže zaniklé středověké vsi Konůvky (Páral – Měchurová – Riedlová 1995). V osteologických souborech z městského sociálního prostředí tvoří kosti koní větší procentuální zastoupení. Například při záchranném archeologickém výzkumu z nádvoří Staré radnice v Brně tvořily koňské kosti z nejstaršího období (konec 12. a počátek 13. století) jen 3,3% všech kostí, zatímco z pozdějšího časového horizontu (druhá polovina 13. století) již 6,7% a z období nejmladšího (do poloviny 14. století) pak 10,7% všech nalezených kostí (Loskotová – Páral – Riedlová 1996). Tento vzestupný trend lze patrně vysvětlit tím, že s vyšší úrovní urbanizace i s rozvojem hospodářství souvisel i rozvoj chovu a využití koní, kteří zejména v práci postupně nahrazovali skot. Překvapivě vysoký podíl koňských kostí (19,2%) byl

Obr. 10. *Scapula* prasete (střední a distální část, *facies lateralis*). Fragmenty ze středověkých lokalit.

zjištěn v materiálu ze zaniklé středověké vsi Mstěnice (Nekuda 2000). Je však třeba vzít v úvahu fakt, že v souboru byla jedna kompletní kostra uhynulého koně, což ovlivnilo výsledek, neboť tyto kosti rozhodně nebyly kuchyňský odpad. Zcela ojedinělý je nález z vesnických domů a jejich okolí z rovněž zaniklé středověké vsi Konůvky, kde kosti koně tvořily 31,5 % souboru (Páral – Měchurová – Riedlová 1995). K vysvětlení se nabízí několik úvah. Ekonomicky chudší vrstva prostého vesnického obyvatelstva byla nucena v době nouze a za zimních hladomorů patrně vybijet nejen dobytek, ale i část koní. Důvodem byl nejen nedostatek krmiva, ale i potřeba zajištění vlastní obživy. Pravděpodobná je i myšlenka, že řada koní byla pobita při válečném nájezdu v období husitských válek, kdy byla ves zpustošena. Maso těchto koní bylo patrně využito jako potrava pro zbytek vesničanů, kteří útok přežili a ukrývali se v okolí. Vždy je však třeba mít na paměti, že tato možná vysvětlení jsou jen hypotézami.

KOSTI LOVNÉ ZVĚŘE

Kosti lovné zvěře nejsou příliš četné ani v souborech z hradů či jiných šlechtických sídel. Počty kostí se nejčastěji pohybují v rozmezí 1,1–3 % (Klumpp 1967, Küpper 1972, Mittelhammer 1982, Nobis, 1984, Schülke 1965), vzácněji i více, například 4,1 % ve tvrzi v Konůvkách (Páral – Měchurová – Riedlová 1995), ve švýcarském Nidau 6,4 % (Nussbaumer 1989), na holštýnském sídle Grosser Schlichtenberg 7,3 % (Ericsson 1984) a na hradě Lelekovice dokonce 8,1 % (Páral – Riedlová – Unger 1994). Zcela výjimečný se jeví nález z polské motte v Dąbrówce, kde Benecke (1986) uvádí 20 %. Na základě těchto údajů je vidět, že skladba masité složky stravy středověké šlechty byla ve skutečnosti prozaičtější než v dobrodružných příbězích, které známe z knih a filmů. Lov tedy nebyl hlavním

zdrojem pro získání masa, ale zcela jistě byl důležitou společenskou záležitostí a podílel se na vyjádření životního stylu šlechty. Za zmínku snad stojí i nálezy z městského sociálního prostředí, konkrétně ze Staré radnice v Brně. Zde počet zaječích kostí z období přelomu 12. a 13. století tvořil 0,3 % celkového počtu kostí, avšak z doby pozdější (polovina 14. století) už jen 0,1 % (Loskotová – Páral – Riedlová 1996). Tyto výsledky vedou k úvaze, že lov a s ním související využití masa „zvěřiny“ měly větší význam v době, kdy město ještě nebylo obeháno hradbami.

KOSTI PTÁKŮ

Kosti ptáků bývají v souborech rovněž zastoupeny vzácněji, neboť jsou často velmi fragilní a mnoho jich bylo zničeno při kulinární přípravě, konzumaci a následně během depozice v zemi. Při hodnocení malých fragmentů je velmi obtížné jejich přesné druhové určení a vyžaduje pečlivou práci zkušeného specialisty. Jsou-li hodnoceny malé soubory aviárních kostí, je třeba velké obezřetnosti při vyvozování obecnějších závěrů o množství chovaných, lovených a konzumovaných ptáků ve studovaných lokalitách.

ZÁVĚREM

Lze tedy říci, že zvířecí kosti a fragmenty z archeologických výzkumů jsou významným zdrojem informací o stravě populací ve zkoumaných lokalitách, a to nejen o složení její masité složky, ale i o způsobu řeznického a kuchyňského zpracování masa. Jedná se zde o klasický příklad toho, jak se moderní archeologický výzkum snaží rekonstruovat život v minulosti na základě spolupráce s mnoha dalšími vědními disciplínami.

LITERATURA

- Benecke, Norbert (1986): Material kostry zwierzeczy z późnośredniowiecznego grodziska stożkowatego w Dąbrowce. *Rocznik Akademii rolniczej w Poznaniu CLXXII, Archeozoologia*, 11, 3–18.
- Ericsson, Ingolf (1984): *Vom slawischen Burgwall zum deutschen Gut*. Lund: Lund University.
- Klumpp, G. (1967): *Die Tierknochenfunde aus der mittelalterlichen Burgruine Niederrealta, Gemeinde Cazis/Graubünden*. München: Institut für Paläoanatomie, Domestikationsforschung und Geschichte der Tiermedizin der Universität München.
- Koudelka, Florian (1888): *O významu kostí v archeologickém bádání (přednáška)*. Brno: Moravská akciová knihtiskárna v Brně.
- Küpper, W. (1972): *Die Tierknochenfunde von der Burg Schiedberg bei Sagong in Graubünden* (Dissertation). München.
- Loskotová, Irena – Páral, Václav – Riedlová, Michaela (1996): Zvířecí kosti z nádvoří Staré radnice v Brně. *Archaeologia Historica*, 21, 413–419.
- Mittelhammer, Robert (1982): *Die Tierknochenfunde von der Burg Alt-Schellenberg. Fürstentum Lichtenstein* (Dissertation). München.
- Müller, Hanns-Hermann (1990): Die Tierknochenfunde aus dem hochmittelalterlichen Herrnsitz von Glichow, Kr. Calau. *Veröffentlichungen des Brandenburgischen Landesmuseums für Ur- und Frühgeschichte*, 24, 233–341.
- Nekuda, Vladimír (1985): *Mstěnice 1 – zaniklá středověká ves*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Moravské zemské muzeum v Brně.
- Nekuda, Vladimír (2000): *Mstěnice 3 – zaniklá středověká ves*. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně – Moravské zemské muzeum v Brně.
- Nobis, G. (1984): Untersuchungen an Tierknochenfunde aus den Grabungen auf der Burg Berge (Mons) – Altenberg (Rheinisch-Bergischer Kreis). In: Untermann M., *Die Grabungen auf der Burg Berge (Mons) – Altenberg. Beitrag zur Archäologie des Mittelalters*, III., 152–170.
- Nussbaumer, M. E. (1989): Archäologen forschen nach der Speisekarte des Vogtes von Nidau. *Nachrichten des Schweizerischen Burgenvereines*, 62, 6–7.
- Páral, Václav – Riedlová, Michaela – Unger, Josef (1994): Zvířecí kosti z hradu Lelekovice (okr. Brno-venkov). *Archaeologia Historica*, 19, 199–205.
- Páral, Václav – Měchurová, Zdeňka – Riedlová, Michaela (1995): Zvířecí kosti ze zaniklé středověké vsi Konůvky (okr. Vyškov). *Archaeologia Historica*, 20, 417–425.
- Sachenbacher-Palavestra, Marina (1989): Tierknochenfunde aus Schloss Thierlstein 14.–18. Jahrhundert, Schloss Thierlstein. Cham, 81–116.
- Schülke, Hubertus (1965): *Die Tierknochenfunde von der Burg Neu-Schellenberg. Fürstentum Lichtenstein* (Dissertation). München.
- Zibr, Čeněk (1927): *Staročeské umění kuchařské. Stará garda mistrů kuchařů*. Praha:

AUTOŘI

Páral, Václav (2. 6. 1954, Brno), docent normální a patologické morfologie Ústavu anatomie, histologie a embryologie Fakulty veterinárního lékařství Veterinární a farmaceutické univerzity Brno. Specializace: srovnávací anatomie, osteologie, vývoj a růst skeletu a kostí, archeosteologie, identifikace zvířecích kosterních pozůstatků z archeologických výzkumů.

Kontakt: Doc. MVDr. Václav Páral, Ph.D., Ústav anatomie, histologie a embryologie Fakulty veterinárního lékařství Veterinární a farmaceutické univerzity Brno, Palackého 1/3, 612 42, Brno, e-mail: paralv@vf.u.cz.

Pyszko, Martin (25. 5. 1984, Třinec), veterinární lékař, asistent Ústavu anatomie, histologie a embryologie Fakulty veterinárního lékařství Veterinární a farmaceutické univerzity Brno. Specializace na osteologii, archeosteologii a srovnávací anatomii obratlovců.

Kontakt: MVDr. Martin Pyszko, Ústav anatomie, histologie a embryologie Fakulty veterinárního lékařství Veterinární a farmaceutické univerzity Brno, Palackého 1/3, 612 42, Brno, e-mail: pyszkom@vf.u.cz.

Čtyři roky antropologicko-archeologického výzkumu v Tasově u Velkého Meziříčí

Josef Unger

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Viničná 5, 603 00 Brno

Do redakce doručeno 10. června 2011; k publikaci přijato 21. října 2011

VIER JAHRE ANTHROPOLOGISCH-ARCHÄOLOGISCHER FORSCHUNGEN IN TASOV BEI VELKÉ MEZIŘÍČÍ

ABSTRACT Bei den anthropologisch-archäologischen Forschungen im Areal heutiger Pfarre in Tasov (2007–2010) hat man festgestellt, dass die Pfarre aus frühgotischer Kirche aus der zweite Hälfte des 13. Jhdts überbaut war. Auf die Westseite hat man die Hälfte älterer Rotunde aus dem ersten Viertel des 13. Jhdts. gefunden. Mit Rotunde und jüngere Kirche viele Gräber zusammenhängen.

SCHLÜSSELWÖRTER Kirche; Rotunde; Anthropologie; Mittelalter; Tasov

ABSTRAKT V rámci školního antropologicko-archeologického výzkumu areálu dnešní fary v Tasově (2007–2010) bylo zjištěno, že fara byla přebudována z raně gotického kostela sv. Jiří z druhé třetiny 13. století. Sondáží se podařilo zjistit celý půdorys tohoto kostela. Na západní straně dnešní fary odkryl výzkum polovinu loďi starší rotundy z první čtvrtiny 13. století. S rotundou i mladším kostelem souvisejí četné hroby.

KLÍČOVÁ SLOVA kostel; rotunda; antropologie; středověk; Tasov

Jen málo obcí se může pochlubit tak velkým počtem památek na tak malém prostoru jako Tasov. Na okraji obce stojí, v jádru gotický, ale barokizovaný farní kostela sv. Petra a Pavla. V obvodu obce leží zřícenina hradu Dub i zřícenina „Hrádek“ a nachází se zde i místo, kde stával románský kostel sv. Václava, několik soch a smírčí kříž. Nemůžeme také opomenout vilu, kde žil a působil tasovský rodák kněz a básník Jakub Deml. Z hlediska archeologie a antropologie je důležité, že se zde narodil učitel, paleontolog a archeolog Jan Knies, který se nesmazatelně zapsal do výzkumů v Moravském kraji. K těmto známým památkám však přibyla další, která svým významem je jistě nadregionální. Jedná se o románský kostel sv. Jiří, o jehož podobě ještě před několika lety neměl nikdo představu. Na stopu tohoto kostela přišel tasovský farář Pavel Kryl, když při opravě fary zjistil, že na jižní straně budovy se nachází zadržovaný pozdně románský, nebo románsko-gotický či raně gotický portál (obr. 1, 2). Prostřednictvím archeologa Moravského zemského muzea v Brně Milana Salaše byl o nález informován Ústav archeologické památkové péče v Brně, který ve spolupráci s Ústavem antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity zde již v roce 2007 provedl

zjišťovací výzkum v rámci terénního cvičení, při němž si posluchači osvojují základy preparace, dokumentace a exkavace archeologických situací, především hrobů. Potvrdilo se, že dnešní farní budova v sobě ukrývá podstatnou část původního kostela známého dosud jen z písemných pramenů. Také se podařilo zjistit, že se kolem kostela intenzivně pohřbívalo, že je nutno všechny výkopové práce v areálu sledovat a také, že lokalita je vhodná pro školní výzkum. Jedná se zřejmě o kostel postavený někdy ve druhé třetině 13. století a zaniklý v souvislosti s vybudováním nového vrcholně gotického kostela (kolem roku 1390), který slouží dodnes. Z toho vyplývá, že lidské ostatky jsou dosti dobře časově ohraničeny a mohou být velmi dobrým pramenem pro poznání populace žijící na Českomoravské vrchovině ve 13. a 14. století. Především také bylo možno počítat s veškerou podporou faráře Pavla Kryla i obecního úřadu.

Roku 2008 archeologické práce pokračovaly a pod povrchem se podařilo odkrýt jihovýchodní roh kněžiště, takže bylo možno stanovit v podstatě celý půdorys kostela (obr. 3). Některé prozkoumané hroby obklopující kostel byly porušeny částečně dochovaným zdívkem blíže neznámé budovy na jižní

Obr. 1. Tasov. Fara od jihozápadu. Foto Josef Unger.

straně kněžiště, překryté vrstvou se zlomky keramiky ze 14. století, zvířecími kostmi, železným nožem a visacím zámkem, jehož posouzení se ujal Vladimír Brych z Národního muzea v Praze. Celá situace byla překryta vrstvou navážkové hlíny, která obsahovala pražský groš ražený za vlády Vladislava II. kolem roku 1500, část dýmky a hrací kuličku. V závěru této výzkumné sezony bylo pod úrovní terénu na západní straně dnešní fary objeveno „podezřelé“ zdivo vybihající západním směrem. Ke spolupráci na dokumentaci byl získán Stanislav Houzar z Moravské zemského muzea v Brně, který zhodnotil použitý stavební materiál po stránce petrografické a geologické s tím výsledkem, že stavební materiál je místního původu, ale horniny použité pro stavbu kněžiště kostela a horniny, z nichž byla stavěna ona blíže neznámá budova, se poněkud liší. Antropologickou analýzu tří hrobů provedl Lukáš Šín.

Od května roku 2009 výzkum, jehož hlavním posláním bylo zajistit studentům antropologie terénní cvičení, pokračoval na dvou místech. Jednak na severní straně dnešní farní budovy byla položena sonda, která upřesnila polohu severovýchodního nároží kostelní lodi (obr. 4). Dále se na této straně vyrýsovala zeď navazující na kněžiště a porušující starší hrob. Zřejmě jde o zbytky sakristie připojené někdy ve 13. nebo 14. století na severní straně ke kněžišti kostela. Kromě několika hrobů byla zde nalezena i drobná mince – brakteát (obr. 5)

ražený za panování krále Přemysla Otakara II. (1253–1278) a zlomek okraje nádoby zhotovené z tuhového materiálu a na vnější straně zdobené ozubeným kolečkem – radélkem. Podobná keramika je na jižní Moravě datována do první poloviny 13. století (Procházka – Peška 2007, 219 ad.).

Naprosto nečekané zjištění však přinesla sonda položená podél západního průčelí fary. Nejdříve se zjistilo, že dvě rovnoběžné zdi vybihající západním směrem mají méně zahloubenou základovou spáru než pozdější kostel. Dále toto zdivo bylo porušeno a překryto hroby. Metr široká sonda vedená od fary západním směrem zachytila celou řadu vzájemně se porušujících kostrových hrobů jedinců pohřbených ve směru západ–východ. Teprve po jejich preparaci, dokumentaci a vyzvednutí došlo k tomu pravému překvapení, když se zjistilo, že zeď se stáčí a uzavírá kruh o průměru 5 m. Není tedy pochyb o tom, že se jedná o asi 0,8 m široké základy rotundy, jejíž část i s apsidou leží pod budovou dnešní fary. Podle posudku Stanislava Houzara z Moravského zemského muzea jsou základy zbudovány z místního zvětřalého a tedy sbíraného kamene, především tmavého žulosyenitu s menší příměsí aplitu, včetně ojedinělých kusů světlého migmatitu. Důkazem toho, že rotunda byla kostelem, kolem něhož se pohřbívalo, je objev čtyř kostrových hrobů porušených mladším zdivem. Vzájemná superpozice dvou hrobů nasvědčuje tomu, že doba, v níž se

Obr. 2. Tasov. Zazděný a částečně odkrytý portál na jižní straně fary. Foto: Josef Unger.

Obr. 3. Tasov. Jihovýchodní nároží kněžiště kostela odkryté při archeologickém výzkumu. Foto: Josef Unger.

Obr. 4. Tasov. Severovýchodní nároží lodi kostela odkryté při archeologickém výzkumu. Foto: Josef Unger.

Obr. 5. Tasov. Brakteát Přemysla Otakara II. (1253–1278) nalezený v sondě na severní straně. Foto: Josef Havlát.

Obr. 6. Tasov. Účastníci odborné komise při prohlídce výzkumu. Foto: Martin Hotárek.

kolem rotundy pohřbívalo, nebyla nejkratší. Vzhledem k závažnosti objevu pozůstatků rotundy starší než byl raně gotický kostel, byla na 9. června 2009 svolána odborná komise, jejímž úkolem bylo posoudit tento objev a navrhnout další postup

výzkumu a konzervace. Účast na komisi byla reprezentativní, protože se jí zúčastnili představitelé místní i krajské správy, Masarykovy univerzity, celé řady muzeí a památkových ústavů (obr. 6). Jednoznačně potvrdili význam objevu i datování nejpozději do první poloviny 13. století. Doporučili zpracovat a publikovat výsledky výzkumu, pokračovat dále ve výzkumu v souladu se stavebními úpravami a zajistit vhodnou prezentaci objevu přímo v terénu. V souvislosti s částečným odkryvem pozůstatků rotundy před západním okrajem současné fary (bývalý kostel sv. Jiří) bylo v interiéru provedeno doplňkové radarové měření, které mělo v poměrně omezeném prostoru za úkol dokreslit celkový půdorys rotundy skrytý pod podlahou. Naměřené hodnoty podle Vladimíra Haška svědčí o celkové západovýchodní délce rotundy včetně apsidy. Měření na dvoře severně od budovy fary a jižně na zahradě naznačují existenci dalšího zdiva i hrobů v těchto místech. Podstatným přínosem pro dokumentaci bylo geodetické zaměření okolí fary provedené firmou Geoding (Ladislav Dokulil, Vladimír Dobrovolný a Bohuslav Pohořilský). Objev rotundy i možnosti památkové prezentace byly předvedeny na mezinárodní konferenci v Bratislavě (Kryl – Unger 2010).

Roku 2010 pokračoval výzkum v souladu s doporučením komise odkryvem celé části půdorysu rotundy vně fary (obr. 7). Především bylo nutno vypreparovat, zdokumentovat a vyzvednout větší počet často vzájemně se porušujících hrobů, které byly součástí hřbitova obklopujícího kostel (obr. 8). Zemřelí zde byli pohřbíváni v poloze nznak ve směru západ-východ s hlavou k západu a s horními končetinami zkrříženými v pánvi, nebo položenými podél těla, či mírně pokrčenými v lokti. V hrobech se jen výjimečně našly přezky a železný nůž. Několik zlomků keramiky s příměsí tuhy a zdobených ozubeným kolečkem souvisí se samými počátky osídlení tohoto místa. Horninový materiál použitý ke zbudování základů rotundy byl znovu posouzen Stanislavem Houzarem, který konstatoval především přítomnost navětralého tmavého žulosenitu a v menší míře migmatitu a aplitu z nedalekého okolí. Po důkladné dokumentaci a geodetickém zaměření obvodu rotundy Ladislavem Dokulilem byla celá situace překryta geotextilií a zasypana.

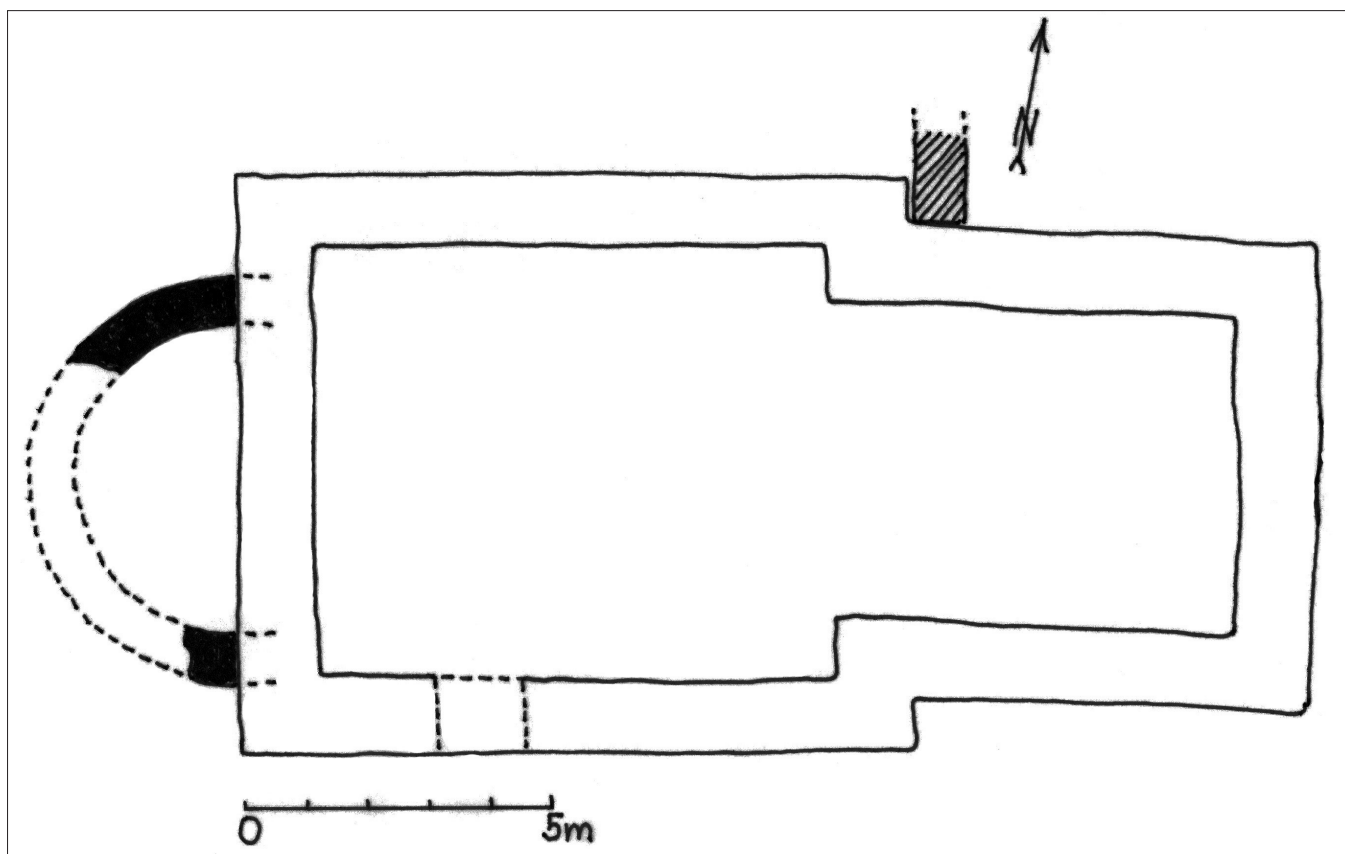
Na základě dosavadního archeologického výzkumu se dějiny tohoto místa jeví následovně: V souvislosti s kolonizací Českomoravské vrchoviny byl nejpozději v první polovině 13. století založen Tasov, u jehož zrodu byla šlechtická rodina, z níž k roku 1233 známe Závíše a dále až do roku 1240 ještě Mladotu, Bohuslava a Budislava, kteří se psali podle tohoto místa (CDB III, 50, 88, 165, 227; CDM II, 232, 249, 284, 316). Jednalo se o příslušníky rodu erbu křídla, kolonizujícího poříčí Oslavy a majícího také sídlo ve Velkém Meziříčí, kde snad již ve třicátých nebo čtyřicátých letech 13. století stával hrad (Plaček 2001, 678–679; Měřínský 2008, 30–31). Tato rodina si patrně na nevýrazné ostrožně nad Tasovem vybudovala dvorec s vlastnickým kostelem – rotundou. Rotunda, pravděpodobně již tehdy zasvěcená sv. Jiří, byla opatřena farními právy, protože se kolem ní pohřbívalo. Vzhledem k malé šířce základů, a tedy i nadzemního zdiva, se jednalo o poměrně jednoduchou plochostropou stavbu. Apsida, zasahující pod

Obr. 7. Tasov. Část základů zdiva románské rotundy západně od fary. Foto: Josef Unger.

Obr. 8. Tasov. Hrob dítěte 104 překrývající zdivo rotundy. Foto: Josef Unger.

Obr. 9. Tasov. Půdorys kostela, části sakristie a části starší románské rotundy. Zaměřil Martin Hotárek.

Obr. 10. Tasov. Studenti Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity při dokumentaci zdiva rotundy. Foto: Josef Unger.

budovu nynější fary, mohla mít hloubku o velikosti poloměru lodi (obr. 9). Někdy v druhé třetině 13. století se ukázalo, že původní stavba již nevyhovuje požadavkům kladeným na farní kostel, byla tedy zbourána a kámen, s výjimkou základů, byl použit na stavbu nového kostela sestávajícího z pravoúhlého kněžiště a obdélné lodi. Také kolem tohoto nového kostela, zřejmě nezměněného patrocinia, se intenzivně pohřbívalo, jak o tom svědčí množství vzájemně se porušujících hrobů. V té době stával v Tasově i další románský kostel zasvěcený sv. Václavovi; později (roku 1784) byl odstraněn. V letech 1970 až 1971 se na jeho místě stavěla budova Průmyslového zboží a při té příležitosti byly základy odkryty, ale bohužel nedokumentovány (Kudělka 1982–1983, 84–85). Existence dalšího románského dvorce u tohoto kostela je možná. Zřejmě koncem 14. století již ani zvětšený kostel sv. Jiří nevyhovoval a přičiněním Sazemy z Tasova došlo k vybudování nového vrcholně gotického kostela, který duchovním potřebám slouží v pozměněné podobě dodnes. Původní kostel sv. Jiří byl opuštěn a připomíná se k roku 1550 a 1561 jako pustý kostelík, který byl roku 1730 upraven na faru (Kratochvíl 1907). Rotunda jako stavební typ kostela se na Moravě uplatňuje od 9. století (Konečný 2005, 47–78). Oproti kostelům s podélnou osou se jedná o typ mnohem vzácnější s oblibou stavěný v souvislosti se sídly panovníků. Teprve od 12. století bývaly rotundy budovány i předními velmoži. K známým rotundám šlechtického založení (Šebkovice, Častohostice, Štěpkov, Plaveč) přibyla tedy další rotunda v Tasově, která si zaslouží

Obr. 11. Tasov. Studenti Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity při třídění antropologického materiálu. Foto: Josef Unger.

pozornost z hlediska památkové ochrany, archeologie, dějin umění i historie. Poměrně hodně práce si vyžádá zpracování výsledků výzkumů, které by měly vyústit v kresebnou a modelovou rekonstrukci obou nově objevených kostelů a také v půdorysné vyznačení objeveného zdiva přímo v terénu. Značné úsilí bude třeba při zpracování lidských kostí a jejich zařazení do širších souvislostí. Další objevy lze očekávat při stavebních úpravách fary a okolí.

Tasov zůstane asi navždy v myslích studentů, kteří se zúčastnili terénního výzkumu a mnohdy za nepříznivého počasí krok za krokem odkrývali situace hovořící přes propast staletí (obr. 10–12). Také občané Tasova a okolí, včetně školní mládeže, kteří se přišli podívat na každoroční výsledky výzkumu při dnech otevřených dveří, nahlédnutím do dávné minulosti svého bydliště jistě získávají k místu hlubší vztah. Výsledkem celého výzkumu by měla být kresebná či modelová rekonstrukce jak rotundy, tak i mladšího kostela, takže se opět prokazuje, že smyslem archeologického výzkumu v antropologickém pojetí není objevování trosek, ale života v minulosti.

LITERATURA

- Konečný, Lubomír Jan (2005): *Románská rotunda ve Znojmě*. Brno.
 Kratochvíl, Augustin (1907): *Vel.-Meziříčský okres, Vlastivěda moravská*. Brno.

Obr. 12. Tasov. Účastníci výzkumu roku 2010 pod sochou sv. Jiří. Foto: Josef Unger.

- Kryl, Pavel – Unger, Josef (2010): Archeologický výzkum a projekt prezentace románského kostela sv. Jiří v Tasově. *Monumentorum tutela*, 22, 107–114.
 Kudělka, Zdeněk (1982–1983): Výzkum románské architektury na Moravě III. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, F 26–27, 70–87.
 Měřinský, Zdeněk (2008): Osídlování krajiny a počátky města i hradu do roku 1415. In: *Velké Meziříčí v zrcadle dějin*. Brno, 27–60.
 Plaček, Miroslav (2001): *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha.
 Procházka, Rudolf – Peška, Marek (2007): Základní rysy vývoje brněnské keramiky ve 12.–13./14. století. *Přehled výzkumů*, 48, 143–299.

AUTOR

Unger, Josef (11. 9. 1944, Brno), archeolog a sociokulturní antropolog, profesor Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. Ve výzkumné práci se zabývá především sídlí a životem šlechty ve středověku, archeologií církevních objektů a antropologií pohřebního ritu. Vedl celou řadu terénních archeologických výzkumů (zaniklé vsi Topolany, Bořanovice, motte na zaniklé vsi Koválov, kostely v Mušově, Hustopečích, Brně, Tasově a na zaniklých vsích Divice, Narvice, Koválov, hrad v Lelekovicích, pohřebiště v Morkůvkách, Divákách). Člen redakční rady časopisů *Archeologické rozhledy*, *Castellologia bohémica*, *Jižní Morava*. Přednášel na univerzitách v Bambergu, Banské Bystrici, Bratislavě, Göttingen, Nitře, Olomouci, Opolí, Opavě, Poznani a Wrocławu. Kromě řady odborných studií je autorem monografií: *Pohořelice-Klásterka: Pravěké sídliště, slovanská osada a zaniklá středověká ves* (Praha 1980), *Hrádky a tvrže na Moravě* (spolu s Vladimírem Nekudou, Brno 1981), *Stře-*

dověké votivní předměty z Mušova (Mikulov 1984), *Hrady na Pavlovských vrších* (Mikulov 1985), *Archeologické památky na okrese Břec-lav* (Mikulov 1988), *Feudální sídlo z 13. století na zaniklé vsi Koválov u Žabčic* (Brno 1989), *Koválov: Šlechtické sídlo z 13. století na jižní Moravě* (Brno 1994), *Život na lelekovickém hradě ve 14. století: Antropologická sociokulturní studie* (Brno 1999), *Archeologie středověku. Odras života lidí v archeologických pramenech* (Hradec Králové 2008), *Archeologie církevních památek na Moravě a ve Slezsku* (Opava 2008), *Religious Architecture in the Czech Republic in the Light of Geophysical Prospection and Archaeological Excavation* (spolu s Vla-

dimírem Haškem, Oxford 2010). Pro edici *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie* napsal 9. svazek *Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století* (Brno 2002) a 25. svazek *Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy* (Brno 2005).

Kontakt: Prof. PhDr. Josef Unger, CSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vlnářská 5, 603 00 Brno, telefon: 549 497 806, e-mail: unger@sci.muni.cz.

Pohřbívání uvnitř a vně kostelů – brněnské kostelní pohřby v době 17.–18. století

Michaela Králíková

Do redakce doručeno 12. září 2011; k publikaci přijato 15. října 2011

BURIALS INSIDE AND OUTSIDE CHURCHES – CHURCH FUNERALS IN BRNO DURING THE 17TH–18TH CENTURY

ABSTRACT This article introduces human burial methods around and inside the churches of the 17th–18th century. It is about funerals near and inside churches, which can be seen in the form of memorial stones located on church walls or as paving stones sealing entrances to underground tombs and crypts. After a general introduction outlining the history and development of church burial space, the study introduces burials in cemeteries and churches from 13th to 18th century in the Moravian metropolis – Brno. More precisely, the attention is focused on one of the Brno's dominant features – the Cathedral of St. Peter and Paul, where archaeological research has so far confirmed its former significance as a collegiate chapter and diocesan church.

KEY WORDS church; churchyard; grave; crypt; burial; devotionals; Brno

ABSTRAKT Příspěvek seznamuje se způsobem pohřbívání člověka v době 17. a 18. století. Jedná se o pohřby okolo a především uvnitř kostelů, jejichž doklady můžeme spatřit v podobě náhrobníků umístěných na kostelních stěnách či v podobě dlažebních kamenů, zakrývajících vstupy do podzemních hrobek a krypt. Po obecném vstupu, přibližujícím historii a vývoj kostelních pohřbů, seznamuje studie se situací pohřbů na hřbitovech a v kostelech moravské metropole – Brna, a to zhruba od 13. do 18. století. Úžeji je pozornost zaměřena na jednu z brněnských dominant – katedrálu sv. Petra a Pavla, kde archeologický výzkum jen potvrdil její někdejší význam jako kolegiální kapituly a diecézního chámu.

KLÍČOVÁ SLOVA kostel, hřbitov, hrob, krypta, pohřeb, devocionálie, Brno

VÝVOJ POHŘBŮ V EXTERIÉRU A INTERIÉRU KOSTELA

Pohřbívání v blízkosti kostela či lépe přímo v kostele byl lákadlem pro smrtelníky již od nejstarších křesťanských dob. Každý chtěl být po smrti ochraňován svatými a tudíž se snažil spočinout po smrti v jejich blízkosti. Dalším důvodem bylo obětování při mších – z těchto důvodů byla nejoblíbenější místa v kněžišti poblíž oltáře, ta byla ovšem také nejdražší. Na našem území se hřbitovy začaly přesouvat ke kostelním stavbám krátce poté, co se kostelní stavby začaly budovat, tedy již v 9. století. Uplatňoval se tak křesťanský pohřební ritus, který se v průběhu následujících staletí víceméně posiloval a přetrval až do období novověku. Tehdy se nejrozšířenějším ve střední Evropě stal katolický pohřební ritus. Byl určován a řízen jak církevními tak státními předpisy, které reagovaly na měnící se náboženskou, politickou a hospodářskou situ-

aci. Místo a způsob uložení mrtvého, ale také jeho pohřební výbava, byly ovlivněny společenským a sociálním postavením jedince, jeho náboženským vyznáním, popřípadě etnicitou. V kostelních hrobech a kryptách byli pohřbíváni v první řadě osoby duchovní, včetně příslušníků mužských i ženských církevních řádů, dále panovníci, příslušníci šlechtických rodů a vysocí hodnostáři, také zakladatelé kostelů, klášterů a jejich fundátoři, učitelé a rektori v kolejích (srov. Ariès 2000, I., 66, Bednárik 1972, 115, Unger 2006, 48–96). I když zde byla snaha ze strany církve omezit pohřby uvnitř kostelů, platilo, že porušování zákazů je výsadou mocných, bohatých a urozených. Od 17. století, kdy se pohřby v kostele staly ještě více populární, byly vedle zmíněných osob pohřbívány také osoby světské, například nižší šlechta nebo zámožní měšťané, kteří si místo předplatili. Stále více byly kostelní hroby zřizovány především z důvodu prestiže rodiny a demonstrace majetkové a sociální úspěšnosti. Z těchto důvodů se rozšířil v novověku

také zvyk pokřbívát do tzv. krypt – podzemních prostor, jež původně sloužily výhradně pro uctívání relikvií mučedníků (Fingerlin 1992, 207). Přepřívání kostelních hrobek však přispívalo k šíření různých chorob a epidemií, proto císař Josef II. svými dekrety z roku 1783 až 1785 (srov. Kunc 1937, 51, Navrátilová 1998, 155) zakázal nadále pohřbívát v kostelech. Tato opatření vedla k výstavbě rodinných hrobů a hrobek, často situovaných v kaplích na hřbitovech oddělených od kostelů a přesunutých na okraje měst nebo na pozemcích v blízkosti obývaného domu.

Na vymezeném a posvěceném prostoru u farních hřbitovů se pohřbívalo již od středověku. Avšak až koncem 17. století, díky prosazovaným hygienickým opatřením, začal hřbitov sloužit výhradně k pohřebním účelům. Přibývající množství lidí, především ve městech, nutilo již koncem 16. století zakládat nové hřbitovy. Už v této době tedy dochází k přesunu hřbitovů mimo město. Staré hřbitovy však zůstaly a pokud bylo místo, pohřbívalo se na nich až do 18. století (Navrátilová 2004, 277, Unger 2002, 73). Zvláště zámožní měšťané si svá místa na městských hřbitovech udržovali. Na nově vzniklých hřbitovech za městskými hradbami bývala pohřbívána především střední vrstva jako byli řemeslníci nebo obchodníci, ale také zemědělci a městská chudina. Tyto hřbitovy však již zpravidla nemávaly vazbu na kostel.

SPECIFICKÉ ZNAKY NOVOVĚKÝCH POHŘBŮ

Inventář novověkých hrobů je zpravidla tvořen předměty souvisejícími se samotným pohřbem – tedy zbytky rakví a jejich součásti a pozůstatky z pohřebních oděvů a jejich doplňků. Zvláštní skupinu pak tvoří předměty kladené do hrobů záměrně jako milodary. Takové mávaly například ochrannou magickou funkci (amulety, rostliny). Vyšší církevní hodnostáři, panovníci, šlechta a různí významní představitelé byli navíc vybavováni šperky, odznaky hodnosti a insigniemi, jež tak zdůrazňovaly jejich moc, sociální postavení a majetnost. Hroby duchovních se vyznačují specifickými atributy. Jedná se o kalich (nejčastěji dřevěný), který byl přidáván do hrobu již od středověku. V 17. až 18. století se hroby duchovních dají rozpoznat podle zbytků liturgických oděvů (například mešní roucha), bývá někdy zachována mitra, štola, rukavice apod. Kněz mívá například modlitební knížku, škapulír, růženec s křížkem, popřípadě s medailonkem. Tyto devocionálie však nejsou kněžskou insignií, neboť se od 17. století běžně vyskytují v hrobech osob světského stavu. U církevních hodnostářů nacházíme religiózní předměty vyšší kvality i nákladnosti (pektorální kříže, prsteny aj.), u ženských příslušnic, například abatyší, to mohou být pozlacené korunky, prsteny a berly. Typickou barokní hrobovou výbavou jsou devocionálie (růžence, medailony, kříže, škapulíře a jiné svátostky) představující navenek křesťanské symboly. V rámci lidové zbožnosti však měly spíše funkci apotropaickou a s touto byly zřejmě i kladené do hrobů. Jsou kulturním obrazem společnosti 17. až 18. století – dokládají existenci mnoha poutních míst, velkou oblibu kultu světců a díky svým opisům a iko-

nografickým námětům poukazují mnohdy na lidové prvky zbožnosti. Růžence s přívěsky bylo obvyklé omotávat kolem zápěstí, popřípadě vkládat křížky do ruky.

S pohřby v kostele, zvláště u duchovních osob, souvisí také zeměpisná orientace hrobů. Zhruba od 17. století se začali kněží pohřbívát hlavou směrem k východu, tedy opačně než bylo dosud v katolickém ritu obvyklé. Byl to církevní předpis, obsažený v *Rituale Romanum* z roku 1614 (Unger 2006, 110). Ten však nebyl striktně dodržován, mnozí kněží byli i nadále pohřbíváni hlavou k západu, tak jako ostatní katolíci. U novověkých kostelů, které měly jinou než západo-východní orientaci, mají i hroby respektující kostel jinou orientaci.

BRNĚNSKÉ HŘBITOVY A NOVOVĚKÉ KOSTELNÍ POHŘBY

Od středověku se v Brně pohřbívalo především kolem větších kostelů (srov. Flodrová 1992, 9–12, Hadroušková 1950, 298, Holub et al. 2006, 267–289) (obr. 1). Jeden z nejstarších městských hřbitovů se nacházel u kostela sv. Michala v prostoru dnešní Dominikánské a Starobrněnské ulice. Pohřbívát se zde začalo asi počátkem 13. století, skončilo v 16. až 17. století. Z 13. století pochází hřbitov u kostela sv. Martina na dnešní ulici Benešově (zanikl 1645). Od 13. století existoval hřbitov kolem chrámu sv. Petra a Pavla (zrušen 1785), dále hřbitovy na ulici Křížové při tehdejší kostele sv. Prokopa, na Provaznickém vršku při ústí dnešní Kopečné ulice, kde stával kostel Všechny svatých (1258–80. léta 18. století) a na ulici Pekařské (hřbitov při městském špitále s kostelem sv. Ducha; cca 1240–1645). Další špitální hřbitov fungoval na Starém Brně u kostela sv. Anny. Cisterciácký klášter založila Eliška Rejčka v roce 1323, špitál v roce 1331 a od té doby se zde zřejmě pohřbívalo. Doložen je zde však ještě starší hřbitov patřící k velkofarnímu kostelu (Procházka 2007, 531). Po roce 1300 byl založen hřbitov při minoritském klášteře, mezi dnešními ulicemi Jánská a Minoritská. Pohřbívalo se tam asi do roku 1716. Už od 13. století se pohřbívalo na hřbitově kolem kostela sv. Jakuba, kde pohřbívání pokračovalo minimálně do konce 16. století; několik pohřbů mohlo být skutečně pravděpodobně i později (Holub et al. 2006, 272 ad.). Bylo zde zdokumentováno víc než tisíc pohřbů v několika hrobových horizontech. Pohřby provázely četné devocionální nálezy. Zmíněné hřbitovy fungovaly až do švédského obléhání města Brna v roce 1645, některé až do josefínských reforem na konci 18. století. Přesto koncem 16. století už mnohé hřbitovy nepostačovaly, proto byl založen nový hřbitov (roku 1580) za hradbami města, před tehdejší Veselou bránou. Byl to prostor mezi dnešním Žerotínovým náměstím a ulicí Joštovou. I zde byly zachyceny pohřby v rakvích a s devocionální výbavou. Pochovávaní zde byli patrně občané střední sociální vrstvy, drobní řemeslníci, obchodníci, zemědělci i městská chudina, zatímco zámožnější měšťané si udržovali hrobová místa u petrského a jakubského chrámu. V 18. století už většina městských hřbitovů nestačila, proto byly zakládány nové hřbitovy ve větší vzdálenosti od města. Zatímco některé starší hřbitovy byly rušeny, jako například hřbitov kolem kostela sv.

Obr. 1. Výšek mapy z katastrálního území města Brna s vyznačením kostelů v centru města (upravila autorka). 1. Kostel Nanebevzetí P. Marie na Starém Brně, 2. Kostel J. A. Komenského (Červený kostel), 3. Kostel sv. Michala, 4. Katedrála sv. Petra a Pavla, 5. Kostel sv. Tomáše, 6. Kostel sv. Jakuba, 7. Kostel Nalezení sv. Kříže, 8. jezuitský kostel Nanebevzetí P. Marie, 9. Kostel sv. Máří Magdaleny, 10. Kostel sv. Jana Evangelisty a sv. Jana Křtitele, 11. Kostel sv. Josefa.

Petra a Pavla (1785), hřbitov na dnešním Žerotínově náměstí (1785) nebo hřbitov u sv. Václava na Vídeňské ulici (1783), vznikaly od roku 1783 hřbitovy nové, například na dnešní ulici Vranovské a Kounicově (severně od dnešní Antonínské). Posledně jmenovaný hřbitov za hradbami města sloužil tehdy pro celé Brno (jak pro katolické, tak evangelické pohřby). Bylo zde zachyceno přes tisíc pohřbených jedinců opět s výbavou náboženského charakteru (viz Králíková 2007, 111). V následujících letech 19. století byl hřbitov asi čtyřikrát rozšířen až na dvojnásobek své původní rozlohy. Zrušen byl v roce 1883. V tomtéž roce byl otevřen dodnes fungující Ústřední hřbitov, který nahradil všechny zmiňované brněnské hřbitovy.

Některé brněnské chrámy byly také archeologicky zkoumány v interiérech a pohřby v nich byly zdokumentovány. V mnoha z nich se nachází podzemní krypty s ostatky těl dodnes zachovanými. V první řadě jsou doloženy pohřby duchovních osob (kněží, opati, kanovníci), pohřby řádových příslušníků a pohřby významných a majetných laických osob a brněnských obyvatel.

Hrob kněze byl objeven například v klášterním kostele cisterciáček na Starém Brně. Podle identifikační kovové destičky (13x11 cm), zasazené kolmo v hrobě za hlavou pohřbeného, bylo zjištěno, že dotyčný zemřel roku 1770. Pohřbený byl orientován hlavou k východu, ležel v rakvi na zádech s rukama sepjatýma na prsou, pod hlavou měl podušku plněnou perím. Okolo rukou byl ovinut růženec s krucifixem. Zachovaly se i zbytky z dlouhého liturgického oděvu a korálky, které jej zdobily (Novotný 1967b, 58).

Osoby vyššího duchovního stavu byly pohřbívány s větší nákladností a pompou než obyčejní kněží. V novověku zpravidla nacházely své místo odpočinku v kryptách pod kostelními dlažbami či v ambitech klášterů. Kostel sv. Tomáše měl původně sloužit jako pohřebiště moravských markrabat, ale pohřben by zde měl být jen markrabě Jan Jindřich Lucemburský (zakladatel augustiniánského kláštera v roce 1350) a jeho syn Jošt. Ten byl uložen do hrobky v roce 1411. Dále zde měl být v 17. století pohřben fundátor brněnských augustiniánů Jan ze Schambachu a prelát Alfonse Steimose (Maráz 1998, 393). V podzemí se nachází rozlehlá krypta, která sloužila v 18. století především pro pohřby brněnských augustiniánů. Ještě v roce 1860 obsahovala tlející dřevěné rakve, v nichž se nacházely rozpadlé kosti, zbytky hedvábných látek, soukených kapucí a několik kožených cingulí (Schram 1896, 32). Hrob opata Mattheuse Bertschera, zemřelého roku 1777, byl objeven v jedné z komor hrobky. Ostatky jeho těla, původně uložené v rakvi, byly orientovány východ-západ. V dobrém stavu zůstala zachována kožená obuv a další kožené součásti oděvu, také mitra, knoflíky a provázek. Zemřelý měl pektorální kříž s Kristem. Identifikován byl podle kovové destičky o rozměrech 14x11 cm (Procházka – Zatloukal 1991).

Hlavní hrobkou v kostele sv. Michala je krypta dominikánů nacházející se před hlavním oltářem. V křížové chodbě tohoto dominikánského kláštera byly údajně do zvláštního výklenku (o rozsahu natažených lidských těl) pohřbíváni dobrodinci kláštera, členové bratrstva jsoucí v nějakém vztahu ke klášteru, a dále příbuzní konventuálů. Tito jedinci byli prý ukládáni

Obr. 2. Katedrála sv. Petra a Pavla v Brně (pohled ze SZ). Foto: Miroslav Králík.

v bílém oděvu a bez rakve (Schram 1896, 38, 40). Při archeologickém výzkumu (2001/2002) byl v západním křídle chodby zdokumentován jeden novověký hrob, v severním křídle bylo odkryto sedm pohřbů; větší část chodby zabíral vchod do barokní krypty. Tři pohřby pocházející ze závěru 16. století byly objeveny při průzkumu kapitulní síně (Holub et al. 2006, 227).

Příkladem krypty, kde spočinuly společně osoby jak duchovního tak světského stavu je *kostel Nalezení sv. Kříže* s přílehlým kapucínským klášteřem. Krypta, založená spolu s klášteřem roku 1650, zaujímá v podzemí velkou část půdorysu kostela. Zpočátku sloužila jako pohřebiště kapucínským mnichům, kteří jsou dodnes uloženi v nejstarší místnosti krypty. Byli zde pohřbíváni od založení kláštera v roce 1650. Tito řádoví příslušníci dodržovali obzvláště uniformní a prostý způsob pohřbívání, jenž symbolizoval skromnost a chudobu tohoto žebravého řádu. Řád kapucínů měl mnoho příznivců, kteří si přáli být v kryptě pohřbeni. Leží v dřevěných barokních rakvích vystlaných hoblinami, z nichž některé mají prosklené víko a jsou ozdobeny malbami náboženských symbolů a motivů smrti. Celkem bylo v kryptě pochováno 205 mrtvých. Vlivem přirozené mumifikace suchým vzduchem se zachovalo 41 těl. Pohřbívalo se zde až do zákazu císaře Josefa II. roku 1784 (Rubinková 1999b, 76–78).

Krypta ze čtyř klenutých prostor se nachází také pod kněžištěm jezuitského kostela *Panny Marie*. Byli do ní ukládáni řá-

doví příslušníci. Pohřben je tam také páter Martin Středa, rektor jezuitské koleje. Menší krypta v rohu levé postranní lodi byla pravděpodobně určena pro pohřby terciářů – laických příslušníků jezuitského kolegia (Schram 1896, 36).

Kostel sv. Jakuba se stal místem odpočinku mimo jiné významného vojevůdce a obránce města Brna před Švédy roku 1645 – Raduita de Souches, který zde byl pohřben roku 1682 vedle těla své manželky. Některé části jeho pohřebního oděvu zůstaly dobře zachovány, pohřben byl údajně s kordem, ostruhami a maršálskou holí (Novotný 1967a, 56–57). Pod dlažbou kostela byla objevena rozsáhlá krypta, sloužící jako kostnice. Také příslušnice ženských řádů byly pohřbívány v kostelních kryptách. Rakve jeptišek s olovenými destičkami se našly v brněnském *kostele sv. Josefa*, k němuž náležel přistavěný klášter uršulinek. Jména pohřbených jeptišek byla zapsána v pamětní knize, kdysi uložené v sakristii kostela (Schram 1896, 38). Dominikánské řádové sestry, působící do roku 1782 v ženském klášteři s přílehlým *kostelem sv. Anny* (později přeměněným v nemocnici u sv. Anny), byly pohřbívány do krypty pod tehdejšími kostelem. Nalezeno tam bylo kdysi asi 60 zdobených rakví se zpráchnivělými kostmi a s devocionální výbavou. Objeveno bylo také 13 cínových tabulek z rakví, které pocházely z let 1767–1776 (Schram 1896, 41). Cisterciáckám sloužil k pohřbům do roku 1784 kostel Nanebevzetí P. Marie na Starém Brně.

KATEDRÁLA SV. PETRA A PAVLA

Tento chrám, zvaný též „Petrov“, leží na návrší nad jižním okrajem historického Brna (obr. 2). Jeho počátky sahají zhruba do konce 12. století. V období gotiky prošel několika přestavbami a byl zvětšen. Jeho význam vzrostl poté, co se roku 1296 stal sídlem kolegiátní kapituly. Kolem roku 1500 bylo původní zasvěcení svatému Petrovi rozšířeno na zasvěcení sv. Petrovi a Pavlovi. Během třicetileté války kostel vyhořel a jeho obnova proběhla ve dvou barokních fázích v letech 1651–1652 a 1743–1746. Roku 1777 bylo bulou papeže Pia VI. potvrzeno zřízení brněnského biskupství a kostel byl povýšen na katedrálu.

Již ze 13. století je archeologicky doložen v okolí kostela hřbitov, který zde fungoval až do 80. let 18. století. Z tohoto období pochází i množství hrobů zachycených v interiéru kostela. Novověkých hrobů bylo při archeologickém výzkumu v letech 1991–1992 odkryto asi 47, z toho 27 hrobů obsahovalo hmotné nálezy poukazující na období 16. až 18. století (viz Rubinková 1999a, díl II.). Jednalo se především o předměty religiozního charakteru, tzv. devocionálie (viz Králíková 2004). Jsou to předměty osobní zbožnosti, které byly oblíbené za života jedince a nezbytné pro pohřeb řádného katolíka. Šlo o růžence (obr. 3) – pomůcky při modlení a rozjímání a na ně zavěšované přídavky v podobě větších či menších křížků a medailonků (obr. 4). Tyto předměty nesly různá vyobrazení poutních míst a světců s nápisy a opisy. Jejich součástí byly často zařikací formulky – invokace, mající především apotropaický význam (magický, ochranný). I přes tyto lidové prvky

Obr. 3. Růženec s křížkem (katedrála sv. Petra a Pavla v Brně, hrob č. 368, 17.–18. století). Foto: Miroslav Králík.

byly předměty církví přijímány, neboť tak upevňovaly katolické cítění a prožívání zbožnosti, například v podobě poutí. Mrtví zde byli do hrobů uloženi v dřevěných rakvích, v poloze na zádech, s nataženými dolními končetinami a pažemi ohnutými v lokti. Většina pohřbených ležela hlavou k západu, až na čtyři hroby s opačnou orientací. Z nalezené oděvní výbavy hrobů lze soudit, že mrtví byli pohřbíváni v oblečení textilního charakteru (někdy i zdobeného výšivkou), s kožený-

Obr. 4. Medailon s vyobrazením Ježíše Krista a Panny Marie (katedrála sv. Petra a Pavla v Brně, hrob č. 488, 16.–18. století). Foto: Miroslav Králík.

mi doplňky a v botách. Několik zbytků kapucí, nacházených v oblastech lebky, ukazuje na řádový oděv. Podle antropologického rozboru, který provedly Ladislava Horáčková a Lenka Vargová z Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně, byli jedinci mužského pohlaví, vyjma tří hrobů, u nichž byl skelet určen jako ženský. Většina jedinců zemřela ve věku maturus (40 až 60 let), pouze ve třech případech bylo určeno stáří adultus (25 až 40 let).

Také v tomto brněnském kostele se nacházela krypta, a to zhruba ve střední části presbytáře. Vznikla v roce 1747 zapuštěním do krypty raně gotické. Zmínka o barokní kanovnické hrobce pod presbytářem existuje již k roku 1863, kdy byla popsána jako vyzděné sklepení obdélníkového tvaru (Schram 1896, 24). Sloužila pro pohřby vysoce postavených duchovních, kteří byli členy kolegiální kapituly. Bylo zde objeveno 16 malovaných rakví s tělesnými ostatky se zbytky oděvů a obuvi. Stejného stáří jako krypta byla sekundární malá hrobová komora umístěná při jižní stěně presbytáře, která skrývala ostatky zemského hejtmána Ladislava Popela z Lobkovic. Původní místo jeho pohřbu bylo zřejmě v presbytáři, odkud byl hrob přesunut právě z důvodu stavby kanovnické hrobky.

ZÁVĚR

Pohřby nalázané uvnitř a v okolí kostelů jsou dokladem dlouhodobých pohřebních zvyklostí, typických pro středoevropskou oblast. Sahají do samotných počátků vzniku sakrálních staveb a jsou svázané především s trendem katolického ritu. Byly především výsadou privilegovaných osob. Charakteristiky pohřbů v různých historických etapách se proměňovaly v souvislosti s měnícím se vnímáním a prožíváním smrti a později také se skutečností, že se do způsobu pohřbívání kromě církve začal vkládat i stát. Od 2. poloviny 18. století za-

čal na úkor kostelních pohřbů narůstat počet hrobů na hřbitovech, což byla předzvěst konce pohřbívání v kostelech. Vládní zákazy a příkazy však zdá se nebyly dodržovány výlučně a byly přijímány lidovou vrstvou jen pozvolna. Některé zakořeněné zvyklosti vycházející z pohanství místy přetrvávaly až do 19. století. Hmotné nálezy a historické památky Brna dokládají nejen politicko-historický význam této metropole, ale přibližují také některé stránky společenského života a kultury předchozích staletí na Moravě.

LITERATURA

- Ariès, Philippe (2000): *Dějiny smrti*, I., II. Praha: Argo.
- Bednárík, Rudolf (1972): *Cintoríny na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Fingerlin, Ilse (1992): *Die Grafen von Sulz und ihr Begräbnis in Tiengen am Hochrhein*. Stuttgart: Kommissionsverlag – Konrad Theiss Verlag.
- Flodrová, Milena (1992): *Brněnské hřbitovy: Průvodce po jejich historii, čestných hrobech města Brna, památkově chráněných náhrobcích a vojenských pohřebištích*. Brno: Rovnost.
- Hadroušková, M. (1950): Hřbitovy a pohřbívání v Brně do r. 1947. *Lékařské listy z 15. května*, 298–301.
- Holub, Petr – Kolařík, Václav – Merta, David – Peška, Marek – Sedláčková, Lenka – Zapletalová, Dana – Zúbek, Antonín (2006): Brněnské středověké a raně novověké hřbitovy z pohledu archeologie. *Brno v minulosti a dnes*, XIX, 267–289.
- Králíková, Michaela (2004): *Devocionálie jako předměty zbožnosti v hrobech ze 17.–19. století*. Rigorózní práce. Brno: Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity.
- Králíková, Michaela (2007a): Devocionálie z brněnského hřbitova 18.–19. století jako součást katolického pohřebního ritu. *Brno v minulosti a dnes*, XX, 111–121.
- Kunc, F. J. (1937): *Od počátku až do skonání světa*. Praha: Spolek Pieta.
- Maráz, Karel (1998): Augustiniánský záznam o otevření hrobu moravského markraběte Jošta v roce 1752 a jeho edice. *Časopis Matice moravské*, 117, 393–406.
- Navrátilová, Alexandra (1998): Hřbitov jako místo kontaktu dvou světů. *Folia ethnographica*, 32, 153–161.
- Navrátilová, Alexandra (2004): *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad.
- Novotný, Boris (1967a): Vyzvednutí pozůstatků maršála Raduita de Souches, obránce Brna proti Švédům. *Přehled výzkumů 1966*, 56–57.
- Novotný, Boris (1967b): Záchraný výzkum ve starobrněnském kostele a nález hrobky pana Jindřicha z Lipé. *Přehled výzkumů 1966*, 58–59.
- Procházka, Rudolf (2007): Poznámky k brněnským hřbitovům období středověku a raného novověku. *Brno v minulosti a dnes*, XX, 529–532.

- Rubinková, Michaela (1999a): *Pohřební ritus 17. a 18. století na Moravě*, díl I., II. Diplomová práce. Brno: Katedra antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity.
- Rubinková, Michaela (1999b): Kapucínská krypta v Brně. *Vlastivědný věstník moravský*, 51(1), 76–78.
- Schram, Wilhelm (1896): Brünner Kirchengrüfte. *Notizenblatte des Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens*, 23–46.
- Unger, Josef (2002): Pohřební ritus a zacházení s těly zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.–16. století. In: Malina, Jaroslav, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie 9*. Brno: Nauma.
- Unger, Josef (2006): Pohřební ritus 1. až 20. století v Evropě z antropologicko-archeologické perspektivy. In: Malina, Jaroslav, ed., *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie*, sv. 25. Brno: Akademické nakladatelství CERM – Nauma.

PRAMENY

- Procházka, Rudolf – Zatloukal, Richard (1991): *Brno (okr. Brno-město) – Kostel sv. Tomáše*. NZ. Brno: Ústav archeologické památkové péče.

PODĚKOVÁNÍ

Za pomoc při fotografické dokumentaci děkuji manželu Miroslavovi, za pomoc s anglickým překladem děkuji manželům Ladislavu a Veronice Nejman.

AUTORKA

Králíková, Michaela (rozená Rubinková, 5. 5. 1976, Brno), česká antropoložka; absolventka magisterského a doktorského studijního programu a rigorózního řízení v oboru antropologie na Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Diplomová práce: *Pohřební ritus 17. a 18. století na Moravě* (1999), vedoucí práce: Prof. PhDr. Josef Unger, CSc.; rigorózní práce: *Devocionálie jako předměty zbožnosti v hrobech ze 17.–19. století* (2004), disertační práce: *Pohřební ritus 16.–18. století na Moravě a ve Slezsku s přihlédnutím k území střední Evropy* (2006), školitel: Prof. PhDr. Josef Unger, CSc. Pro edici *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsala 35. svazek Pohřební ritus 16.–18. století na území střední Evropy (antropologicko-archeologická studie)* (2007).

Kontakt: RNDr. Michaela Králíková, Ph.D., e-mail: misakralik@seznam.cz.

A Visualization and Representation of the Culture in Yawan, Papua New Guinea: Drawings in the Context of a Visual Anthropology

Martin Soukup

The Department of Cultural Studies (Culturology), Faculty of Arts, Charles University in Prague, Celetná 20, 110 00 Prague 1

Received 10 September 2011; accepted 26 October 2011

VIZUALIZACE A REPREZENTACE KULTURY V YAWANU, PAPUA-NOVÁ GUINEA: KRESBY V KONTEXTU VIZUÁLNÍ ANTROPOLOGIE

ABSTRAKT Předmětem studie je analýza obrazového materiálu, který autor získal při výzkumném pobytu ve vesnici Yawan, provincie Morobe, Papua-Nová Guinea. Autory analyzovaných obrázků jsou žáci základní školy ve vesnici Yawan. Jednotícím motivem všech získaných obrázků je kultura, kterou měli žáci na svých obrázcích ztvárnit. Na obrázcích autoři zachytili bez výjimky kulturní prvky tradiční kultury. Autor dává obrázky do souvislosti s povědomím tvůrců o rozdílech mezi tradiční a současnou kulturou a výchovou těchto žáků k péči o kulturní tradice. Autor následně dal výsledky analýzy do souvislosti s hloubkovými rozhovory, jež vedl s několika původními obyvateli Papuy na téma koncepce kultury a kulturních změn v této zemi.

KLÍČOVÁ SLOVA vizualizace kultury; kultura; Papua-Nová Guinea

ABSTRACT The aim of this study is to analyze visual materials gathered during my research time in the village of Yawan in the province of Morobe, Papua New Guinea. Analyzed pictures were drawn by local elementary school children. The uniting theme of all pictures is a culture as a subject the Yawan pupils were asked to depict. Without exception, their pictures depict the cultural aspects of their traditional culture. Author finds a connection between an inherent knowledge and distinction between modern and traditional culture and their education that nurtures the awareness of their cultural traditions. The author also conducted many in-depth interviews with the native inhabitants of Papua on the subject of cultural concepts and cultural changes in their country and links them with his findings of the picture analysis.

KEY WORDS Visualization of Culture; Culture; Papua New Guinea

INTRODUCTION

The old anthropological joke says that a typical Papuan family includes mother, children and father-anthropologist. The anthropology and anthropologists are very popular in Melanesia. We should not be surprised because Europeans have been researching local communities in Melanesia since the seventies of the 19th century (Soukup 2010). During my stay in Papua New Guinea I faced the popularity of anthropology myself in 2009. After the landing in Yawan village I did not need to explain who I am and why I have come to them. The teach-

ers of local elementary school asked me, if I can give a lecture to their students. The demand topic was evident: What is anthropology, what culture is and why they have to protect their vernacular (or *tok ples* in Pidgin English). They really used the word *anthropology* and *culture*. From the anthropological point of view this circumstances were paradoxical and bizarre. Anthropologists and natives switched their roles, the natives transformed anthropologist into the object of inquiry. Moreover they used the concept of culture as their gnoseological tool. This is the opposite experience then a British social anthropologist **Nigel Barley** (born 1947) gained among Dowayo

Fig. 1. Yawan village. Author: Martin Soukup.

in Cameroon during his field work. He had to face bizarre and funny difficulties conducting field work and applying standard anthropological research tools (Barley 1983). Compared to him and Dowayo few Yawan villagers were familiar with anthropology and what anthropologists do.

Melanesia (or „black islands“) includes a group of islands and archipelagoes in Pacific. It is the part of Oceania, which except Melanesia covers also Micronesia and Polynesia. This area takes in for example New Guinea, New Caledonia, Admiralty Islands, New Ireland, Loyalty Islands, Bismarck Archipelago, Santa Cruz, New Hebrides and Fiji. Anthropologists consider Melanesia as a relatively homogenous cultural area. On the other hand, many anthropologists criticize this point of view. They argue that a fabulous cultural diversity of Melanesia makes it inconceivable to understand this area as a unified cultural area (Carrier 1992). Despite this variability one can identify a few common cultural denominators across the Melanesia. I should highlight the sociopolitical exchange, the big-manship, pigs herding as symbol of luxury, cargo cults and many others. However one has to be careful when identifying the concept of Melanesia.

New Guinea is an extraordinary part of Melanesia. Politically it is divided between Indonesia and an independent state of

Papua-New Guinea. New Guinea is the world's second largest island; its area is nearly eight hundred thousand kilometers sq. Human population colonized this land at least forty thousand years ago. It embodies a fabulous cultural and linguistic diversity as well as biodiversity and was at the end of the world's map, where one had to type proverb „*hic sunt leones*“. The areas of central highlands remained unknown till the thirties of the 20th century. All these facts naturally led to the scientific interests in New Guinea. Since the end of the 19th century New Guinea has been the object of anthropological research. Anthropologists during this very long period studied local cultures of New Guinea in all parts of the island. One of the outputs of this scientific effort is to import anthropological concept of culture among natives.

The Yawan area is situated in the Finisterre Range of Morobe province (figure 1). This area is a rather remote part of Papua New Guinea. The Yawan area is located in YUS Conservation Area which was the very first protected area under the Conservation Areas Act from 1978 (Montgomery and Bishop 2006, West 2006). The conservation Area is bisected by the Yopno, Uruwa and Soma rivers. YUS Conservation area was open in April 2009. The Yawan area consists of six villages – Yawan, Toweth, Kotet, Mitmit, Worin and Mup. Based on my

subjective observation I would estimate there are around one thousand people in the Yawan region. Yawan is the name of one village in the Yawan area. Yawan communities are based on patrilineal clans and apply patrilocal rule of postmarital residence. Linguistically they are part of the Yau (Lewis 2009). People of different villages speak with dialects of one language which means they all understand each other. Regardless of small differences between artifacts, languages and ideas in each village of the Yawan area we still speak of one culture. The subsistence strategies are predominantly grounded in gardening supported by hunting and gathering. Yawan communities are increasingly influenced by western civilization. A few major changes are: (1) concerning established YUS Conservation Area the communities abandoned the hunting of some species of animals. (2) Ideational system is under long-term impression of missionary activities in this area. (3) The necessity of communication with the outside world strengthens the importance of Pidgin English as the main communication tool inside and outside Yawan communities.

VISUALIZATION OF CULTURE IN THE FINISTERE RANGE OF NEW GUINEA

The research of local cultures of Papua New Guinea via drawings is not an unique one, but is rare. One of the first examples of drawings made by Melanesian natives were gained by participants of a famous expedition to the Torres Strait in 1898 led by British naturalist and self-made anthropologist **Alfred Cort Haddon** (1855–1940). He published some of the drawings in the first volume of *Reports of the Cambridge Anthropological Expedition to Torres Straits* (192–1935). In this work we can study the figuration of the mythical being Terer and Aukem, which the dwellers of Mer island made (figure 2) (Haddon, 1935: 118). Only a few recent anthropological works are focused on visualization via drawings made by the inhabitants of Papua New Guinea. Margaret Martlew and Kevin Connolly (1996) were concerned with the human figures drawn by children from New Guinea Highlands. This type of research is unique. In other words, it is possible to conclude that a study of culture via visualization is a very underestimated part of our field. In doing this type of research, an anthropologist can use various methods and analytical tools of visual anthropology, cultural psychology as well as of an art therapy.

Generally, it is possible to conclude that this type of a study is a part of a visual anthropology as a subdiscipline of the cultural anthropology. Unfortunately, representatives of visual anthropology tend to see their field as a study of a culture through the lens of a camera (Grimshaw 2001). I find this conception rather reductive. The groundwork for a visual anthropology was built by travelers, missionaries, civil servants and painters. They wanted to mediate “a picture of others” by means of an art. In this context we can designate as extraordinary the woodcut shown in the work of travelers **Hans Staden** (1525–1597) and **Jean de Léry** (1534–1613), aquarelles of natives of Florida made by **John White** (1540–1593), oil paintings by

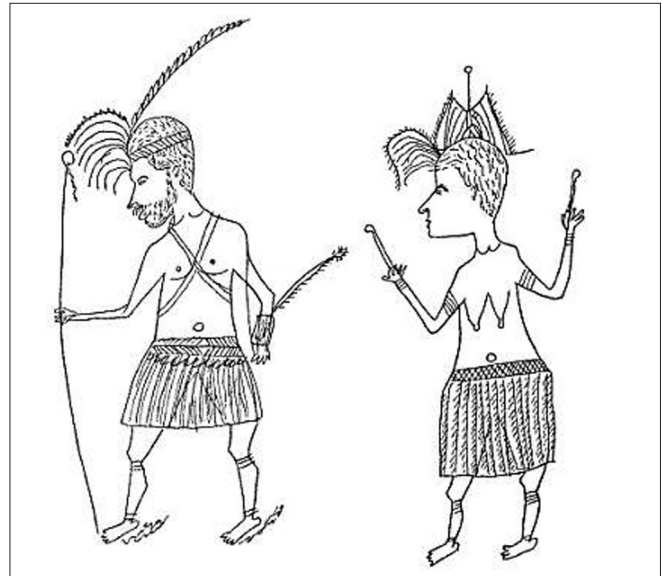

Fig. 2. Terer and Aukem, Mer Island.

Albert Eckhout (?1610–1665), paintings of Iroquois drawn by **John Verelst** (?1648–1734), or lithographies of Aborigines made by **Charles Alexandre Lesueur** (1778–1846). Unfortunately, current visual anthropology is predominantly framed as the study of the culture via lens (Soukup 2011). Despite the postmodern discourse, whose proponents deconstructed anthropology and what anthropologists do, the anthropology is still understood as a science. It means emphasis on the accuracy and the objectivity. Unlike the drawings, the camera lens offers a basis for objectivity. Maybe that is why the above mentioned artists belong to the forgotten roots of a visual anthropology. Disregarding visual means is not objective *an sich*. If it was, then Flaherty’s protagonist of *Nanook of the North* would not catch a cold; his would-be ethno-reality-movie is not rare. For instance I can recall an ethnographic filmmaker such as John Marshall or Jean Rouch (Weinberger 2011). Apart from these issues I am convinced that a visual approach to culture allows us to use a wide spectrum means and one of them is drawings made by natives.

The use of anthropological categories by Yawan villagers interested me in so far that I acceded to the demand; I had given the lecture on anthropology, culture and vernacular. After this business auditorium I asked pupils of the elementary school to make drawings on the theme of culture. Simultaneously I asked them to draw a map of their village; i.e. I gathered mental maps (Bláha – Soukup – Balcerová, 2011). From the students of the Yawan elementary school I gathered thirty five drawings of culture. Their authors used pencils, crayons and markers. The painters dwell in all above mentioned villages. There is just one exception; one pupil came to Yawan from the Teptep village. He moved from Teptep together with the teacher who was appointed to the Yawan. The age composition is as follows: the sample consists pupils from the age of nine to twenty five. The sample includes just one painter at the age of twenty five and one of twenty four. The age average

is seventeen. The broad age composition is due to opening of Yawan elementary school until quite recently (2004). All acquired drawings display traditional Papuan culture (see table 1). The two most frequent topics are *kundu* drum and *tapa* cloth respectively. Both of them are pictured ten times. Authors often choose human figure as a topic of their drawings; in sum five times. The pupils rarely drawn a necklace, a stone axe or a clay pot. They uniquely shaped a head dress, a string bag (*bilum*) and a local architecture.

Theme	Frequency	male / female
<i>Kundu</i> drum	10	6 / 4
<i>Tapa</i> cloth	10	5 / 5
Human figure	5	3 / 2
Clay pot	3	1 / 2
Necklace	2	2 / 0
Stone axe	2	2 / 0
Headdress	1	1 / 0
House	1	1 / 0
Net bag (<i>bilum</i>)	1	0 / 1

Tab. 1. Frequency of the themes in the drawings.

The most significant motif of the Yawan pupils' drawing was *tapa* cloth, which is diffused across Oceania. *Tapa* is made by felting phloem. The *tapa* is most widespread in Polynesia; for example in Samoa and Tonga. The People of Melanesia made *tapa* also as for example in Fiji (Welsch 1998) and Papua-New Guinea, of course (f. e. Bodrogi 1961). In the Yawan area is *tapa* traditional part of the dressing. The *tapa* is in vernacular called *tik*. The *tapa* was variously colored and designed (design is called *orip*). My informants told me that there are not prescribed patterns. It depends just on the imagination and creativity of an owner or maker, which design is shaped on the *tapa*. But designs are records of natural and spiritual phenomena. Highly abstracted visions are given by spirits (Wegmann 1990). The most frequent colors of the style are black and red. These ones are widely used colors in New Guinea; black and red are also state colors. These colors the pupils often used to design their drawings (figure 3).

The second most frequent theme of the gathered drawings is *kundu* drum. The fabrication and using of the drums is widespread throughout Papua New Guinea. There has been inexhaustible plurality of its shape and decoration. This type of artifact is made of trunk; typically, the wood of *Cordia subcordata* (Bodrogi 1961) is used. Drum is approximately one meter long and is covered with reptile skin. The player tunes the drum by a resin and the heat of a fire. Performer plays the drum with fingers of one hand; the second hand holds the instrument. The men play the drum during feasts called in Pidgin English *singsing*. These celebrations take place on various type of occasions as for example childbirth, initiation marriage, and funeral and so on. *Singsings* and their specific features and progressions in different localities create a basis for communal as well

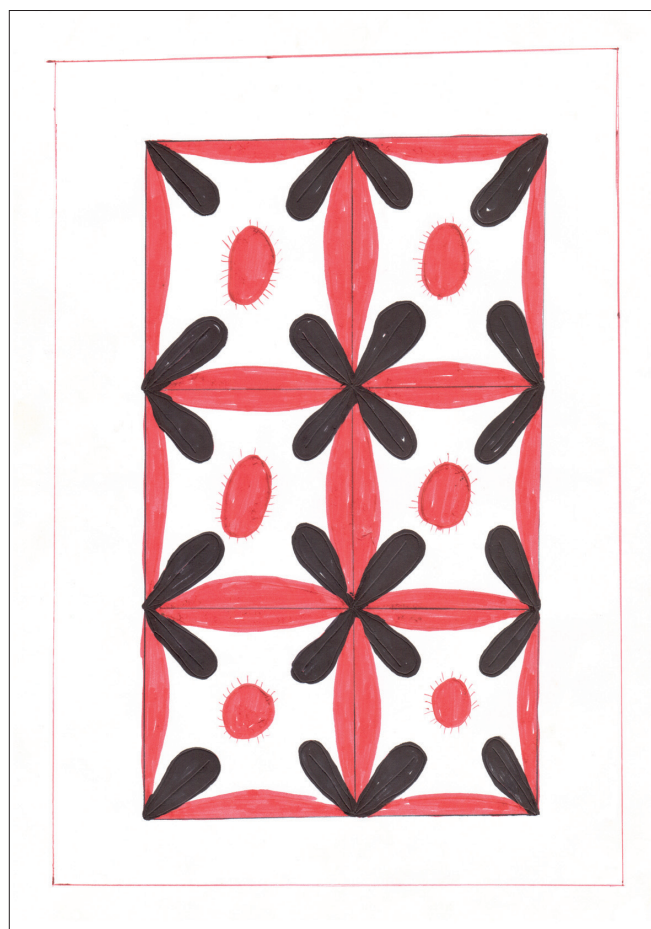

Fig. 3. *Tapa* cloth, red and black colors.

as an individual identity. May be that is why is *kundu* drum frequently shaped on the pupils' visualization of culture. Authors of some drawings combined motif of *kundu* drum with others cultural elements as for example necklace of board's tusks or bow and arrows (figure 4).

The third most frequent motif of the drawings was the human figure. In sum, the pupils drawn five times the human figure. On the basis of decorations of the figures it is possible to assume that these ones are men without an exception. It's compatible with the typical dominance of men in Melanesian societies. Two of five drawings contain certain context of the depicted person. On one occasion author located figure in the landscape (figure 5). In the second case there is a person anchored in the insignificant space; so to speak, this figure stands with feet solidly on the ground. Common denominators of the human figure drawings are decorations and artifacts for the *singsing*. Men hold *kundu* drums, wear headdress and board's tusks or shell necklace, and is equipped with bow and arrows. Some gained visualizations of culture contain pretty complicated combination of symbols and typical cultural elements of Papua. For example seventeen young girl choose as theme *kundu* drums, which is carried by bird. It is just possible to guess, if the portrayed bird is bird-of-paradise, which is state symbol of Papua New Guinea. This motif was use by the girls

Fig. 4. Kudu drum.

as a decoration for the *tapa* cloth. Interesting is that the pivot theme author repeats on the border of drawings as a bordure. Some of the bordures are manufactured in details; others just as sketches (figure 6).

As an example of a rarely displayed theme I choose a stone axe, which is on the two of gathered artwork (figure 7). The stone axe is a very traditional type of artifact in Papua New Guinea. Human populations have used stone axe for thousands years. On the Huon peninsula archaeologists revealed very old evidence of human settlements. They discovered plenty of blades of stone axe during their field-work. The trasological analysis implies that people applied these artifacts people at the hard-work. The dating of this archeological remains revealed that human populations inhabited New Guinea at least forty years ago (Groube 1986). The Stone axe was not only universal tool (garden clearing or fence and house building), because many communities used them as valuables in the socio-political exchange. Tsembaga Maring (Simbai Valley) participated in exchange with communities in Jimi Valley. These groups traded manufactured salt for stone axes (Rappaport 1984). Besides this "economic" activity people of Highlands used to pay with the stone axes for brides (Brown 1979). In this context it is possible to interpret the above discussed types of artifacts as objects with the ascribed cultural meanings. A *kudu* drum, *tapa*

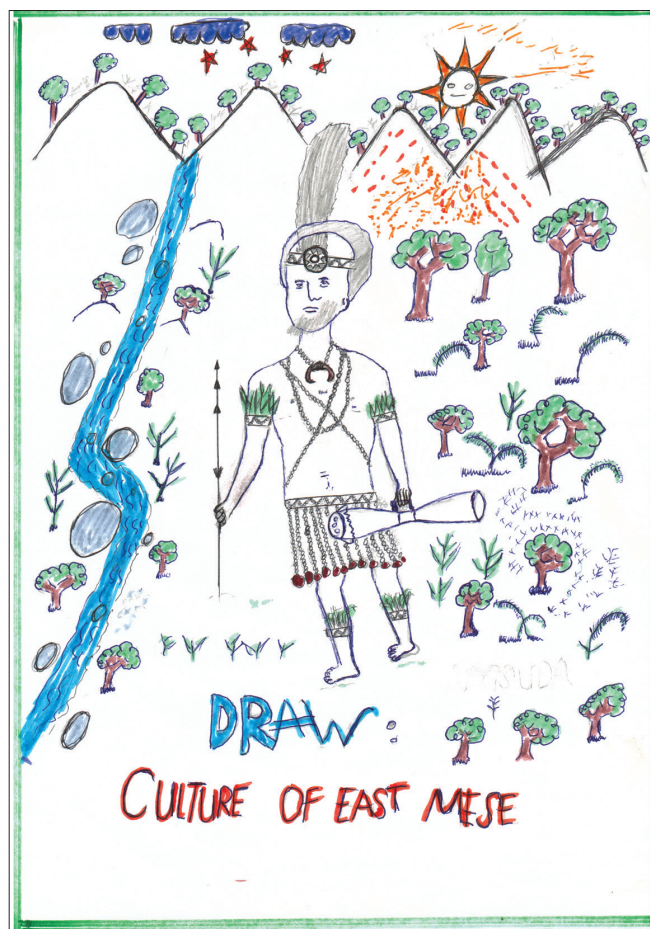

Fig. 5. Human figure.

cloth, or a stone axe are not just artifacts but they carry cultural meanings; moreover they are the key for Papuan culture. I think of the human ability to ascribe meaning to objects and phenomena as a faculty distinguishing humans from others species (Soukup 2009).

The fact that authors pointed out elements of traditional cultures can be possibly interpreted as expression of awareness of differences between traditional and current local culture. Here is question how the pupils acquired this clear mental distinction. Maybe the teachers of local school taught them this issue. The teachers demand from the students to come to the school dressed in traditional clothes a once in week. Topic of the day is then local culture and vernacular. Students have to present their dress and explain purposes and meanings of the details of cloth. This systematic pedagogical approach the teachers care for cultivation of cultural identity and preservation of local culture. The gained drawings show evidences of a success. No drawing contains cultural elements essentially linked to the Euro-American cultural area, though the Yawan people face this objects and ideas of Euro-American origin on daily basis. This interpretation is supported by the fact that no drawing contains Christian symbols, despite the fact that Yawan people are Christians for at least sixty years. For a long period of time the Lutherans and the Adventists have operated in the Yawan

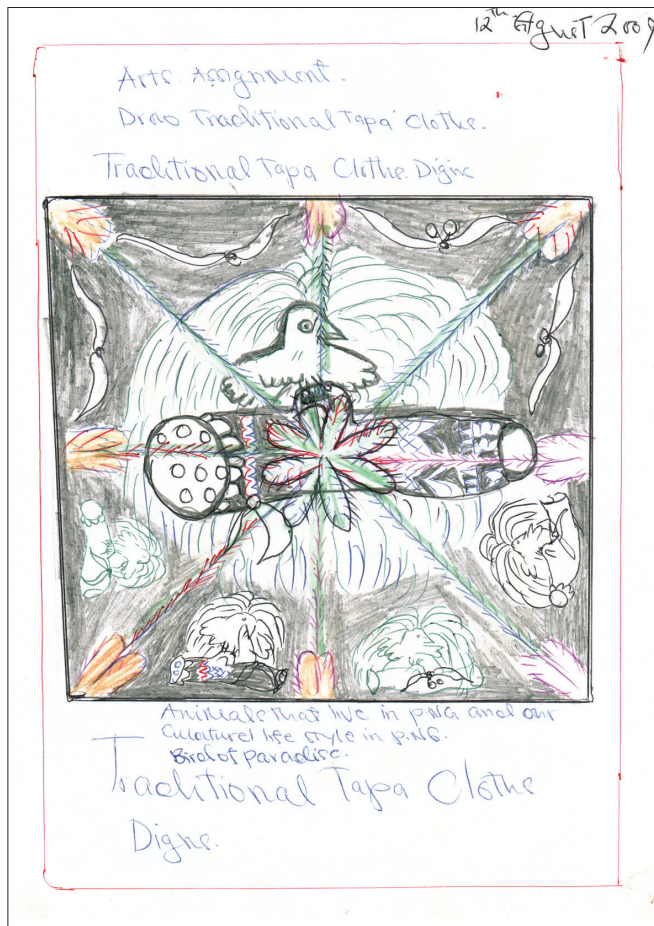

Fig. 6. Tapa cloth with bordure.

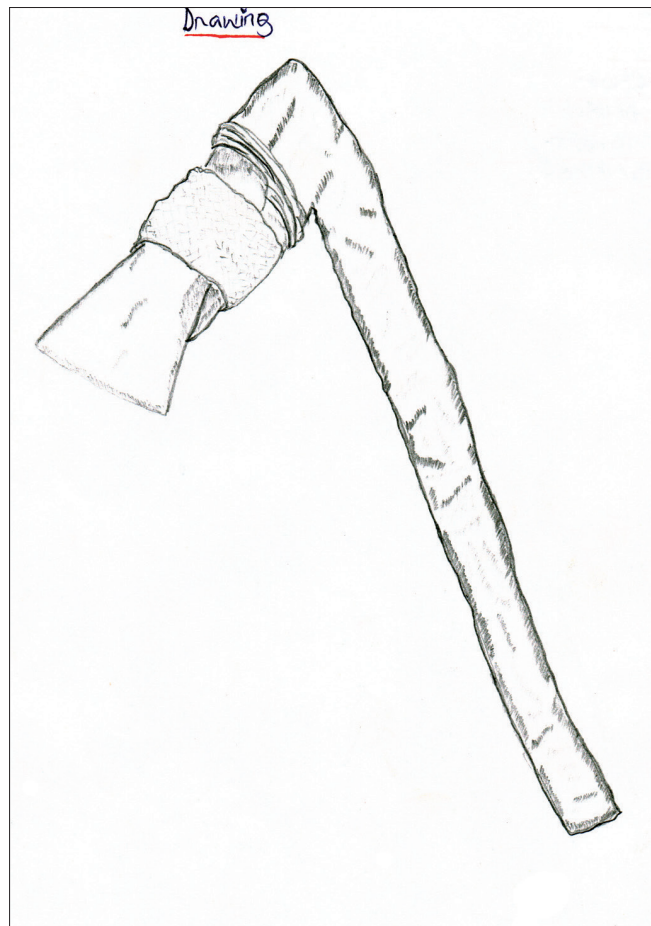

Fig. 7. Stone axe.

area. There is a church in the Kotet village, in which services take place. Moreover in the time of my stay there were questions of beliefs theme of the days. The natives recalled that in the Yawan area Lutherans and Adventists have been in a conflict for more than forty years. The ethnohistory of the missionization described by natives is different from the account given by Urs Wegmann (1990). The Lutheran mission came into Yawan area in 1945 and missionaries established a Lutheran missionary station and actively operated there for almost six years. After a violent conflict between the missionaries and the natives, the missionaries left in 1951. In 1964 Adventist missionaries arrived and took over in the area. As many people converted to Adventism the conflicts have arisen. Lutheran missionaries returned in 1971 and reclaimed Yawan area. Subsequent clashes between churches had a disturbing impact on Yawan communities. The Lutheran mission left Yawan area again in 1979. In the following years the Lutherans in Yawan area lived without any church support (services, baptism etc.). Finally in 2009 representatives of the Lutheran church returned and tried to re-establish an active Lutheran church in Yawan communities. This effort for a reconciliation took place in the period of my study of Yawan culture. I witnessed three day feast of an appeasement (figure 8). Surprisingly the pupils did not use Christian symbols in the drawings. The Christian object appeared

only once in gathered mental maps, which relate to the culture drawings only loosely (Bláha, Soukup, Balcerová, 2011). All gathered visual data therefore support idea that Yawan people both very well know what culture is and understand differences between traditions and current culture.

CONCEPT OF CULTURE IN THE NATIVE'S POINT OF VIEW

I am not the first who experienced the natives of Papua New Guinea using anthropological terminology. Considering that the vocabulary of Melanesian Pidgin English (*tok pisin*) includes the word *kalsa* in the meaning of culture. It is not unique that an anthropologist cooperates with members of a community who understand what culture is; i.e. culture as shared phenomenon, a basis for individual identity. Frederick Errington and Deborah Gewertz described their experiences acquired in Papua New Guinea. They concluded that "...virtually every one was self-consciousness about 'culture'... Culture was understood by Chambri of the East Sepik Province as a priori, ontological, and collective – as the ultimate and enduring basis of local value and power" (Errington & Gewertz 1996: 114). From time to time anthropologists meet the

Fig. 8. Celebration of the reconciliation. Author: Martin Soukup.

people familiar with anthropology during their field-work; or even graduated in anthropology. This is experience above mentioned Bailey. One of his Indonesian informants showed him his master thesis in anthropology (Barley 1988: 85).

The question of understanding culture by natives of Papua New Guinea had interested me in so far that I have decided to conduct a short survey concerning concept of culture from the Papuan perspective. After my arrival from Yawan to Madang city I prepared forms for a semi-structured interview. I carried out a survey among the staff of one Papuan research institution. Its members originated in different provinces of Papua New Guinea. The structure of my sample was following: nine natives participated in the survey, eight men and one woman of the age of twenty three to thirty three. Four of them received B.A. in the natural science. Three of them were married, one of them had a child. From the methodological point of view I decided to use a semi-structured interview, which proceeded in English or Pidgin English. In the interviews I focused on the discussion of sociocultural changes and value attitudes. In other words, I aimed at culture concept and a evaluation of progressing sociocultural changes. This survey is not representative of course. But it illustrates Papuan notion

of culture as well as attitudes of natives to the outer-world.

First of all I focused on the concept of culture. I asked the question: "If I say 'culture', what do you imagine". All respondents understood culture in the wide anthropological sense; i.e. they used word culture in a non-axiological sense (see table 2). So one respondent from Morobe Province said that culture is "*way of everything we do, from farming to spells*". Another one from Madang province defined culture as follow: "*group of people, who are unique, they doing their life in their way, dressing or so*". Respondent from Kainantu told me that "*culture is a way of living that is influenced by parents and community around and by learning and observing. You learn and learned by. Way of doing things in community*". It is possible to label all the gathered definitions as relevant from anthropological perspective. A few of them show high level of generalization and correspond with a recent anthropological theory of culture (definition # 3, 4, 8). Moreover five of them imply differences between the past (traditional) way of life and the current state of culture influenced by Westerners (definition # 2, 5, 6, 7). One respondent had awareness of cultural and linguistical diversity of Papua, when he said "*Language (my tok ples), my singsing*".

<i>If I say 'culture', what you imagine?</i>					
	Age	sex	education	locality	Definition of culture
1	24	M	BA	Eastern Highlands	<i>Culture is way of living that is influenced by parents and community around and by learning and observing. You learn and learned by. Way of doing things in community.</i>
2	31	M	BA	East New Britain	<i>Language (my tok ples), my singsing, traditional style of cooking, solving problems, building houses, gardening, traditional style of healing, way of thinking; rituals, customs. Way of behaving.</i>
3	27	F	BA	West New Britain	<i>Community lives together and shares some values and believes; everyone values it and contributes it.</i>
4	33	M	BA	Madang Province	<i>Group of people, who are unique, they doing their life in their way, dressing or so.</i>
5	26	M	8 th grade	Madang Province	<i>Something like custom or something, which we respect. Ancestors celebrated this way of life.</i>
6	25	M	10 th grade	Madang Province	<i>Way of living certain society. From my experience we loose our culture if we don't teach children to maintain culture. Young generation is forgetting culture, in the future we loose culture.</i>
7	27	M	10 th grade	Chimbu	<i>Culture is traditional believes, dressing, way of talking, of living, how we use traditional medicines, liquidizes this knowledge; tapa clothes, got to fight, gardening, stone axe.</i>
8	23	M	High school	Morobe Province	<i>Way of everything we do, from farming to spells.</i>
9	27	M	High school	Sandaun	<i>Culture is like traditional world of living. We celebrate culture by singsing, grass skirt, tapa cloth; Our ancestors and parents. How ancestors have been in past. More like shifting to modern.</i>

Tab. 2. Definition of culture by respondents.

Currently many Papuans understand that they have to protect the cultural diversity of Papua New Guinea in the wind of change coming from the West. Everyone can diagnose tensions between past and present in this state. The long-term try to balance sociocultural changes and to integrate incompatible world of Papua and West is expressed in The Constitution as corner stone of independence. Preamble of The Constitution of Papua New Guinea among others declares: *“We, the people of Papua New Guinea ... pledge ourselves to guard and pass on to those who come after us our noble traditions and the Christian principles that are ours now”*.

Some of my respondents pointed out that concerning the progressing sociocultural changes that it is very important to protect some elements of traditional way of life. They mentioned key role of young generation and willingness of parents to teach children ancestral customs. It both depends on individual and community decision. Why is actually the tradition preservation so important? In my interviews I asked the question: *“Do have traditions their place in the modern world?”* A respondent from Morobe province explained this

issue by the following words: *“we don't have identity of PNG, but identity of different provinces, villages”*. Man from Eastern Highlands said that the traditional singing and dressing is specific for different villages: *“If we mix them that is a lost of identity”* and added: *“Important is sense of identity and not everyday life in the past”*. Just occasionally Papuans celebrate culture of ancestors (*tumbuna taim* in tok pisin), especially by the occasion of a child-birth, a marriage, a funeral or feast of the Independence day. Then people organize traditional *singsing* or big cultural show designed for tourists also. One respondent explained this issue: *“We can't go to modern world with traditional dress; we have to move aside and after dress up.”*

An answer to the question *“on place of traditions in the modern world”* revealed values and attitudes of my respondents. Some of them pointed out necessity to filter both cultural elements from Western and Papuan traditions. Many of them value current state of Papuan positively, because of present wins in compare with past. That is why people prefer steel to stone and plastic to bamboo. My respondents argued that

	<i>Do have traditions their place in the modern world?</i>
1	<i>Good: traditional doing something like singsing. Dressing is significant to villages. Specific people has specific dressing; that is part of identity. If we mix them that is lost identity. Omit: wantok system, sorcery. Hard to separate religion and sorcery. They don't practice sorcery, they believe in it.</i>
2	<i>Yes, constantly we see not naturally changes. Western ideas are coming and we have to filter them. That's way to maintain the identity of me and my culture. Some of Western ideas are good.</i>
3	<i>We have different life style. Some is good to keep, some to omit. Bad one is sorcery, good one is living in permanent house.</i>
4	<i>It depends on the size of a community, bigger community better maintains their culture. You identify your area, you can be proud of it.</i>
5	<i>Woman respected man. Today is different. They don't know their culture, we have education and we don't have the knowledge of traditions from parents. That is why the cultures don't have their place in modern world.</i>
6	<i>In the past boys learnt the traditions in the man's house. Many influences by Western. People value modern culture because they compare past and modern (bamboo vs plastic). It depends on individuals.</i>
7	<i>It is important to protect traditional way of life. Because of identity, we don't have identity of PNG, but identity of different provinces, villages. In other countries they use terrorists and pay them for killing people. In PNG we use sorcery.</i>
8	<i>It is not good to completely omit traditions. This is touristic matrix. We can't go to modern world with traditional dress, we have to move aside and after dress up.</i>
9	<i>Western way sometimes solves the problems; stopping problem of adultery, lend rights (woman has 50 per cents). That means man doesn't have much power, support and benefit of family. Controlling of all rights also solve the problems.</i>

Tab. 3. Evaluation of traditions by respondents

some traditions are good to omit, some to protect. In other words, traditions are not trash and modern Western world not always brings good things. Papua faces “bad things” coming from West; for example drugs, alcohol, prostitution, robbery, all of them bring destructive effects on local cultures of Papua. Especially, when we combine Papuan and Western way of thinking and problem solving. My respondents evaluated impacts of West on Papua New Guinea, when I asked the following question: “Can you identify five positive and negative impacts of European Civilization on PNG?” My respondents positively evaluated development, technologies, dressing, infrastructure and medical care. The most often they mentioned education as highly positive effect of contact with the Europeans. All of them expect from their children to be educated as the best way to get a good job. On the dark side of the impact is a criminality, drugs, logging, new diseases, pollution and many others (see table 4).

Representatives of governmental and non-governmental organizations, tourists, travelers and anthropologists again and

again suggest to the Papuans that their cultures and languages are important and unique. It is then not surprising that you can discuss concept of culture with the natives even in the most remote areas of Papua New Guinea. Inhabitants of this country quickly adapted to this trend. They even founded their trading strategies on their noble traditions. As Linneik pointed out, tradition sells: tourist art, cultural show, t-shirts with Papuan motifs and other types of souvenirs (Linneik 2004). Similarly as others Pacific people Papuans answer to the images of others, which are constructed in the guidebooks and travel books. They create saleable images of the „land that time forgot“, and they offer this one to those who arrive to see the „savage Papua“. They have a know-how to sell their cultures. In this respect Silvermann remembered one tourist, who participated in “Cannibal Tours” in famous Sepik area. During the trip he taped a movie and consequently he gave the copy of the film to the villagers as an expression of thanks. Few weeks later he saw that villagers sell the copy of the film as souvenir (Silvermann 2004).

<i>Can you identify five positive and negative impacts of European Civilization on PNG?</i>	
Positive impacts	Negative Impacts
Education (9)	Sociocultural changes (7)
Infrastructure and technologies (7)	Robbery, killings and raping (7)
Medical care (6)	Pollution of environment (5)
Money (4)	Food processing (3)
Permanent buildings (3)	Diseases (2)
Clothing (2)	Drugs and alcohol (2)
Peace (2)	Laziness (2)
Religion (2)	Logging (2)
Adopting children by waitman	Money (2)
Development	Night clubs (2)
Employments	Pornography and prostitution (2)
Food	Changing of importance believing
Government system	Corruption
Intermarriages (other countries)	How ladies dressing
Living standard	Inferiority syndrome
Personal ways of improving	Lost respect to parents
Nature conservation	Lost traditional knowledge
Resources	Lost vernaculars
	Traditional marry no more
	Western style solving problems

Tab. 4 Evaluation of the Western impact on PNG

CONCLUSION

The visualization through the drawing falls into the category visual anthropology. Unfortunately this one is focused especially on the movie and photography. But drawing represents specific type of narration that is why I think of drawing as important tool for study of the visuality of culture. However, in a current anthropological discourse drawing is rather marginal research tool. It is not possible to mark gathered and interpreted drawings as compact data-set. That is due to circumstances of their origin as I had to answer to the unexpected fieldwork situation. The way of gathering the drawings was not a clear and sophisticated method. During my next stay in the Yawan community (2011) I will focus on study of this local community through this type of visualization. My intention is try to develop a suitable method and build a solid data-set.

Another question of the concept of the culture itself. In post-

modern anthropology the concept of culture is under the attack. Postmodern anthropologists argue that culture is an emic category of the West. If we use this concept in the study of others, we are sinners. And the name of the sin is “ethnocentrism”. Some anthropologists believe that they may abandon this problematic category, but at this time “culture” is widespread around the world. As pointed out by James Clifford, anthropology is a victim of its own success. Anthropologists exported concept of culture during the 20th century into the world (Clifford 2005). Kuper did clear a diagnosis: “*Everyone is into culture now*” (Kuper 2000: 2). In this respect culture is very successful “meme” infecting mind whenever it could do. Keesing was right, when he wrote: “*‘Yanomamö culture’, ‘Japanese culture’, ‘the evolution of culture’, ‘nature vs culture’: we anthropologist still using that word, and we still think it means something*” (Keesing 1974: 73). For anthropologists culture maybe means nothings, but for Papuans it means something: *noble traditions and the Christian principles that are ours now.*

LITERATURE

- Barley, N. (1983): *The Innocent Anthropologist*. London: A Colonnade Book.
- Barley, N. (1988): *Not a Hazardous Sports*. New York: Henry Holt and Co.
- Bláha, J. – Soukup, M. – Balcerová, M. (2011): Mentální mapy obyvatel vesnice Yawan v interdisciplinární perspektivě. *Kartografické listy*, 19. v tisku.
- Bodrogi, T. (1961): *Art in Northeast New Guinea*. Budapest: Publishing House of the Hungarian Academy of Sciences.
- Brown, P. (1979): *Highland Peoples of New Guinea*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Carrier, J. (1992): Introduction. In: J. Carrier. (Ed.), *History and Tradition in Melanesian Anthropology* (s. 1–37). Berkeley: University of California Press.
- Clifford, J. (2005): Re-Articulating Anthropology. In: Segal, D., Yanagisako, S. (Eds.), *Unwrapping the Sacred Bundle: Reflections on the Disciplining of Anthropology* (s. 24–48). Durham: Duke University Press.
- Errington, F., Gewertz, D. (1996): The individuation of tradition in a Papua New Guinean modernity. *American Anthropologist*, 1, 114–26.
- Grimshaw, A. (2003): *The Ethnographer's Eye*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Groube, L. (1986): Waisted axes of Asia, Melanesia and Australia. In: G. Ward (Ed.), *Archaeology at ANZAAS, 1984* (s. 168–177). Canberra: Canberra Archaeological Society.
- Haddon, A. C. (Ed.). (1935): *Reports of the Cambridge Anthropological Expedition to Torres Straits: General Ethnography*. Cambridge: University Press.
- Keesing, R.M. (1974): Theories of Culture. *Annual Review of Anthropology* 3, 73–97.
- Kuper, A. (2000): *Culture: The Anthropologists' Account*. London: Harvard University Press.
- Lewis, P. (Ed.). (2009): *Ethnologue: Languages of the World*. Dallas: SIL International.
- Linnekin, J. (2004): Tradition Sells: Identity Merchandise in the Pacific Islands. In: V. Lockwood (Ed.), *Globalization and Culture Change in the Pacific Islands* (s. 324–338). New Jersey: Prentice Hall.
- Martlew, M., Connolly, K. (1996): Human Figure Drawings by Schooled and Unschooled Children in Papua New Guinea. *Child Development*, 6, 2743–2762.
- Montgomery, S., Bishop, N. (2006): *Quest for the Tree Kangaroo: An Expedition to the Cloud Forest of New Guinea*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- Rappaport, R. (1984): *Pigs for the Ancestors*. New Haven: Yale University Press.
- Silverman, E. (2004): Cannibalizing, Commodifying or Creating Culture? Power and Art in Sepik River Tourism. In: V. Lockwood (Ed.), *Globalization and Culture Change in the Pacific Islands* (s. 339–357). New Jersey: Prentice Hall.
- Soukup, M. (2009): *Základy kulturní antropologie*. Praha: AVS.
- Soukup, M. (2010): Anthropology in Papua New Guinea: History and Continuities. *Anthropologia Integra*, 2, 45–54.
- Soukup, M. (2011): Vizuální antropologie: vznik, vývoj, milníky. In: Čeněk, D., Porybná T. (Eds.), *Vizuální antropologie – kultura žitá a viděná* (s. 15–23). Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Stuchlík, M. (1964): *Etnografie mimoevropských oblastí (vývoj společnosti a kultury) II. Oceánie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Wegmann, U. (1990): *Yau Anthropology Background Study*. S.I.: SIL Papua New Guinea.
- Weinberger, E. (2011): Lidé od kamery. In: Čeněk, D., Porybná T. (Eds.), *Vizuální antropologie – kultura žitá a viděná* (s. 219–251). Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Welsch, R. (1998): *An American Anthropologist in Melanesia*. 2 sv. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- West, P. (2006): *Conservation Is Our Government Now: The Politics of Ecology in Papua New Guinea*. Durham and London: Duke University Press.

AUTHOR

Soukup, Martin (26. 3. 1977, Praha), Czech culturologist and cultural anthropologist. Assistant professor of Department of Cultural Studies (Culturology) at The Faculty of Arts, Charles University in Prague. He also teaches at The Prague College of Psychosocial Studies. He focuses on history, methodology and theory of anthropology, bioculturology and philosophy of man and culture. Soukup is particularly interested in the cultural area of Melanesia. In 2009 he undertook anthropological pre-research in Papua New Guinea in three local communities – Wannang (Madang Province), Kegeslugel (Chimbu Province) and Yawan (Morobe Province). In 2011 he came back to Yawan. Besides number of papers and article, he is also the author of the textbook *Essentials of Cultural Anthropology* (2009, in Czech). This book was awarded by Charles University as excellent monograph. He published monographs *Bioculturology: Evolution and Culture* (2010, in Czech) and *Culture: Bioculturological perspective* (2011, in Czech).

Contact: PhDr. Martin Soukup, Ph.D. The Department of Cultural Studies (Culturology), Faculty of Arts, Charles University in Prague, Celetná 20, 110 00 Prague 1, e-mail: martin.soukup@ff.cuni.cz.

Draci a hrdinové – upíři a oběti (hledání magických bytostí ve světě vědy a techniky)

Markéta Poláková

Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

Do redakce doručeno 18. srpna 2011; k publikaci přijato 26. října 2011

DRAGONS AND HEROES – VAMPIRES AND VICTIMS (SEARCHING MAGIC BEINGS IN THE WORLD OF SCIENCE AND TECHNIQUE)

ABSTRACT The theme of this contribution is an analysis of searching magic beings, dragons and vampires, in the postmodern world of science and technique. At first sight, it could seem these beings, so far away from rationalism of present time, cannot find their real expression. The aim of this study is to describe which way the stories about monsters, their victims and heroes, who come to save them, has adapted to the cultural code of present time. How much have dragons and vampires kept their former identity and how much have the differences between a hero and a monster started to remove? Special attention is paid to the phenomenon of the role playing games and current image of a literary vampire, and even gender differences in the approach to the fantastic beings was taken into account.

KEY WORDS dragons; vampires; heroes; role playing games; fantasy; culture; gender

ABSTRAKT Tématem tohoto příspěvku je analýza hledání magických bytostí draků a upírů v postmoderním světě vědy a techniky. Na první pohled se může zdát, že tyto bytosti, tak vzdálené od racionalismu dnešní doby, nemohou nalézt své reálné vyjádření. Cílem této studie je popsat, jakým způsobem se příběhy o monstrech, jejich obětech a hrdinech, které je přicházejí zachránit, přizpůsobily kulturnímu kódu dnešní doby. Nakolik si draci a upíři uchovali svou původní identitu a nakolik se rozdíl mezi hrdinou a monstrem začaly stírat? Zvláštní pozornost je věnována fenoménu role playing games a dnešní podobě literárního upíra, přičemž jsou zde zohledněny i genderové rozdíly v přístupu k těmto fantastickým bytostem.

KLÍČOVÁ SLOVA draci; upíři; hrdinové; role playing games; fantasy; kultura; gender

ÚVOD

Noc v úplňku, pochmurné hřbitovy, ruiny opuštěné kaple, temné jeskyně, polorozbořené hrady či staré domy, jejichž okenice skřípají v poryvech větru ... Lidé si od nejstarších dob vyprávěli o magických bytostech, které jsou spjaté s místy vyvolávajícími atmosféru neklidu a hrůzy. V těchto příbězích se pak ale zároveň mnohdy vyskytovala postava statečného hrdiny, který plnil nebezpečné úkoly, přemohl monstra a prošel všemi překážkami. Zničil všechny krvelačné upíry, draky i další nebezpečné bytosti. Kde jsou ale dnes? Racionalismus současné doby nedovoluje starým příběhům o monstrech, jejich obětech a statečných hrdinech uvěřit, přesto se s nimi v pozměněné podobě setkáváme i dnes. Nakolik se museli přizpůsobit kulturnímu kódu dnešní doby? Předmětem této studie je analýza hledání fantastického světa děsivých draků a upírů v moderní západní společnosti.

OHROŽENÝ DRUH?

Síla starých mýtů a pověstí byla potlačovaná nejdříve katolickou církví, poté osvícenským racionalismem, moderní vědou a průmyslovou revolucí. S tím, jak lidé začali preferovat život ve městech, nechávali za sebou i všechny ty nadpřirozené bytosti, které se staly pouhými „babskými“ povídkami a pohádkami pro malé děti. Jak se zmiňuje Evženie Mádrová, moderní doba „odkouznila“ tradiční svět. Zbavila ho magie, tajemství, mýtů a začala budovat svou sociální skutečnost na základě strážlivých, věcných, praktických a vysoce účelných zásad. Na místo mytických (a později teologických) výkladů existence nastoupila věda, která už nepopisuje svět pohledně, jako to činily mýty (Mádrová 2004, 45). S teorií „odkouzlení“ světa se setkáváme už u německého sociologa a ekonoma Maxe Webera (1864–1920), který se zmiňoval o tom, že se ze světa vytratila veškerá mystika a život začal mít

ryze intelektuální povahu. Racionalita pak proniká do všech sfér sociálního života, v nichž se účastníci orientují výhradně podle svých účelových zájmů (viz Weber 1998, 172–245). Ve světě vědy, techniky a průmyslu, zbařeného kouzla, lidem ale upíři, draci, jednorožci či vlkodlaci začali chybět. Potřebovali je vrátit do svých životů tak, aby dosáhli konsensu ve snění o jejich existenci a zároveň mohli dál žít svým moderním racionálním životem. Upíři a draci známí z mýtů, pohádek a pověstí tedy nevymřeli, ale přizpůsobili se měnící se společnosti, aby následně ožili ve světě fantasy. Fantasy lze definovat jako moderní literární, filmový, výtvarný a herní žánr, který se utvářel zejména od třicátých let minulého století v anglicky mluvících zemích, převážně na stránkách časopisů publikujících nenáročnou literaturu. Rozhodujícím způsobem vývoj fantasy ovlivnil výpravový román *The Lord of the Rings* (Pán prstenů) britského spisovatele Johna Ronalda Reuela Tolkiena (1892–1973), který poprvé vyšel v padesátých letech minulého století. Samotný Tolkien se o potřebě zasazení fantaskních postav do našich životů zmiňuje slovy: „Měli bychom opět pohlédnout do zelené barvy a nechat se vyburcovat modrou, žlutou a červenou. Měli bychom potkat kentaura i draka a pak možná znenadání, tak jako dávní pastýři, spatřit ovce, psy, koně – a vlky“ (Tolkien 1997, 131). Fantasy se většinou odehrává ve světě založeném na principu magie a jiných nadpřirozených jevů. Směru žánru fantasy je mnoho, ale i když se odlišují svou poetikou, spojuje je idea světa, ve kterém žijí různí bájní tvorové a bytosti (draci, vlkodlaci, upíři, jednorožci, elfové či trpaslíci). V tomto světě neodmyslitelnou roli hraje magie a čarodějnictví. Tato studie se zaměřuje na postmoderní svět draků a upírů se zvláštním důrazem na genderové odlišnosti, které jsou s nimi spojeny. V souvislosti s tím lze hovořit také o epické a urbánní fantasy. V epické neboli hrdinské fantasy se objevují příběhy o hrdinovi, který prožívá nejrůznější dobrodružství ve smyšleném světě, mnohdy se střetává s nadpřirozenými silami a jeho cesta často vrcholí bojem s drakem či jinou nestvůrou. Oproti tomu v urbánní fantasy přicházejí magické a nadpřirozené bytosti do měst, ve kterých žijeme. Pro čtenáře/hráče/diváky obou těchto poddruhů fantasy žánrů je však charakteristické silné prožívání „jiných“, paralelních světů plných magie a nevědných až nebezpečných situací – prvků, které jim chybějí v běžném životě.

CESTA HRDINY A MOTIV ZABITÉHO DRAKA

Drak ožíval v příbězích, legendách, pohádkách a pověstech celého světa. S jeho vyobrazením se setkáváme od starověku, přes antiku a středověk, stejně tak i v dnešní době. V období renesance a baroka byla existence draků jako živočišných druhů pobývajících ve vzdálených romantických končinách pokládána za samozřejmou. Například *Cosmographia* německého hebreisty a kosmografa Sebastiana Münstera (1488–1552) z roku 1544 uvádí, že drak bazilišek, který má jed silnější než hadi, žije v Africe v oblasti Cyrene. Je tak nebezpečný, že dokáže zahubit nepřítele pouhou svou přítomností. Existenci dravých létajících plazů ovšem v 18. století výrazně zpochyb-

nil švédský přírodovědec a lékař Carl von Linné (1707–1788), když v roce 1735 vydal své nejznámější a nejvýznamnější dílo *Systema naturae* (*Soustava přírody*). Vědecká fakta a racionalismus tak začaly mít převahu nad dřívějšími mýty a pověstmi. Další zlom v debatě o existenci draků přišel s objevem fosílií pterosaura. První nalezený ptakoještěř byl popsán již v roce 1784 a tento objev byl následován dalšími, přičemž někteří z nich byli opravdu gigantičtí – například *Pteranodon longiceps*, kterého objevil a popsal v roce 1876 americký paleontolog Othniel Charles Marsh (1831–1899), měl rozpětí křídel 7 metrů. Ještě více fascinujícím byl nález majestátního *Quetzalcoatluse northropi* popsaného roku 1975, který mohl dosáhnout rozpětí křídel více jak 12 metrů (někdy je uváděno až 18 metrů). Podobných rozměrů dosahovali i někteří další pterosauri z rodu *Hatzegopteryx* či *Arambourgiania*. Další představy o existenci draků ovlivnil v 19. století britský přírodovědec Charles Robert Darwin (1809–1882). Právě skrze jeho teorii o přirozeném vzniku a evoluci druhů dostal výzkum draků další dimenzi. Podle této teorie, podpořené objevy vyhynulých druhů dinosaurů a létajících plazů, mohli být živočišné připomínající draky základem pro hledání bájněho tvora v reálném světě. To, že drak mohl kdysi skutečně existovat, se paradoxně mohlo podílet na ztrátě jeho fantastičnosti. Stejně tak je ale na druhé straně patrné mytické povědomí o dracích ve vědě, například skrze názvosloví. Odkaz draka coby skutečného předka dnešních živočišných druhů by se mohl nalézt u současných obřích hadů či plazů. Snad nejvýraznějším příkladem může být varan komodský (*Varanus komodoensis*), který bývá nazýván též „komodským drakem“. Také v mnoha mýtech splývali draci s hady, ještěry nebo krokodýly. Aztécký bůh Quetzalcoatl, podle něhož byl pojmenovaný výše zmíněný pterosaur, měl podobu opeřeného hada. Stejně tak v asijských zemích je drak výrazně podobný hadu – bývá zobrazován jako tvor s dlouhým úzkým tělem, který má čtyři tlapy s pařáty a ocas připomínající ploutvi. Ačkoli může létat, křídla mu chybí nebo je má zakrnělá. Zřídka však chrlí oheň a je spíše spjatý se živlem vody. V severské mytologii vystupuje mořský had Jörmungandr, který dokázal obtočit celý svět a může nám tedy připomínat bájněho uroborose. Jeho motiv se objevuje již u pohřební ikonografie ve starověkém Egyptě (Hornung 2002). Jako uroboros se dále had-drak vyskytuje zejména u gnostiků a ve starých alchymistických textech coby symbol opakujícího se kruhu života. Jeho obraz je někdy doplněn latinskou větou: „*Draco interfecit se ipsum, maritat se ipsum, impregnat se ipsum*“ („Drak se sám pojídá, sám sebe oplodňuje, sám se sebou se žení“). Přičemž latinské slovo *draco*, – *ónis* zde může opět označovat jak draka, tak hada. Uroboros ve své podstatě vyjadřuje věčný koloběh všeho dění, v němž jsou život a smrt, plození a zánik jen stadii nekonečného cyklického pohybu.

V mnoha západních¹ mýtech se pak objevuje téma zabití

1 U východoasijských národů se oproti tomu setkáváme s podobou draka, který není symbolem zla, ale naopak dobrých a vznešených vlastností. U starých Číňanů byl drak ochráncem rolníků a věřilo se, že má magickou moc přivolat srážky.

draka. Podle australského anatoma, antropologa a egyptologa Graftona Elliota Smithe (1871–1937) jsou různé pověsti a mýty o „zabití draka“ pokroucenými a neúplnými obrazy primárního mytologického námětu pocházejícího z Egypta. Zde byl drak původně zosobněním životodárné i smrtonosné vodní síly a byl identifikován s bohy a králi. Právě kontrola vody byla základním prvkem draka. Jak ve svém blahodárném, tak destruktivním aspektu byla voda považována za oživeného draka, jehož roli v mytologickém převyprávění převzal Usir (bůh plodnosti a úrody) nebo jeho nepřítel Sutech, ztělesňující ničivé přírodní síly (Smith 1909, 78). Egyptský „Vodní bůh“ (Usir), na jehož plodnosti stálo přežití celé společnosti, odmítl na vrcholu své vitality a moci zemřít a povolal božskou „Velkou Matku“ (Eset), aby jej prostřednictvím nápoje z lidské krve získané při oběti vzkřísila. Motiv zabití draka může být také zkreslenou interpretací příběhu „zničení lidstva“, který byl v průběhu času mnoha způsoby převyprávěn a rovněž zaměňován s legendou o boji mezi Hórem a Sutechem – zlým drakem (Smith 1909, viii). Touha získat „elixír života“ se tak stala základní hybnou silou, jejímž prostřednictvím povstala materiální i duchovní civilizace. Grafton Elliot Smith pak také jakožto představitel kulturního difuzionismu zdůraznil, že „dračí téma“ není důkazem psychické jednoty lidstva, ale zrodilo se v Egyptě, odkud proniklo do dalších částí světa (viz Budil 2007, 589). Ačkoli zde zmíněné legendy a motivy draka nejsou tak názorně vyjádřeny jako třeba jinde, jsou důkazem evidence daného tématu, bez níž by byl další vývoj podoby draka nesrozumitelný (Smith 1909, 104).

Zejména v období starověku byl drak vnímán jako temný element a jeho zabití, které vykonávali hrdinové, případně samotní bohové, pak bylo považováno za symbol vítězství dobra nad zlem. Tak například v babylonském eposu o stvoření světa *Enúma eliš* se hovoří o boji akkadského boha Marduka s nestvůrou Tiámatou:

*„I střetla se Tiámat a mudřec bohů Marduk,
propletení v zápase, spojení v bitvě.
Rozprostřel pán svou síť, do té ji chytil,
vítr zlý, jenž za ním stál, vypustil proti ní.
Když Tiámat otevřela ústa, aby jej pohltila,
vrh do nich vítr zlý, rty nemohla sevřít.
Zuřivé vichry její nitro naplnily,
život se nadmul, ústa široce otevřela.
Vystřelil šíp, rozerval jí břich,
vnitřnosti její protal, rozpoltil srdce.
Spoutal ji a její život uhasil,
odhodil mrtvolu a postavil se na ni.“*
(Epos o stvoření, tab. IV, řádky 93–104)

Ačkoli nikde v eposu nelze získat přesnou představu o Tiámatině podobě, předpokládá se, že obrazy na pečeti válečcích, které znázorňují boj jakéhosi boha s drakem-hadem, se vztahují právě k boji Marduka s Tiámatou (Hruška et al. 1977, 13).

Řecká mytologie zase vypráví například příběh o obludném stohlavém drakovi Ladónovi, na něhož si netroufal žádný

smrtelník. Ladón měl za úkol hlídat zlatá jablka v zahradě Hesperidek. A právě přinést tři zlatá jablka, která střežil Ladón, byl předposlední, jedenáctý úkol krále Eurysthea pro bájněho hrdinu Herakla. Ten Ladóna zastřelil šípem² a podle legendy pak bohyně Héra proměnila tělo Ladóna v hvězdný prach, který rozhodila po obloze, čímž vzniklo souhvězdí draka.

V ruských bylinách se zase vypráví o hrdinském činu bohatýra Dobryni Nikitiče z Kyjeva, který svou odvahou přemohl draka Gorynyče: „*Dobryňa bil se ještě tři hodiny se saní a přemohl saň proklatou. Krev se z ní proudem valila a saň se v ní zalkla. I stál u ní Dobryňa po tři dny a po tři noci a nemohl se dočkati, až všecka krev ze saně vyteče*“ (Byliny: Staré ruské bohatýrské písně 1925, 49).

Ve středověku bylo téma zabití draka ještě častější a takový čin byl vždy hodnocen velmi kladně. V křesťanství byl atributem svatých, například svaté Marty, svatého Gotharda, svatého Jiří či svaté Markéty Antiochijské, s významem víry, která má zkrotit nevěrectví. Drak je v této souvislosti považován za zlého ducha, nepřítele lidstva a jeho zabitím je také vyzdvíženo přemožení původního pohanství. Drak-had se objevuje rovněž na vyobrazení Immaculaty neboli neposkvrněného početí Panny Marie. V ikonografické podobě Immaculaty stojí Marie jako mladá dívka se sepjatými rukama na půlměsíci, který je otočen hadem či drakem symbolizujícím překonání prvního hříchu. Je zde rovněž nepochybná souvislost s biblickým veršem: „*I řekl Hospodin hadovi: „...mezi tebe a ženu položím nepřátelství, i mezi símě tvé a símě její. Ono ti rozdrtí hlavu a ty jemu rozdrtíš patu*“ (Gn 3,15). I například samotné jméno Panny Marie Guadalupské je možné odvodit z aztéckého slova „Coatloxôpeuh“, které znamená „rozšlápla jsem draka-hada“, což je přemožený pohanský bůh Quetzalcoatl.

Příkladů boje hrdiny s drakem bychom mohli uvést nespočetně. V českém prostředí je drak spjatý zejména s městem Trutnov. Pověst o trutnovském drakovi je zasazena do období vlády knížete Oldřicha. Ten údajně poslal do pohraničních hvozdu svého vazala, pana Albrechta z Trautenbergu, aby zde založil nové město. Při budování města však v divoké rokli objeví obrovského plaza s široce otevřenou tlamou a tělem pokrytým velkými rohovitými šupinami. Drak byl zabit a jeho kůže vysušena a vystavena všem k obdivu. Když pak kníže Oldřich pořádal 1. května roku 1024 zemský sněm v Brně, na němž svému synu Břetislavovi svěřil vládu nad Moravou, přišli mu popřát i trutnovští a jako dar předali svému knížeti draka. Ten jej přijal a nechal zavěsit v brněnské radnici. Avšak onen drak, který je dodnes zavěšen u vchodu radnice, není nic jiného, než vycpaný krokodýl. Pokud nahlédneme do českých pohádkových knížek, nelze opomenout klasickou pohádku od Boženy Němcové *Princ Bajaja* či *Draka dvanáctihlavého* od Karla Jaromíra Erbena nebo nejnověji v knížce antropologa Jaroslava Maliny *Mluvíci prahrnec a jiné prapříběhy* (2012). Roli epického draka lze interpretovat několika způsoby. V souvislosti s křesťanstvím byl drak vnímán jako ne-

2 Podle jiné verze tohoto mýtu si však na děsivého Ladóna netroufal ani Heraklés (viz Zamarovský 2005, 241).

čisté démonické stvoření a symbol pohanství. Jeho zabití pak bylo vnímáno jako potlačení starých náboženství. V pohádkách ničemný drak zabíjí a pojídá lidi i zvířata, sežehává travu a obilí, způsobuje sucho a zejména unáší, požaduje nebo svádí ženy, které se mají stát jeho potravou nebo milenkou (Warner 2006, 70). Hlavním hybatelem jsou námluvy, kdy má hrdina zachránit unesenou ženu a tu následně pojmout za svou manželku (Warner 2006, 71).

Podle amerického religionisty Josepha Campbella (1904–1987) je hrdina „člověk, kterému se podařilo probojovat přes svá osobní a místní historická omezení ve prospěch všeobecně platných lidských forem“ (Campbell 2000b, 33). Hrdinovo dobrodružství se pak ubírá dráhou, jež opisuje vzorec představovaný přechodovými rituály, tedy: odloučení – iniciace – návrat. Tento vzorec lze označit za základní jednotku monomytu. „Hrdina se vydává z každodenního světa do říše nadpřirozených divů, setkává se tam s úžasnými silami a dosahuje přesvědčivých vítězství. Ze svých tajuplných a dobrodružných cest se vrací se schopností prokazovat dobrodíní svým blízkým“ (Campbell 2000b, 41). Až hrdinská výprava dospěje ke konci, je pak třeba, aby se hrdina vrátil zpátky se svou život proměňující trofejí „poněvadž pravidla monomytu vyžadují uzavřený kruh – hrdina nyní musí přinést runy moudrosti, zlaté rouno nebo spící princeznu zpět do království lidí, kde jeho dobrodíní může přispět k obnově společenství, národa, planety nebo deseti tisíc světů“ (Campbell 2000b, 179).

HRDINOVÉ A DRACI VE SVĚTĚ FANTASY

Jak již bylo řečeno výše, drak v současné době ožívá zejména díky žánru fantasy. A dalo by se říci, že se přímo přemnožil. Došlo zde však k porušení klasických pravidel rozlišování toho, co drak může, jaké má schopnosti a atributy. Kromě klasických draků, kteří chrlí oheň, se dnes mohou hrdinové setkat s draky ledovými či draky chrlícími kyselinu nebo jedovaté plyny. Obzvláště nebezpeční jsou draci bleskometní ...

Snad nejznámějším fantasy drakem, kterého znají i lidé, kteří nečetli Tolkienův román *The Hobbit, or There and Back Again (Hobit aneb Cesta tam a zase zpátky, 1937)*, je drak Šmak Zlatý. Draci vystupující v Tolkienově díle kradou zlato a šperky lidem, elfům i trpaslíkům. Nahromaděnou kořist pak hlídají, dokud jsou naživu – což znamená prakticky věčně, pokud je někdo nezabije. Obzvláště hrabivý silný a zlý drak byl výše zmíněný Šmak. Posedlý svým pokladem trávil většinu času uvnitř Osamělé hory, kde na něm spal a hlídal ho. Tak ho spatřil i hobit Bilbo Pytlík: „Šmak s křídly rozloženými jako gigantický netopýr ležel částečně převalený na bok, takže hobit viděl spodek jeho těla a bledé břicho s pancířem drahokamů a úlomků zlata, které mu zarostly do těla od dlouhého ležení na tom drahocenném loži“ (Tolkien 2005, 153). Když musel Šmak opustit svou skrýš, aby se najedl, činil to tajně, aby se o jeho odchodu z hory nikdo nedozvěděl a nemohl se tak zmocnit pokladu.

V klasické epické fantasy bývají draci vnímáni jako moudří tvorové, s tisíciletou zkušeností, mnohdy inteligentnější než lidé. Ovládají magii, ať už ve své přirozené formě nebo v podo-

bě naučených zaklínadel, patří mezi nejnebezpečnější protivníky, ke kterým hrdinové příběhu směřují. V extrémních případech se však stávají bezduchými vraždícími monstry, jako je tomu například ve filmu *Reign of Fire (Království ohně, 2002)*. Draci také nemusejí být nutně zlí. Setkáváme se s příběhy, ve kterých jsou vnímáni jako tvorové přátelští či slouží jako jezdecká zvířata, například v teenagerské fantasy trilogii amerického spisovatele Christophera Paoliniho (narozen 1983) *Inheritance Cycle (Odkaz dračích jezdců, 2002; 2005; 2008)*. Někteří draci mohou na sebe také brát lidskou podobu, jako je tomu u postavy Borchy, zvaného také Tři kavky v povídce polského spisovatele Andrzeje Sapkowského (narozen 1948) *Granica możliwości (Hranice možností, 1992)*. Jeho proměna z člověka na draka je popsána následujícími slovy: „*To nebyla stupňovitá, rozmazaná proměna, ani mlhavé chvění doprovázející přeludy. Bylo to bleskové, rychlejší než mrknutí oka. Na místě, kde ještě nyní stál kučeravý rytíř v tunice s třemi černými ptáky, seděl mohutný zlatý drak. Sklonil před nimi hlavu na dlouhé šiji a rozepjal zlatá křídla oslnivě se třpytící v paprscích slunce*“ (Sapkowski 2008, 71).

V současné beletristické literatuře a moderním filmu se velice často opakuje příkladný vzor boje hlavního hrdiny se zločincem (ztělesněním zla), objevují se zde motivy pronásledované dívky i spásonosné lásky apod. (Eliade 1998, 23). Nejpatričtější je to však právě ve zmíněném žánru fantasy, kdy zkoušky, jimiž musí hrdina z fantasy románu či hry projít, připomínají zkoušky mytického hrdiny. Objevuje se zde klasický boj dobra se zlem, kladného dobrodruha se záporným zlosynem. Podle švýcarského zakladatele analytické psychologie Carla Gustava Junga (1875–1961) jsme v tomto smyslu ovlivněni kolektivním obrazem lidské psychiky, který nám říká, že všichni ti fantazijní tvorové, bájná zvířata, se kterými se setkáváme v mýtech, pověstech, pohádkách nejsou ničím jiným než projekcí nevědomých obsahů neboli archetypy, které mají lidé tendence hledat ve svém životě. „*Není novým objevem, že archetypické obrazy jsou projikovány. Skutečně musí být projikovány, jinak by zaplavily nevědomí*“ (Jung 1997, 165). Se vstupem do světa fantasy tedy zároveň vstupujeme do světa mytologie a hledáme něco, co se může stát vzorem hodným následování a co může napomoci k nalezení smyslu situací, se kterými se setkáváme v reálném světě (viz Mádrová 2004, 15).

Podle Josepha Campbella se hrdinou v dnešní době může stát každý: „*Není to společnost, kdo vede a zachrání tvořivého hrdinu – je to právě naopak. Tak tedy každý z nás nese svůj díl nejvyšší zkoušky a vykupitelův kříž – nikoli v rozzářených okamžicích velkých vítězství svého kmene, ale v tichu své osobní beznaděje*“ (Campbell 2000b, 339). O tom vypráví řada současných filmů i knižních románů. O tom jsou i takzvané „hry na hrdiny“.

HRY NA HRDINY (RPG)

„*V Dungeons & Dragons se můžete snadno stát mocným bojovníkem, chrabřím paladinem či běsnícím barbarem; můžete okusit magickou moc v podobě čaroděje nebo kouzelníka či vykonávat vůli boží jako kněz, případně vůli samé matky příro-*

dy v podobě druida. Můžete se vtělit do prostého tuláka, muže mnoha profesí, nebo se proslavit jako bard. Konečně, můžete se postavit i divočině v podobě hraničáře či ovládnout své vlastní nitro jako mnich. V této hře však před vámi neleží jen volba povolání a rasy, zda být statným trpaslíkem, sličným elfem či raději mrštným pulčíkem, mazaným gnómem nebo hrůzu nahánějícím půlorkem. Nebo zůstat nakonec přeci jen člověkem se všemi jeho skrytými talenty. Největší volba, jež před vámi leží, je volba vaší budoucnosti. Jak se zachovat a kam se vrátit v tisících různých světech, světech, jež nemají jiné hranice než hranice vaší fantazie ...“ (Co je to Dungeons & Dragons?, Zdroj: icaenel.d20.cz).

Hry na hrdiny neboli RPG (Role Playing Games) jsou úzce propojeny fantasy literaturou³. Vycházejí z principu, že hráč si v jejím průběhu vytváří postavu, své imaginární „já“. Tímto způsobem je mu umožněno přijmout cizí identitu, vyjít z reality běžného světa do jiného, lepšího. Hráč se může oprostit od norem a nároků své běžné životní role a vrhnout se do adrenalinového dobrodružství, aniž by mu hrozilo nějaké reálné nebezpečí. Může se stát udatným rytířem i zlým čarodějem. Otevírá se mu možnost ventilovat v reálném životě neuskutečnitelné způsoby chování, hrát roli odlišnou od běžného chování, a to dokonce roli s reálným životem neslučitelnou (Holý 2004, 20). Většina takovýchto her je zasazena do světa zdánlivě připomínajícího středověk (i když rozmanitost herních prostředí je stále bohatší) ovlivněný mýty a legendami a hráč se zde může setkat s tajuplnými hrady, udatnými rytíři, děsivými draky a dalšími bytostmi. Jejich tématem je motiv dobrodružství, akčních činů, vydávání se na místa hrůzy a strachu, případně je vše okořeněno prvky komiky a humoru. Naopak milostné příběhy, emoce a erotika se v nich vyskytují minimálně (Holý 2004, 38). Dalo by se říci, že hry na hrdiny jsou formalizovanou narativní aktivitou postmoderní doby. Nad dějem a prostředím hry bdí inteligentní „vyšší bytost“ v podobě Vypravěče či počítače. Kontroluje charakter a činy jednotlivých postav, rozhoduje, jaké následky bude mít jejich jednání. U stolních RPG her si zápletku příběhu Vypravěč obvykle připraví předem, ale mnohdy se během samotné hry děj rozvine zcela improvizovaně a nečekaně. Jisté ale je, že hrdinové se budou střetávat s nadpřirozenými protivníky, budou plnit nadlidské úkoly, prokazovat výjimečně schopnosti. Během hry hráči popisují rozhodnutí a činnosti svých postav, komunikují s ostatními postavami a také používají kostky, na základě nichž jim Vypravěč sdělí, zda jejich hrdina ve svém činu uspěl či ne. Hra probíhá pouze ve fantazii zúčastněných, nikdo nikam neodchází – hráči pouze ostatním popisují, co se zrovna v paralelním světě děje.

Rozmach her na hrdiny v Čechách nastal počátkem devadesátých let, kdy nakladatelství Altar vydalo první hru tohoto druhu s názvem *Dračí doupe* (1990), která byla zřejmě inspirovaná americkou hrou *Advance Dungeons & Dragons*, jež byla poprvé vydána roku 1974. Název této hry vychází z toho, že

3 Zdrojem tematiky her na hrdiny ale není pouze fantasy literatura, některé z nich čerpají například z komerčních filmové produkce, hororové či sci-fi literatury.

hrdinové procházeli kobkami (*dungeons*), kde bojovali s draky a různými nestvůrami (*dragons*)⁴. Po americkém vzoru se pak následně i v Čechách začala pořádat setkání hráčů neboli „GameCony“ či „larpy“ (hry na hrdiny naživo)⁵.

Virtuální světy her na hrdiny mají určitý příměs nereálných, abstraktních a ryze fantazijně/fiktivních prvků; velkou roli zde hraje nereálný způsob zacházení s realitou. Tímto způsobem se naruší zavedená logika skutečného světa a vytváří se pocit tajemnosti a lákavosti neprozkoumaného. Technologie, které jsou zcela jiné povahy, než ty, se kterými se setkáváme v běžném životě, ať už v podobě magie nebo vyspělé vědy, zvyšují atraktivitu těchto her (Janeček 2002, 110). Vedle toho se zde objevuje ostře vyhraněný etický rozměr. Chování a morálka postav je většinou velice zjednodušovaná a základní idejí je boj dobra se zlem. Hrdinové těchto her by měli být schopni stát mimo svůj vlastní svět, nebrat si s sebou problémy a zažít pocit, že zde není nic, co by je omezovalo (Janeček 2002, 112). Je třeba si uvědomit, že „to znamená se od tohoto světa odpoutat, nechat zde vše, co odtud pochází a otevřít se světu tam. Tak jako každý přechod, i tento je zvláštní a zahrnuje v sobě zkoušku pro poutníky mezi oběma světy. Ten, kdo neodloží zdejší šat, se může jen těžko ošatit světem tamním – a vše, co zde neponechal, mu bude přítěží. To samé ale platí i při návratu – kdo nedokáže sundat šat světa tam, zdejším světem se mu bude chodit jen těžko“ (Krajhanzl 2001, 37).

Petr Kamberský se na svět RPG her dívá jako na svět mýtu a archaického nahlížení, kde hráči hledají obranu před realitou postmoderní společnosti, poněvadž hraní svým obrácením k bytostně zakoušenému vyprávění, k tradičnímu světu, je nejvýraznější odpovědí na „neřád dnešní doby“ (Kamberský 1994, 12).

Kdo jsou lidé, které hraní her na hrdiny oslovuje? Věková hranice hráčů her na hrdiny se obvykle pohybuje v rozmezí 17 a 25 lety. Ve výzkumu, který prováděl Petr Janeček, je patrné, že mezi hráči her na hrdiny jsou zejména studenti vysokých škol (jak technického, tak humanitního typu) nebo zaměstnanci (přičemž poměrně velké množství z nich pracuje v ob-

4 Hysterie kolem této hry vyústila v řadu soudních procesů, kdy byl její vydavatel obviňován ze sebevraždy mladých lidí, kteří tuto hru hráli. Svět hry se pro ně jevil jako skutečnější než svět reálný a smrt herní postavy vnímali tak fatálně, že pozbyli smyslu dalšího života (Vágnr 1995).

5 „Con“ (z anglického *convention*) je označení pro setkání/festival fanoušků sci-fi, fantasy i jiných žánrů. Con bývá zpravidla vícedenní akcí s alespoň částečně předem připraveným programem. Nejstarším českým conem, pořádaným od roku 1995, je právě GameCon, který je zaměřený převážně na RPG, moderní deskové a karetní společenské hry. „Larp“ je akronymem anglického spojení „live action role playing“. Je formou hraní rolí, kde se lidé reálnými činy snaží splnit cíle, které jsou jim určeny ve fiktivním světě. Český larp se začal vyvíjet během 90. let minulého století. První larpy byly zpočátku jen živým ztvárněním tehdejších her na hrdiny, postupně pak získávaly na oblibě tzv. městské larpy, které cíleně využívají městského prostředí a často se prolínají s reálným životem hráče. Larpy rovněž mohou obsahovat i jiné herní prvky, jako je řešení hádanek či simulovaný boj s umělými zbraněmi.

lasti informačních technologií), což podle autora narušuje zažitý stereotyp, že tyto hry jsou převážně studentskou zábavou (Janeček 2002, 53). Vedle her na hrdiny se objevuje u hráčů zájem o počítačové hry obecně. Více než třetina hráčů jako svůj motiv ke hře uvedla fascinaci virtuálním herním světem. Líbí se jim jeho detailní propracovanost a zároveň podobnost literárním fiktivním světům a každodenní realitě zároveň (Janeček 2002, 58). Je zde zjevná touha hledat magické ve světě, který je pohlcen informačními technologiemi, a alespoň ve hře si připadat jako rytíř a udatný válečník.

Britští psychologové Neil A. Douse a Ian Chris McManus se ve studii *The Personality of Fantasy Game Players* (Osobnost hráčů fantasy her) zaměřili na hráče modernější verze her na hrdiny, tzv. *Play-By-Mail*, která probíhá, jak už název napovídá, prostřednictvím e-mailové komunikace. Na základě empirického šetření pak došli k závěru, že „většina hráčů jsou muži s nevýraznými sexuálními rolemi, kteří vykazovali nižší stupeň empatie s ostatními, často popisovali sami sebe jako „vědeckého zaměření“ a mezi své oblíbené koníčky zařazovali nejčastěji „hraní na počítači“ a „čtení““ (Douse – McManus 1993, 505).

Výzkumy prováděné na téma hráčů her na hrdiny zároveň ukázaly, že o tyto hry má zájem jen minimum žen a jsou doménou zejména mužů (Holý 2004, Janeček 2002, Krajhanzl 2001, Leppälahti 2003). Opravdu však žijí fantastické bytosti pouze v mužském světě? V klasických RPG hrách a epických fantasy žánrech jsou ženské role mnohdy druhořadé (pokud v nich mimo bojování nejde o lidské vztahy a řešení problémů, což se třeba děje v larpu), a tak není divu, že ženy příliš neoslovují (Leppälahti 2003, 4). Nicméně v jiné rovině ženy do fantastického světa vstupují. Podíváme se blíže na upíry a jejich oběti ...

CO MŮŽE BÝT NEBEZPEČNĚJŠÍHO NEŽ SE ZAMILOVAT DO UPÍRA?

„Budu vám vyprávět příběhy o Anitě a světě, kde jsou upíři, zombie a vlkodlaci skutečnými občany Spojených států. Budu vám vyprávět o lásce a cti, nenávisti a odplatě, o životě a smrti, a také o smíchu, protože policisté a záchranáři dokážou vyprávět ty nejzábavnější historky (...). Budu vám vyprávět příběhy o nocích, které probudily skutečné, živoucí a hladovějící. Budu vám vyprávět příběhy, v nichž při honbě za spravedlností zemřelo tolik lidí, že vás to začne pronásledovat ve snech“ (Z internetového blogu Laurell K. Hamiltonové, Zdroj: Bordesblog.com).

Upíři byli ve starých mýtech a lidových vyprávění bytostmi děsivými, se kterými není radno se potkat. Strach z upírů nabíral na intenzitě zejména, když došlo k rozšíření nakažlivých chorob, o jejichž původu se v dřívější době příliš nevědělo. Věřilo se, že nemoc, která ohrožuje ostatní, je vinou nedávno zemřelého, který se stále vrací, aby uškodil na zdraví, životě či majetku ostatním. Mnohdy se v této souvislosti zmiňuje porfyrie, mezi jejíž příznaky patří například přecitlivělost kůže na světlo, zčervenání zubů či ústup dásní, který vytvářel dojem tzv. upířích zubů. Toto onemocnění však bylo příliš

vzácné, než aby se mohlo stát základem upířského mýtu. Upírem se mohl stát kdokoli: mohl to být sebevrah, člověk, který zemřel násilnou smrtí nebo se nějakým způsobem psychicky či fyzicky odlišoval od ostatních. V případě, že bylo toto podezření, přistoupilo se k otevření hrobu podezřelého, kde bylo většinou nalezeno ještě nerozložené mrtvé tělo. Díky rozkladným plynům působil povrch odkrytých částí jako regenerovaná pokožka a prázdná nehtová lůžka se zdála připravená pro růst nových nehtů. Rozkladné plyny byly u mužů také příčinou erektovaného (nafouklého) penisu. To vše mohlo být vnímáno jako důkaz, že zemřelý byl upír. Mnohdy citovaným příkladem této analogie je příběh Petra Plogojowitze, který se odehrál roku 1725 v Srbsku. Plogowitz začal po několika týdnech od své smrti navštěvovat svou ženu. Během devíti dní napadl ve spánku dalších devět mužů a několik žen – padl na ně v posteli, rdousil je a slastně jim vysával krev z těla. Všechny oběti pak do jednoho dne zemřely. Panika, která se začala šířit, si vyžádala otevření hrobu a spálení těla. Úkolem byl pověřen rakouský státní lékárník, který při exhumaci zaznamenal stav zesnulého, jehož mrtvola nejevila žádné známky rozkladu, nebyl cítit žádný zápach. Tělo, s výjimkou nosu, bylo zcela svěží. Vlasy, vousy i nehty mu znovu vyrostly, stará kůže bělavá až popelavá barvy ustupovala nové a svěží kůži. Celé tělo nebožtíka se nacházelo v lepším stavu než za jeho života. Na rtech měl stopy čerstvé krve, kterou podle obecného mínění vysál z osob, jež zabil (Maiello 2004, 26).

Podobně jako u draků lze upíři odkaz hledat v živočišné říši. Z tohoto hlediska upíři skutečně existují, jedná se však o malé netopýry (dosahující až deseti centimetrů délky), kteří se živí krví zvířat a nalezneme je v oblastech Jižní Ameriky a karibských ostrovů. Mají méně zubů než ostatní netopýři, ale jsou mezi nimi dobře patrné velké a ostré řezáky, díky kterým dokážou proniknout kůží savců a z vytvořené rány sát krev. Jejich oběťmi se stává hlavně dobytek, ale i koně a ve výjimečných případech i lidé. Není pravděpodobné, že by se Evropané mohli s těmito zvířaty setkat dříve než v 16. století, v latinskoamerických zemích se však existence těchto tvorů do mytologie promítla. Z obavy, že tato zvířata sají lidskou krev, vycházelo mystické spojení netopýrů a upírů s obětováním a také stínáním lidských hlav. Představu obludného netopýřilho zabijáka jménem Camazotz velmi působivě líčí kniha o mayské mytologii *Popol Vuh*. V klasickém mayském období se na malované keramice objevují netopýří bytosti s atributy značící smrt, jakými jsou oční bulvy nebo zkřížené hnáty. Camazotz, který je pokládán za služebníka smrti a vládce noci, představuje pro Maye hrozného boha jeskyň, bažícího po krvi a lidé se vyhýbali místům, o kterých se domnívali, že jsou domovem Camazotze. Mnoho archeologů se domnívá, že původ této stvůry je založen na typickém představiteli rodu upírovitých *Desmodus rotundu*, který je tradičně spojován s krvežíznivectvím a oběťmi. Jiní tvrdí, že by inspirátorem legendy mohl být, díky své obrovské velikosti, rozpětí křídel až 60 centimetrů a zvyku útočit na kořist v oblasti hlavy nebo krku, falešný vampýr *Vampyrum spektrum*. V některých oblastech Latinské Ameriky přetrvává víra v „netopýra smrti“ dodnes. Například legendy o Hik'al neboli „Černém muži“ stále kolu-

jí mezi lidmi v Chiapasu. Někdy se o Hik'alovi zmiňuje jako o „stínači hrdel“. „Černý muž“ je také často obviňován, že unáší ženy a požívá je uvnitř jeskyně, ve které žije.

V souvislosti s upíry je mnohdy zmiňovaná také jejich sexualita. Již dávný hebrejský mýtus hovoří o Lilith, která údajně byla první ženou Adama. Ten očekával, že mu bude podřízena, Lilith to však odmítla a po závěrečném konfliktu utekla do pustin poblíž Rudého moře, kde se sblížila s démony zla a stala se matkou démonických dětí. Lilithina pomsta nezůstala bez potrestání. Byla pronásledována božími posly a její děti byly vražděny. V reakci na to se Lilith začala mužům mstít tím způsobem, že je v noci navštěvovala a vysávala jim veškerou životní sílu. Stala se sukubou.

Právě se zdůrazněním erotiky, sexuality, smyslnosti a zakázané lásky se v 19. století rozvíjela postava romantického upíra. Tradiční podoba folklorního upíra byla transformována do moderní podoby v povídce britského spisovatele a osobního lékaře Lorda Byrona Johna Williama Polidoriho (1795–1821) *The Vampyre: A Tale (Upír, 1819)*. Polidori zde upíra popisuje jako šlechtice, jehož zrak dokázal při pohledu do očí druhého proniknout až do jeho duše. Jeho mrtvolně bílý obličej, ač svým tvarem a rysy velmi krásný, nikdy nenabyl vřelejšího výrazu, nikdy se nezarděl hanbou ani návaem vášně. Přesto (anebo právě proto) vyvolával u žen touhu upoutat jeho pozornost a probudit v něm jakýkoli náznak náklonnosti. Tato etapa pak vyvrcholila v roce 1897 zrodem slavného hraběte Draculy na stránkách románu britského hororového spisovatele Brama Stokera (1847–1912). Hrabě Dracula, ač na první pohled postava velice děsivá, vyvolávala u čtenářů (a zejména u čtenářek) vzrušení a přitažlivost. Příkladem hororové erotiky Stokera nám může být následující ukázka: „*Měsíc svítil tak jasně, že přes hustou žlutou záclonu bylo v pokoji dost světla, aby bylo dobře vidět. Na loži u okna ležel Jonathan Harker, tvář měl zrudlou a těžce oddychoval, jako by byl omámen. U pelesti vzdálenější postele klečela bíle oděná postava jeho ženy. Vedle ní stál vysoký hubený muž v černých šatech. Obličej měl od nás odvrácen, jenže sotva jsme ho spatřili, hned jsme ho poznali – byl to hrabě, jeho postoj i ta jizva na čele! Levou pěstí svíral paní Harkerové obě ruce a napjaté paže jí odtahoval od těla; pravou rukou jí přidržel hlavu v týle a tiskl si její obličej k hrudi. Její bílá noční košile byla potřísněna krví a po Draculově obnažené hrudi, vystupující z rozhalené košile, stékala tenká stružka krve. Postoj těch dvou hrůzně připomínal obrázek dítěte, které strká kotěti čumáček do misky s mlékem a nutí je pít. V okamžiku, kdy jsme vrazili do pokoje, hrabě se obrátil a jako bleskem se mu na tváři rozhostil onen dábelický výraz, o němž jsem už slyšel. Oči mu rudě vzplály příšerným vztekem, široké nozdry bílého orlího nosu se rozšířily a rozechvěly a ostré bílé zuby pod širokými rty zbocené krví se prudce sevřely jako zuby šelmy. Divoce odhodil svou oběť na postel, kam dopadla jako z výšky, obrátil se a vrhl se na nás*“ (Stoker 1970, 281). Britská literární vědkyně Carol A. Senfová se v článku *Dracula – Stoker's Response to the New Woman* (Dracula – Stokerova reakce na novou ženu) zmiňuje o dvou typech ženství, které Stoker ve svém románu vykresluje. První část románu se soustředí na nevinnou a cudnou Lucy Westenrovou, která je

proměněna v agresivní a smyslnou upírku a musí být následně násilně zabita. V druhé části knihy popisuje Stoker Minu Murrayovou jako ženu, která je protikladem destruktivních monster. Mina nejenže uniká osudu ostatních žen, ale je také odpovědná za dopadení a konečnou zkázu Draculy (Senf 1982, 34). Byla tedy podle Senfově prototypem nové moderní nezávislé a inteligentní ženy, která se emancipovala na přelomu 19. a 20. století. Lucy je věčným dítětem, které je hýčkané svým okolím, oproti tomu Mina se umí postarat sama o sebe, pracuje jako pomocná učitelka (je tedy ekonomicky nezávislá) a je produktivním a suverénním členem společnosti (Senf 1982, 45). Zároveň si však v sobě Mina zachovává ty nejlepší prvky tradičního pojetí ženství, což je nejvýstižněji popsáno postavou holandského lékaře Van Helsinga: „*Je jednou z žen stvořených rukou boha, aby nám mužům i jiným ženám ukázal, že je nebe, do něhož můžeme vejít a jehož světlo září již zde na zemi. Je tak věrná, tak sladká, tak ušlechtilá, tak nesobecká – a to je v tomto tak skeptickém a sobeckém věku něco vskutku výjimečného*“ (Stoker 1970, 188).

Draculovy oběti byly vždy ženy, vztah mezi upírem a obětí však nemusel být nutně heterosexuální, důležitá byla zejména jeho vášnivost. Ještě před Stokerovým Draculou, v roce 1872, vyšla kontroverzní gotická novela irského spisovatele Josepha Sheridana Le Fanu (1814–1873), která vypráví příběh mladé ženy, jež si vytvořila silné přátelské i sexuální pouto s upírkou Carmillou. V *Carmille* hlavní hrdinka Laura popisuje upírku jako nádhernou ženu vyšší postavy, štíhlou a neobyčejně půvabnou, s hebkou, nádhernou pleť, drobným a krásným obličejem, s hustými tmavohnědými a neuvěřitelně jemnými vlasy (Le Fanu 2010, 28). Erotický vztah mezi dívkami je v knize naznačen například v následující scéně: „*Někdy mě po hodinách apaticky prosezených v křesle má zvláštní a nádherná přítelkyně chytila za ruku a s láskou ji stiskla. Znova a znova. Mírně se červenajíc mi roztouženými a lesklými očima hleděla do tváře a dýchala tak prudce, až se její šaty viditelně zvedaly a klesaly. Připomínalo to vášně milence a přivádělo mě to do velkých rozpaků. Bylo to odporné, ale navzdory smíšeným pocitům mě to pokaždé přemohlo. S planoucím pohledem si mě přitáhla blíž a horkými rty mi tvář zasypávala polibky. Přitom šeptala plačtivým hlasem ‚Jsi moje, budeš moje. Ty a já jsme jedna bytost a tak to bude navěky‘“ (Le Fanu 2010, 31).*

Obrovský zájem o upírskou tematiku narůstal v průběhu 20. století s jejím vstupem na filmová plátna či prkna divadel a upíři zůstávají atraktivním motivem dodnes. Stejně jako u draků, je patrná velká rozmanitost v podobě i povaze upírů a posun v jejich stereotypizaci.

Typickým příkladem přepracování starých upírských vzorů je série *The Vampires Chronicles* (Upíří kroniky), která vycházela mezi lety 1976 – 2003, americké spisovatelky Anny Riceové (narozena 1941). Na upíry, o kterých píše Riceová, neplatí kliše, jež byla spojena s upírem Draculovského typu – tedy svěcená voda, ochrana česnekem ani dřevěný kůl; v zrcadle se odrážejí stejně jako obyčejní smrtelníci. Naopak jsou více naladěni na atmosféru současné doby. Jak píše americký literární vědec Martin J. Wood ve studii *New Life for an Old Tradition: Anne Rice and Vampire Literature* (Ožívání staré tradice:

Anna Riceová a upířská literatura): „*Tak jako před ní Stoker, změnila Riceová kód. Napadla tradiční podobu upírů několika zásadními způsoby, které nemohou být náležitě pochopeny, pokud jsou čteny způsobem odpovídajícím starým prostředkům*“ (Wood 1999, 60). V souladu s tímto novým kódem mohou být upíři viděni jako úžasnější a jemněji vyvinutí lidé (Wood 1999, 67). Riceová zde předkládá koncepci, ve které upíři nejsou postavami zápornými, nýbrž ukazuje, že opravdové zlo spočívá v lidech samotných. Ideje starých mýtů, folkloru se zde mísí s moderními pocity odcizení, neidentifikování se s životem majoritní společnosti. V upírech nadále zůstávají lidské emoce, tak jak to například vyjadřuje postava Louise v nejznámější knize ze série *Interview with the Vampire (Interview s upírem, 1976)*: „*Cítil jsem se ztrápený a zmatený jako kterýkoli smrtelný člověk. Zavřel jsem na chvíli oči a snažil se vypudit z hlavy všechny myšlenky. Jen poslouchat a dívat se, říkal jsem si*“ (Rice 1996, 110). K přiblížení upíra současné společnosti Riceová přispěla také tím, že svůj příběh lokalizovala do městského života oproti dřívější tendenci vyzdvihovat v upířských vyprávěních odlehlost až naprostou izolaci, tmou, rozklad a smrt, tedy ve starých sídlech, hřbitovech a kryptách. V tom ale spočívá i určitá záludnost – z vyprávění odehrávajících se ve vzdálených a nepřístupných místech se dalo snadno odejít, přestěhování upírů do měst se bariéra zmenšuje. Další tematikou, kterou pak Riceová podle Wooda posunula, je sexualita upírů. Ti sex díky chybějícím reprodukčním orgánům jako takový mít nemohou, ale jejich postavy jsou stále zobrazovány jako vášnivé a plné sex-appealu. „*A já jsem pil, sál jsem jeho krev a poprvé od raného dětství jsem zakoušel onu zvláštní rozkoš, tělem i myslí zaměřen na životní zdroj ... Když jsem sál krev, neviděl jsem nic než to světlo*“ (Rice 1996, 18–19). Erotický prvek zde představuje zejména zabíjení a sání krve (pro upíry tělesná láska vrcholí a je naplněna jedinou věcí – zabitím), přičemž se nezaměřují pouze na tělo, ale i na prožití blízkosti a intimity bez ohledu na gender (a věk) toho druhého. Na základě tohoto kódu, jak píše Wood, lze smyslně popsané setkání mezi lidským mužem a mužem upírem nebo dvěma upířskými muži vnímat ne jako evidenci homosexuality, ale jako sex bez genderu (Wood 1999, 75).

Další americkou spisovatelkou, která se zasadila o transformaci upíra a jeho oběti, byla v devadesátých letech Laurell K. Hamiltonová (narozena 1963). Ta přináší postavu Anity Blakeové – lovkyně upírů. Série knih s Anitou Blakeovou v hlavní roli se odehrává ve fiktivním fantasy světě, ne nepodobném našemu, kde vedle obyčejných lidí žijí také upíři, vlkodlaci a jiné nadpřirozené bytosti. Vedlejší zaměstnání oživovatelky Anity Blakeové je právě lov a exekuce odsouzených upírů. První knihy Hamiltonové kladou důraz na distanc hlavní hrdinky od jakéhokoli bližšího vztahu s nadpřirozenými bytostmi, ale klasické téma erotiky, charakteristické pro romány s upíry v předchozích dekadách, se v novějších dílech objevuje a graduje vztahovými peripetiemi, které prožívá s upířím Vládcem města Jean-Claudem a vlčím alfa samcem Richardem. Přese všechno má Anita představovat silnou hrdinku, která je obětí jedině svých vlastních slabostí. Tento postoj neohroženosti a emancipace vyjadřuje například následující

rozhovor s vlkodlakem Richardem z desátého dílu série: Richard: „*Proč musíš být nejtvrďší, nejstatečnější? Proč mi nemůžeš, aspoň jednou, dovolit, abych pro tebe něco udělal?*“ Anita: „*Protože mě to děsí a musím zjistit, jestli to dokážu.*“ Richard: „*Proč? Proč se to musíš dozvědět? Dokázalas mně a všem tady, že jsi tvrdá. Nemáš nám už co dokazovat.*“ Anita: „*Sobě, Richarde, mám co dokazovat sama sobě*“ (Hamilton 2001, 235).

Podobně jako například hrdinka filmu *Buffy the Vampire Slayer* („*Buffy, přemožitelka upírů*“; česky jako *Buffy, zabíječka upírů*) z roku 1992 (navazující seriál se vysílal mezi lety 1997–2003) je zde Anita prezentována jako žena, která přestává být v roli oběti, ale je sama schopna ničit nestvůry, které ji pronásledovaly v předchozích dekadách upířských i jiných románů. Je zde tedy také možno vidět určitou reakci na proměnu genderových rolí a otevírající se možnosti žen. Stejně tak jako se ženy v moderním světě vyrovnávají mužům v běžných činnostech, projevuje se tato emancipace i ve světě fantasy, v jejich schopnostech přemáhat upíry a bojovat se stvůrami, ať už po boku mužů nebo bez nich. Nejsou žádná omezení, která by bránila k dosažení jejich cílů, a pokud jich nedosáhnou, dávají si svoji vlastní slabost za vinu: „*Nemůžete přece věřit někomu, kdo spí se stvůrami. A teď to sama dělám. Já, Anita Blakeová, jsem se změnila v rozptýlení do rakve*“ (Hamilton 2010, 158). V příběhu Anity se původní černobílé rozlišení, kdo je nestvůra a kdo je člověk, proměňuje. Anita postupně ztrácí schopnost rozlišit, co je zlo a co dobro a uvědomuje si, že i lidé mohou být netvory a netvoři mohou mít lidské vlastnosti. A že i ona má v sobě mnoho z netvora, ačkoli je člověk (viz Holland-Toll 2004).

Upíří boom v posledních letech zahltl regály knihkupectví, variace na stejné téma plytkých příběhů se znova a znova úspěšně prodává. Příběhy o mocných, dokonalých, oduševnělých, nebezpečných upírech, do kterých se zamilovávají hrdinky „jako jsou ony“, jsou čtenářkami dychtivě vyhledávány. A inovace upírů, které mají zvýšit prodej, spočívají snad jedině ve vzrůstající tendenci, aby scény popisované v knihách byly více vzrušující, více erotické a ve finále více romantické. V čem spočívá přitažlivost upírů? Je zde určitá kulturní fascinace monstry, kde se strach z nebezpečného spojuje s atraktivitou parazitních existencí, které nám umožní překročit vlastní smrtelnost. Zároveň, v souvislosti s transformací upíra v posledních letech, přinášejí emoce a stávají se v určité rovině lidštější než lidé. Jsou schopni vášnivě milovat, trpět i hluboce nenávidět, cítí nadšení nebo hořký smutek, ale své emoce – na rozdíl od lidí dnešní doby – dokonale neovládají. Pro moderní samostatné ženy jsou tedy pohádkou, kterou mohou prožívat ve světě vědy a techniky – prototypem romantického muže, a romantického vztahu, který, když si ho vybojují, bude trvat na věky věků, k čemuž zkušená skepse žen a atmosféra současné doby v realitě příliš optimismu nedodává. A tak, jako se muži ve svých fantaziích vydávají do kobek hledat poklady a bojovat s draky, otevírají ženy dveře, kterými dovolují upírům vstoupit do jejich světů.

Fantasy světy jako novodobý sociálně-kulturní fenomén jsou charakteristické určitou jednoznačností, zřejmostí a snadnou

orientací. Všechny postavy mají své místo, plní svůj úkol, je jim jasné, co mají dělat pro dosažení snů a přání – dobře vědí, kde se setkají s dobrem a kde se zlem. Absence těchto aspektů v moderním světě, spolu s neustále se zrychlujícím technologickým vývojem, potlačováním emocí, se stále menší propojeností s tradicemi, snižuje sebevědomí jedince a identifikaci s jeho rolí v reálném životě. Jak zdůrazňuje rumunský religionista Mircea Eliade (1907–1986), žádná společnost se nemůže zcela oprostít od mýtu, neboť základní rysy mytického chování jsou nerozlučně spojeny s lidským údělem. Mýtus pouze změnil svoji podobu a maskuje své poslání. Podle jeho názoru je moderní člověk ovlivňován neurčitou mytologií, která mu nabízí k napodobování nespočetné vzory skutečných i smyšlených hrdinů a formou různých rozptýlení a zábav mu dává pocit, že „ovládá čas“, čímž mu napomáhá uniknout z nemilosrdné pouti ke smrti. Napodobování archetypů prozrazuje jistou nechuť k vlastní osobní historii a nejasnou touhu po proměně historické a okrajové současnosti, znovudosažení nějaké velké doby a prožívání odlišného časového rytmu (Eliade 1998, 22–23).

LITERATURA

- Borčanyiová, Zuzana (2010): *Konstanty a proměnné ve vývoji literárního hororu: Postava upíra*. Bakalářská práce. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Budil, Ivo T. (2007): *Za obzor Západu – Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*. Praha: Triton.
- Byliny: Staré ruské bohatýrské písně (1925). Praha: J. Otto.
- Campbell, Joseph (2000a): *Proměny mýtu v čase: Vývoj mýtů od raných kultur až po středověké legendy*. Praha: Portál.
- Campbell, Joseph (2000b): *Tisíc tváří hrdiny: Archetyp hrdiny v proměnách věků*. Praha: Portál.
- Carlyle, Thomas (1925): *Hrdinové (úcta k hrdinům a hrdinství v dějinách)*. Praha: Symposion.
- Douse, Neil A. – McManus, Ian Chris (1993): The Personality of Fantasy Game Players. *British Journal of Psychology*, 84(4), 505–509.
- Ekumenický překlad Bible (1993). Praha: Česká biblická společnost.
- Eliade, Mircea (1998): *Mýty, sny a mystéria*. Praha: Oikomenh.
- Fromm, Erich (1999): *Mýtus, sen a rituál a jejich zapomenutý jazyk*. Praha: Aurora.
- Hamilton, Laurell K. (2001): *Narcissus in Chains*. New York: Berkley Books.
- Hamilton, Laurell K. (2010): *Zápalné oběti*. Praha: Triton.
- Holland-Toll, Linda J. (2004): Harder than Nails, Harder than Spade: Anita Blake as “The Tough Guy” Detective. *The Journal of American Culture*, 27(2), 175–89.
- Holý, Jakub (2004): *Úvod ke zkoumání Her s hraním rolí*. Bakalářská práce. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze.
- Hornung, Erik (2002): *Tajemný Egypt: Kořeny hermetické moudrosti*. Praha: Paseka.
- Hruška, Blahoslav et al. (1977): *Mýty staré Mezopotámie: Sumerská, akkadská a chetitská literatura na klinopisných tabulkách*. Praha: Odeon.
- Janeček, Petr (2002): *Paralelní světy (kulturní fenomén her na hrdiny pohledem etnologie)*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Jung, Carl Gustav (1997): *Výbor z díla II.: Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka.
- Justoň, Zdeněk (1997): *Setkání Lévi-Strausse s Tolkienem*. Praha: Dauphin.
- Kamberský, Petr (1994): *Prolínání světů*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Klímová, Dagmar (1998): Strašidelná pohádka jako národopisný fenomén. *Český lid*, 85(4), 341–351.
- Krajhanzl, Jan (2001): *Psychologické aspekty fantasy Role-playing games. Kvantitativní a kvalitativní výzkum*. Seminární práce pro předmět Psychologická metodologie. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Le Fanu, Joseph Sheridan (2010): *Carmilla*. Bratislava: Európa, s.r.o.
- Leppälähti, Merja (2003): *Gender play? Platiny Man and Woman in Role-Playing Games*. (online). <http://www.iiav.nl>.
- Mádrová, Evženie (2004): *Osobnost a volba postavy ve fantasy RPG hrách*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Maiello, Giuseppe (2004): *Vampyrismus v kulturních dějinách Evropy*. Praha: Nakladatelství Lidových novin.
- Neubauer, Zdeněk (1992): *Do světa na zkušenou čili O cestách tam a zase zpátky (Malá rukověť k trilogii J. R. R. Tolkiena Hobit – Pán prstenů – Silmarillion)*. Praha: Michal Jůza & Eva Jůzová.
- Pernica, Alexej (2003): *Mýtové kořeny dramatických postav*. Brno: Janáčková akademie múzických umění v Brně.
- Polidori, John William (1819): *The Vampire*. (online). <http://www.gutenberg.org>.
- Popol Vuh (1976). Praha: Odeon.
- Rice, Anne (1996): *Interview s upírem*. Praha: Cinema – Paseka.
- Sapkowski, Andrzej (2008): Hranice možností. In: *Zakládač II.: Meč osudu*. Ostrava: Leonardo, 5–71.
- Senf, Carol A. (1982): “Dracula”: Stoker’s Response to the New Woman. *Victorian Studies*, 26(1), 33–49.
- Smith, Grafton Elliot (1909): *The Evolution of the Dragon* (online). <http://www.gutenberg.org>.
- Stanton, Michael N. (2003): *Hobiti, elfové a čarodějové*. Praha: Mladá fronta.
- Stoker, Bram (1970): *Dracula*. Praha: Odeon.
- Šalanda, Bohuslav (1998): Hrdinové a hrdinství v dějinách. *Studia ethnographica IX*. Praha: Karolinum, 97–107.
- Tolkien, John Ronald Reuel (1997): *Příběhy z čarovné říše*. Praha: Mladá fronta.
- Tolkien, John Ronald Reuel (2005): *Hobit aneb Cesta tam a zase zpátky*. Praha: Argo.
- Vágner, Ivan (1995): *Svět postmoderních her*. Jinočany: H&H.
- Warner, Elizabeth (2006): *Ruské mýty*. Praha: Levné knihy KMa.
- Weber, Max (1998): *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: Oikomenh.
- Williamson, Milly (2005): *The Lure of the Vampire: Gender, Fiction and Fantasy from Bram Stoker to Buffy*. London: Wallflower Press.
- Wood, Martin J. (1999): New Life for an Old Tradition: Anne Rice and Vampire Literature. In: Heldreth, Leonard G., ed., *The Blood Is the Life: Vampires in Literature*. Ohio: Bowling Green State University Popular Press, 59–78.
- Zamarovský, Vojtěch (2005): *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha: Brána.
- Zbiral, David (2003): *Žánr fantasy a religionistika: Možnosti, meze, provokace*. (online). <http://mujweb.cz/www/david.zbiral>.

AUTORKA

Poláková, Markéta (3. 5. 1983, Praha), česká kulturoložka, absolventka Katedry teorie kultury Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Předmětem jejího výzkumného zájmu je problematika genderu a kultury v perspektivě feministické antropologie a Gender Studies. Stěžejním tématem jejích studií je analýza obrazu muže a ženy v současné západní společnosti. Zabývá se také analýzou vlivu médií a nových technologií na formování genderové identity. Diplomová práce (2007): *Mužský a ženský princip v transkulturní perspektivě (gender, sexualita, kultura)*. Disertační práce (2011): *Gender, identita, kultura*.

Kontakt: Mgr. Markéta Poláková, Ph.D., Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: marketa.polak@seznam.cz

Odoric of Pordenone and His Account on the *orientalium partium* in the Light of Manuscripts

Vladimír Liščák

Department of East Asia, Oriental Institute, Academy of Sciences, Pod Vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8

Received 18 February 2011; accepted 10 May 2011

ODORIK Z PORDENONE A JEHO ZPRÁVA O „VÝCHODNÍCH KRAJÍCH SVĚTA“ VE SVĚTLE RUKOPISŮ

ABSTRAKT Odoric z Pordenone (asi 1275/1285–1331), františkánský misionář, patří k nejdůležitějším osobám cestujícím v 13./14. století do Číny. Četné kopie Odorikova cestopisu (jak původního textu, tak verzí ve francouzštině, italštině, němčině apod.), které se dochovaly do naší doby, hlavně ze 14. století, ukazují, jak si cestopis rychle získal popularitu v širokém měřítku. Mezi latinskými rukopisy můžeme rozeznat šest základních typů redakcí Odorikova cestopisu: *recensio Guillelmi*; *recensio Marchesini*, *recensio Henrici* (+ *copia Calvi*); *recensio Guecelli*; *recensio Germanica*; *recensiones breviores*. Důležité pro nás je, že některé z nich byly pořízeny v Praze. Tato krátká informace o Odorikově zprávě o „východních krajích světa“ končí údaji o nejranějších tištěných edicích a středověkých překladatelích Odorikova cestopisu.

KLÍČOVÁ SLOVA Čína; 14. století; misionáři v Číně; františkánští misionáři; středověké cestopisy

ABSTRACT Odoric of Pordenone (c. 1275/85–1331), a Franciscan missionary, ranks among the most important persons travelling in the 13th/14th centuries to China. The numerous copies of Odoric's narrative (both of the original text and of the versions in French, Italian, German &c.) that have come down to our time, chiefly from the 14th century, show how speedily and widely it acquired popularity. Among the Latin manuscripts we are able to recognize six basic types of redactions of the Odoric's travel-record: *recensio Guillelmi*; *recensio Marchesini*, *recensio Henrici* (+ *copia Calvi*); *recensio Guecelli*; *recensio Germanica*; *recensiones breviores*. Important for us is that some of them were copied in Prague. This short information about the Odoric's account on the "eastern parts of the world" ends with some data about earliest printed editions and medieval translators of the Odoric's travelogue.

KEY WORDS China; 14th century; missionaries to China; Franciscan missionaries; medieval travelogues

EDITORIAL NOTE The article is written in the British standard, but sometimes quotations from the American sources are placed. Their text is left in the American orthography, when in quotation marks (eg. *traveler* instead of *traveller*, *favor* instead of *favour* etc.). The English titles in Bibliography are also left in their original orthography, though different from the modern British standard.

INTRODUCTION

Odoric of Pordenone (c. 1275/85–1331)¹ was a Franciscan friar and one of the chief travellers to Asia during the later Middle Ages, who travelled in 1314 or 1318–1330 to the "eastern parts of the world" (*orientalium partium*)², and on the re-

turn journey he may have visited Tibet (or some of its outlying areas).³ After his return in 1330, he dictated an account

Latin titles of his account. An example of another is *Itinerarium de mirabilibus orientalium Tartarorum*. Also known as *Relatio*.

3 In the course of the centuries, a large number of books and essays have been published on Odoric of Pordenone. In 2006 I have compiled a catalogue of known manuscripts and books and other printed material – see Liščák (2006).

1 See Liščák (2009).

2 *Descriptio orientalium partium* is one of the most common

of his travels to Guglielmo da Solagna, and this soon became a best-seller. Since it included many descriptions and facts not mentioned in Marco Polo's "Il Milione"⁴, the text became an important source both for the fictitious account of "John Mandeville"⁵ and the famous *Catalan Atlas* of 1375⁶.

In manuscripts of his account, Odoric is mentioned under many different names (frequently corrupted by scribes), most commonly being styled according to the place of his birth as "of Pordenone" (*b. Odoricus de Portu Naonis, Ordericus de Portu Naonis* etc.), "of Friuli" (*Odoricus Boemus de Foro Julii, Odericus de Foro-Julii, Odoricus de Foro Julio, Oderigo di Frigoli, Oderigo da Frigholi, Ulrich von Fryaul, Ulreich von Friaul*), or eventually both (*Odorico de Porto Maggiore de Friuli*)⁷. There are many mysteries about Odoric and his travels, including some doubt as to whether he was actually in China.⁸ In addition, very little is known about his missionary activities in China and about his return journey to Europe. Also, one of the everlasting questions is: Was he really in Tibet, as mentioned in his account?

Odoric of Pordenone is also an important figure for the Catholic Church, being ranked among the saints, even if the process of his sanctification is still under consideration. This is because of the alleged Odoric miracles which have been registered since his death.⁹ Today, Odoric is largely devoted as the Apostle of the Chinese (*l'Apostolo dei cinesi*). Every 14 January the official festivities are celebrated on the anniversary of his death. Moreover, the festivities of 2008 were in token of the approaching Olympic Games in Beijing, thus using the opportunity to recall the missionary work of Odoric of Pordenone and to improve contacts between the Catholic Church and Chinese government.¹⁰

4 See e.g. two excellent editions: Polo (2003 and 2006).

5 "Jehan de Mandeville", also "Sir John Mandeville" etc., is the name claimed by the compiler of a singular book of supposed travels, originally written in Anglo-Norman French and published between 1357 and 1371. Many of the incredible reports in Mandeville have proven to be garbled versions of the Odoric's eyewitness descriptions. – Cf. Warner (1889); Higgins (1997); Seymour (ed.) (2002).

6 Incipit: *Mapa mundi vol dir aytant con ymage del món e de les diverses etats del món e de les regions que són sus la terra de diverses maneres de gen qui en ela habiten*. (BNF Richelieu Manuscrits Espagnol 30) Facsimile cf. Grosjean (1977).

7 Many authors, mostly Italian, introduce Odoric Mattiussi or Mattiuzzi as his "real name". But this is a later addition.

8 For more information about these accusations and criticisms directed towards Odoric see Testa (2008).

9 Cf. Tilatti (2004).

10 "Un mese per ricordare il Beato Odorico," *Il Gazzettino* (Veneto), 14 gennaio 2008; "Il Friuli celebra Odorico da Pordenone, il frate che aprì la strada alla conoscenza dell'Oriente," *Il Gazzettino* (Veneto), 15 gennaio 2008.

THE ODORIC'S TRAVEL RECORD

The Odoric's travelogue is a brief, but fascinating account, written in vernacular Latin (*lingua Latina vulgaris, sermo vulgaris*) in a simple and clear style. It is not burdened with theological and apologetical excursions, as it was the case with some other travel accounts on eastern regions. This is also the reason for the success of the Odoric's wonderful travelogue in Late Medieval Europe.

Success of the report, in addition to the interesting content and easy reading, was also guaranteed by the author's reputation as a saint (*fama sanctitatis*). Besides, the fact that Odoric was a Franciscan friar, ensured his report a certain authoritative-ness. The Odoric's travelogue became, in his time, as popular as Marco Polo's, at the very least. However, we do not know of any medieval Czech translation — Vavřinec z Březové (c. 1370–c. 1437) yielded precedence to the "travelogue" of so-called John Mandeville.¹¹

Some passages from this "travelogue" are strikingly consistent with the Odoric's description. It is also interesting that some manuscripts of the Odoric's travelogue from the 15th century join both of these two persons together, in their titles.¹²

The transmission of the Odoric's text was very complex, and the reconstruction of its original form is very difficult. In fact, this is a typical case of an "active" text, it means that it has undergone numerous and often profound modifications in the later stages of its diffusion. These modifications, while respecting the construction of the work and its contents as a whole, led to a radical distortion of its form, partly to improve his language and style.¹³

Modern studies of Odoric were started with Henry Yule (1820–1889), a Scottish Orientalist and editor of a number of travelogues regarding the Orient, who dedicated to Odoric the Volume 2 of his monumental work *Cathay and the Way Thither*. In addition to biographical and historical notes he brought here an extensive bibliography of known manuscripts and printed works, and published an English translation and Latin original of the manuscript Lat. 2584, now in Bibliothèque Nationale de France in Paris.¹⁴

Another detailed study is an introductory essay by a Belgian Franciscan, Anastasius van den Wyngaert (1884–?) to his critical edition of the Latin text of the Odoric's account¹⁵, and a chapter on Odoric in the *Barbarians and Mandarins*. *Thir-*

11 Mandeville (1911). The translation by Vavřinec z Březové was provided between 1398 and 1419. It was based on the German version of Otto von Diemeringen from the mid-1390 (?), and belongs to the oldest translations of Mandeville's "travelogue".

12 Cf. *Itinerarius fidelis Fratris Oderici, socii militis Mendavil, per Indiam* [A faithful itinerary of the travel of friar Odoric, a fellow of the knight Mandeville, to India] (Mainz, Kapitel der Kathedrale, Ms. 52), or *Itinerarius fidelis Fratris Oderici socii militis Mandavil per Indiam* (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Weissemburg.40).

13 Chiesa (2004): 28.

14 See Yule (1866), vol.1; Yule – Cordier (1913), vol. 2.

15 *Prolegomena* (1929).

teen Centuries of Western Travellers in China by Nigel Cameron (* 1911)¹⁶.

Commentators generally appreciate the Odoric's travelogue from two aspects: its content, which is valuable for his historical and geographical knowledge, and its readability. Yule saw the importance of work especially in its content¹⁷, as well as many others after him. For example, William E. Soothill (1861–1935) evaluated the travelogue as a valuable text, offering a lot of material on the relations between East and West in the 14th century.¹⁸ For Donald F. Lach (1917–2000) the importance of the Odoric's work consists in the spread of knowledge on Asia in Europe.¹⁹ Also, the British historian Charles Raymond Beazley (1868–1955) appreciated highly the content of the Odoric's work: "There is no one who has left a travel-record of equal range, interest, or value."²⁰ the Odoric's account, is, according to him, "the fullest, the most graphic, and the most amusing picture of Asia left by any religious traveller if this age."²¹ Nigel Cameron acknowledges that Odoric gave us information that we had never provided with, and notes that his travel account "outshines anything Marco Polo achieved."²²

Other commentators emphasize the effect of the Odoric's work on the reader. For example, William W. Appleton (b. 1915) suggests that among the reports of Franciscan missionaries on Asia the Odoric's one is perhaps the most interesting.²³ German sinologist Wolfgang Franke (1912–2007) also finds the Odoric's travelogue as interesting, even though according to him it cannot be equated to Marco Polo's description.²⁴

Commentators, however, are not united as to the historical person Odoric of Pordenone is concerned. The authors of the early 20th century evaluated him from three aspects: as a saint, as a liar, or as a man with weaknesses. Early English commentators (for example, Samuel Purchas in the 17th century, Thomas Astley in the 18th century) considered him rather a liar. Henry Yule in the mid-19th century was first to stop consider Odoric a liar, but also challenged the Franciscan hagiographic tradition of Odoric-saint. He stressed that he should be seen primarily as a traveller in Asia.

Authors of the 20th century has often expressed their interpretations in terms of the three evaluation already mentioned. Beazley saw Odoric as a traveller, Mary Campbell (b. 1954) considered him one of many Franciscans wandering through Asia, "a propagandist of western standards", who was horri-

fied by the barbarism and paganism, which he saw.²⁵ While some found the Odoric's views Eurocentric²⁶, others considered him a Sinophile²⁷, on the contrary. Cameron calls Odoric a "tourist" and places him, in the Yule tradition, as an imperfect human being, with all faults, who was not "profoundly wedded to his priestly calling, nor to anything else, it would appear, except traveling round and savoring the odd incidents that turned up in his life."²⁸ He also argues that Odoric was "sensitive to female allure", as can be seen from his description of "golden lilies" or Mongol headdresses.²⁹ Also finds it odd that Odoric and not John of Montecorvino, the Archbishop of Cambaluc, was beatified.³⁰

Italian authors pay traditionally great attention to Odoric. In 1982, in Pordenone were organized two international conferences "Odorico da Pordenone e la Cina" (a historical and a socio-economic).³¹ Sinologist Giorgio Melis (b. 1925) was the first to distinguish between two stylistic methods of the Odoric's travelogue: "fanciful and naive" in the passage from Europe to Guangzhou, while in China Odoric was "sober and rational", almost as if focused on the "diplomatic or propaganda objectives".³² Longstanding debate about the veracity of the Odoric's text was summarized by Giulio Cesare Testa, in his contribution³³ on the international colloquium in Pilsen in 2006.³⁴

MANUSCRIPTS AND THEIR LATIN REDACTIONS

Over one hundred and thirty manuscripts of the Odoric's account have been identified till now.³⁵ Greater part of them

16 Cameron (1989).

17 Yule – Cordier (1913), II: 26.

18 Soothill (1925): 56.

19 Lach (1965): 40.

20 Beazley (1949): 251.

21 *Ibid.*: 255.

22 Cameron (1989): 114–115.

23 Appleton (1951): 5.

24 Franke (1967): 17.

25 Campbell (1988): 102, 106.

26 *Ibid.*: 102.

27 Mackerras (1989): 21.

28 Cameron (1989): 107.

29 *Ibid.*: 115.

30 *Ibid.*: 119. John of Montecorvino, although classified as a blessed in Franciscan martyrology (*Beato Giovanni da Montecorvino*; on January 1 is celebrated his feast day as the "first apostle of China"), the official process of beatification has not yet taken place. Chinese Catholics even call him a saint.

31 Melis (ed.) (1983a, b).

32 Melis (1983): 206.

33 Testa (2008).

34 See Sommer – Liščák (eds.) (2008).

35 The first detailed survey of manuscripts of the Odoric's travelogue was compiled by Henry Yule and significantly amended by Henri Cordier. — Yule (1866), I: 29–41; Yule – Cordier (1913), II: 39–75. So far, the most complete list of manuscripts and editions of this work was published more than twenty years ago. — Testa (1983): 121–150. It also includes an overview of unpreserved (or hypothetical) manuscripts, compiled on the basis of references in available sources. Summary table of unpublished manuscripts and editions is also in Monaco – Testa (eds.) (1986): 18–19.

is preserved in the Latin language (89)³⁶, which is the original language of the travelogue. The translation into Italian (24), French (9), and German (7) have soon appeared.³⁷ Also a Spanish version from the 15th century has survived.³⁸

We do not know what was the original title of the work, because the original is not preserved. Latin texts often refer to it in their titles as *Itinerarium* (Itinerary)³⁹, *Diversæ Historiæ* (Different stories), *De ritibus hominum et condicionibus huius mundi* (On the rites of the peoples and the conditions of this world)⁴⁰, *De mirabilibus orientalia Tartarorum* (On the marvels of the Tartars of the Eastern parts)⁴¹, *De (rebus) mira-*

36 The numbers mentioned here are based on Testa (1983): 121–150, completed from Monaco – Testa (eds.) (1986): 18–19 and Chesa (1999–2000): 311–350.

37 From these manuscripts the greater part (except of three in the USA) is found in European libraries and archives, particularly in Italy, France, Great Britain, Germany, Austria and the Czech Republic. There are some indications that at least one manuscript came, together with the Jesuits, to China. — Testa (1983): 145.

38 Guglielmi (1987).

39 *Itinerarium fratris Odorici ordinis fratrum minorum de mirabilibus orientalia Tartarorum* (The Itinerary of friar Odoric of the Order of Minor Friars on the wonders of the Tartars of the Eastern parts) (Ms. 275 (S. Benet's. 1280) (Markaunt. 21) (Stanley. A. 4), Corpus Christi College, Cambridge), *Fr. Oderici de Foro-Iulii, ordinis Minorum, itinerarium in partibus infidelium a. 1331 compositum* (The Itinerary of friar Odoric of the Order of Minor Friars to the parts of the infidels, written in 1331) (Theol. 291 (151. Phillips. 1789) (429/650. Cat.) (S. J. Paris) (Io. Iulii Bell), Deutsche Staatsbibliothek, Berlin), *Itinerarium fratris Odorici de foro iulij de Portu Naonis ordinis fratrum Minorum in oriente, septentrione, et meridie* (The Itinerary of friar Odoric of Friuli and Pordenone, of the Order of Minor Friars, to the East, North and South) (II. IV. 277 (Magliabechi. XXII. 20) (Strozzi. 362), Biblioteca Nazionale Centrale, Florence), etc.

40 *Multe et diverse hystorie beati odorici fratris minoris de ritibus et condicionibus huius mundi et de martyrio IIII fratrum minorum* (Many and diverse stories of blessed Odoric of the Order of Minor Friars on the rites and the conditions of this world and on the martyrdom of four Minor Friars) (No. 343 (S. Convento 20), Biblioteca comunale, Assisi), *Diverse historiæ b. Odorici de Utino ordinis fratrum minorum de ritibus et condicionibus diversarum gentium huius mundi et de martirio quatuor fratrum minorum inter infideles* (diverse stories of blessed Odoric of Udine of the Order of Minor Friars on the rites and the conditions of diverse peoples of this world and on the martyrdom of four Minor Friars among the infidels) (S. Ant. Conf. B. 226. I (17), Archivio di Stato, Padova), etc.

41 *Odoricus de Foro Julij de mirabilibus orientalia Tartarorum* (Odoric of Friuli on the marvels of the Tartars of the Eastern parts) (H. IX (Met. Kapituly H. 9), Archive of the Prague Castle, Metropolitan Canonry Library), *Liber fratris odorici de foro Julio de ordine minorum de mirabilibus tartarorum et orientalia Regionum...* (Book of friar Odoric of Friuli of the Order of Minor Friars on the marvels of the Tartars and the Eastern regions ...) (GB 0247 MS Hunter 458 (V. 6. 8), University of Glasgow Library (Special Collections), Glasgow), *Itinerarium fratris Odorici ordinis fratrum minorum de mirabilibus orientalia Tartarorum* (The Itinerary of friar Odoric of the Order of Minor Friars on the marvels of the Tartars of the Eastern parts) (Ms. 275 (S. Benet's. 1280) (Markaunt. 21) (Stanley. A. 4), Corpus Christi College, Cambridge), etc.

bilibus (On the marvellous things)⁴², etc. Similarly, such titles are in the translations into other languages.⁴³

the Odoric's travelogue in the Latin original (other languages from the 14th and 15th century not to mention⁴⁴) had several editors. The itinerary to the Orient under the redaction of friar Guglielmo da Solagna, whom Odoric related the story of his travels in St Anthony's Convent (*convento di Sant'Antonio*) at Padua in May 1330, was completed at the beginning of 1331. It was taken a copy of the manuscript, and a delegation led by a Franciscan friar Marchesino da Bassano⁴⁵, who was also responsible for submitting to Pope John XXII (papacy 1316–1334) a request for the Odoric's beatification, has left for Avignon, then residence of popes. On this occasion, the Silesian Franciscan friar, Henry of Glatz⁴⁶ has apparently got a copy of the travelogue, and in 1340 in Prague has compiled his own version.

According to recent research, especially carried out by Prof. Paolo Chiesa, we are able to recognize six basic types of redactions of Latin manuscripts of the Odoric's travel-record: *recensio Guillelmi*; *recensio Marchesini*, *recensio Henrici* (+ *copia Calvi*); *recensio Guecelli*; *recensio Germanica*; *recensiones breviores*.⁴⁷

Most Latin manuscripts of the Odoric's account—and also

42 *De rebus mirabilibus in variis partibus mundi* (On the marvellous things in the various parts of the world) (Barberini. 2558 (XXXIII. 78), Biblioteca Apostolica Vaticana), *Odelricus de mirabilibus mundi* (Odoric on the marvellous things of the world) (Amplon. Q. 393 (C. A. 4° 393), Stadtbücherei Erfurt), etc.

43 Jehan le Lonc (transl.): *Ytinaire Odric de foro Julii de lordre des freres meneurs qui fist ce livre en lan de grace mil cccxxx* (Ms. 125 (Bongars.), Burgerbibliothek, Bern), *Libro de le nove e stranie e meraviose cose* (Urbinate. 1013, Biblioteca Apostolica Vaticana), *Dele cosse mirabile trovate i(n) Asia, cioè in I(n)dia et i(n) le altre p(ar)te orie(n)tale, et viste p(er) frate Odoricho da Udene de Feriolo* (Ms. 488 (S. Francesco. E. I. 10), Biblioteca Comunale, Mantova), *Hie hebnt sich prueder Vreichß sag von friawl die er gesagt hatt von allerlai wunderleichen dingn dy er hat gesehn in den landen...* (Ms. 1083, Stiftsbibliothek, Klosterneuburg), etc.

44 For French versions cf. Trotter (ed.) (1990); Italian versions cf. Andreose (ed.) (2000), Reichert (2002); German versions cf. Strassmann (ed.) (1968).

45 We can find his name (in versions of *Marchisinus de Basiano*, *Marchisinus de Baxido*, *Marchesino de Baiadon* etc.) in the beginning of the chapter on the Great Khan: „*Notandum est quod ego frater Marchisinus de Basiano de ordine minorum ista audivi a fratre Odorico predicto ipso adhuc vivente.*“ (It is to be noted, that I, friar Marchesino da Bassano of the Order of Minor Friars, have heard these things from above mentioned friar Odoric himself, him hitherto living.) (Lat. 4326, Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia, f. 73r).

46 The name of Glatz is often misspelled in the manuscripts as Glats, Glars etc.: *Henricus, dictus de Glatz / Glats* (AS 1643), *Henricus dictus de Glars* (Domenichelli 1881), *heynricus dictus de Glaz* (Ms. Phill. 1789, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Berlin), etc.

47 Chiesa (1999–2000); see also Chiesa (2004): 28–32.

some manuscripts in other language⁴⁸—are signed by friar Guglielmo da Solagna⁴⁹, who assures that he faithfully wrote down what Odoric related to him in the Franciscan convent of St. Anthony of Padua in May 1330.⁵⁰ *Recensio Guillelmi* is chronologically the first version of the Odoric's travelogue, which clearly demonstrates that Odoric has not written his account personally, but dictated it. This redaction contains a separate statement (*protestatio*) of the redactor, which is found only in one group of manuscripts (originated mostly from northeastern Italy). This *protestatio* is written in the first person singular⁵¹, the other in the third person singular⁵². The manuscript in Guglielmo's redaction was completed in early 1331—it ends with the record about the death of Odoric in January 1331.⁵³

48 In Italian: Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, It.5881 (ms. It. Cl. IV, cod. CCVIII) (VI.208) (Morelli.14); in French: London, British Museum Library, Royal.Coll.19. D. 1; Paris, Bibliothèque Nationale de France, F.Fr. (Rothschild.3085) (Barbois.19) (Asburnham.432) (Murray); in German: Donaueschingen, Fürstl. Fürstenbergische Hofbibliothek, Ms. 482 (L. 153); München, Bayerische Staatsbibliothek (ex Mikulov), Cgm. 7364; Klosterneuburg, Stiftsbibliothek, Ccl. 1083 (1038 ?).

49 In manuscripts, we can find his name as *Guillelmus*, *Guilgelmus*, *Guilhelmus* etc.

50 Cf. „*Predicta autem ego fr. Guilgelmus de Solagna in scriptis redegit sicut fr. Odoricus ore proprio exprimebat an. dom. MCCCXXX de mense maii Padue in loco S. Anthonii...*“ (Assisi, Biblioteca del Sacro Convento di San Francesco (ex Biblioteca Comunale), Ms. 343 (S. Convento 20)); „*Predicta autem fideliter frater Guilhelmus de Solagna in scriptis redegit, sicut predictus frater Odoricus ore proprio exprimebat, anno Domini MCCXXX mense maii Padue in loco Sancti Antonii.*“ (Venezia, Museo Correr, Lat. 2408 (Cicogna.2389) (Liruti)); „*Et fratre Udorico [evident error written down by another scribe] da Salogna ho scripte le presente cose, secondo chel sudicto fratre Udorico me le dicea cum la propria bocha nel ano del seignor 1324 (!) del mese de mazo nel loco de scto Ant° de Padua.*“ (Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, It.5881 (ms. It. Cl. IV, cod. CCVIII) (VI.208) (Morelli.14)); „*Frere Guillaume Sollengin de lordre des meneurs mist loiaument en escript toutes les devant dites choses si comme le dit frere Odoric li devisa de sa propre bouche. En lan de Nostre Seigneur mil CCC. et XXX. el mois de mai en la cité d'Espade [= de Pade] ellieu Saint Anthoine...*“ (London, British Library (former British Museum Library), Royal.Coll.19. D. 1); „*Auch hatt daz buech prueder Wilhalm von Golanga geschribn, alß jch im daz gesait han auz mein selß mund. Daz gesdiadi ze Padaw zu Sand Anthonienn ze den Mimmern Pruedern...*“ (München, Bayerische Staatsbibliothek (ex Mikulov), Cgm. 7364).

51 Eg.: „*Predicta autem ego fr. Guilgelmus de Solagna in scriptis redegit...*“ (I, friar Guglielmo da Solagna, the above mentioned have recorded...) (*Relatio* 1929: 494)

52 Eg.: „*Predicta autem fideliter frater Guilhelmus de Solagna in scriptis redegit...*“ (The above mentioned has been reliably recorded by friar Guglielmo da Solagna ...) (Ms. 53, Kapitel der Kathedrale, Mohuč, see Yule – Cordier 1913, II: 46)

53 Eg.: „*Supradictus autem fr. Odoricus postea ex hoc seculo, transivit ad dominum in conventu Utini an. dom. MCCCXXXI die xiiii ianuarii, qui postmodum multis et magnis corruscavit miraculis.*“ (Assisi, Biblioteca del Sacro Convento di San Francesco (ex Biblioteca Comunale), Ms. 343 (S. Convento 20)); „*Supradictus autem fr. Odoricus postea ex hoc seculo transivit ad Dominum in conventu Beun in Foro Iulii ubi est residentia D. Patriarche de Aquileia anno Domini M°*

The original Guglielmo's manuscript based on the Odoric's dictate of 1330 has not been preserved. According to the best hitherto edition, published by a Franciscan Anastasius van den Wyngaert in 1929, Guglielmo da Solagna drawn up four redactions altogether.⁵⁴

The author of *recensio Marchesini* was a Franciscan Marchesini da Bassano, who just like Guglielmo da Solagna claims that he has recorded the text according to the Odoric's relation.⁵⁵ This text is characterized by a relatively long introduction, in which, among others, we learn (as opposed to other manuscripts), that the Odoric's travel lasted “fourteen and a half year.”⁵⁶ Another important indication is that Odoric began to write his travelogue on the direct instruction of his superior, friar Guidotto.⁵⁷

Marchesino's redaction differs from Guglielmo's (and hence Guecello's) redaction in that a relatively large episode of the meeting of the Franciscans with the Great Khan on his way to Khanbalik, known as *De reverentia Magni Canis* (On the reverence of the Great Khan), is narrated in the third person singular⁵⁸, while in the Guglielmo's redaction it is Odoric himself, who narrates the story⁵⁹. The original Guglielmo's version has not contained this episode, and the editor added it on the base of the Marchesino's version, revised the entire text, before this

CCC° XXXI die XIII mensis ianuarii, qui postmodum multis et magnis coruscavit et non cessat coruscare miraculis.“ (Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Barberini. 2558 (XXXIII, 78))

54 *Prolegomena* (1929): 396. Viz též Trotter (ed.) (1990): XI a XX.

55 „*Notandum est quod ego frater Marchisinus de Basiano de ordine minorum ista audivi a fratre Odorico predicto ipso adhuc vivente.*“ (It is to be noted, that I, friar Marchesino da Bassano of the Order of Minor Friars, have heard these things from above mentioned friar Odoric himself, him hitherto living.) (Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, Lat. 4326 (ms. XIV.43) (Farsetti.70))

56 „*Quatuordecim annis cum dimidio in habitu almi confessoris Christi Francisci in huiusmodi partibus sum moratus.*“ (I spent fourteen and a half year in those parts in the habit of Francis, the alms confessor of Christ) (*ibid.*)

57 „*Ad petitionem reverendi fratris Guidoti tunc temporis provincialis ministri provincie Sancti Antonii hoc breve opusculum in Padua compilavi.*“ (I have compiled this brief work at Padua at the request of the reverend friar Guidotto, at that time the provincial minister of the province of St. Anthony.) (*ibid.*)

58 See eg.: „*Ego Frater Marchisinus de Baxido Fratrum Ordinis Minorum, protestor, quod a Fratre Odorico prædicto, dum adhuc viveret, audivi plurima quæ non scripsit. Dum enim quadam vice semel Chan magnus Imperator Tartarorum iret de Cambalech Sandu, ipse Frater Odericus erat cum Fratribus Minoribus sub umbra unius arboris iuxta viam ubi ipse Chan erat transiturus.*“ (I, friar Marchesino da Bassano of the Order of Minor Friars, testify, that from above mentioned Odoric, him hitherto living, I have heard many stories, which he has not written. So when once the Great Khan, Emperor of the Tartars, travelled by road from Khanbalik to Shangdu, this friar Odoric was with [other] Minor Friars in the shade of a tree next to the road, in which the Khan just walked.) (Cf. Domenichelli 1881: kap. LXXV: 199)

59 „*Unum referam de magno Cane quod vidi...*“ (I only refer about the Great Khan what I have seen...)

final version was sent to the papal court to Avignon, where the Marchesino's redaction was sent, as well.⁶⁰

Marchesino's version was copied in Avignon by a Silesian⁶¹ Franciscan Henry of Glatz (*Heinrich "Pfefferkorn" aus Glatz, Henricus dictus de Glars, heynricus dictus de Glaz*, etc.), who likely all the text even stylistically reworked.⁶² About sixteen copies of this edition (*recensio Henrici*) are known, mostly from the 15th century, the oldest of them are two manuscripts: XVII.E.2 of the National Museum Library (Knihovna Národního muzea) in Prague and D.IV.8 (E.III.20) of the University Library in Basel (Öffentliche Bibliothek der Universität Basel), both from the 14th century. This version is dated quite precisely "AD 1340, around the feast of All Saints" (ie. around November 1, 1340).⁶³ Henry's Prague redaction was spread mainly in eastern Germany and Bohemia.⁶⁴

It was the *recensio Guillelmi*, which has stemmed from the *recensio Guecelli*, another important redaction. Most manuscripts of this redaction are now kept in Great Britain. One of these manuscripts became the basis for the Hakluyt's well-known printed version.⁶⁵ Later manuscripts of the 17th–18th century were probably based on this version.⁶⁶ The restructuring of final parts of the Odoric's text, including the added text by the notary Guecello di Damiano da Portogruaro⁶⁷, who

was in charge of collecting documents on Odoric's miracles *post mortem*, is characteristic for this group of manuscripts.⁶⁸

There is another Prague redaction, which was drawn up in 1346, "around the feast of St. Stanislas, bishop and martyr" (7th or 8th May? 1346), by the priest Hermannus Calvus.⁶⁹ And besides, one more Prague version probably existed—the original copy of 1331, which Henry of Glatz has later (1340) edited.⁷⁰

In the same time a so-called German redaction (*recensio Germanica*) has appeared in the territory of Central-Southern Germany, as well. It is significant that the names of Italian cities, which Odoric has used to compare the size of East Asian cities, are being replaced here with the names of German cities.⁷¹

In addition to these redactions, there is a group of manuscripts that are significantly reduced compared to others—shorter redactions (*recensiones breviores*). Mostly the final passages following an episode of "terrible valley", especially those on the Great Khan, the Odoric's passing, and others, are missing.⁷²

The sequence of Latin redactions and selected editions⁷³:

Buardigio Castaldionis, et consilij Vtini, scripsi, sicut potui, bona fide, et fratribus Minoribus exemplum dedi; sed non de omnibus, quia sunt innumerabilia, et mihi difficilia ad scribendum. ("... which I, Guecelus, notary of Udine commune, the son of Sir Damiano of Portogruaro, on the command and from the will of reverend Sir Corrado di Bernareggio, gastaldo of Udine, and of Council, have written down most precisely, and handed out a copy to the Minor Friars; but I have not described everything, because there are many and difficult to describe things.) (London, British Museum Library, Royal Coll., 14.C.XIII).

68 The list of miracles is only mentioned in the manuscripts of the Guecello's redaction. The list of these miracles is attached only to two Latin manuscripts of the Guillelmo's redaction (Assisi, Biblioteca del Sacro Convento di San Francesco (ex Biblioteca Comunale), Ms. 343 (S. Convento 20); Padova, Archivio di Stato, Corporazioni Soppresse – Monasteri padovani, Sant'Antonio, S.Ant.Conf.B.226.I (17)).

69 „*Et ego Hermannus sacerdos dictus Calvus hec omnia a iam dicto frate Henrico viro fidedigno rescripsi in Praga similiter, anno Domini MCCCXLVI circa festum sancti Stanislai Episcopi et martyris.*“ (And I, Hermannus priest called Calvus, has re-written all, what was already compiled by friar Henry, a trustworthy man, also in Prague, Anno Domini 1346, around the feast of St. Stanislas, bishop and martyr.) (IV.F.96.d., Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Wrocław) — This St. Stanislas, bishop and martyr (*św. Stanisław ze Szczepanowa*), was the patron of Poland; the feast commemorating his murder in 1079 is on 11th April. But there are other days of his commemoration in Poland: 8th May and 27th September.

70 All three Prague version are mentioned in the catalogue by Giulio Cesare Testa: *Pragensis pristinus* („earliest Prague manuscript“) (1331), *Pragensis prior* („early Prague manuscript“) (1340) a *Pragensis posterior* („late Prague manuscript“) (1346). — Testa (1983): 136, # 145; 137, # 149; 138, # 152.

71 Reichert (1987); Chiesa (1999–2000): 332.

72 Chiesa (1999–2000): 322–323.

73 According to *Prolegomena* (1929): 396; Trotter (1990): XI a XX; Testa (1983): 135 and others.

60 See Chiesa (2004): 30.

61 He is often rendered as a "Bohemian Franciscan" – cf. Reichert (2002): 471; Chiesa (2004): 30.

62 The clear indication of that the Marchesino's version was used is *protestatio Marchesini* left in the text.

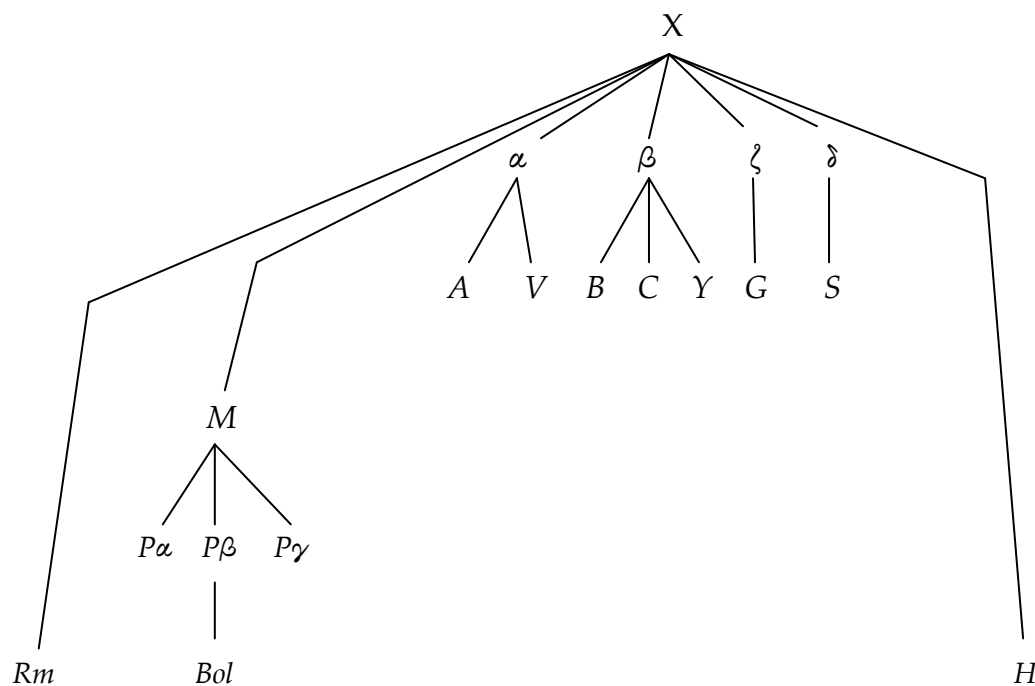
63 „*Et ego frater Henricus dictus de Glars, qui predicta omnia transcripsi existens Avinioni in curia domini pape anno Domini supra dicto, nisi ibidem intellexissem de felice fratre Oderico a sociis suis qui secum fuerant tot perfectiones et sanctitatis opera, vix aliquibus hic per eum descriptis credere potuissem... Scripti autem hec anno Domini 1340 in Praga, circa festum omnium sanctorum, et copiosius ea audiveram in Avenione.*“ (And I, friar Henry of Glatz, who has transcribed all above mentioned, dwelling in Avignon at the court of the Pope in the said Anno Domini, scarcely would believe something of that he describes, unless I have learned about works of such perfection and saintliness done by felicitous friar Odoric from his companions, who travelled with him... I have written this Anno Domini 1340 in Prague, around the feast of All Saints, and I have heard much more about that in Avignon.) (Cm 903, Bayerische Staatsbibliothek, München)

64 Chiesa (2004): 30.

65 Hakluyt has published the Odoric's account in his *The principal navigations, voyages, traffiques and discoveries of the English nation...* – See *Itinerarium* (1599), *Journall* (1599). (Probably based on the text of ms. LONDON, British Museum, Royal Collection, 14. C. XIII.)

66 Göttingen, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Böhmer 13; Hannover, Niedersächsische Landesbibliothek, VI.623; Paris, Bibliothèque Nationale de France, lat. 686 (Collection Dupuy.686). – See Chiesa (2004): 29.

67 He is known as *Uccello degli Uccellis* from the list of Friulian notaries (Chiesa 1999–2000: 330, n. 56). The text reads as: „...*que ego Guetelus notarius communis Vtini, filius domini Damiani de portu Gruario, de mandato et voluntate nobilis viri Domini Conradi de*

X – unpreserved Guglielmo's autograph (1330)

α – Guglielmo's redaction represented with mss. A (Assisi, Biblioteca del Sacro Convento di San Francesco (ex Biblioteca Comunale), Ms. 343 (S. Convento 20)) and V (Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 5256-b (Vaticano.5256.b))

β – Guglielmo's redaction represented with mss. B (Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Barberini. 2558 (XXXIII, 78)), C (Città del Vaticano, Biblioteca Casanatense, Ms. 276 (B. IV. 13)) a Y (Paris, Bibliothèque Nationale de France, lat. 2584 (Colbert.1228) (Regius.3909) (Avignon.292), publ. Yule 1866 and Yule – Cordier 1913)

γ – Guglielmo's redaction represented with ms. G (Venezia, Museo Correr, Lat. 2408 (Cicogna.2389) (Liruti), publ. Venni 1761)

δ – Guglielmo's/Guecello's redaction represented with ms. S (Cambridge, Corpus Christi College, Ms. 407)

M – Marchesino's redaction

Pα – first Prague redaction (unpreserved autograph) by Henry of Glatz (*Pragensis pristinus*, 1331)

Pβ – second Prague redaction by Henry of Glatz (*Pragensis prior*, 1340)

Pγ – third Prague redaction, text by Hermannus Calvus (*Pragensis posterior*, 1346)

Rm – Ramusio's edition (*Ramusio minor* 1574)

Bol – edition by the Bollandists (*Acta Sanctorum* 1643)

H – Hackluyt's edition (*Itinerarium* 1599)

LATIN MANUSCRIPTS OF THE ODORIC'S TRAVELOGUE IN THE CZECH REPUBLIC

In the Czech Republic—as far as I was able to find—there are Latin manuscripts of the Odoric's travelogue in four complete texts, one incomplete text, and in one codex there are marginalia accompanying the Mandeville's text. In Prague, four Latin manuscripts of Odoric's travel account are kept, three of which come from the redaction by Henry of Glatz (*recensio Henrici*). The fourth manuscript belongs to a group of the German redactions (*recensio Germanica*). One Latin manuscript is found in the Cistercian monastery in Vyšší Brod, unfortunately the final chapters (those regarding China) are missing, so it can not be confidently classified. Introductory text suggests that it might belong to the redaction of Guglielmo da Solagna (*recensio Guglielmi*). Fragments (*marginalia*) of Odoric's travelogue showing signs of the German redaction

are included in the codex Mk 29 in the Moravian Regional Library (until 1993 the State Scientific Library).⁷⁴

PRAGUE, Archive of the Prague Castle, Metropolitan Canonry Library:

1) Sign. H.IX (Metr. Kapituly H.9) Desc[ri]ptio terrarum fr[at]ris odorici deforo Julii. Incipit: „Licet multa et varia de ritibus hominum et condicionibus huius mundi...” (14th–15th century), ff. 173v–185r. — *recensio Henrici*.

2) Sign. Rp.G.XXVIII (Tržebenycz G.53) (Metr. Kapituly G.28) [Odoricus de Pordenone Itinerarium de mirabilibus orientalium Tartarorum]⁷⁵ Incipit: „Licet multa et varia de

⁷⁴ Reichert (1992); Chiesa (1999–2000).

⁷⁵ The greater part of manuscripts has no title in our sense. Therefore I present the titles, by which the work is known in the catalogs, in square brackets.

ritibus hominum et condicionibus huius mundi a pluribus enarrantur...“ (1st half of the 15th century), ff. 63r–76r. — *recensio Henrici*.

3) Sign. Rp.N.X (G.3) (Metr. Kapituly N.10) [Odericus de Pordenone De mirabilibus orientalium Tartarorum] Incipit: „Multa et varia scribuntur a multis maxime qui terras ignotas perambularunt maria navigarunt...“ (1st half of the 15th century), ff. 140r–157v. — *recensio Germanica*.

PRAGUE, National Museum Library (donated by the Kolowrats from the Březnice Castle):

4) Sign. XVII.E.2. (Březnice) (Kolowrat.178) [Odericus de foro Julij liber de terra sancta] Incipit: „Licet multa et varia de ritibus hominum et condicionibus huius mundi a pluribus enarrantur...“ (14th century), ff. 1r–12v. — *recensio Henrici*.

VYŠŠÍ BROD, Cistercian monastery Library:

5) Sign. Rp.V.B.18 (Hohenfurt.87) (Vyšší Brod.18.29) Incipit: „Licet multa et varia de ritibus et conditionibus huius mundi a multis enarrantur...“ (15th century), ff. 144r–164v. — *recensio Guillelmi* (?). (incomplete)

None of the above mentioned manuscripts has been published yet. The authors of a single Czech translation have chosen already into English translated ms. Lat.2584, kept in Paris (it is the only one to mention Odoric's "nationality" to be Czech: *Odericus Boemus*), which is a version of Guglielmo da Solagna. They have added the translation of the Latin text from other, unspecified manuscripts.⁷⁶

PRINTED EDITIONS

The first printed editions began to emerge from the early 16th century, published were either the entire manuscripts, or parts. The oldest is Virunius's Italian edition⁷⁷, followed by the French edition⁷⁸, and two Ramusio's versions⁷⁹. Later that century the first English translation was published, along with the Latin original.⁸⁰ Since the first printed edition of 1513, there were dozens of editions and translations of the Odoric's account published, most recently (March 2008) the first edition in Dutch.⁸¹

76 Gel – Kocourek (transl.) (1962; 1998).

77 Virunius (1513).

78 Saint Denys (1529).

79 *Ramusio maior* (1574) a *Ramusio minor* (1574). Giovan Battista Ramusio (1485–1557) was an Italian humanist, publisher of many important works. He also served as Chancellor of the Venetian Republic and the President of the Senate. His greatest achievement is the release of the monumental work *Nauigationi et Viaggi*, which also includes the travel accounts of Marco Polo and Odoric. The work was published already on the break of the 17th century in several editions.

80 *Itinerarium* (1599) a *Journall* (1599).

81 Odoric van Friuli (2008).

„In questo breuissimo curriculum [= corso] de miserabel tempo del. M.CCC.XVIII. humile: & deuotamente prego el mio signore dio: al cui nome tremano le intellegëtie del celo: che allumine tanto el mio intellecto: chio possa in tutto: o in parte narrare le mirabile cose: che aparueno allocchi mei.“ (In this short course of a miserable time of 1318 humbly and devoutly please my Lord God, in whose name intelligences of heaven are trembling, who illuminates everything in my mind, so I can narrate both entirely and partly the wonderful things which appeared to my eyes.)⁸²

Thus begins the first printed edition (*editio princeps*) of the Odoric's travelogue of 1513. This edition which was published under the title of *Oderichus de rebus incognitis* in Pesaro, Italy, arose from a temporary co-operation between a humanist Ponticus Virunius (c. 1467–1520)⁸³ and Geršom Soncino (d. c. 1533)⁸⁴, a representative of an important Jewish-Lombard printing family. About their cooperation we can learn from the preface to this edition.⁸⁵

In the colophon at the end the book Ponticus Virunius states that the original for this edition was a manuscript (unpreserved) of certain Francesco Olivieri di Jesi (Franciscus Oliverii).⁸⁶ Why did he choose the Odoric's travelogue? Quite a curious reason is obvious already from the first lines of the preface, which state “Odoric of Belluno, our fellow citizen (sic!)”⁸⁷ He maybe—more or less consciously—identifies *Cividale de Belone* (= Belluno) with Cividale (today Cividale del Friuli), ancient Forum Julii, which gave Latin name to the region of Friuli.⁸⁸

The work is—despite the Latin title—written in Italian, the Tuscan dialect, only the foreword and colophon are in Latin.

82 Virunius (1513): f. 3v; Monaco – Testa (eds.) (1986): 48.

83 Virunius (in Latin *Virunio*) is a pen-name meaning “of Belluno”. According to some authors, however, he did not come from Belluno, but from Milan, as apparently evidenced in a notarial deed from 1508: „*doctissimus ac praestans vir dominus Ponticus de Carcanis filius quondam Domini Georgii de Carcanis de Mediolano*“ — Monaco – Testa (eds.) (1986): 31–32, n. 1. Adjective *Virunius* can also be interpreted as *vir unus* (a unique, extraordinary man). — Monaco – Testa (eds.) (1986): 22.

84 For details about him see eg. BUSI (2007). His activities have been associated with Soncino in Lombardy, hence his “surname”.

85 See under his Latin name Hieronymus Soncino. — Virunius (1513): f. 2r; Monaco – Testa (eds.) (1986): 39.

86 „*Collatione facta cū exēplari Frāncisci Oliuerii Esiatici ciuis ornatissimi*...“ (Compiled using the exemplar of Francesco Olivieri, noble citizen of Jesi...) — Virunius (1513): f. 23v; Monaco – Testa (eds.) (1986): 127. The question is whether this text had ever existed, and if there was, what was supplemented by Virunius and what remained from the original Odoric's text. — Monaco – Testa (eds.) (1986): 27–28.

87 „... *Odorici Virunii conciuus n[ost]ri*.“ — Virunius (1513): f. 1v; Monaco – Testa (eds.) (1986): 38.

88 „*Odorico, facto del ordine de gli frati minori de Friol et dela casa del ponte maore [= Porto Naone, i.e. Pordenone] de Ciuidale de belone [= Belluno]*“ — See Virunius (1513): f. 23v; Monaco – Testa (eds.) (1986): 127.

It has the features of a group of manuscripts of Tuscan provenance, known as *Memoriale*⁸⁹, with an emphasis on the description of China (Chapters 9 to 18).

In addition to translations into major European languages, the Odoric's travelogue was translated several times into Chinese. The first Chinese edition is from 1889, the author of the translation and commentary was Joseph Kuo-Tung Chen (1846–1923).⁹⁰ This issue, but without comments, was later reprinted in the Hong Kong Catholic magazine *Kung Kao Po* (Catholic newspaper). In 1981 (and recently in 2002), the He Gaoji's translation based on the classical Yule's edition was published.⁹¹

MEDIEVAL TRANSLATORS OF THE ODORIC'S ACCOUNT

Only in the case of French and German manuscripts we know names of translators from the Latin. The translations from Latin to French have two translators, Jean le Long and Jean de Vignay, the German translation was made by Konrad Steckel. Jean de Vignay (*Jehen de Vynai, Johan de Vignai, Jehan du Vignay*, c. 1283–after 1340?) was one of the most important and most prolific medieval translators.⁹² He was born in Bayeux in Normandy, where he attended school in Molay Bacon, near Bayeux. Later he studied law in Paris, where he apparently spent the rest of his life. He introduces himself, in most of his translations, as a “Hospitalier of the Order of Saint James of Altopascio” (*hospitalier de l'Ordre [de saint Jaque] de Haut Pas*).⁹³ In 1330s, he probably stayed at the court of French King Philip VI of Valois (reigned 1328–1350) and his wife Joan of Burgundy, also known as Joan the Lame (*Jeanne de Bourgogne, appelée Jeanne la Boiteuse*, queen from 1328 to 1349). Some of his translations he has dedicated to this royal couple.⁹⁴

Altogether 11 translations by Jean de Vignay are known, works which belonged to the contemporary bestsellers. One of them was a translation the Odoric's travelogue (*Merveilles de la terre d'outremer*).⁹⁵ The text has been preserved only in

two codices.⁹⁶ The Jean de Vignay's translations arose immediately after Odoric's death (between 1331 and 1333)⁹⁷, thus belonging probably to the first translations of the Odoric's account from Latin.

Jean le Long (d'Ypres) (*Ie[h]an le lonc; Jean le lonc, dit et ne dyppre*; in Latin *Johannes Longus [Yperius / Iperius]*; d. 1383) came from Ypres (now in the Flemish part of Belgium), close to Saint-Omer. Already in 1334 he was a monk. Around 1340 he entered the Benedictine Abbey of St. Bertin (*l'abbaye de Saint-Bertin*) in Saint-Omer. He studied law in Paris, then he returned to his abbey. In March 24, 1366 he became the abbot (confirmed on 16 April and benedicted in Avignon on 19 April). Sometime between 1362 and 1370, he met Pope Urban V (papacy 1362–1370) in Avignon. Then he returned to Saint-Omer and attended to the administration of the abbey.

Eight codices⁹⁸ with his translations from Latin into French are known, mostly dating back to 1351.⁹⁹ All of them contain Odoric's travelogue (*Le yteneraire Odric de Foro Julij de lordre des freres meneurs*), part of them also Jean's other translations of travelogues to Asia and other documents.¹⁰⁰ This version apparently served as the basis for the travel book of so-called John Mandeville.¹⁰¹

In 1359 (on St. John and Paul's Feast, i.e. on June 26), Vienna provost Conrad Steckel (*Chónradt der Stekkel [Téchel, Steckler, Stocker] von Tegernsee, Conrado Töchel*) has completed his

96 London, British Library, Royal, 19. D. I, ff. 136ra–148va; Paris, Bibliothèque nationale de France, Rothschild, 3085, f. 207r–236r.

97 According to the synopsis prepared in Archives de littérature du Moyen Age ARLIMA (http://www.arlima.net/il/jean_de_vignay.html#cho); also see Trotter (ed.) (1990): XIII.

98 Bern, Burgerbibliothek, 125, ff. 180a–196b, XIV; Besançon, Bibliothèque municipale, 667, f. 84v; London, British Library, Cotton, Otto D II; Paris, Bibliothèque nationale de France, français, 1118, ff. 39–55; Paris, Bibliothèque nationale de France, français, 1380, ff. 95–119; Paris, Bibliothèque nationale de France, français, 2810, ff. 97–115; Paris, Bibliothèque nationale de France, français, 10913; Paris, Bibliothèque nationale de France, français, 12202, ff. 108b–134b.

99 „Et fu cilz liures translatez par frere iehan le lonc ne dyppre et moise de saint bertin en saint aumer. En lan de grace mil. iijc. lj. acomplis.“ (Paris, Bibliothèque Nationale de France, F.Fr.2810 (BNF Richelieu Manuscrits Français 2810))

100 *Livre des hystoires des parties d'Orient, compilé par religieux homme frere Hayton, frere de l'ordre de premonstré...; Le Ytineraire de la peregrinacion frere Riculd [= Riccoldo da Monte di Croce]; L'estat de la Terre sainte et aussi en partie de la terre de Egipte; De l'estat et de la gouvernance du grant Caan de Cathay, souverain empereur des Tartres...; La coppie des lettres que li emperes souverains des Tartres, le grant Caan de Cathay, envoya au pappe Benoit le XIIe de ce nom.* — According to the synopsis prepared in Archives de littérature du Moyen Age ARLIMA (http://www.arlima.net/il/jean_le_long_dyppre.html).

101 After all, some codices with Jean Le Long's translation of Odoric's account also contain a French version of Mandeville, e.g. *Le Liure de Messire Guillaume (sic!) de Mandeville* in F.Fr.2810 (BNF Richelieu Manuscrits Français 2810), Paris, Bibliothèque Nationale de France.

89 One of them was edited in Monaco (ed.) (1990).

90 Kuo Tung-Chen (transl.) (1889).

91 He Gaoji (transl.) (1981; 2002).

92 For details about him see Knowles (1954).

93 The Order of Saint James of Altopascio (Italian: *Ordine di San Giacomo d'Altopascio*, French: *l'Ordre de St. Jacques-du-Haut-Pas*), also called the Knights of the Tau (*Cavalieri del Tau*) or Hospitaliers of Saint James (*Ordine dei Frati Ospitalieri di San Jacopo*), was a military order, perhaps the earliest Christian institution to combine the protection and assistance of pilgrims, the staffing of hospitals, and a military wing. The coat of arms of the Order was a white cross of tau on a golden field—hence the name Knights of the Tau. The church and hospital of Saint-Jacques-du-Haut-Pas in Paris, subject to the Great Hospital, was founded by Philip IV of France (reigned 1285–1314). — See, in more detail, in Bertelli (2000).

94 Trotter (ed.) (1990): XIII.

95 For the critical edition see *ibid.*

German translation of the Odoric's travelogue.¹⁰² This translator, perhaps belonging to the Stöckels family of Tegernsee in Upper Bavaria, about 50 km south of Munich, is known only from the translation of Odoric's account.¹⁰³ Only five codices with Steckel's translation have survived.¹⁰⁴

CONCLUSION

Odoric is understood primarily as a man of religion, even though he tells nothing about his missionary work. We only know that he "crossed the sea and visited the countries of the unbelievers in order to win some harvest of souls"¹⁰⁵. Some manuscripts add the information that he has left for the East "with the leave of my superiors, who have power to grant it by the rules of our Order"¹⁰⁶.

Odoric mentions only in brief the work of Franciscans in Great Tartary (i.e. northern East Asia) and some conversions.¹⁰⁷ He also notes, with satisfaction, the presence of Christians in diverse cities in China: namely Hangzhou¹⁰⁸ and Khanbalik¹⁰⁹, observing also location of Franciscan convents: in Quanzhou (*Zayton*)¹¹⁰, in Yangzhou (*Iamzai*)¹¹¹ and in Khanbalik¹¹².

102 „So hatt dasselb puechlein ain layphaff, genant Chónradt der Stekkel von Tegernsee, in slechtew, vngereimtw vnd vngeziertew dewsch pracht cze Wienn in der statt. Do man zalt von Cristi gepúrd drewczehen hundert jar vnd in dem newvndfúnfczigistn jar, an der heylign weterherren tag Johanneß vnd Pauli, ward ez volpracht. Dez mach in gott vnd ewch all reich an der seil in dem ewigen himelreich.“ (München, Bayerische Staatsbibliothek (ex Mikulov), Cgm. 7364, f. 558v)

103 For the critical edition see Strasmann (ed.) (1968).

104 Karlsruhe, Landesbibl., Cod. Donaueschingen 482; Klosterneuburg, Stiftsbibl., Cod. 1065; Klosterneuburg, Stiftsbibl., Cod. 1083; München, Staatsbibl., Cgm 7364; München, Stadtbibl., Cod. L 1603.

105 "...volens transire ad partes infidelium, ut aliquod lucrum facerem animarum" (Domenichelli 1881, Prologus: 153)

106 "...et hoc de licentia prelatorum meorum, qui hoc concedere possunt secundum regule nostre instituta" (Domenichelli 1881, Prologus: 153)

107 "Propter hoc multi de gentibus illis ad baptismi gratiam convertuntur" [In this way many of those people convert to the gratitude of baptism.] (Domenichelli 1881, chap. LXXII: 197)

108 "De reliquis populis, alii sunt christiani, alii mercatores, et alii transeuntes per terram." [From remaining people, some are Christians, some are merchants, and other passing through the country.] (Domenichelli 1881, chap. XLVIII: 181)

109 "(Qui vero) quotidie custodiunt Regis personam, sunt Tartari quatercentum, Christiani octo, et unus Saracenus." [Who certainly daily take charge of the royal person are four hundred Tartars, eight Christians and one Saracene.] (Domenichelli 1881, chap. LIX: 188)

110 "...veni ad nobilem civitatem Zaycon nomine, in qua nostri Fratres Minores habent duo loca..." [...I have reached a noble city named Zaycon (= Zayton), in which our Minor Friars have two sites...] (Domenichelli 1881, chap. XLIII: 179)

111 "...veni ad unam civitatem nomine Iancy, ubi locus est Fratrum Minorum" [...I have reached one city named Iancy (= Iamzai), where is a site of Minor Friars] (Domenichelli 1881, chap. LI: 184)

112 "Nam nos Fratres Minores in hac curia habemus locum pro

A large portion of text is dedicated to the story of martyrdom of four Franciscan friars in Thāna (near modern Mumbai in India) and translation of their bones to Quanzhou (*Zayton*). (Domenichelli 1881, chap. XIV–XXV: 159–167; Yule–Cordier 1913, *Descriptio*, chap. 6–15: 284–294, and many others)¹¹³

The numerous copies of Odoric's narrative (both of the original text and of the versions in French, Italian, etc.) that have come down to our time, chiefly from the 14th century, show how speedily and widely it acquired popularity. His contemporaries considered him to be a saint man, due to many miracles, which occurred immediately after his death, and soon started to be officially recorded.

Popular acclamation made him an object of devotion, the municipality erected a noble shrine for his body, and his fame as saint and traveller had spread far and wide before the middle of the century, but it was not till four centuries later (1755) that the papal authority formally sanctioned his beatification.¹¹⁴

But we must see Odoric primarily as one of the first European at the imperial court in then Mongolian China and as a keen observer and narrator. Maybe this was the main reason why so-called John Mandeville has chosen most of his narrative for his "travel" book.¹¹⁵

nobis specialiter deputatum..." [For we Minor Friars have a place especially assigned for us in that court...] (Domenichelli 1881, chap. LVIII: 187)

113 Not all manuscripts include this story, therefore it seems to be later addition. (Melis 1983: 226, n. 7)

114 The letters of Cardinal Carlo della Torre di Rezzonico, bishop of Padua and later Pope Clemens XIII (papacy 1758–1769), and of deputies of Friulian people, sent to Pope Benedict XIV (papacy 1740–1758) during 1750, have asked him to canonize Odoric. Finally, on 2 July 1755, the Sacred Congregation for Rites (*Sacra Rituum Congregatio*) has published *Decretum canonizationis* of Blessed Odoric Matthiussi (sic!). (*Decretum* 1755)

115 For detailed comparison Mandeville's and Odoric's text see Koss (1999): 169–171, 191 and following.

LITERATURE

Acta Sanctorum (1643) *Acta Sanctorum Quotquot toto orbe coluntur, vel a Catholicis Scriptoribus celebrantur, Quæ ex Latinis & Græcis, aliarumque gentium antiquis monumentis collegit, digessit, Notis illustravit Ioannes Bollandus Societatis Iesv Theologvs, Seruatâ primigeniâ Scriptorum phrasi. Operam Et Stvdivm Contvlit Godefridvs Henschenivs Eivsdem Societ. Theologvs. Prodit nunc duobus Tomis Ianvarivs, In quo MCLXX. nominatorum Sanctorum, & aliorum innumerabilium memoria, vel res gestæ illustrantur. Ceteri menses ex ordine subsequentur. Antverpiæ: Apvd Ioannem Mevrsivm. Anno M. DC. XLIII. Januarii Tomus I. (facsimile: Bruxelles: Culture et civilisation 1966)*

Andreose, Alvise (ed.) (2000). *Odorico da Pordenone OMin.: Libro delle nuove e strane e meravigliose cose. Volgarizzamento italiano del secolo XIV dell'Itinerarium di Odorico da Pordenone*. Edizione a cura di Alvise Andreose. Padova: Centro Studi Antoniani.

Appleton, William C. (1951). *A Cycle of Cathay: The Chinese Vogue in England During the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. New York: Columbia University Press.

Beazley, Charles Raymond (1949). *The Dawn of Modern Geography*. Volume III. *A History of Exploration and Geographical Science from the Middle of*

- the Thirteenth Century to the Early Years of the Fifteenth Century* (c. A.D. 1206–1420). New York: Peter Smith (original ed.: London 1901).
- Bertelli, Lino (2000). *I cavalieri del Tau ossia la Bibbia di Altopascio*. Altopascio: Marinari.
- Busi, Giulio (2007). „Geršom Soncino e Venezia. Cronaca di una disillusione“, in: Giulio Busi. *Lenigma dell'ebraico nel Rinascimento*. Torino: Nino Aragno Editore: 129–144.
- Cameron, Nigel (1989). *Barbarians and Mandarins. Thirteen Centuries of Western Travellers in China*. Hong Kong: Oxford University Press (original publication: New York & Tokyo, John Weatherhill, Inc. 1970).
- Campbell, Mary Baine (1988). *The Witness and the Other World: Exotic European Travel Writing 400–1600*. Ithaca: Cornell University Press.
- Chiesa, Paolo (1999–2000). “Per un riordino della tradizione manoscritta della ‘Relatio’ di Odorico da Pordenone, Filologia mediolatina,” in: *Studies in Medieval Latin Texts and their Transmission*. Riviera della Fondazione Ezio Franceschini, vol. VI-VII: 311–350.
- Chiesa, Paolo (2004). “Odoric’s places,” in: *Odoric of Pordenone: from the bank of Noncello river to the dragon throne*. [also: 波德诺内人鄂多立克, 从浪且罗河的岩到龙御座]. Pordenone: Comune di Pordenone, 20–37.
- Decretum* (1755) *Decretum Utinen. Canonizationis Beati Odorici Matthiussi Sacerdotis pro-fessi Ordinis Minorum S. Francisci*, Die 2. Julii ejusdem Anni 1755. — Published in Venni (1761): 32–33, and Yule – Cordier (1913), Vol. II: 35–36.
- Domenichelli, Teofilo (1881). *Sopra la vita e i viaggi del Beato Odorico da Pordenone dell’Ordine de’ Minori*. Studi con documenti rari ed inediti del chierico francescano Fr. Teofilo Domenichelli sotto la direzione del P. Marcellino da Civezza M. O. In Prato, per Ranieri Guasti editore-libraio. (the edition of mss. MÜNCHEN, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 903; VENEZIA, Biblioteca Nazionale Marciana, It.5726 (VI.102) (Nani.95))
- Franke, Wolfgang (1967). *China and the West*. Transl. R. A. Wilson. New York: Harper Torchbooks.
- Gel, František – Kocourek, Rostislav (transl.) (1962). *Bratr Oldřich, Čech, z Furlánska. Popis východních krajů světa*. Z latinských originálů přeložili a poznámkami opatřili František Gel a Rostislav Kocourek. Praha: Lidová demokracie.
- Gel, František – Kocourek, Rostislav (transl.) (1998). *Bl. Oldřich, Čech z Pordenone: Cesta do říše Velkého chána (1316 – 1330). Popis východních krajů světa*. Přeložili František Gel a Rostislav Kocourek. Praha: Nakladatelství Kvasnička & Hampl.
- Grosjean, Georges (ed.) (1977). *Mapamundi, der Katalanische Weltatlas vom Jahre 1375*. Herausgegeben und Kommentiert von Georges Grosjean. Dietikon-Zürich: Urs Graf Verlag. (facsimile of BNF Richelieu Manuscripts Espagnol 30)
- Guglielmi, Nilda (1987). *Odorico da Pordenone. Relación de viaje*, introducción, traducción y notas de Nilda Guglielmi. Buenos Aires: Biblos. (Colección Historia. Serie mayor; 4).
- Hakluyt, Richard (1599). *The Second Volvme of The Principal Navigations, Voyages, Traffiqves, And Discoveries of the English Nation, Made By Sea Or Ouer-Land, To the South & South-East Parts of the World. At Any Time Within the Compasse of these 1600. yeres*: Diuided Into Two Seuerall Parts: Whereof the First Containeth the Personall Trauels, &C. of the English, Through And Within the Streight of Gibraltar, To Alger, Tunis, and Tripolis in Barbary, to Alexandria and Cairo in Aegypt, to the Isles of Sicilia, Zante, Candia, Rhodes, Cyprus, and Chio, to the Citie of Constantinople, to diuers parts of Asia Minor, to Syria and Armenia, to Ierusalem, and other Places in Iudea; as also to: Arabia, downe the Riuier of Euphrates, to Babylon and Balsara, and so through the Persian Gulph to Ormut, Chaul, Goa, and to many Islands adioyning vpon the South Parts of Asia; and likewise from Goa to Cambaia, and to all the Dominions of Zelabdim Echebar the Great Mogor, to the Mighty Riuier of Ganges, to Bengala, Aracan, Bacola, and Chonderi, to Pegu, to Iama-hai in the Kingdome of Siam, and almost to the very Frontiers of China. The Second Comprehendeth the Voyages, Trafficks, &C. of the English Nation, Made Without the Streight of Gibraltar, to the Isles of the Acores, of Porto Santo, Madera, And the Canaries, to the Kingdomes of Barbary, to the Isles of Capo Verde, to the Riuers of Senega, Gembra, Madrabumba, and Sierra Leona, to the Coast of Guinea and Benin, to the Isles of S. Thome and Santa Helena, to the Parts about the Cape of Buona Esperanza, to Quitangone, neere Mozambique, to the Isles of Comoro and Zanzibar, To the Citie of Goa, Beyond Cape Comori, to the Isles of
- Nicubar, Gomes Polo, and Pulo Pinaom, to the maine Land of Malacca, and to the Kingdome of Iunsalaon. By Richard Hakluyt Preacher, And Sometime Student Of Christ Chvrch In Oxford. Imprinted at London by George Bishop, Ralph Newberry, and Robert Barker. Anno 1599.
- He Gaoji (transl.) (1981; 2002). “Eduolike dong youlu” 《鄂多立克东游录》, (意)鄂多立克撰, 何高济译 [Travel notes from Odoric’s journey to the East], in: *Haidun xingji, Eduolike dong youlu, Shahalu qianshi Zhongguo ji* 《海屯行纪、鄂多立克东游录、沙哈鲁遣史中国记》 [Hethum’s travel notes, Travel notes from Odoric’s journey to the East, Shahrugh notes about the legation to China]. Beijing: Zhonghua shuju 北京: 中华书局.
- Higgins, Iain Macleod (1997). *Writing East. The “Travels” of Sir John Mandeville*. Philadelphia: Uni-versity of Pennsylvania Press.
- Journall* (1599). *Here beginneth the iournall of Frier Odoricus, one of the order of the Minorites, concerning strange things which hee sawe among the Tartars of the East*, in: Hakluyt, Richard (1599): 53–67.
- Itinerarium* (1599). *Incipit Itinerarium fratris Odorici fratrum Minorum de mirabilibus Orientalium Tartarorum*, in: Hakluyt, Richard (1599): 39–53.
- Knowles, Christine (1954). „Jean de Vignay. Un traducteur du XIVE siècle“, *Romania*, LXXV: 353–383.
- Koss, Nicholas (1999): *The Best and Fairest Land: Images of China in Medieval Europe*. Taipei, Bookman Books, Ltd.
- Kuo Tung-Chen, Joseph 郭棟臣 (transl.) (1889). *Zhenfu Hedeli Zhuan. Shengjiahui shi Guo Dongchen Songbai Shi yishu* 《真福和德理傳》, 聖家會士郭棟臣松柏氏譯述 [A Biography of Blessed Odoric. Transl. by Guo Dongchen, named Songbai. Member of Holy Family Society]. Wuchang: E Sheng Chongzheng Shuyuan (武昌): 鄂省崇正書院 (Guangxu 15 nian 光緒拾伍年 [= 1889]).
- Lach, Donald F. (1965). *Asia in the Making of Europe*. Volume I: *The Century of Discovery*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Liščák, Vladimír (2006). *Biblioteca Odoriciana 2. Příležitostný tisk k „Odorik z Pordenone: Z Benátek do Pekinga a zpět. Setkávání na cestách Starého světa ve 13.–14. století“* (mezinárodní konference, Plzeň, 13.–14. listopadu 2006) [An occasional printing on the occasion of the conference “Odoric of Pordenone: From Venice to Peking and back. Meetings on the Roads of the Old World in the 13th–14th centuries”]. Praha – Plzeň (private printing).
- Liščák, Vladimír (2008). “Odorikův příspěvek k rozšíření geografických znalostí o Východu v Evropě,” [The contribution of Odoric of Pordenone on the promotion of geographical knowledge of the East in Europe] in: Sommer, Petr – Liščák, Vladimír (eds.) (2008), 47–66.
- Liščák, Vladimír (2009). “Odoric of Pordenone, an Franciscan missionary to Mongolian China,” *Archiv orientální*, 77, 1: 59–77.
- Mandeville (1911). *Cestopis t. zv. Mandevilla. Český překlad pořízený Vavřincem z Březové*. K vydání připravil, úvodem a slovníkem opatřil Dr. František Šimek. [Travelogue of so-called Mandeville. A Czech translation by Vavřinec z Březové. Edited, introduced, and provided with a vocabulary by Dr. František Šimek] V Praze: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.
- Melis, Giorgio (1983). “Odorico nella Cina del trecento: itinerario e realtà sociale secondo la Relatio,” in: Melis, Giorgio (ed.) (1983a): 203–236.
- Melis, Giorgio (ed.) (1983a). *Odorico da Pordenone e la Cina. Atti del convegno storico internazionale, Pordenone 28–29 maggio 1982*, a cura di Giorgio Melis. Pordenone: Edizioni Concordia Sette (s. a.).
- Melis, Giorgio (ed.) (1983b). *Odorico da Pordenone e la Cina. Atti del convegno socio economico, Pordenone 4–5 giugno 1982*, a cura di Giorgio Melis. Pordenone: Edizioni Concordia Sette (s. a.).
- Monaco, Lucio (ed.) (1990). *Memoriale toscano di Odorico da Pordenone. Viaggio in India e Cina (1318–1330)*. A cura di Lucio Monaco. Prefazione di Jeannine Guérin Dalle Mese. Alessandra: Edizioni dell’Orso («Oltremare», 5).
- Monaco, Lucio – Testa, Giulio Cesare (eds.) (1986). *Odorichus de rebus incognitis: Odorico da Pordenone nella prima edizione a stampa del 1513*, a cura di Lucio Monaco e Giulio Cesare Testa. Pordenone: Camera di Commercio.
- Odoric van Friuli (2008). *Mijn reis naar het verre. Een verslag uit het begin van de veertiende eeuw*. Vertaald en toegelicht door Vincent Hunink en Mark Nieuwenhuis. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep.
- Polo, Marco (2003). *Milione. Versione toscana del Trecento*. Edizione critica a cura di Valeria Bertolucci Pizzorusso. Indice ragionato di R. Cardona. III edizione. Milano: Adelphi Edizioni S.p.A.

- Polo, Marco (2006). *Milione. Le divisament dou monde. Il Milione nelle redazioni toscana e franco-italiana*. A cura di Gabriella Ronchi. Introduzione di Cesare Segre. Milano: Arnoldo Mondadori Editore S.p.A. (I Meridiani Collezione).
- Prolegomena (1929). "B. Odoricus de Portu Naonis – Prolegomena," in: Wynngaert, P. Anastasius van den o. f. m. (ed.). *Sinica Franciscana*. Vol. I. *Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*. Collegit, ad fidem codicum redegit et adnotavit P. Anastasius van den Wyngaert O. F. M. Ad claras aquas (Quaracchi – Firenze): Apud Collegium S. Bonaventurae: 381–412.
- Ramusio minor (1574). *Viaggio del Beato Frate Odorico di Porto Maggiore del Fivili fatto nell' Anno MCCCXVIII*, in: Ramusio, Giovan Battista (ed.) (1574), ff. 245v–248v.
- Ramusio, Giovan Battista (ed.) (1574). *Secondo Volume delle Navigazioni et viaggi raccolto già da m. Gio. Battista Ramvso, et hora in questa nvoa editione accresciuto*: nel quale si contengono l'Historia delle cose de Tartati, & diuersi fatti de'loro Imperatori, descritta da m. Marco Polo Gentiluomo Venetiano, et da Hayton Armeno. Varie descrizioni di diuersi avttori, dell'Indie Orientali, della Tartaria, della Persia, Armenia, Mengrelia, Zorzania, & altre prouincie: nelle quali si raccontano molte imprese d'Vssuncassan, d'Ismael Soffi, del Soldano di Babilonia, di diuersi Imperatori Ottomani, & particolarmente di Selim contro Tomombeï, vltimo Soldano dee Mamalucchi, & d'altri Principi. Et il viaggio della Tana. Con la descrizione de'nomi de'Popoli, Città, Fiumi, & Porti d'intorno al Mar Maggiore, come si nominauano al tempo dell'ImperatorAdriano, & molte altre narrationi, cosi dello stato de Moscouiti, Sciti, & Circassi, come d'altre genti barbare a gli antichi incognite. Et il naufragio di m. Pietro Quirino, gentiluomo Venetiano, portato per fortuna settanta gradi sotto la Tramontana. Con l'Indice diligentemente ordinato, delle cose piu notabili. Con Priuilegio dell'Illustrissimo Senato di Venetia. In Venetia nella stamperia de Givnti, l' anno M D LXXIII. (1st edition)
- Reichert, Folker (2002). „Asienreise Odoricos da Pordenone und die Versionen seines Berichts, mit Edition der Aufzeichnungen nach dem mündlichen Bericht des Reisenden“, in: *Chloë: Beihefte zum Daphnis*, Vol. 34: *Erkundung und Beschreibung der Welt: Zur Poetik der Reise- und Länderberichte*. Herausgegeben von Xenja von Ertzdorff und Gerhard Giesemann. Amsterdam: Rodopi: 467–509(43)
- Relatio (1929). *B. Odoricus de Portu Naonis – Relatio*, in: Wynngaert, P. Anastasius van den o. f. m. (ed.). *Sinica Franciscana*. Vol. I. *Itinera et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*. Collegit, ad fidem codicum redegit et adnotavit P. Anastasius van den Wyngaert O. F. M. Ad claras aquas (Quaracchi – Firenze): Apud Collegium S. Bonaventurae: 413–495.
- Saint Denys, Jehan (1529). *Lhystoire merueilleuse Plaisante et Recreatiue du gra[n]d Empereur de Tartarie seigneur des Tartres no[m]me le gra[n]d Can*. Co[n]tena[n]t six liures ou parties: Dont le Premier traicte des singularitez et conditions des .XIIII. Royaulmes de Asye subiectz audict grand Chan. Le second parle des emperours qui depuis l'incarnation nostre seig[ne]ur ont regne et encore a p[re]sent regnent en Asie. Et aussi dont premier proceda le nom du gra[n]d Chan. Et la seigneurie des Tartres. Et co[m]ment. Le tiers descript q[ue]lle chose on doit faire aua[n]t que commencer la guerre. Le quart parle du voyage q[ue] fist vng Religieux des freres p[re]scheurs allant le comma[n]dement du pape oultre mer prescher les mescrea[n]s. Et sont en ceste ptie co[n]tenuz les royaulmes. Les gens. Les prouinces. Les loix. Les sectes. Les heresies. Et les neuelles que le dit frere trouua es parties dorie[n]t. Le cinq[ui]esme co[n]t[ie]n[n]t comme[n]t vng aultre religieux des freres mineurs alla oultre mer pour prescher les infideles. Et fust iusques en la terre prebstre Jan ou il vit plusieurs aultres choses fort admirables. Et dignes de grand memoire co[m]me le raco[m]pte cy dedans. Le sixiesme p[ar]le du pays de surye et des villes sur mer degipte du desert du mo[n]t de Synay darabe. Et des saintz lieux [etc] sont entre le fleuee Jourdain et Hierusale[m]... S. denys. 80+4 f.
- Seymour, Michael C. (ed.) (2002). *The Defective Version of Mandeville's Travels*. Oxford: Early English Text Society and Oxford University Press (Early English Text Society OS 319).
- Sommer, Petr – Liščák, Vladimír (eds.) (2008). *Odorik z Pordenone: Z Benátek do Pekingu a zpět. Setkávání na cestách Starého světa ve 13.–14. století*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference. Plzeň, 13.–14. listopadu 2006 / *Odoric of Pordenone: From Venice to Peking and back. Meetings on the Roads of the Old World in the 13th–14th centuries*. Proceedings of the International Conference. Pilsen, 13th to 14th November 2006. Praha: Centrum medievistických studií – Filosofia.
- Soothill, William Edward (1925). *China and the West: A sketch of their intercourse*. London: Humphrey Milford; Oxford University Press (reprint: London: Curzon 1974).
- Strasmann, Gilbert (ed.) (1968). *Konrad Steckels deutsche Übertragung der Reise nach China des Odorico de Pordenone*. Kritisch herausgegeben von Gilbert Strasmann. Berlin, Erich Schmidt Verlag. (Texte des späten Mittelalters und der frühen Neuzeit (TMA), Band 20)
- Testa, Giulio Cesare (1983). "Bozza per un censimento dei manoscritti odoriciani," in: Melis, Giorgio (ed.) (1983a): 117–150.
- Testa, Giulio Cesare (2008). "Il vero Catai rivelato da Odorico / The Real Cathay as Revealed by Odorico," in: Sommer, Petr – Liščák, Vladimír (eds.) (2008), 25–45.
- Tilatti, Andrea (2004). *Odorico da Pordenone. Vita e Miracula*. Padova: Centro Studi Antoniani.
- Trotter, David A. (ed.) (1990). *Jean de Vignay: Les Merveilles de la Terre d'Ou-tremere. Traduction du XIVe siècle du récit de voyage d'Odoric de Pordenone*. Ed. critique par David A. Trotter. Exeter: University of Exeter.
- Venni, Giuseppe, ofm conv (1761): *Elogio storico alle gesta del Beato Odorico dell'Ordine de' Minori Conventuali con la storia da lui dettata de' suoi Viaggi Asiatici illustrata da un religioso dell'Ordine stesso e presentata agli Amatori delle Antichità*. In Venetia, MDCCCLXI, Presso Antonio Zatta.
- Virunius, Ponticus (1513). *Odorichus de rebus incognitis*. Impressus Esauri [= Pesaro] M.D.XIII. idibus Martii [= 15/3/1513]. 46 pp. (23 f.) Facsimile see Monaco, Lucio – Testa, Giulio Cesare (eds.) (1986).
- Warner, George F. (1889). *The Buke of John Maundeuill being the Travels of sir John Mandeville, knight 1322–1356*. A hitherto unpublished English version from the unique copy (Egerton Ms. 1982) in the British Museum edited together with the French text, notes, and an introduction by George F. Warner, M.A., F.S.A., assistant-keeper of Manuscripts in the British Museum. Illustrated with twenty-eight miniatures reproduced in facsimile from the additional MS. 24,189. Printed for the Roxburgh Club. Westminster: Nichols and Sons.... MDCCCLXXXIX.
- Yule, Henry (1866). *Cathay and the Way Thither; being a Collection of Medieval Notices of China*. Translated and edited by Colonel Sir Henry Yule, C. B., late of the Royal Engineers (Bengal). With a preliminary essay on the intercourse between China and the Western nations previous to the discovery of the Cape route. London: Printed for the Huckslyt Society M. DCCC. LXVI. Vol. I. a Vol. II.
- Yule, Henry – Cordier, Henri (1913). *Cathay and the Way Thither being a Collection of Medieval Notices of China*. Translated and edited by Colonel Sir Henry Yule, R. E., C. B., K. C. S. I. Corr. Inst. France. With a preliminary essay on the intercourse between China and the Western nations previous to the discovery of the Cape route. New edition, revised throughout in the light of recent discoveries by Henri Cordier, D. Litt., Hon. M. R. A. S., Hon. Cor. M. R. G. S., Hon. F. R. S. L., member of the Institute de France, professor at the École des Langues orientales vivantes, Paris. Vol. I–IV. London: Huckslyt Society (re-edited in Taipei, Chêng Wen Publishing Company 1966).

AUTHOR

Liščák, Vladimír (9 February 1954, Praha), Czech sinologist. Research worker of the Oriental Institute of the Academy of Sciences of the Czech Republic and head of its Department of East Asia. He focuses mainly on the study of contacts between Medieval Europe and Mongolian Asia during the 13th and 14th centuries. He is the author of many papers and articles in Czech and English languages, as well as of some books, e.g. *China - the Adventure of Silk Road* (2000, in Czech), *History of China, Taiwan and Tibet. A chronological outline* (2008, in Czech).

Contact: PhDr. Vladimír Liščák, CSc. Department of East Asia, Oriental Institute, Academy of Sciences, Pod Vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8, e-mail: vliscak@orient.cas.cz

Some Observations about Book Collecting in the 18th Century China

Lucie Olivová

Katedra asijských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, 771 80 Olomouc

Received 4 February 2011; accepted 10 May 2011

POZNATKY O SBĚRATELSTVÍ KNIH V ČÍNĚ V 18. STOLETÍ

ABSTRAKT Formování knižních sbírek bylo v Číně nahlíženo jako sběratelství (analogické sběratelství umění) a těšilo se vážnosti, ať už je podnítilo vědecké bádání, shromažďování vzácných tisků či obchodování. Významné sbírky byly při císařském dvoře, kde v letech 1772 až 1784 zkompletovali *Sebrané písemnictví ve 4 dílech*; pro tento projekt se využilo soukromých knihoven po celé zemi. Soukromé knižní sbírky byly tehdy zdaleka nejvýznamnější a zastínily i knihovny státních akademií. Soukromí sběratelé zaštiťovali související projekty: stavbu knihovných budov, katalogizaci sbírek, vydávání reedic a kolektanů (mnohosvazkových edičních řad vycházejících z jejich fondů). Rozmístění knihoven však nebylo rovnoměrné, největší a nejhodnotnější se nalézaly v Jiangnanu. Přístup byl rovněž omezen a pokud je majitelé otevřeli učencům, kteří si nákup knih nemohli dovolit, bylo to za badatelské protislužby nebo ve snaze pozvednout vlastní společenskou prestiž.

KLÍČOVÁ SLOVA Čína; 18. století; knižní sbírky; soukromí sběratelé; *Siku quanshu*; knižní kultura v Jiangnanu

ABSTRACT The formation of book collections in China was regarded as analogical to the collecting of arts and enjoyed high respect, no matter whether it had been initiated by scholarly research, by amassing of fine books, or business. Important book collections had been at the imperial court, where the *Complete Library in Four Branches of Literature* was compiled, in the years 1772 to 1784; this project made use of private book collections from all over the empire. The private book collections were by far the most important at the time and overshadowed the libraries of state academies, too. Private book collectors sponsored relevant projects: construction of library buildings, cataloguing of collections, publishing of new editions or *collectanea* (multi-voluminous series based on the library funds). The lay out of the libraries in China was uneven though; the most valuable ones were located at Jiangnan. The access to the libraries also had limits and if the owners opened them to scholars who were not themselves able to buy books, it was in exchange of research or in the aim of increasing their own social prestige.

KEY WORDS China; 18th century; book collections; private collectors; *Siku quanshu*; book culture in Jiangnan

EDITORIAL NOTE Chinese characters are given for personal names, book titles, or terms in Chinese after the first appearance; characters for most geographic names and for imperial dynasties are not given.

The dynasties, mentioned in the text, ruled in the following years (alphabetically): Han (206 BC–220 AD), Ming (1368–1644), Northern dynasties (386–581), Qin (221–206 BC), Qing (1644–1911), Song (960–1279), Southern Song (1127–1279), Yuan (1271–1368).

Chinese book culture presents a well studied field, not all its aspects, however, are being paid equal attention. Whereas a number of works so far is devoted to the formal features of books, to printing technologies, and to the study of editions, *banbenxue* 版本學 (Brokaw 2007, 5), this article scrutinizes the relatively less studied topic of collecting books and forming libraries. It focuses on the 18th century when the private book collecting reached an unprecedented boom.

Fig. 1. Traditional Chinese book may comprise of several thin paperback volumes wrapped in a hard cover, made of carton or even wood, to protect it.

GENERAL TRAITS OF BOOK COLLECTING

What did a book once mean and represent? It is self evident that along with the Chinese bureaucratic system, made of highly albeit one-sidedly educated personnel, a book, as the kernel and symbol of learning, opened the way leading to official career, and was adequately esteemed. Books were needed as the material for studying (for state examinations); this was the first and common purpose of amassing and collecting them. On a higher level of learning then followed the necessity of specialized books, required by research. Creating libraries with holdings of valuable and rare books, which is the topic of this article, ensued. The phenomenon did not spread equally throughout the Chinese empire, in some provinces, men were more inclined to book collecting than in other ones. The reason behind it is chiefly seen in the long tradition of local learning and scholarship; that was the case of Anhui province, for example, where philosophy of *lixue* 理學 developed in Song and Ming, and ‘unadorned’ research *puxue* 樸學 in Qing dynasties,¹ bringing along excellent individual results in state examinations, participation in the editorship of various important projects, etc. (Fig. 1, 2).

The prestige of book collecting was very high – collecting classical texts was regarded higher than collecting historic artefacts. The treasured core of any such collection was carefully chosen rare books, the prerequisite of which was connoisseurship. One should be reminded, however, that only a fraction of the educated elite could afford to assemble libraries. Those who amassed books, distinguished by both quantity and quality, had to house them, bind them, stamp them and catalogue them. Major collectors also collated and published new series or ‘collectanea’ (*congshu* 叢書) based on their holdings; the editor would often select some particular works he was especially fond of, or re-edit various rare books, and so forth.

1 Alphabetical list of the dynasties mentioned in the text, with dates, appears in the editorial note at the head of this article.

Fig. 2. The way of storing traditionally bound Chinese books on library stacks. The books are not “standing”, but laying down in wrappers. Photo taken in Lu Xun Library, Prague, by Lucie Olivová, 2011.

Thus, the collection and related activities reflected contemporary cultural trends as well as the owner’s personal character. Publishing collectanea actually was the characteristic of Qing book culture.

WHO WERE THE COLLECTORS?

It is an irony that the earliest occurrence of the term ‘book collecting’ (*cangshu* 藏書), in the ancient text *Han Fei zi* 韓非子, section *Yulao* 喻老, is used in a parable which on the whole belittles the amassing of books.² Book collecting nonetheless was regarded positively over the centuries, and so were book collectors. However, the definition of a book collector alone is unequivocal. Should he pursue the spiritual content or the possession of a valuable object? Is the collector of print blocks equal to a book collector? Does the man who collects for financial gain deserve to be called a collector?

The reputed scholar Hong Liangji 洪亮吉 (1746–1809) observed in *Beijiang’s Talks on Poetry* (*Beijiang shihua* 北江詩話)³ that ‘there are several types of book collectors. When men like Qian Daxin 錢大昕 or Dai Zhen 戴震 got hold of a book (text), they sought its origin, and questioned its genuineness; this is called textual criticism (*kaoding* 考訂). Next are men like Lu Wencho 盧文弨 or Weng Fanggang 翁方綱, who scrutinize the editions, and pay attention to wrong characters; this is called collating (*jiaochou* 校讐). Next comes searching for unusual books, from items left in stone caves and golden caskets, down to anything a and erudite would find interesting to glance over; such collections (*shoucang* 收藏) rest in

2 The parable goes: Wang Shou 王壽, carrying books on his back, met on the road with Xu Feng 徐馮 who told him, ‘Knowledge does not require storing books (*cangshu*), so why do you walk loaded with them?’ Then Wang Shou burnt the books, and danced (Huang – Gao 2002, 6).

3 Beijiang was Hong Liangji’s pseudonym (*hao* 號).

[the library building] Tianyi ge 天一閣 founded by Mr. Fan 范 at Yinxian 鄞縣, in Pinghua zhai 瓶花齋 founded by Mr. Wu 吳 at Qiantang 錢塘, or in Chuanshi lou 傳是樓 founded by Mr. Xu 徐 at Kunshan 崑山. Next are those who look for exquisite books, their delight are books produced in the Song dynasty; they are called connoisseurs (*shangjian* 賞鑑), eg. Huang Pilie 黃丕烈 of Wumen 吳門, or Bao Tingbo 鮑廷博 of Wuzhen 鄔鎮. Still next are those who go to old shops, buy cheaply whatever there is hidden, then move on to book lovers in rich houses, and demand a favourable prize, they can distinguish true and false, they recognize what is antique and what is present, they can never be fooled about a book from Fujian or a book from Sichuan, they discern in one glance a Song edition and a Yuan edition; they trade aggressively (*lüefan* 掠販) like Qian Jingkai 錢景開 and Tao Wuliu 陶五柳 from Wumen, or Shi Hanying 施漢英 from Huzhou 湖州' (Huang – Gao 2002, 33).

Hong Liangji sketched a befitting picture of book hunting in his times, and did not hesitate to bring up the names of concrete men, some of whom were his peers. Clearly, the definition was perceived as positive. Soon, his amusing definition of the five groups of scholars, collators, bibliophiles, antiquarians and booksellers was in the vogue. One would imagine that in reality, the barriers between the five groups were rather loose. Hong Liangji omitted assembling books in pursuit of learning – perhaps it seemed too obvious and basic. Yet the term *cangshu* does imply assembling books for the practical reason of studying and researching. Hang Shijun 杭世駿 (1696–1773), says his biographer, 'disregarded Qian Zunwang 錢尊王⁴ as someone who collected books for the sake of collecting, and not for the sake of studying [as Hang Shijun himself would do]. In the field of learning, there was nothing Dongpu 董浦 (ie. Hang Shijun) would not have scrutinized. His books were piled up on sofas and stools, and were not fewer than hundred thousands. When reading or writing, he would quite forget day and night. At times, he visited friends at their homes, and once he got hold of an unusual text or concealed volume, he sat down in an upright posture, and quietly acquired knowledge from its content' (Hang Shijun 1845, 1:12). The fact that one half of the short unofficial biography of Hang Shijun, just quoted, relates to his affection for books, reveals how much assumed meaning an information about books and studying carried. Books were held in esteem, and by the same token, 'bookworms' were revered.

Hang Shijun had the means to buy books, but there are many more examples from the opposite extremity. Zhu Yizun 朱彝尊 (1629–1709), historian and poet, used to copy the books which he could not afford to buy, spending several days in library until his task was completed (Huang – Gao 2002, 3). It is also said that as a poor student, Ruan Yuan 阮元 (1764–1849), another scholar of note, would memorize a book in a bookshop and write it down as soon as he arrived home (*Yangzhou minjian* 1989, 43–44). Even such 'copyists' were considered –

4 Qian Zunwang, ie. Qian Zeng 錢曾, a noted bibliophile, see *Eminent Chinese of the Ch'ing Period* 1970, 157.

in general terms – book collectors (*cangshu*). For economic reasons, their aim was not the rare and valuable objects, but the immaterial knowledge recorded in the texts.

Major collectors naturally had to draw on sufficient financial resources. They mostly were active or retired officials, or men who became wealthy through their enterprise or inherited family estates. Contrary to social prepossessions, collectors and connoisseurs not necessarily were degree holders, although many were former students who had not passed examinations. As such they were not classified intellectuals, even if they pursued learning and cultural endeavours. Two portraits which follow fall to this group, and confirm the odd nature which, in consequence, was assumed to be theirs. Jiang Chun 江春 (1721–1789?) was native of Shexian 歙縣, the place of a strong cultural tradition. Like many others he nevertheless departed from that region, engaged in salt trade, and eventually gained a high post at the Yangzhou Salt Administration; he held it for forty years. He became one of the wealthiest men of his days, and his wealth made anything possible, including a series of cultural enterprises. Jiang Chun turned a mercenary and supported men of letters and poets: he used to entertain them in a newly built library named 'Reading under the moonlight' (*Suiyue dushu lou* 隨月讀書樓). Besides, he himself composed two collections of poetry. Over and above, he kept two theatrical troupes, one each specialized in a different performing style, the refined and the vulgar respectively. He built several houses and gardens in Yangzhou, one of which the Emperor personally visited – the recognition was undoubtedly in appreciation of Jiang Chun's financial subsidy of imperial military campaigns. In spite of Jiang Chun's involvement in a bribery case in 1769, the emperor invited him to the celebration of the sixty year old ones held in Beijing / Peking. Thus, popular sources nicknamed him 'a commoner (*buyi* 布衣) whom the emperor Gaozong befriended'. This is not quite correct, since Jiang Chun did gain the title *zhusheng* 諸生, but failed further attempts, and thereafter turned to the salt trade (Zhu Zongyu 1991, 17–20). Obviously, book collecting was not his chief occupation, just an expensive pastime which nevertheless led to substantial social prestige.

In contrast, Ding Jing 丁敬 (1695–1765) never counted among rich men and always remained poor (Fig. 3). He was well known as a poet and mainly as a respected connoisseur of books and antiques. His social origin was surprisingly low: his father was a mere liqueur vendor. As a youngster, Ding Jing became ardently interested in studying, broke away from the family tradition and devoted himself to studies, but failed official career. By the age of forty two, he gained enough reputation for poetry, calligraphy, and seal carving as to recommend him to the special examination (*boxue hongci* 博學鴻詞) held in 1736. He did not succeed again, and continued his bohemian life unchanged. 'He became an expert on epigraphy, able to recognize Qin and Han seals, Song and Yuan calligraphies, antiques and rare books. Although he could not buy anything in the market, he frequently went, looked around and discerned true and false ...' (*Zhongguo meishu* 1987, 215). The social recognition of Ding Jing signalizes a liberal change of

Fig. 3. Portrait of Mr. Ding Jing 丁敬, painted around the year 1760 by Luo Pin 羅聘. Ink and colours on paper, 108.1x60.7 cm. Kept in the Museum of Zhejiang.

social conventions under the Qing dynasty. In a similar vein, Jiang Chun's activities illustrate that merchants increasingly assumed cultural roles, especially along the developed south-eastern sea coast. This area, as will be described later on, corresponded with the concentration of important book collections, too.

IMPERIAL, PUBLIC AND PRIVATE COLLECTIONS

Although private collectors of the Jiangnan 江南 region were the most conspicuous group in the 18th century book collecting, the role played by the imperial collection may not be disregarded, and the example, past and present, which it set. The first notion of imperial libraries relates as far as to the Han dy-

nasty: the Weiyang 未央 palace comprised two depositories of books, Tianlu ge 天祿閣 and Shiqu ge 石渠閣. We may note that their ancient names were borrowed for similar buildings and institutions in the future. The palaces of Sui, Tang and Song emperors also had libraries which need not be listed here. The Forbidden City in Beijing, since its foundation in the early 15th century, had a depository of woodblocks produced in Song and Yuan dynasties, named Wenyuan ge 文淵閣. It is interesting to note that the Qing court ran no official institution specifically dedicated to book collecting (Huang – Gao 2002, 7), however, several libraries existed on the palace premises, namely Lizao tang 摛藻堂 in the Imperial garden (Yu huayuan 禦花園), Zhaoren dian 昭仁殿 in the eastern wing of Qianqing gong 乾清宮 palace, Neifu daku 內府大庫, ie. the library of the Imperial household office, and Guoshi guan 國史館, ie. the library of books on history (Ru Jinghua 1995, 31).

A new library was built between the years 1774 and 1776, just north of the complex Wenhua dian 文華殿 where princes were educated. Its construction was inspired by the Tianyi ge 天一閣 library at Ningbo,⁵ which had impressed the emperor during his tour to the South, but in fact is much larger than the model (Fig. 4). It was named Wenyuan ge (literally, 'the source of letters / literature') after the old woodblock depository, and housed the 36 thousand volumes of the *Siku quanshu* 四庫全書, or *Complete Library in Four Branches of Literature*, as the title goes. *Siku quanshu* was not a collection of books, but a newly compiled series encompassing all Chinese literature of worth. The inspiration of this enormous project must have at least partly come from private social circles. The emperor decided to compile, and make available for himself, the largest collectanea ever. The process in which many scholars were involved took twelve years (1772 to 1784); it is astonishing that it came to a completion, and in a relatively short time, too. More than ten thousand titles were amassed either from imperial libraries, including the *Yongle Encyclopaedia*, *Yongle dadian* 永樂大典, or submitted from private libraries from all regions of China; provincial authorities who carried out the task offered the reasoning that it was positive to make private possessions publicly available (Li Dou 1979, 88). The amassed material then underwent a critical review which is notoriously known in the West as the 'Qianlong inquisition'; the ensuing censorship found some 3000 books offensive and had them destroyed, making the *Siku quanshu* project a sad episode of the history of book collecting. Finally, some 3,450 works were selected, collated, transcribed and bound. The series was not printed, but a manuscript was produced in seven sets, the first one being deposited in this palace library and the other six in various places where the emperor used to dwell⁶ (*Eminent Chinese of the Ch'ing Period* 1970, 121). One ought

5 Mentioned earlier. Tianyi ge was privately built by Fan Qin 范欽 (1506–1585) to house the family book collection.

6 Three were in the north (Shenyang, the summer palace Yuanming yuan, Chengde) and three in the south, or Jiangnan (Yangzhou, Nanjing, Hangzhou).

Fig. 4. Wen Yuan ge, Forbidden City, Beijing. The roof of the library was covered with black tiles which symbolically protected it against fire; black colour stands for water. Photo by Lucie Olivová, 2009.

to be reminded that *Siku quanshu* conformed to the Qing political strategies. The Qing (ie. alien, Manchu) conquest of China was carried out on both the military and cultural levels. Like the former Chinese rulers, they too supported Confucianism, state schools, examination system, and employed Chinese scholars. With the use of both politics and culture, Manchus tried to win their Chinese subjects over.

Imperial collections are usually labelled *guancang* 官藏, ie. 'state collections' (*guan* means in Chinese 'governmental / state / official' etc.). Alongside existed many private collections (*sicang* 私藏), as the reader already knows. Their history was incited by the development of paper production and printing technology from Song onward, and reached the peak during the Qing dynasty, in the 18th and 19th centuries. This period was the hey-day of private book collecting: the number of collectors by far exceeded the summary number of those active from Song to Ming. Libraries were built at many more places than ever before, the quantity of kept volumes was the highest, and the question of storing and cataloguing became ever more important. Some key factors which made this rise possible were the burgeoning book publishing, the example

given by imperial collecting and printing, and the development of the 'unadorned' *puxue* and the evidential *kaoju xue* 考據學 schools of learning.

Private libraries were supported in various ways. As long as they belonged to a private person, they were maintained by him, a high official or a man of rich background; some are spoken of in sections 2 and 5 of this article. However, there also existed the so called 'public collections' (*gongcang* 公藏), attached to academies (*shuyuan* 書院) and other regional schools. For political reasons, academies had declined since the late 17th century, but were revived in the reign of Yongzheng 雍正 (1723–1735), and partly regulated by state. By the end of the century, they numbered two thousand. In Huizhou 徽州⁷ alone, the number of local academies reached one hundred in the eighteenth century (Liu 2003, 5). Traditionally perceived as private, some nonetheless received subsidies from the state; others were financed by the means of individuals such as the local merchants' organizations. Not only academies, but all the district and prefectural schools

7 Huizhou is the historic name of Shexian.

had libraries, too. In most cases, however, no relevant documentation about them survives. This concerns several influential academies, eg. the Wenzheng 問政 academy, founded in 1770 in Huizhou by the magistrate Zhang Peifang 張佩芳, or the case of the Ziyang 紫陽 academy, jointly re-established in 1790 by the minister of revenue Cao Wenzhi 曹文植 and the salt merchant Bao Zhidao 鮑志道. It should be remembered that these three founders themselves owned book collections (Liu 2003, 261). Of the libraries which were documented, no unique characterization can be made. Ruan Yuan who served as the official administrator in Hangzhou and then in Guangzhou / Canton, established there new academies: Gujing jing-she 詁經精舍, and Xuehai tang 學海棠, respectively. Both lived on, gaining reputation and meaning. Both also possessed relatively rich and valuable library holdings; we may note in passing that whereas Hangzhou had a rich cultural history, Guangzhou at the time still had been a place of cultural limitations. On the other hand, the holdings of Zunjing ge 尊經閣 library, attached to the Huizhou prefectural school (founded in 1664), conformed to the official ideology and had no special titles, in spite of the fact that the province had become the cultural centre, as earlier noted.⁸ But the regional school at Xiuning 休寧, also in Anhui province, reportedly had an excellent library. Obviously, the key to the quality of a collection, private or public, was the person who built it, or enlarged it.

Finally, libraries and book collections in Buddhist and Daoist monasteries deserve a short comment. Inasmuch they were relatively independent of classical learning, there existed contacts between the secular and religious world of letters. The monastery libraries not only kept their respective canon, but also acquired non-Buddhist and non-Daoist literature. They contributed to Chinese librarianship, especially in the field of cataloguing. Their contribution to printing technology is generally acknowledged, and they played an important role in education (Huang – Gao 2002, 100–101).

RARE BOOKS AND RELATED ENTERPRISES

As already mentioned, book collecting usually implied and was further accompanied by other undertakings, namely the publication of other books than the necessary library catalogues. A book publisher who owned woodblocks could make new printings, he who owned rare books could produce new editions. And so, book publishers turned collectors in pursuit of commercial profit, as well as in pursuit of social reputation. According to the contemporary Chinese scholar Liu

8 The catalogue of Zunjing ge, published within the *Gazetteer of Huizhou, Huizhou fuzhi* 徽州府誌 of the Daoguang 道光 reign (1821–1850), list mere 38 titles, among them writings by the Emperor such as the *Moral instructions* (*Sheng xun* 聖訓), the philosophical and historical treatises which formed part of the canon (*jingshi* 經史), governmental directives, regulations about examinations etc. (Liu 2003, 258).

Shangheng 劉尚恆, they fell into three categories. First, they were former artisans who at one point established their own publishing houses, and also collected books. Their goal was financial gain. Such was the Huang family of Qiucun 蚰村 (in Huizhou, a region noted for production of books) which bore several publishers across generations, among them Huang Lizhong 黃利中 (1652–1738), Huang Qigao 黃啓高 (1709–1787), and Huang Dingrui 黃鼎瑞 (1758–1824). The second category was represented by officials who published and collected books partly for profit and partly for reputation. They are exemplified by Wang Qishu 汪啓淑 (1728–1800) from Shexian who had served as a secretary (*langzhong* 郎中) at the ministry of war. Having enriched himself, he built the residence called ‘Establishing myriads [of books]’, Kaiwan lou 開萬樓 in the town of Hangzhou and settled there. A rich entrepreneur engaged in plentiful activities, he also published and collected ‘thousands of rare books and myriads of seals’ (*Zhongguo meishu* 1987, 215). The third category was made of the so called ‘merchants and good Confucians at the same time’ (*jia er hao ru* 賈而好儒), who collected and published works of their relatives, their friends, as well as their own works regardless of profit, eg. the above mentioned Jiang Chun or his brother Jiang Fang 江昉 (1727–1793), both residents of Yangzhou, and many others. Men from the second and third categories amassed valuable and large collections, and they published beautiful and expensive books (Liu 2003, 8).

Qing scholars were ardent publishers of personal ‘collectanea’ *congshu*, which oftentimes counted dozens of volumes. They either presented their collected writings, or re-published various titles from their collections. As to the latter, there usually was a unifying topic; Li Tiaoyuan 李調元 (1734–1803), for example, compiled and printed in 1778–1784 *Hanhai* 函海 made of works about his native province Sichuan, or writings by his fellow provincials. The first edition included 142 titles (including some rare works copied from the imperial *Siku quanshu* library), but it was several times re-printed and enlarged; the 1882 edition had eighteen titles more (*Eminent Chinese of the Ch'ing Period* 1970, 487). Collectanea were often expensively produced and printed on fine paper, imitating the best editions of Song and Yuan book production, in other words the most desirable items of a collector. The trend reached its peak under the Jiaqing reign (1796–1820), and continued intensively until the middle of the 19th century. Side by side, surveys of book collecting and other works which would fall into the field of ‘library studies’ emerged. To give one example for many: excellent and still useful are the *Questions to Answers Concerning Bibliography* (*Shumu dawen* 書目答問), compiled and annotated by Zhang Zhidong 張之洞 (1837–1909). Published in 1875, they surpass our time focus, however they introduced the titles this article is concerned with. Approaching book collecting yet from another angle, the poet and bibliophile Wu Qian 吳騫 (1733–1813) who possessed a large library Baijing lou 拜經樓 at Haining, Zhejiang province, compiled a collection of calligraphic colophons about rare books *Baijing lou congshu tiba ji* 拜經樓叢書提拔記 (*Eminent Chinese of the Ch'ing Period* 1970, 341).

Once published, books are offered on market. Bookshops (*shupu* 書鋪) flourished at the places where men of letters gathered for official examinations, many months before the term. The busiest place, in this respect, was the capital where students from Jiangnan and other regions of the empire went to participate in the highest examination rounds. Beijing's best known book market Liuli chang 琉璃廠 would not be left out of any visitor's itinerary. The Korean writer Pak Chiwon 朴趾源 (1737–1805) who visited Beijing in 1780 recorded names of the four biggest bookshops at Liuli chang. They were Wencui tang 文粹堂, Wuliu ju 五柳居 (its name alludes to the penname of the 5th century poet Tao Yuanming 陶淵明), Xianyue lou 先月樓, and Mingsheng tang 鳴盛堂. He further noticed that scholars both from China and abroad preferred lodge in the vicinity (Pak Chiwon 1997, 334).⁹ The annual book fair at Liuli chang took place on the first two weeks of the New Year, and on that occasion, booksellers from all China 'prayed and gave their thanks' at the nearby temple Wen-chang guan 文昌館, dedicated to their patron the god of literature (Naquin 2000, 442, 628). The situation in other towns where examinations were given was comparable, and it has to be stressed that not only books, but also antiques were traded on the occasion. Collecting of rare books is, after all, closely connected with collecting of antiques (*wu* 物), since rare books were also regarded as antiques. Since Ming dynasty, the city of Nanjing has had a street named Qiwan jie 奇玩街, literary the 'Curio & Antiques street' (the current name is Jiakang lu 健康路). This street was adjacent to the Examination hall (*gongyuan* 貢院), and close to Temple of Confucius. In the Qing dynasty, various state offices were newly situated to the north of Qiwan jie, a fact which increased the security, but also the importance of that area. The biggest shop, on the intersection of Gongyuan xijie and Qiwan jie, was subsequently called Qiwan ge 奇玩閣, 'Pavillion of Curios & Antiques', and had the reputation of solid and reliable dealing (Yu Yunyao 1990, 260).

From the second half of the 18th century onward, a growing number of collectors plunged into the so called epigraphic studies, *jinshi xue* 金石學, and sigillography. They focused on the ancient forms of script, and in particular admired the bold writing and (seal) carving, a trend which increasingly continued throughout the nineteenth century (Fig. 5). It comes as no surprise that some book collectors of note, such as Wang Qishu, themselves carved seal chops and collected bronze seals of Qin and Han dynasties – we may note the proximity of carved seals, and engraved woodblocks, the basic tools of producing a book. Others collected bronze vessels with special regard to the inscriptions incised.⁹ Still others collected the inscriptions, which conveniently need not be collected together with the vessel, but separately in the form of a rubbing. The bold calligraphy of Han and Northern dy-

9 One may wonder why would they not rather stay in the vicinity of the examination hall and colleges. Those places, however, were situated in the 'Tatar City', reserved for Manchu and Mongolian students only (Pak Chiwon 1997, 337).

Fig. 5. This rubbing, known as Xia Cheng bei 夏承碑, was made from a stone tablet (*bei* 碑) which is not extant anymore; a fact that increases the value of the rubbing. The inscription dates from approximately 170 AD, and is one of the earliest examples for the then developing cursive writing style, *xingshu* 行書. Kept in the Shanghai Museum, China.

nasties, which was so pleasing to the 18th and 19th century epigraphists, made epigraphers travel to wilderness in search of inscriptions on rocks and stelae, and take rubbings, as Ding Jing used to do. The pride of such a collector finally was a catalogue of his rubbings, illustrated with reproductions; the seal carver or seal collector would, on the other hand, produce an album stamped with the original seals from his possession. The above mentioned Wang Qishu, for example, published twenty albums with seals from his collection, the first one being *Bronze Seals of Han*, *Han tongyin cong* 漢銅印叢, 12 *juan*, in 1766 (*Zhongguo meishu* 1987, 220). Wealthy collectors of calligraphy had copies of famous inscriptions carved in stone blocks, not only for eternal preservation, but also for further reproducing of more rubbings. These calligraphic blocks were usually applied to the walls of their garden palaces.

THE LOCATION OF BOOK COLLECTIONS

A cultural activity of negligible commercial effect, such as collecting of books, was concentrated at regions with long tradition of learning and book publishing, and above all, at regions with strong economy. As ever, economy in various parts of

China was uneven, thus the occurrence of book collections was uneven too. The following table (Zhou 1999, 192) gives the number of Qing book collectors stationed in (current) provinces:

Zhejiang 267, Jiangsu 247, Anhui 158,
Fujian 74, Beijing 36, Shanxi 34, Guangdong 26,
Shandong 17, Shanghai 12, Jiangxi 9, Hubei 9, Sichuan 8,
Hebei 6, Henan 5, Shaanxi 4, Hunan 4, Liaoning 3, Guizhou 3

Clearly, the region which provided best material and social conditions for book collectors was Jiangnan ('the southern flow of Changjiang'), comprising of Zhejiang, Jiangsu, and parts of Anhui. Book collecting in Jiangnan had been prominent already under the Southern Song dynasty, and since the Ming, it hosted the highest number of remarkable book (and art) collections. The place where book collecting flourished the most was Zhejiang province. Statistics provided by Zhou Shaochuan 周少川 tell that 30 percent of the collectors in Song China were based there. During the Ming dynasty they represented as much as 65%, ie. 262 out of the total 405, and in the Qing dynasty they represented 57%, ie. 526 out of the total 922 (Zhou 1999, 173). The finest private library was Tianyi ge in Ningbo, the second best was probably Wugui lou 五桂樓, built in 1807¹⁰ by Huang Chengliang 黃澂量, a scholar resident in Yuyao 余姚, a hilly, therefore a safe region. The location of the two collections is indicative of the geo-economic division of Zhejiang into the accessible eastern, and the isolated western parts. What made Zhejiang so attractive for this kind of undertaking? As Mao Zhaoxi 毛昭晰 argues, the flourishing book collecting was due not only to the flourishing economy, but also to the presence of educated men, and the 'spirit of librarianship and bookcollecting.' This spirit is reflected in the fate Wenlan ge 文瀾閣, one of the three depositories of *Siku quanshu* in Jiangnan (the so called *Jiangnan san ge* 江南三閣). All were destroyed during the Taiping insurgence in the 1860s, but of the three, only the one in Zhejiang had been rebuilt, in 1881, through the private sponsoring of the brothers Ding Shen 丁申 and Ding Bing 丁丙 from Hangzhou. This editing of a new set of *Siku quanshu* was directed by Zhang Zongxiang 張宗祥 who in fact put together a better version than the original imperial one: he additionally included some of the texts which the censors had avoided in the original edition (Huang – Gao 2002, 2).

The other place of China which became central for book collecting was the neighbouring province Jiangsu. The local cultural tradition was based on the Ming legacy. In fact, some centres of intense book collecting had remained unchanged since the Ming dynasty, eg. Suzhou prefecture with book collectors rounded in the towns of Changshu 常熟, Changzhou 常州, and Yuanhe 元和, all sites of scholarship and of learning. Jiangning 江寧 (ie. Nanjing) and Zhenjiang 鎮江 prefectures

in Jiangsu province were equally important to book collecting. The third province strong in book collecting was Anhui, specifically the historic Huizhou prefecture in its southern part. Separated by mountains, and suffering from insufficient agricultural production, the locals had early turned to trade which eventually resulted in much higher incomes than agriculture would have yielded. Typically, the Huizhou merchants moved from their original station to relatively distant regions where they founded a secondary basis for their trade, and stayed for several years. While amassing collections, it seemed practical to keep them at the place of their temporary residence, but at the end, they moved them to their ancestral home. In his recent article about Huizhou, Liu Shangheng 劉尚恆 lists 54 'relocated' and 63 residing book collectors of Huizhou origin. Most of them stayed and made money in Yangzhou, followed by Suzhou, Hangzhou, Jiaxing 嘉興, and some other places. They made living in commerce, but led the lifestyle and adopted the ambitions of the learned elite. It is not true that they were vulgar and uneducated; several qualified as holders of the highest examination degree *jinshi*, eg. Li Fu 李紱 in 1709, Huang Zhijuan 黃之雋 in 1721, Wang Kanggu 汪康古 in 1766 and his son Wang Ruzao 汪如藻 in 1770, Cheng Weiyue 程維岳 and Wu Weiguang 吳蔚光 in 1780, etc. (Liu 2003, 273–284). Thus, the impulse for book collecting among merchants from Huizhou originated from their education – but no less from the tradition of the book publishing industry. We may note in passing that Huizhou is also well known for production of writing tools: paper, ink, ink stones, and writing brushes.

For a long time, Huizhou had been the key region of book production in China: its qualitative peak occurred during the Longqing 隆慶 (1567–1572) and Wanli 萬曆 (1573–1620) reigns. The most obvious reasons behind this were environmental: there was enough timber for the production of woodblocks and paper. In the 18th century, some excellent editions appeared under the influence of the *puxue* learning, perhaps the best known undertaking are the poems by the 8th century Bai Juyi 白居易, published under the title *Baixiangshan shiji* 百香山詩集 by Wang Liming 汪立名 in 1703 (Liu 2003, 104). Like other Huizhou publishers, Wang Liming collected rare books, and used them not only as the basis for new editions, but also as the reference for research and writing. Publishers like him were assisted by reputed scholars who were permitted to study books from their collections, some even had the privilege of borrowing their books. This phenomenon opens another issue: that of the access to private book collections.

THE AVAILABILITY OF BOOK COLLECTIONS

The availability of books is an important social aspect of cultural history. State and school (academy) libraries were open to students and scholars enrolled or were employed there. Next, there were libraries of rich individuals, however they formed only a fraction of the society. Furthermore, who,

10 This field was an old one. Inscriptions cast on bronzes were recorded and deciphered since Western Han, when a reign era was named *Yuanding* 元鼎 in 116 BC, marking a discovery of an ancient tripod.

and how many had the access to the privately owned collection? The collector who generously opened his door to a poor scholar was the ideal model, based on real personages such as the merchant Wang Wufeng 汪梧鳳 (1726–1771). At the beginning, Wang Wufeng tangled official career and earned the *xiucai* 秀才 degree, but instead of attempting higher examinations, dealt in trade. When he became quite rich, he still continued to study for his own enjoyment, and collected rare books. He is known to have entertained scholars in his garden, and indeed was nicknamed ‘one of the five friends’, another member was no lesser figure than the thinker Dai Zhen (Liu 2003, 264). Next, the fabulously rich merchant Ma Yueguan 馬曰琯 (1688–1755) was regarded as a lover of antiques, a publisher of literature, a commentator on histories, a student of epigraphy etc. In Yangzhou, he built a secondary residence ‘Small and exquisite mountain lodge’ (*Xiao linglong shangguan* 小玲瓏山館) ‘at the backyard of which there stood two buildings with hundreds of books’ (Li Dou 1979, 88). Ma Yueguan proudly befriended some foremost scholars of the day to whom he willingly offered books from his excellent library – to a very limited circle of outsiders, though. Since old Chinese lore held education in esteem, but disregarded merchants, a reputation of the men who maintained refined airs and scholarly interests certainly increased their social standing.

Book collections were often praised, but words remained empty and notion vague, had they not been introduced with some degree of precision. A catalogue with the description of its holdings was the definite step to make one’s collection palpable, although making a collection visible by a catalogue may not have implied its availability. Moreover, not all catalogues were published and publicized; descriptions of many collections may have been intentionally hindered. Wang Fu 汪紱, originally from Wuyuan 婺源 in Huizhou, taught at the prestigious Ziyang 紫陽 academy in the late 18th century. He had a fine collection of scholarly books which he kept for himself, yet almost nothing had been known about it until his unpublished writings, *Wang Shuangchi xiansheng yishu* 汪雙池先生遺書, appeared in print eighty years after his death. They included the list of titles from his library, too, but this happened at the time when his book collection had already been scattered (Liu 2003, 93). Wang Fu did not need to show off contacts with famous scholars, himself being one; his students could read books at the Ziyang academy and did not borrow from their master, therefore he did not share his collection with nobody but his sons.

The possibility and advantage of commonly sharing books had been raised in China long time ago. For example, Zhou Yongnian 周永年 (1730–1791) elaborated with some particularity on the early idea of producing a Confucian canon (*Rucang shuo* 儒藏說), similar to Buddhist and Daoist canons. He suggested, among other things, that the purpose of such a compilation would be to make the texts available publicly: in schools, academies, monasteries etc. (Huang & Gao 2002, 17). Clearly, his plan is an expression of dissatisfaction with a limited availability of books. True, there were collectors who did lend books to others, who then copied whatever they needed, thus enlarging their

own libraries. The contemporary scholar Lai Xinxia 來新夏 contemplates on lending books out, and praises the owners who did so. They loved their rare books (ie. the precious objects from their collections), but at the same time had consideration for others (*ren ren ai wu* 仁人愛物). Being an owner of a book collection gives the person a chance to bring this considerate, humane feature into effect. In this way, book collecting becomes an act of humanity and enacts friendship (Huang & Gao 2002, 10). Once again, the attitude of *ren ren ai wu* was not common in the real life. On the contrary, the most obvious way of protecting a collection was to keep it closed. As historians commonly note, the legendary library in Tianyi ge survived over centuries thanks to Fan Qin’s ‘lack of *ren* 仁’ transformed into efficient strictness about his books (Zhou 1999, 233).

In this respect, I shall bring up once more the issue of Qianlong inquisition. In the light of what has been said about the editorial process of *Siku quanshu*, it not only had a facet of confiscations, but also the facet of opening private libraries locked until then. By the words of a contemporary source, ‘In the 39th year of Qianlong 乾隆 (1774), it was ordered that all old books must be transferred to the prefectural offices ... Transferred from all provinces, they were deposited at the Court. Most book collections came from Jiangsu and Zhejiang. Court officials were asked to collate them and prepare them for publishing, so that the circulation would become larger. The books were then stamped and returned. [In Jiangnan], the biggest amount of books came from four collections: that of Bao Shigong 鮑士恭, Fan Qin and Wang Qishu from Zhejiang, and Ma Yu 馬裕 from the Lianghuai 兩淮 region. They counted four or five or six hundred titles, and had been collected for generations. Sons and grandsons continued the task. Is it not wonderful?’ (Li Dou 1979, 88) The positive tone of this short quotation, and the way of seeing the matter, of course may have been dictated by respect of the Emperor, and fear.

THE DEATH OF BOOK COLLECTIONS

This sad but important part of our story should not be excluded. Book collections perished in historical and natural disasters, such as confiscations, wars, and fire. More common, however, was the model situation when grave economic conditions forced owners to sell them. Books, even the rare ones, were at the end offered on market and no matter how welcome it could have been for an individual buyer, the collection became ultimately scattered. To avoid such a fate, the truly valuable collections were first offered as an entity to an established library. For example, the reputed *Cehai lou* 測海樓 library in Yangzhou, which comprised 8020 titles (in 247.759 volumes), was sold to the distant Beijing library, a fact which caused much discontent among the educated Yangzhou inhabitants (Wei 2001, 232, 262). Interestingly, the building, a part of the residential complex of the family, still stands and has been recently renovated as a tourist sight. The two-storey building, built in a modern, western style, with a pond in the front (to be used in the case of a fire), stands empty.

CONCLUSION

Book collecting was an important part of Chinese book culture throughout its long history. The eighteenth century which profited from the relative political stability and strong economy, stands out as its golden age. It should be noted that this period witnessed flourishing of the private book collecting, with Jiangnan region at the lead. Book collectors may have been men of various background and profession, but they all enjoyed social prestige which is evident from the biographical anecdotes jotted in this article. Private book collecting has not necessarily resulted in the establishment of libraries accessible to the public, but it prompted many related activities such as collating and editing texts, and – in accord with the growth of philological and evidential studies – commenting on them. The trends which had then begun were zealously continued in the following nineteenth century, albeit somewhat transformed by new scholarly interests at the time.

LITERATURE

- Brokaw, Cynthia J. (2007): *Commerce in Culture. The Sibao Book Trade in the Qing and Republican Periods*. Cambridge (Mass.) and London: Harvard University Press.
- Eminent Chinese of the Ch'ing Period* (1970) [1943]. Edited by Arthur W. Hummel. Taipei: Ch'eng Wen Publ. Co.
- Hang Shijun 杭世駿 (1845) [1788]: *Gudao tang waiji* 道古堂外集. Taipei: Da Hua yinshuguan, undated (reprint of the 1845 imprint). With biographies by Wang Qu 王瞿 et al.
- Huang Jianguo 黃建國 – Gao Yuexin 高躍新 (2002): *Zhongguo gudai cangshulou yanjiu* 中國古代藏書樓研究. Beijing: Zhonghua shuju.
- Ledderose, Lothar (1998): 'Calligraphy at the Close of the Chinese Empire.' *Phoebus. Occasional Papers in Art History* 8, 189–207.
- Li Dou 李斗 (1979) [1795]. *Yangzhou huafang lu* 揚州畫舫錄. Taipei: Shijie shuju.
- Liu Shangheng 劉尚恆 (2003): *Huizhou keshu yu cangshu* 徽州刻書與藏書. Yangzhou: Guangling shushe.
- Naquin, Susan (2000): *Peking: Temples and City Life 1400–1900*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Pak Chiwon [Pu Zhiyuan] 朴趾源 (1997) [1780]: *Rehe riji* 熱河日記. Shanghai: Shanghai shudian chubanshe.
- Pan Meiyue 潘美月 (1991): *Tushu* 圖書. Taipei: Youshi wenhua shiye gongsi, 2nd printing.

- Qing Ding Jing lishu ce* 清丁敬隸書冊 (2004): Shanghai: Shanghai shuhua chubanshe.
- Ru Jinghua 茹竟華 (1995): 'Zijin Cheng de zongti guihua' 紫禁城的總體規劃: *Gugong bowuyuan yuan kan* 故宮博物院院刊 3, 24–34.
- Wei Minghua 韋明鐸 (2001): *Yangzhou zhanggu* 揚州掌故. Suzhou: Suzhou daxue chubanshe.
- Wu Han 吳晗 (1981): *Jiang Zhe cangshujia shi lue* 江浙藏書家史略. Beijing: Zhonghua shuju.
- Yangzhou minjian gushi ji* 揚州民間故事集 (1989). Beijing: Zhongguo minjian wenyi chubanshe.
- Yu Yunyao 俞允堯 (1990): *Qinhuai gujin daguan* 秦淮古今大觀. Nanjing: Jiangsu kexue jishu chubanshe.
- Yu Zheng 余正 (2003): *Zhepai zhuanke* 浙派篆刻. Shanghai: Shanghai shuhua chubanshe.
- Zhongguo meishu cidian* 中國美術辭典 (1987). Shanghai: Shanghai cishu chubanshe.
- Zhou Shaochuan 周少川 (1999): *Cang shu yu wenhua* 藏書與文化. Beijing: Beijing shifan daxue chubanshe.
- Zhu Zongyu 朱宗宇 (1991): 'Qingdai Yangzhou yanshang jutou – Jiang Chun Qingdai yangzhou yanliang jiantou – Jiang.' *Yangzhou shi zhi* 揚州史志 19 (3), 17–20.

AUTHOR

Olivová, Lucie (27. 3. 1956, Prague), Czech sinologist, associate professor of Chinese cultural history at the Department of Asian Studies of Palacký University, Olomouc. She graduated in History and Chinese at Charles University, Prague, received M.A. degree in Chinese literature at University of California, Berkeley, Ph.D degree in Asian history at Charles University and DSc degree at the Czech Academy of Sciences. Her research focuses on Chinese cultural history of the 18th century. She published, inter alia: *A Confucian Story of the Prodigal Son. Li Lüyuan's Novel 'Lantern at the Crossroads'* (1991); *Vývoj správního systému v Číně [The Development of the Administrative System in China]* (with Xu Shu'an, 2000); *Tabák v čínské společnosti, 1600–1900 [Tobacco in Chinese Society, 1600–1900]* (2005); *Čínské pohádky [Chinese Folktales]* (2007); *Tradiční čínská architektura [Traditional Chinese Architecture]* (2008); edited *Klenoty čínské literatury [The Gems of Chinese Literature]* (2006); and *Lifestyle and Entertainment in Yangzhou* (with V. Børdahl, 2009). She took part in *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk [The Dictionary of Anthropology or What Every Human Should Know about Humans]* (2009).

Contact: Doc. Lucie Olivová, DSc., Katedra asijských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, 771 80 Olomouc, e-mail: lucieolivova@volny.cz.

Gran Torino Clinta Eastwooda a smrt Západu

Lukáš Jirsa

Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

Do redakce doručeno 13. září 2011; k publikaci přijato 7. listopadu 2011

CLINT EASTWOOD'S GRAN TORINO AND THE DEATH OF THE WEST

ABSTRACT This article is a thematic analysis of *Gran Torino* – a movie made by American actor and director Clint Eastwood. We interpret its story as a symbolic illustration of the end of one world's era. The main character Walt Kowalski is for us the incarnation of the Western civilization, which loses its dominant position in the world. But the Western values, the values of Christian civilization, are not forgotten. The essential on both, the material and ideological level, is transferred by Walt Kowalski to his disciple, young Hmong boy Thao.

KEY WORDS film analysis; sociological imagination; Western civilization; individual change; cultural shift

ABSTRAKT Článek se zabývá rozбором filmu amerického herce a režiséra Clinta Eastwooda *Gran Torino*. Děj tohoto filmu interpretujeme jako symbolické zobrazení konce jedné epochy světa. Hlavní hrdina Walt Kowalski zde představuje západní civilizaci, která ztrácí své dominantní postavení. Zároveň ale západní hodnoty, hodnoty křesťanské civilizace, nejsou zapomenuty. To nejpodstatnější na rovině materiální i ideové Walt Kowalski předává svému svěřenci, hmongskému mladíkovi Thaovi.

KLÍČOVÁ SLOVA rozbor filmu; sociologická imaginace; západní civilizace; proměna jednotlivce; kulturní změna

ÚVOD

Závěr 19. století přinesl řadu událostí, které stály u mohutných proměn podmínek života člověka na planetě Zemi.¹ S odstupem více než jednoho sta let můžeme s jistotou říci, že

1 Rád bych čtenáře upozornil, že obrat „obyvatel planety Země“ používám zcela záměrně. Chci tím zdůraznit rozměr našeho referenčního horizontu, který by pro všechny – všechny obyvatele planety Země – měl být sice tím nejzazším, ale zároveň zcela pochopitelným a obvyklým bodem, ke kterému se vztahujeme v realitě našeho každodenního života. Již desítky let totiž zcela jistě a prokazatelně žijeme v situaci, kdy život a jednání každého člověka na planetě Zemi ovlivňuje životy a možnosti jednání života všech ostatních lidí. Žijeme v době třetí socio-antropologické mutace (Jaroslav Krejčí), v době planetární éry (Edgar Morin), v době světovéku (Radim Palouš), kdy jsme se již všichni dávno stali členy světové obce ohrožení (Ulrich Beck). Tuto skutečnost si bohužel povětšinou neuvědomujeme, čímž stále narůstá riziko částečného či úplného sebezničení lidstva.

mezi ty nejvýraznější události patřil zrod automobilu (1886)² i filmového média (1895).³

Film a automobil se společně zrodily a společně také prošly velkým a nečekaným vývojem. Během více než jednoho století se z obou senzačních novinek sklonku 19. století staly zcela běžné fenomény, které neodmyslitelně patří k životu nejen většiny obyvatel Západu, ale pravděpodobně i většiny obyvatel planety Země. Člověk dnes stále ještě (zcela neuváženě) využívá pozitiva, která s sebou tyto změny přinesly, aniž by byl schopen dostatečně reflektovat jejich stránky

2 Za počátek vývoje dnešních automobilů můžeme pokládat rok 1886, kdy si Karl Benz v německém Mannheimu nechal patentovat svoji motorovou tříkolku.

3 S trochou nadsázky můžeme říci, že se film narodil 28. prosince 1895. Toho dne se v pařížské kavárně Grand Café uskutečnilo první veřejné filmové představení. Promítalo se jedenáct krátkých filmů (každý v délce přibližně jedné minuty), jejichž autory byli bratři Lumièreové.

„... nekontrolovatelné přistěhovalectví hrozí zničit národ, v němž jsme vyrůstali, a proměnit Ameriku v konglomerát národů, které nemají téměř nic společného – ani dějiny, ani hrdiny, ani jazyk, ani kulturu, ani víru a ani předky“ (Buchanan 2004, 22).

stinné. Automobil se během let své existence stal kromě jiného jedním z ukazatelů společenského statusu. Nejen v severoamerické společnosti, ale rozhodně právě v ní, dotváří značka a model auta osobnost svého majitele.

V následujícím textu se zaměříme na celovečerní americký film *Gran Torino* režiséra a herce Clintu Eastwooda. Tento film již ve svém pojmenování nese název jednoho oblíbeného automobilového modelu značky Ford. Vůz v tomto realistickém dramatu nabývá stejných hodnot jako ve skutečné americké společnosti. Je takřka charakterovým doplňkem svého majitele a o svém majiteli tak mnohé vypovídá. Ačkoli je značka vozu v samotném názvu filmu, dané auto rozhodně není ve středu pozornosti vyprávění. Je spíše na periférii zájmu, zároveň je ale zásadním elementem, který nelze při promyšlení tohoto uměleckého díla pominout. Stejně tak tomu bude i v našem textu: Ačkoli se nebudeme přímo zabývat autem typu *Gran Torino* jako takovým a nebudeme jeho prizmatem interpretovat film (i když připouštíme, že by jistě šlo o zajímavý esej), tento zvláštní artefakt bude vždy v pozadí naší interpretace. V závěru pak ukážeme, jak zásadní úlohu vůz *Gran Torino* v Eastwoodově filmu má a to nejen pro svého majitele, kovaného Američana Walta Kowalského.

CLINT EASTWOOD A JEHO GRAN TORINO

Snímek *Gran Torino* natočil slavný herec druhé poloviny 20. století, dnes již více než osmdesátiletý Clint Eastwood (narozen 1930). Tento nezdolný a neúnavně pracující muž má v americkém filmovém průmyslu pevnou pozici od poloviny 60. let minulého století, kdy hrál v sérii úspěšných spaghetti westernů režiséra Sergia Leoneho. Od 70. let se Eastwood díky snímku režiséra Dona Siegela *Drsný Harry* (*Dirty Harry*, 1971) stává hereckou hvězdou první kategorie a zároveň také začíná samostatně režírovat. Eastwood mezi lety 1971 a 2011 režíroval 32 celovečerních filmů a v současné době je jedním z nejstarších aktivních amerických režisérů. (Na rozdíl od Evropy jsou v USA případy režisérů-starců daleko méně časté.) Zatímco jeho herecká kariéra byla zpočátku založena spíše na jeho vyzáblé postavě a drsné ošlehané tváři, jeho režijní opusy od samého začátku dávaly jasně najevo, že nejde jen o „režijního herce“, ale o plnohodnotného filmového tvůrce. Eastwoodovy režijní i herecké kvality s časem zrály, až nakonec dosáhl nejvyšších uznání v obou kategoriích (alespoň podle získaných filmových cen a nominací).

Gran Torino je dílem vyzrálého člověka, jenž je pevně svázan s kulturou Spojených států amerických. Eastwooda lze dokonce považovat za jednu z ikon americké kultury a spo-

„Už světu nerozumí: svět, jemuž rozumí, už zde není. Není zproštěn nutnosti porozumět nesrozumitelnému ani osvobozen od pout minulosti. Není žádným hrdinou, je kýmkoliv a je právě tak statečný jako kdokoli, kdo stárne a zemře“ (Améry 2008, 137).

lečnosti, na jejímž formování se jako herec, režisér a aktivní americký občan sám podílel a dosud podílí.

V jistém smyslu je drama *Gran Torino* Eastwoodovou filmovou závětí. Jedná se totiž o jeho poslední velkou hereckou roli, jak on sám opakovaně prohlásil v rozhovorech k tomuto filmu.⁴ *Gran Torino* dosáhlo velkého diváckého i kritického ohlasu a stalo se dokonce Eastwoodovým komerčně nejuspěšnějším filmem vůbec. Vysoká návštěvnost Eastwoodova snímku je dána jasným, tradičně lineárně vyprávěným příběhem, jednoduchým (alespoň zdánlivě) charakterovým rozvržením hlavních postav a v neposlední řadě i suchým a ironickým humorem, který je v tomto tragickém příběhu často akcentován.

Gran Torino ovšem není jen divácky atraktivním snímkem. Je mimo jiné i svěbytným dílem uměleckým a jako každé skutečné umělecké dílo také *Gran Torino* je dílem otevřeným. Je filmem zvoucím diváka k participaci, k dialogu, ke spočinutí a k promýšlení.

4 Skutečně zde můžeme hovořit pouze o závěti částečné, protože Clint Eastwood je i nadále činným režisérem. Od realizace *Gran Torina* stihl natočit již několik dalších snímků: *Neporažený* (Invictus, 2009), *Život po životě* (Hereafter, 2010), *J. Edgar* (J. Edgar, 2011).

UMĚNÍ JAKO NÁSTROJ SOCIOLOGICKÉ IMAGINACE

Před samotnou interpretací snímku je nutné osvětlit, jak vnímáme fenomén umění a konkrétněji filmu. Umění je pro nás neoddělitelně spjata s každodenním životem. Používáme umění jakožto nástroj porozumění každodenní realitě, tedy jako vhodný prostředek sociologické imaginace (Jirsa 2010).⁵ Tímto jasně překračujeme čistě estetický přístup k umění. Estetický přístup je totiž překonán tehdy, když „bereme umění vážně a rozpoznáváme v něm jakousi řeč, jež běžným způsobem a bezprostředně nepojmenovává věci a situace, nýbrž vyjevuje podstatnou významovou a hodnotovou artikulaci světa“ (Mokrejš 1995, 21), která ve svém posunu od reality vyžaduje výklad, aby jí bylo porozuměno. Film je pro nás způsobem, jak „nově“

5 Sociologickou imaginaci, původně koncept amerického sociologa Charlese W. Millse, pojímáme jako prostředek lepší orientace jednotlivce ve světě. Podle Millse sociologická imaginace dovoluje „pochopit širší historickou scénu v jejím významu pro vnitřní život a pro vnější životní dráhu různých jednotlivců“ (Mills 2002, 9). Zároveň vede k uvědomění si skutečnosti, že každý člověk „prostým faktem svého života přispívá, jakkoli nepatrně, k vytváření této společnosti a k průběhu jejích dějin“ (Mills 2002, 10), přičemž je sám touto společností a jejími dějinným působením významně formován.

„Lidstvo stojí před dvojnásobnou výzvou: jak hledat cestu k pochopení nového světa s tolika dosud skrytými rysy a jak se v mlhovinách nejistoty naučit řídit tento nový svět – i jak se mu přizpůsobit“ (King – Schneider 1991, 16).

pohlížet na svět kolem nás, jak se znovu a jinak zamýšlet nad skutečnostmi i možnostmi našich životů. Film umožňuje nahlédnout nejen svět takový, jak jej známe, ale také svět možnosti a nepravděpodobnosti, svět vzdálený, svět neznámý či svět námi ještě neobjevený.

Jaký svět nám odhaluje film *Gran Torino*? Film, jehož název odkazuje k populárnímu americkému modelu auta? Film, jehož hlavní hrdina Walt Kowalski (Clint Eastwood) celý život bydlel na předměstí amerického Detroitu a celý život pracoval v továrně vyrábějící auta značky Ford?

Film *Gran Torino* uchopíme jakožto symbolický příběh o konci západní civilizace (či alespoň určité její podoby), která postupně uvolňuje prostor civilizaci jiné. Příběh Walta Kowalskiho a jeho auta je totiž teskným loučením s tradiční Amerikou fordovského stříhu, je loučením s americkým snem, loučením s civilizací Západu. Ve filmu *Gran Torino* západní civilizace předává své žezlo dál a nám nezbývá než doufat, že i ve skutečnosti bude následující vůdčí civilizací převzato to nejlepší, co křesťanský

západ světa dokázal nabídnout. (Samozřejmě v případě, že se obyvatelé Západu včas nevzpamatují ze své blahobytné slepoty, čímž by se otevřela alespoň teoretická možnost zvrátit již dlouho běžící rozkladný proces západní společnosti.)

STAŘEC NA Odstřel

Film *Gran Torino* otevírá scéna pohřbu v katolickém kostele kdesi na předměstí amerického Detroitu. Ocítáme se v jednom ze symbolů amerického průmyslu. Jsme ovšem na začátku 21. století a město má svoji největší slávu již za sebou. Walt Kowalski, vyzáblý vysoký muž s ostře řezanými rysy, pichlavými očima a chraplavým hlasem, přijímá kondolence a ostřížím zrakem sleduje přicházející členy své rodiny. S despektem hledí na své dva dospělé syny a s viditelným odporem pak sleduje svá nezvedená pubertální vnoučata. Jeden chlapec ledabyly pokleká a neuměle se pokouší pokřizovat,

„Je úpadkový takový život, kterému uniká sám vnitřní nerv jeho fungování, který je porušen ve svém nejvlastnějším jádře, takže domnívá se, že je plným životem, ve skutečnosti se každým svým krokem a činem vyprazdňuje a mrzačí. Je úpadková společnost, která svým fungováním vede k úpadkovému životu, v životu v propadlosti tomu, co není povahou bytí lidského“ (Patočka 1990, 107).

další zvládne křížování bez váhání, ovšem s otevřeně blasfemickou průpovídkou, vnučka Ashley se pak ani neobtěžovala zvolit vhodné oblečení a na pohřeb své babičky se dostavila v bledě modrém tričku nechávajíc na odiv své břicho i teprve rozvíjející se poprsí. Walt Kowalski, zdá se, opovrhuje takřka všemi: svými rodinnými příslušníky i mladým knězem, který odříkává patetické věty o „hořkosladké smrti, která bolí zármutkem a pak sládne ve spasení“.

Walt Kowalski je muž, který ustrnul v minulosti a který během filmu projde radikální zkušeností, jež ho zcela promění. Walt Kowalski je muž žijící ve světě, který již není. Patří minulosti, stejně jako patří minulosti jeho milované auto Gran Torino, jež vlastní od roku 1972. Jakožto zaměstnanec automobilky Ford, kde pracoval celých 50 let, do něj vlastnoručně montoval součástky a od roku 1972 se o ně vzorně staral. Po smrti manželky je pak nablýskaný vůz jednou z mála věcí, které mu v jeho opuštěném bytí dělají radost. A je také jednou z mála jistot, které ještě Waltovi zbyly. Kromě auta mu klid a jistotu přináší ještě věrný pes Daisy, několik dobře vychlazených piv, vždy nabitá puška, svědomitě udržovaný trávník a také americká vlajka, která hrdě zdobí jeho rodinný dům. Walt je jedním z posledních obyvatel čtvrti, která se během let stala bydlištěm asijských přistěhovalců, příslušníků komunity

asijských Hmongů. Walt Kowalski k nim chová jasný despekt a nešetří otevřeně rasistickými výroky na jejich adresu: „Kolik žlutých myší se nacpe do cimry?“ mumlá si pro sebe při pohledu na sousední dům, do kterého právě přicházejí příslušníci místní asijské komunity, a svá nevráživá slova zakončí opovržlivým odplivnutím.

WALT KOWALSKI JAKO PERSONIFIKACE ZÁPADU

Interpretace děje *Gran Torina* jakožto symbolického zobrazení konce jedné epochy světa, epochy, které vévodily ideje západní křesťanské civilizace, a zároveň začátku epochy nové, začíná – jak jinak – již během úvodních scén filmu. Zatímco starý a těžce nemocný „obyvatel Západu“ Walt Kowalski asistuje na pohřbu své milované ženy a sleduje ztrátu kulturní kontinuity ve své vlastní rodině (Walt je odcizen jak svým synům tak vnoučatům), ve vedlejším domě obývaném hmongskou rodinou právě probíhá oslava narození dítěte doprovázená patričním náboženským obřadem.

Walt Kowalski ve filmu zosobňuje ještě tradiční Ameriku, Ameriku plně fordistickou, již ale není schopen vnímat důležitost svých křesťanských tradic a je tedy, aniž by si toho

„Vazba společnosti a náboženství není nikterak nahodilá. Je velice naivní vysvětlovat ji souhrou historických okolností, náhod a rozhodnutí. Náboženství a společnost tvoří jednotu. Bez náboženství je společnost předem odsouzena ...“ (Bauman 2002, 122).

byl vědom, sám značně postižen kulturní diskontinuitou. Walt Kowalski je člověkem, jehož život se ocitá na rozhraní dvou různých světů. Byl vychován během 30. a 40 let 20. století v pevném řádu, který se ale během života postupně stále více rozkládal a proměňoval. Kowalski je reprezentantem poslední generace, která ještě svůj aktivní život začínala v době, kterou sociolog Zygmunt Bauman nazývá „pevnou modernou“. To je podle něj čas, kdy „každý, kdo jako mladý učeň začal pracovat u Forda, si mohl být téměř jist, že na stejném místě svůj pracovní život také ukončí. Časové horizonty v éře ‚pevné moderny‘ byly dlouhodobé. Horizont dělníků určovala vyhlídka na celoživotní zaměstnání v rámci firmy, která snad nebyla nesmrtelná, ale délka jejího života rozhodně přesahovala průměrnou délku života jejich zaměstnanců“ (Bauman 2004, 32). Paradox života Walta Kowalskiho spočívá v akceleraci vývoje západní společnosti, která vrcholí ve druhé polovině 20. století a na začátku století následujícího: Kowalski vyrostl v končící době fordistické (30. a 40. léta 20. století), během 50. let vstoupil do „společnosti pozdní doby“ (Petrušek 2007), v rámci které se již v roce 1972, kdy si pořídil své pečlivě opečovávané Gran Torino, ocitl ve „společnosti postfordistické“ (Petrušek 2007, 33), na jejímž samém konci (začátek 21. století) se odehrává celý děj filmu. Připomeňme, že společnost pozdní

doby doyen české sociologie Miloslav Petrušek popisuje také jako společnost, „kterou lze metaforicky přirovnat k sopce, o níž nejen nevíme, zda je činná či nikoliv, ale už vůbec ne, zda a kdy může vybuchnout a s jakými následky“ (Petrušek 2007, 25). Walt Kowalski je symbolickou personifikací moderního světového systému (západní civilizace), jenž „vstoupil do stadia konečné krize a je nepravděpodobné, že by mohl existovat ještě půl století“ (Wallerstein 1999, 1). Walt Kowalski sám je vlastně chodící dřímající sopkou, která se chystá vybuchnout, a divák je v lačném očekávání jejího výbuchu stále systematicky podporován a na její skutečně mohutný výbuch připravován.

V rámci interpretace postavy Walta Kowalskiho jako personifikace západní civilizace na začátku 21. století pak ve filmu dochází k zajímavému a vlastně naději plnému vývoji. Kowalski totiž postupně překonává svůj arogantní a jasně odmítavý postoj ke svým hmongským sousedům, zdržuje a oddaluje svůj sopečný výbuch, a zjišťuje, že s jejich pospolitou komunitou žijící v rámci dlouhodobě udržovaného řádu, má více společného, než se svými vlastními dětmi. (A ještě aby ne, když jeho synové již vyrůstali v 60. letech 20. století, kdy rozpad hodnot a řádu Západu již probíhal na plné obrátky, a jeho vnučka Ashley se svými sourozenci i bratřenci se narodila do světa, ve kterém již neexistují

„V rizikové společnosti se vyrovnávání se strachem a nejistotou stává biograficky a politicky klíčovou civilizační kvalifikací a formování schopnosti, které jsou k tomu potřebné, základním úkolem pedagogických institucí“ (Beck 2004, 101).

Výchova není jen praktickou přípravou k určitému povolání, „ale je vyváděním z každé částečnosti, z každé uzavřenosti ve sféře omezených zájmů do prostoru, otevírajícího se jediným skutečně lidským směrem: od dílčího k celkovému“ (Palouš 1991, 161).

„Tím, k čemu se obrací filozofická úvaha, je stejný viditelný svět, který máme všichni před očima. Avšak tohoto světa, těchto věcí, těchto skutečností se dotazujeme zvláštním způsobem“ (Pieper 2007, 51–52).

žádné záchytné body, do světa plně individualizovaného, tekutého a ničím neohraničeného.) Kowalski díky pronikání do životních zvyklostí svých sousedů zjišťuje, že obývají svět funkčních tradic, kde jsou mužské a ženské role ještě jasně rozděleny, kde mladí lidé mají úctu k lidem starším a kde panuje vědomí zakořeněnosti v určité kultuře. Tento svět Kowalski obýval a znal ve svém mládí, tento svět je mu známý a blízký – a paradoxně jej objevuje u nenáviděných „žlutých myší“, jejichž mrtvolky za časů války v Koreji používal se svými spolubojovníky namísto pytlů s pískem jako ochranný val před protivníkem. Sám Kowalski poznáním vnitřní blízkosti s Hmongy není nijak nadšen a v den svých 80. narozenin, kdy se ocitá na jakémsi hmongském setkání u sousedů v domě, se značnou trpkostí v hlase konstatuje: „Já mám s tou bandou pošuků víc společného než s vlastní rodinou. Ježíšikriste! Všechno nejlepší,“ pronese poté, co jej místní šaman „přečetl“ (tj. naprosto přesně vystihl stav jeho vyhaslého nitra).

Starý a odcizený Walt se cítí blíže pospolitě žijícím Hmongům – a není divu. Vždyť i západní civilizace vyrostla na podobných principech. Ty ovšem v západním okruhu vyrůstaly z křesťanské tradice a morálky. Principy pěstované křesťanstvím nicméně byly během 20. století již definitivně opuštěny jakožto svazující, nesvobodné a znemožňující to-

lik vítaný technický a vědecký pokrok lidstva. Walt sám sice také na vědomé úrovni nepřijímá katolickou církev (ve filmu reprezentovanou postavou mladého kněze), ale křesťanské principy – tedy kořeny západní civilizace, jsou v něm ještě pevně zafixovány. Tyto principy se v průběhu děje, kdy se Walt stává ochráncem spořádané hmongské rodiny před místním hmongským gangem, stávají jádrem toho, co Walt předává mladému muži Thaovi. Walt učí dospívajícího chlapce mužnosti, pílí, odpovědnosti za druhé, učí ho respektu vůči autoritám. Vrcholem jeho učení pak je poslední čin jeho dlouhého a vlastně tragického života, obětování sebe sama pro život druhých. Walt se od smrti své manželky (a pravděpodobně i předtím) projevoval značně misantropicky, k čemuž měl ovšem jasné důvody (jasné z hlediska poznatků psychologie, nikoli jasné z hlediska Walta samotného): svůj majetek bránil se zbraní v ruce, se syny nedokázal nikdy navázat skutečně blízký vztah (jeden z jeho synů se mu do telefonu představuje jako „syn číslo jedna, Mitch“), jeho postoje jsou otevřeně xenofobní a rasistické. A během korejské války v roce 1951 zabil bezbranného muže. Tento čin mu zabránil v klidném prožití dalšího života, protože si ho nikdy nedokázal odpustit. Kvůli svému dávnému hříchu z války toho Kowalski „ví víc o smrti než o životě“, jak konstatuje mladý kněz, jenž na Kowalskiho neustále doráží

„Padesátá léta byla nejsilnějším okamžikem Spojených států (when the things were going on) a nostalgie po nich je stále citelná: extáze moci, moc moci. Moc je zde i v letech sedmdesátých, ale kouzlo se již zlomilo. Moment orgie (válka, sex, Manson, Woodstock). Dnes orgie končí. Stejně jako všechny ostatní země rovněž Spojené státy čelí dnes měkkému řádu světa, měkké světové situaci. Moc přišla o moc“ (Baudrillard 2000, 133).

a snaží se jej přinutit, aby se po letech opět vyzpovídal, což bylo poslední přání jeho zemřelé manželky.

Kowalski poté co se sblíží s Hmongy a začíná předávat své zkušenosti mladému Asiatovi Thaovi (kterému zprvu říká posměšně Tütü), začíná chápat, že násilí není cestou života, ale cestou smrti. Proto se v závěru filmu rozhodne, že kolotoč msty nebude dále roztáčet, ale naopak jej jednou provždy zastaví. Zastaví jej obětováním sebe sama ve jménu všech ostatních. Dobrovolně se stane obětním beránkem, tak jako se jím stal Ježíš Kristus, syn Boží, před dvěma tisíci lety. Walt Kowalski díky pochopení, že násilí plodí násilí, odkládá svoji zbraň (další výrazný atribut severoamerické společnosti) a volí cestu sebeobětování.

S vědomím, že večer jde na smrt, naposledy zajde k holiči, nechá si ušít oblek na míru a dojde se vyzpovídat. Teprve poté se vydá pomstít brutální útok hmongského gangu na Thaovu sestru Sue, která byla jeho členy zbita a znásilněna. Proti všem očekáváním, proti logice příběhu, proti obvyklému chodu světa i proti očekávání diváka ale Walt, zosobněný „drsným Harrym“ Clintem Eastwoodem, neodchází k členům gangu, aby je zabil, ale aby se naopak sám stal obětí jejich vraždy. Sám se dobrovolně stává obětním beránkem a jde na smrt. A pro jasné připomenutí křesťan-

ského motivu se jeho tělo poté, co se skácí pod deštěm kulek, nachází v pozici ukřižovaného Krista.⁶

WALTŮV ODKAZ

Závěrečný dovětek pak jen polopaticky doříkává již viděné. Poté co se opět vracíme do kostelních lavic, abychom byli svědky pohřbu Walta Kowalskiho, kterého se kromě jeho rodiny a přátel také účastní – v přední lavici a v tradičních úbořech – jeho asijské přátelé, jsme svědky setkání u notáře, kde dochází k čtení Waltovy závěti. K rozhořčení jeho rodiny se otec rodu Walt rozhodl odkázat dům místní farnosti (rozhodl

6 Možnost křesťanské interpretace Waltovy smrti představil v esejí *Violence and Truth in Clint Eastwood's Gran Torino* portugalský akademik Antonio Machuco. Ten například ukazuje, že poslední Waltova slova před smrtí: „Me, I got the light,“ ztrácí svůj původní význam, jsou-li přeložena jako „já mám oheň“, jak je tomu v českých titulcích i v českém dabingu. Tato věta totiž odkazuje na slova Ježíše Krista: „Já jsem světlo světa; kdo mě následuje, nebude chodit ve tmě, ale bude mít světlo života“ (J 8, 12), což je zásadní konotace, která se v překladu zcela ztrácí.

se tedy poukázat na důležitost křesťanských tradic) a svůj milovaný vůz Gran Torino daroval svému příteli Thaovi.

Tato scéna je pro námi zvolený způsob interpretace velice důležitá, i když jen opakuje již jednou sdělené. Zjišťujeme totiž, že Walt se vlastně zřídá své rodiny – společnosti pozdní doby, společnosti postfordistické a individualistické – a odkazuje to nejdražší, co má, členovi jiné společnosti a jiné kultury. To nejzávažnější, co Walt Thaovi odkázal, ovšem není automobil, výdobytek posledního století, hmotný artefakt ulehčující individuální život. To nejzávažnější je Waltův poslední čin, sebeobětování ve prospěch druhých. Tento čin totiž stojí u kořenů křesťanské kultury a tento čin také umožnil Thaovi, aby mohl s klidem odjet na projížďku po slunečném pobřeží ve svém zděděném Gran Torinu.

V čem spatřujeme naději, o které jsme se zmiňovali na začátku této stati? Spatřujeme ji ve skutečnosti, že Thao, asijský přistěhovalec, od Walta s vděkem přijímá jak jeho oběť tak jeho automobil. Přijímá – a svůj život od té chvíle může stavět – jak na myšlenkovém základu západní křesťanské civilizace, tak na jejích hmotných výdobytcích.

PODĚKOVÁNÍ

Fotografie z filmu *Gran Torino* pro tuto studii laskavě poskytl Magic Box.

LITERATURA

- Améry, Jean (2008): *O stárnutí: Revolva a rezignace*. Praha: Prostor.
 Baudrillard, Jean (2000): *Amerika*. Praha: Dauphin.
 Bauman, Zygmunt (2004): *Individualizovaná společnost*. Praha: Mladá fronta.
 Bauman, Zygmunt (2002): *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.
 Beck, Ulrich (2004): *Riziková společnost: Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
 Beck, Ulrich (2007): *Co je to globalizace? Omyly a odpovědi*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
 Bible: *Písmo svaté Starého a Nového zákona: (včetně deuterokanonických knih): český ekumenický překlad* (2005). Praha: Česká biblická společnost.
 Buchanan, Patrik J. (2004): *Smrt Západu: Jak vymírání obyvatel a invaze přistěhovalců ohrožují naši zemi a civilizaci*. Praha: Mladá fronta.
 Casetti, Francesco (2008): *Eye of the Century: Film, Experience, Modernity*. New York: Columbia University Press.
 Casetti, Francesco: *The filmic Experience: An Introduction* [online]. [cit. 2009-05-19]. Dostupný z WWW: www.francescocasetti.net/saggi/FilmicExperience.pdf.

- Ford, Henry (1930): *Moje filosofie průmyslu*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství.
 Jirsa, Lukáš (2010): *Sociologická imaginace a film v kulturologické perspektivě*. Disertační práce. Praha: Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy.
 King, Alexandr – Schneider Bertrand (1991): *První globální revoluce: Svět na prahu nového tisíciletí*. Bratislava: Bradlo.
 Machuco, Antonio (2009): *Violence and Truth in Clint Eastwood's Gran Torino* [online]. [cit. 2011-08-08]. Dostupný z WWW: <http://www.anthropoetics.ucla.edu/ap1602/1602machuco.htm>.
 Mills, Charles Wright (2002): *Sociologická imaginace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
 Mokrejš, Antonín (1995): *Filosofie a život – život a umění*. Praha: Filosofia.
 Mokrejš, Antonín (2002): *Umění: A k čemu?* Praha: Triton.
 Morin, Edgar (2000): *Les sept savoirs nécessaires à l'éducation du futur*. Paris: Seuil.
 Palouš, Radim (1991): *Čas výchovy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
 Palouš, Radim (2000): *Světověk a časování*. Praha: Vyšehrad.
 Patočka, Jan (1990): *Kacířské eseje o filosofii dějin*. Praha: Academia.
 Petrušek, Miloslav (2007): *Společnosti pozdní doby*. Praha: Sociologické nakladatelství.
 Pieper, Josef (2007): *Co znamená filozofovat?* Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
 Postman, Neil (2010): *Ubavit se k smrti: Veřejná komunikace ve věku zábavy*. Praha: Mladá fronta.
 Tomeš, Jaroslav (2008): *Naše nynější modernita: Diskuse o dějinné perspektivě modernity v pojetí Jaroslava Krejčího*. Praha: Sociologické nakladatelství.
 Wallerstein, Immanuel (1999): *The End of the World as We Know It: Social Science for the Twenty-first Century*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press.

AUTOR

Jirsa, Lukáš (1. 10. 1981, Praha), filmový kritik a kulturolog; absolvent Katedry teorie kultury (kulturologie) a Ústavu románských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Ve své disertační práci *Sociologická imaginace a film v kulturologické perspektivě* se zabýval možnostmi interpretace filmu jakožto prostředku poznávání současného světa. O filmu a společnosti přednáší na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a na Vyšší odborné škole publicistiky. Spolupracuje s neziskovou televizí Noe, působí jako odborný poradce Mezinárodního filmového festivalu Karlovy Vary, je editorem čtvrtletníku *Universum* (revue České křesťanské akademie). O filmu píše do *Katolického týdeníku*, čtvrtletníku *Universum* a odborné revue *Film a doba*. Na mezinárodních filmových festivalech zasedá v ekumenických porotách a v porotách FIPRESCI (The International Federation of Film Critics).

Kontakt: Mgr. Lukáš Jirsa, Ph.D., e-mail: lukas.jirsa@seznam.cz.

Eseje / Essays

Příběh o archeologických vrstvách, písku a ledňáčkovi

A Story about Stratigraphy, Sand and a Kingfisher

VÁCLAV SOUKUP

*Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty
Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1*

Příběh archeologie spočívá v přesvědčení, že „starší vrstva je níž“, a ve víře, že skrývá pozůstatky dávno zmizelých světů. Mé setkání s archeologií, provázené pocity, které archeologové prožívají v průběhu terénního výzkumu, se odehrálo na malém řeckém ostrově v Egejském moři. Místní přátelé archeologové mě přivedli na pobřeží k vyvýšenému místu pokrytému pískem. Vyzvali mě: „Je to přímo pod námi. Odkryj písek – a uvidíš zázrak.“ Poslechl jsem. Nepřeháněli. Poté, co

jsem odstranil svrchní vrstvy, objevila se v celé kráse dlažba dávno zmizelé byzantské baziliky. Tvořila ji mozaika zobrazující opakovaný motiv ledňáčka. Myslím, že v tu chvíli jsem pochopil kouzlo archeologie. Pocity Heinricha Schliemanna, když krok za krokem odkrýval kulturní vrstvy starověké Tróje. Dlouho jsem pozoroval elegantní obrazy ptáčků vytvořené rafinovaně a přesně poskládanými černými a bílými kaménky. „Co s tím uděláme?“ zeptal jsem se archeologů. „Zase ji zasypeme. Nejsou peníze na restaurátorské ani konzervační práce. Skrytá pod pískem zůstane zachována pro další generace. Obnaženou by ji za pár dní rozebrali turisté.“

Postskriptum: Když jsem po několika dnech opouštěl ostrov, neodolal jsem a vrátil jsem se na místo činu. Všude byl jen písek. A jistota, že „starší vrstva je níž ...“.

Kontakt: PhDr. Václav Soukup, CSc., Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: Vaclav.Soukup@ff.cuni.cz.

Zprávy / Reports

Kulturní a sociální antropologie východní Asie: Každoroční konference

Cultural and Social Anthropology of East Asia: Annual Workshops

LUCIE OLIVOVÁ

Katedra asijských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, 771 80 Olomouc

Katedra asijských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci od roku 2006 pořádá každoročně konference v oboru *Kulturní a sociální antropologie východní Asie*. Kromě první „rozjezdové“ konference měla každá následující vlastní tematické zaměření:

„Zvířecí mýty a mytická zvířata“ (2008), „Postava šibala v asijské slovesnosti“ (2009), „Integrace východoasijských menšin v České republice“ (2010) a „Skupiny ‚znevýhodněných‘ v asijských zemích“. Výroční pátá konference se konala v pátek 25. listopadu 2011 na Univerzitě Palackého – detaily jsou uvedeny na stránkách Katedry asijských studií (www.kas.upol.cz, pod hlavičkou Věda a výzkum).

Smyslem těchto konferencí je posílit obor antropologie v České republice a zároveň ho rozšířit na regiony, související se studijním a výzkumným zaměřením hostitelského pracoviště. Dosud na konferencích hovořili odborníci na Čínu, Indii, Vietnam, Tibet, Burjatsko, Ujgursko, Mongolsko, Koreu, Japonsko aj. Neznamená to, že bychom zvali jen „orientalisty“ a antropology, naopak. Konferencí se účastnili folkloristé, religionisté, archeologové nebo etnozoologové, nedotčení znalostí asijských jazyků, jejichž příspěvky mimo jiné kladly důraz na teoretické aspekty a komparaci. Počet přibližně patnácti badatelů se při těchto jednodenních akcích osvědčil jako ideální pro zasvěcenou diskusi.

Dalším pozitivem olomouckých „asijských“ konferencí je skutečnost, že jsou ukončeny výstupem v podobě recenzovaného sborníku, jmenovitě:

Olivová, Lucie (ed.), *Postava šibala v asijské slovesnosti*. Olomouc: Nakladatelství Univerzity Palackého, 2009.

Olivová, Lucie a kolektiv, *Zvířecí mýty a mytická zvířata*. Praha: Academia, 2010.

Barešová, Ivona (ed.), *Současná problematika východoasijských menšin v České republice*. Olomouc: Nakladatelství Univerzity Palackého, 2011.

Organizátoři považují za významné, že na konferenci přijíždějí kolegové z jiných českých univerzit a výzkumných center, například Masarykovy univerzity v Brně, Univerzity Karlovy v Praze, Ostravské univerzity, Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, Orientálního ústavu Akademie věd ČR nebo z ciziny, například ze Slovenska, Japonska či Taiwanu. Přesto se zdá, že konference z oboru kulturní a sociální antropologie východní Asie ještě nejsou v antropologické obci dostatečně známé,

Grotteskni dvojice, otisk z reliéfního kachle, Čína, 12. století.

a nemají tudíž širší odezvu, jaká jim přináležejí. Pokud tyto řádky v čtenáři podnítily zájem, je možné ho naplnit ne-li letos, pak tedy v roce 2012 a dalších.

Kontakt: Doc. Lucie Olivová, DSc., Katedra asijských studií Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Křížkovského 8, 771 80 Olomouc, e-mail: lucieolivova@volny.cz.

Konference na Katedře teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Workshops at the Department of Cultural Studies
(Culturology), Faculty of Arts,
Charles University in Prague

MARKÉTA POLÁKOVÁ

*Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty
Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1*

Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze v průběhu listopadu tohoto roku pořádala dvě konference: Kulturologie skrze genderové brýle se konala 7. 11. a Kulturologie v kontextu životní reality, uspořádána u příležitosti dvaceti let novodobé existence oboru, se uskutečnila 20. 11. 2011.

Genderové brýle

První konference, která byla věnovaná genderovým aspektům studia člověka, společnosti a kultury, byla určena nejen studentům a studentkám oboru kulturologie, ale i vědeckým pracovnícům a pracovníkům, kteří se dané problematice dlouhodobě věnují (obr. 1–2). Tři přednáškové bloky nabídly celkem čtrnáct příspěvků a mezi přednášejícími byli zástupci z Katedry teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Katedry biologie a ekologické výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, dále Fakulty humanitních studií a Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, Vysoké školy uměleckoprůmyslové v Praze, Ministerstva vnitra České republiky či Sociologického ústavu Akademie věd České republiky.

Studium mužských a ženských rolí ve společnosti bylo v jednotlivých příspěvcích představeno z hlediska biologické determinace, feministických konceptů, kulturní a sociální antropologie i mediálních studií. Nakolik jsou vztahy mužů a žen determinovány biologickými a biosociálními faktory? Jak stát coby mocenská instituce vytváří a reprodukuje genderové vzorce chování a genderové stereotypy? Jakou perspektivu oproti androcentrickému studiu člověka a kultury vnesl „ženský hlas“ do vědy a výzkumu? A jakým způsobem se feminita, maskulinita a sexualita odráží v médiích? Konference Kulturologie skrze genderové brýle právě díky svému interdisciplinárnímu pohledu umožnila nový prostor k debatám

Obr. 1. Konference *Kulturologie skrze genderové brýle* (7. 11. 2011). Vedoucí Katedry teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze PhDr. Václav Soukup, CSc.: *Mužství a ženství v perspektivě feministické antropologie*.

nejen na tyto otázky. Zároveň byly pro danou problematiku přínosem prezentace jednotlivých empirických šetření. Ať již v podobě představení problematiky genderu v papuánských společnostech, které jsou charakteristické svou silnou polarizací mužského a ženského světa, vycházejícího z výzkumného pobytu na Papui-Nové Guineji v komunitě Yawan v údolí Uruwa či analýzy genderových stereotypů v seznamovacích inzerátech na internetu. Zajímavým příspěvkem bylo rovněž nastínění možnosti řešení problematičtějšího hierarchického vztahu mezi badatelkou a informantem/informantkou prostřednictvím feministického přístupu ke kvalitativnímu výzkumu.

Absolventi katedry

Následující konference s názvem Kulturologie v kontextu životní reality byla určena přednášejícím, studentům a absolventům Katedry kulturologie a jejím cílem bylo představení

Obr. 2. Konference *Kulturologie skrze genderové brýle* (7. 11. 2011). PhDr. Eva Ferrarová, Ph.D.: *Gender a moc v kulturologické a antropologické perspektivě*.

perspektiv profesního uplatnění a rozvíjení poznatků získaných v průběhu studia oboru v praxi. Jak nastínil v úvodním příspěvku vedoucí katedry, PhDr. Václav Soukup, CSc., kulturologie se od svého počátku potýkala s problémy, které byly spjaty s neznámostí a novostí koncepce, kterou přinášela. Oproti vědeckým disciplínám, které byly pokládány za samozřejmé, a o jejichž smysluplnosti byly debaty již dávno ukončeny, se mnohdy objevovaly otázky ohledně významu tohoto vědního oboru. Kulturologie od svého vzniku začala vystupovat jako intergrační prvek proti stále více narůstající diferenciaci a specializaci věd o člověku a kultuře. Díky možnosti komplexnější interpretace společenských jevů dokážou její absolventi dospět k hlubšímu pochopení souvislostí než absolventi společenských věd, kteří studují kulturu izolovaně. Význam oboru byl prokázán představením významných osobností, které na katedře kdy působily, stejně tak i v jednotlivých konferenčních příspěvcích absolventů, kteří nastínil

využití této „nové integrace“ poznatků v reálném životě. Mezi přednášejícími byli zástupci z oblasti médií, kteří zdůraznili důležitost holistického pohledu na problematiku při tvorbě každodenních reportáží a nutnosti flexibility orientace v různých specifických oblastech; dále zde referující uvedli využití kulturologie při práci na úřadech či konkrétních terénních výjezdech.

Kulturologie jako kreativní, odvážná, unikátní a originální věda, která umožňuje holistické porozumění současným společenským problémům, se v jednotlivých konferencích setkala s hojnou účastí a zájmem, aby i nadále mohly na akademické půdě probíhat interdisciplinární diskuze, které obor kulturologie přináší.

Kontakt: Mgr. Markéta Poláková, Ph.D., Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: marketa.polak@seznam.cz.

Fórum / The Forum

Výzkumný projekt „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění“

Jaroslav Malina¹ – Jan Filipický²

¹ Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Vlnařská 5, 603 00 Brno

² Orientální ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., oddělení Jižní Asie, Pod Vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8

Do redakce doručeno 15. srpna 2011; k publikaci přijato 20. října 2011

RESEARCH PROJECT “MAN–CAR / CAR–MAN: LIFE – SCIENCE – ART”

ABSTRACT The relationship between humans and the automobile forms an important element of contemporary civilization and modern lifestyle. The social and cultural behavioural patterns based on this relationship are thus a challenging topic for holistic anthropological, psychological, sociological or technological research. Such research was launched in 2011 at the Anthropology Institute of the Faculty of Science of Masaryk University in Brno in co-operation with scholars from other academic institutions. In addition to the anthropological study of the automobile phenomenon in daily life in various social and cultural contexts, the investigation also comprises the reflections on this topic in the works of designers, painters, graphic artists, sculptors, photographers and writers. Those artists who had been addressed have started creating new and original works since early 2011.

KEY WORDS research project; man–car; life; science; art

ABSTRAKT Vztah „člověk a automobil“ je důležitou součástí současné civilizace a moderního způsobu života. Sociální a kulturní vzorce chování založené na tomto vztahu jsou proto tématem a výzvou pro celostní antropologický, psychologický, sociologický nebo technologický výzkum. Takový výzkum byl v roce 2011 zahájen na Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně ve spolupráci s badateli z dalších akademických institucí. Součástí tohoto počínání je kromě antropologického zkoumání fenoménu automobilu v běžném životě v různých sociálních a kulturních souvislostech také jeho reflexe v dílech designérů, malířů, grafiků, sochařů, fotografů a spisovatelů. Oslovení umělci vytvářejí od roku 2011 nová, originální díla.

KLÍČOVÁ SLOVA výzkumný projekt; člověk–auto; život; věda; umění

ÚVOD

V současné době pobývá na Zemi kolem 7 set milionů automobilů a kolem 7 tisíc milionů lidí. Dnes je tedy poměr mezi oběma entitami 1:10, v budoucnu se má zmíněný poměr měnit ve prospěch automobilů. Tuto statistiku a s ní spojený výhled lze na jedné straně chápat jako doklad technologického, ekonomického a sociálního pokroku, souvisejícího s rozvojem automobilismu. Pro jeho zastánce je automobil symbolem modernosti, individuální mobility, zajišťující vyšší

kvalitu života, dokladem rostoucího blahobytu i statusovým symbolem. Jeho vlastnictví umožňuje bydlení v klidnějších venkovských lokalitách, ale zároveň dostupnost zaměstnání a kulturního vyžití v městských centrech, stejně jako jeho využití k nákupům, usnadňuje podnikání a rozšiřuje možnosti využití volného času. K zjevným nevýhodám osobní i kamionové automobilové dopravy naproti tomu patří rostoucí zatížení životního prostředí hlukem a nebezpečnými exhalacemi do ovzduší, množící se počet úmrtí při dopravních nehodách, časté dopravní zácpy či problémy s parkováním. Za situace,

kdy se automobilismus přeměnil v kult a automobil z dopravního prostředku v předmět uctívání, však podobné výtky často vyznívají naplano.

Automobil proto v současné době představuje významný multidimenzionální kulturní prvek, spjatý prostřednictvím strukturálních vztahů s různými oblastmi sociokulturního systému moderní průmyslové a postindustriální společnosti. Pohlíželi na automobil jako na kulturní element, jenž je součástí širších kulturních konfigurací a technologických komplexů, zjistíme, že vývoj automobilu a expanze automobilového průmyslu výrazně utvářely moderní civilizaci i současný způsob života. Automobil od svého vzniku trvale poznamenává také proměny mužské a ženské identity, genderu a vztah mezi oběma pohlavími včetně vztahů sexuálních a erotických. Tyto projevy a problémy se staly výzvou pro celostní antropologický, psychologický, sociologický nebo technologický výzkum.

ZAMĚŘENÍ VÝZKUMU A ZVEŘEJŇOVÁNÍ VÝSLEDKŮ

Zmíněný multidisciplinární výzkum byl v roce 2011 zahájen na Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně ve spolupráci s badateli z dalších akademických institucí (Fakulta strojního inženýrství Vysokého učení technického v Brně, Fakulta technologická Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, Katedra didaktických technologií Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, Katedra kineziologie Fakulty sportovních studií Masarykovy univerzity, Katedra teorie kultury [kulturologie] Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Orientální ústav Akademie věd České republiky ad.). Součástí tohoto počínu je kromě antropologického, psycho-

logického, sociologického nebo technologického zkoumání fenoménu automobilu v běžném životě v různých sociálních a kulturních souvislostech také jeho reflexe v dílech automobilových designérů, malířů, grafiků, sochařů, fotografů a spisovatelů (oslovení tvůrci vytvářejí od roku 2011 nová, originální díla).

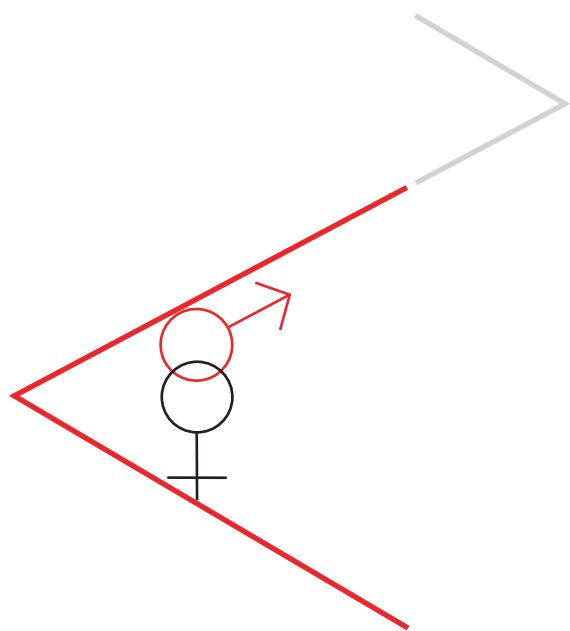
Dílní výsledky multidisciplinárního výzkumu, výtvarné artefakty, básně, eseje a povídky budou zveřejňovány v odborných a populárně-vědeckých časopisech a dalších sdělovacích prostředcích i v rámci výstav. Souhrnně budou publikovány v jednotlivých svazcích nově založené „Edice Člověk–Auto / Auto–Člověk“ v Akademickém nakladatelství CERM v Brně; z připravovaných svazků (pracovní názvy): Jaroslav Malina – Jan Filipický – Jaroslav Pernica, *Auto-Erotika aneb Kámasútra automobilového věku*; Jaroslav Malina a kolektiv, *O vztahu člověka a automobilu*; Ladislav Samohýl – Jan Tulis a kolektiv, *Hvězda přichází z Moravy: Mercedes-Benz*; Ladislav Samohýl – Jan Tulis a kolektiv, *Auto-Veteráni: Samohýl-Zlín*.

Současně bude vytvářena encyklopedie ČLOVĚK-AUTO-ENCYKLOPEDIA: *První mezinárodní interaktivní encyklopedie o vztahu člověka a automobilu (MAN-AUTO-ENCYCLOPAEDIA: First International Interactive Encyclopaedia on the Relationship between Man and Automobile)*, která – podobně jako rodící se „Anthropopaedia Brunensia“ (elektronická *Encyklopedie antropologie*) – bude bezplatně přístupná na internetu, pravidelně aktualizovaná a umožní uživatelsky pohodlné a intuitivní ovládání. V tomto ohledu se bude podobat internetovým informačním příručkám typu *Wikipedie*, s nimiž ji spojuje otevřenost a interaktivita. Tematicky se řadí mezi zavedené oborové encyklopedie, jež jsou k dispozici na internetu (například *Autopedia. The Automotive Encyclopedia*, <http://autopedia.com>, anebo český „průvodce světem automobilů“, <http://autoencyklopedie.cz>), avšak navíc přináší antropologický rozměr a umožňuje přehlednější orientaci v problematice díky abecednímu řazení slovníkových hesel. Výchozí verze připravované „auto-antropopedie“ bude v češtině, lze však počítat i s dalšími jazykovými verzemi.

K zajištění vysokého standardu odborné a umělecké prezentace edice a encyklopedie byla ustavena interdisciplinární vědecká rada: prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc. (předseda), Stáňa B. Bártová, PhDr. Tomáš Čermák, PhDr. Jan Filipický, CSc., doc. Ing. Petr Hlaváček, CSc., Mgr. Tomáš Mořkovský, MUDr. Jaroslav Pernica, prof. Ing. Jaroslav Petr, DrSc., JUDr. Ing. Ladislav Samohýl, PhDr. Václav Soukup, CSc., doc. RNDr. PhDr. Mojmír Stojan, CSc., JUDr. Jan Tulis, Ing. arch. Jan Velek. Vědecká rada se při svém rozhodování opírá o odborné posudky rozsáhlého recenzního kolektivu. Autorkou grafického loga projektu je Stáňa B. Bártová, autorem sochařského loga je Zdeněk Macháček.

*

O realizaci výzkumného projektu Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění se zasloužily laskavou duchovní a hmotnou podporou tyto instituce / The following institutions have provided generous spiritual and material support in the making of the research project *Man–Car / Car–Man: Life – Science – Art*:

Stáňa B. Bártová, *Grafické logo projektu Člověk–Auto*, 2011.

Generální partner/ General partner:**Hlavní partneři / Main partners:**

Akademické nakladatelství CERM, Brno
Dopravní stavby, s.r.o., Brno-Líšeň
Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno

Partneři / Partners:**NĚKOLIK VÝSLEDKŮ (UKÁZKY)****Edice Člověk–Auto / Auto–Člověk:****Život – věda – umění**

(Akademické nakladatelství CERM, Brno)

Jaroslav Malina – Jan Filipický – Jaroslav Pernica:

Auto-Erotika aneb Kámasútra automobilového věku

Prolog

Auto-Moto / Motto: Auto

Auto-Erotika – láska aktérů v autě.
Autoerotika – láska aktéra v autu.

Kára, bourák, automobil
celý svět si rázem dobyl –
předmět učeného bádání,
radosti, lásky, někdy strádání.
Někomu slouží pro potěchu,
druhému zase pro práci,
jak do posledního dechu
hlásal „rudý ďábel“ –
hrabě Camille Jenatzy.

Kdybys moh dávat auta darem,
záhy bys vlastnil obrovský harém.
V něm by pak volant třímala žena:
La Jamais Contente –
„Věčně nespokojená“.

Básník:

Kámasútra ..., Kámasútra ..., jsou i jiné učebnice,
levná auta pro popelky a sportáky pro dračice.
Některá pro módedámy, jiná zas pro megery,
pro ty první limuzíny, pro ty druhé spydery.

O tom není, milý hochu,
v Kámasútře ani šprochu,
když podpatky trhají futra,
kam se hrabe Kámasútra.

Žena:

Často nás však nerozlišíš, když sedáme ti na klín,
nejlíp bude, když mi koupíš spyder Aston Martin.

Mravokárce:

Chtěla bys spyder?
Líp ti sedne spider.
Leider ...!

Aston Martin**Básník:**

Aston Martin DB5 je nejslavnější vůz světa.
Kolik nostalgie skrývá tahle stručná věta!
Sean Connery jako Bond v něm plnil zvláštní poslání,
chladný jako led a přesný ve veškerém konání.
Honil s ním a likvidoval bídáky a padouchy,
britská vláda svěřila mu tuze tajné melouchy.
Vždyť v záloze číhali naň agenti a agentky,
prvním hravě lámal vaz, ženám rozpínal patentky,
strhával z nich podprsenky, svlékal podvazkové pásy,
chrabrý mstitel, milovník a ctitel ženské krásy.

James Bond:

S Astonem jsem si byl jistý, že vždy soka porazím,
na souši, ve vodě, v povětří včas k akci dorazím.
Vše ostatní – jen rutina letitého výcviku,
kdy vytáhnu správný grif jak z kouzelného pytlíku.
Co ten vůz z dílny Q všechno dokázal ...
Střílet, dělat mlhu, rozsévat hřebíky.
Kdo se mi postavil, se zlou se potázal.
Nepřišlo to samo, též začínal jsem od píky.
Mnohdy jsem se rozhodoval, že raději přestanu,
kromě četných ran jsem ale lízával i smetanu,
když krásky mi padaly kolem krku
– někdy jsem přemýšlel o úprku,
leč padly-li k mým nohám či na kolena,
každá se mnou byla vždycky spokojena.

Agentka KGB:

Těž byla jsem protivnicí, agentkou, já hloupá,
slepě věříc dogmatům, v nichž politruk mne koupá.
Kázali mi do Martini laxativum dát,
protřepat a nemíchat, jak to má Bond rád,
a poté se zmocnit jeho tajných dat,
až 007 bude na 00 sprintovat.
Třesoucí rukou jsem raděj roztok rozlila,
abych s Jamesem v loži lásky slastně skončila.

Je marná snaha měnit něčí osud,
jen hrdinům bájí zdařilo se to dosud.
Zažili jsme oba vzlety i pády,
nelze však osudu klást za vinu,
že ženy jezdící v Aston Martinu,
na Bonda vzpomínají rády.

Mravokárce:

Bond pravil: Jen protřepat a nemíchat!
Já ho opravil: Zatřepat, zamíchat,
agenta propíchat!

Stáňa B. Bártová, R ..., 2011.

BMW

Básník:

Milování v Bavoráku,
 sexy děvče ve svěráku.
 Dívka však není jen
 pasivní divačka,
 mám dojem, že záhy
 srdce mi rozmačká,
 když se ke mně přitulí
 v autě s modrobílou vrtulí.

Žena:

Tvé paže svírají mě jak kleště,
 a přesto toužím víc, a ještě ...
 Rdousíš mě jak Laokoona hadi,
 a přesto mi to sotva vadí ...
 Už už klesám na kolena,
 jak Rollandova duše Okouzlená ...

Mravokárce:

Zchladit hlavy silou prudkého deště!
 A na ty bavorácký kleště
 ledovou sprchu ještě!!

Ford

Básník:

Milování ve Fordu,
 sexy děvče na kordu.
 Luna bledá na kord sedá,
 je zatmění měsíce,
 uziš však hvězd tisíce
 při přeslaském milování
 na kordu či na klíce,
 důvěřuj Fordu – klasice.

Žena:

Když řekne „Drahá, to je Ford“
 a vytáhne na mě svůj kord,
 vášnivě zvolám, milý hochu,
 o tom v Kámasútře není šprochu.
 A teď ti moje ostré podpatky
 z polstrovaných futer udělají trásně
 – vlastně odpadky.

Mravokárce:

Ve Fordu kord!
 Vždyť to je mord!!
 Raději studujte Microsoft Word!!!

Chrysler*Básník:*

Není ženy, která se neotočí,
za mým bourákem, pastvou pro oči.
Je to Chrysler, sportovní kupé,
můj suvenýr ze slavné route –
Route 66 – šedesát šest,
co přes osm států běží.
Steinbeck ji nazval matkou cest,
při dobrodružství na čase nezáleží.
Přestože tě, Route 66, z mapy vymazali,
neskončíš na hřbitově bezejmenných,
stejně jako Elvis nikdy nezemřeš,
což už mnozí předvídali.

Žena:

„Love me tender, love me sweet ...“
v Chrysleru nechej mě s tebou snít
americký sen
never let me go
na legendární cestě touhy,
You have made my life complete,
s tebou prožít americkou Odysseu,
či aspoň její kousek pouhý,
and I love you so.

Mravokárce:

Route 66 není relax v římské lázni
a vy blázni duchaprázdni
nežijete v boží básni.

Jeep*Básnířka:*

Pradědovi terénních vozů je už 70 let –
Cherokee, Wrangler, Commander, Patriot ...,
široká rodina dál brázdí svět.
Jeep – auto, co pomohlo vyhrávat války,
v tom slově pro mne zavoní dálky ...
Jezdil v něm Ike a jezdil v něm i Monty,
seržanti, vojíni, s prázdnými konty.

Borec:

Vozil též děvčata – brunetky, blondýnky,
tenoučké nylonky, vykasané sukýnky.
Na hlavě helmu, přes plece samopal,
dále než k Paříži jsem se s ním nedostal.
Jeep byl má láska, můj věrný kamarád.
Viděl mne s holkama, viděl však i můj pád.

Mravokárce:

Nevěrou to začíná,
byls lehkovážný dětina,
proto si tě asi našla rozpálená střepina.

Kia*Básník:*

Korejská Kia Sportage
na nikoho se neváže,
je pro všechny lidské vizáže,
každý se v ní skvěle odváže:
holky do větru i světice
ženy zralé i mladice,
malé, velké, drobné, kypré,
tupé i po čertech chytré.
Nedá to ani moc práce,
stačí když ovládáš a praktikuješ
variace, permutace, kombinace.

Žena:

Vábí mne cesta červencem,
toužím prohnat se s milencem
ve voze Kia do Ria.
Kia Rio jezdí na Bio,
hlavně však na milostnou vášeň –
Amore mio.

Mravokárce:

Zavřu vám Asiata do garáže,
nemusí jezdit každý, kdo maže.
Jste zkažení, jak zákon káže.

Lamborghini*Básník:*

Máš-li, hochu, žluté Lamborghini,
každé děvče – v róbě nebo v mini –
Mendelssohna slyší okamžitě
a vidí se ve svatební síni.
Dej si pozor, jinak ji máš na krku i s tchýní.

Žena:

Lambo je stíhačka, chci svého miláčka.
Ve žlutém tričku s výstřihem po pupek
zajmu tě, miláčku, abys mi neutek.
Nespatřuj ve mně, miláčku, potvoru,
i svízel přítula hledá si oporu.
V Lamborghini se ženili i jiní, miláčku,
tam tě mám pevně na háčku.

Mravokárce:

Každá holka mazaná,
co svádí svýma vnadama,
je od ďábla vyslaná.

◀ tak mu navždycky
zůstala Mazda
a její botičky...

Stáňa B. Bártová, *M ...*, 2011.

Lexus

Básník:

Kdo libuje si v luxusu,
ať miluje se v Lexusu,
co vnějším vzhledem oslní,
erotické sny naplní.
Jsem lepší než ti nejlepší,
to mi má dáma dosvědčí.
Na dráze z reflexního
k Vítěznému oblouku
při orgasmu nevzdává se
elegantního klobouku.

Žena:

Miluji klobouky a Sladký život,
přeji si sdílet s tebou lásky žár,
žít v přepychu jak monacký knížecí pár,
oddat se ti v Lexusu poblíž Rimini,
kde snil maestro Federico Fellini
o klobouku posazeném do týla.

Mravokárce:

Stupidní klobouky,
„divotvorné“ oblouky!
Zubatou hranatou na vás – a jedovaté pavouky!!

Mazda*Básník:*

Ó, Mazdo, roadstere MX-5 Revolution,
Challenge či Evolution,
sportovní duch tvůj mě fascinuje
a milenka mi přizvukuje.
V rudé Mazdě MX-5 Revoluci
s rudovláskou po pravici,
když motor hřímá freneticky,
vůz křivky brousí dynamicky –
to zážitek je věru orgastický!

Milování v božské MX-5 Mazdě,
moje děvče jak na hrazdě.
Kroužíme, vzpíráme,
oba v tom lítáme –
navzdory riziku,
že to as schytáme.

Dívka-rudovláška:

Troufáš si na veletoch,
nebo stačí výmyky?
Možná s tím děláme
zbytečné cavyky,
souhlasil by i reformátor Kita Ikki.

„Jezdec a kůň jedno tělo“ – *džinba ittai*,
to v sobě japonské úsloví o MX-5 tají,
jsme jezdec a kobylka, co je dokládají.
a při tom buddhistickou mantru
*,Óm, ó klenote v lotosu, húm!“
spolu odříkají.

(*Klenot symbolizuje svrchované jsoucno, jež v sobě
ukrývá lotosový Avalókitéšvara a které tvoří
počátek [óm] i konec [húm] veškerenstva.)

Mravokárce:

Copak se divíte,
když v Mazdě cvičíte,
že si kdeco zlomíte?

Mercedes*Básník:*

Milování v Meďáku,
sexy děvče na háku.
Mužským kouzlem jata
a silou medvědí
dívka se natotata
blaženě rozmedí.

Žena:

Já na háčku, ty u kormidla
– a přímo do peřeje,
celé tělo se slastně chvěje.

Řekni mi, medvídku,
kde ale brát dost háků
na lásku do Meďáku?

Mravokárce:

Střelil bych prakem,
vzal bych vás hákem
s celým Meďákem!!!

Peugeot*Básník:*

Peugeot se lvem ve znaku
jasně a bez náznaku:
Chtěl bych tě mít na znaku!!
Francouzský lev, nad toho není,
dokáže milovat do kuropění,
dokud ho galský kohout
nevymění.

Žena:

Když lvím zrakem svým
se na mě díváš,
úplně mi splýváš
s Fanfánem Tulipánem,
šermířů velikánem:
Finta – výpad – zásah,
s mou ctností je rázem AMEN.

Mravokárce:

Zvířecí běsnění!
Nic horšího není!!
Krev se mi pění!!!

Škoda*Básník:*

Když L & K převzaly Škodovy závody,
úspěch značky nebyl dílem náhody;
při mezinárodních závodech
výkon škodovek bral až dech.
Značky Rapid, Super B, Favorit
řidiči budou provždy ctít;
africké líbánky Škulínových
zájem o Škodu zažehly jak vích,
Procházka, Kubias objeli svět,
Rapid jim nezbylo než závidět,
pro manžele Elstnerovy Škoda Popular
v Mexiku a Argentině byla božský dar,
odborník žasne, laik oči poulí,
embéčko objelo zeměkouli.

Básnířka:

Básníku, v tvých suchých výkladech
postrádám vášeň, jež bere dech,
sedadla pružná jako mech,
pokojík lásky na kolech.

JSOU DNY...
KDY OPUSTIT BY CHTĚLA
jeho VÁŠNIVOU TOUHU SVÉHO TĚLA

Stáňa B. Bártová, Y ..., 2011.

Borec:

Při milování ve Škodě
jsou sexy dívky v pohodě.
Třeba Forman, ten má sílu,
proto se mám směle k dílu,
prostoru mám k tomu dosti,
vejdou se sem i tři kosti.

Žena:

Přivřeme oči, na křídlech fantazie
prožijeme vášně v lůně Oktávie;
když spočineme v těsném objetí
ve špičkovém voze zvaném Yeti.
Yeti v souboji soupeřů suverénně vede,
tu v záři slunce i za svitu bledého měsíce,
pohodlím vyniká a také skvěle jede.
A denně, tak žádané, jich vyrobí tisíce.
Svou konkurenci nemilosrdně drtí,
miluji Yetiho, já miluji jej k smrti!

Už nebude nám vadit,
že těžko se dá sladit
Škoda a poezie.

Škoda, naše Škodička!
Mám roztoužená očička,
rozpálená láskou stůňu
s okřídleným šípem v lůnu.

Mravokárce:

Ve Škodě jak zavináče!
Moje srdce hořce pláče.
Škoda, že láska po zaječích skáče.

Šuang-chuan (Dvojitý kruh prstenu)

Básník

Jak za časů dávných Šanů
chutná láska v Šuang-chuanu.
V modelu Noble se touhou třesu,
vozítko je klonem Mercedesu,
a když nám nestačí Smart Fortwo,
uchýlíme se pod kapotu
luxusního esuvéčka,
co kopíruje Toyotu.

Žena

Originál či plagiát,
v plamenech vášně chci se hrát;
když ale na Šuang-chuan
vydáme poslední yuan,
podstatný je výsledek:
žád' z BMW, z Hondy předeck,
proč vymýšlet vymyšlené,
můžeme si dopřát bene.

Za sexem v drsném terénu
Šuang-chuan UFO teď proženu,
ať si vypadá jak dvojče Toyoty,
jen když nám skýtá lásky dobroty.

Mravokárce:

Nevíš, jak chutná rachota,
navíc jsi pěkná dorota –
v kopii jezdí jen holota.

Tata Nano

Básník:

Milování v Tata Nano
vyvaruj se, sexy panno,
nezvládneš-li gymnastiku,
která napomůže styku
mezi přetěsnými futry,
jak se dozvíš z Kámasútry.

Žena:

Jsem pružná jak liána,
co chce být hýčkána,
v Nanu těsně propletená
s partnerem jak hadí žena;
v žáru vášně se prý stane,
že vozítko náhle vzplane.*
(*Odkaz na opakované případy samovznícení
modelu Tata Nano popisované v indickém tisku.)

Hříšný tanec v Tata Nano
po tom toužím každé ráno.
Nevídáno neslycháno,
jak erotické, magické
milostné kejkle indické
v minivoze Tata Nano.

Mravokárce:

Propletenec v Tata Nano!
Libo přes den, v noci, ráno!
Odpal do Indie, vráno!!

Toyota

Básník:

Toyota Yaris, model zářné krásy,
s Paridem v lesku nezadá si.
Kdo má Toyotu Yaris,
je na tom líp než Paris:
jablko jedno, ženských moře,
vybral si jednu, ta s ním teď oře.

Žena:

S Paridem v Toyotě?
Dík, mladíku, tvé ochotě!
Bronzové dychtící tělo
kovově svítí

a mámivě voní
jak luční červnové kvítí.

Mravokárce:

Odkdy si říkáš Paris, ty páro?
Co se s tebou stalo!?
Asi to zatracené jaro.

Volkswagen

Básník:

U Wolfsburgu, hradu,
nečekej rajskou zahradu,
kdo zde chtěl s vlky žítí,
musel s nimi pěkně výtí.

Dnes už tady není žádný Wolf,
zato tu vládne Volkswagen Golf,
– onen vlk v beráncím rouše,
co se k vládě nad auty prokouše.

Golf a jiné vozy značky Volkswagen
mají totiž v sobě zvláštní gen
– být neustále hezky schön
a náležet na vrchol top ten:
včera, dnes, zítra, zkrátka každý den!

Volkswagen je vůz pro lidi,
jimž opěšalí závidí –
nemusí závidět, stačí jen chtít,
za peníz lidový mohou ho mít.

Poprávu zlidověl Volkswagen Brouk,
po němž by se kdysi každý utlouk,
a po něm zas nový Beetle
leckoho za srdce chytí.

Brouk a Golf – Brouka klon
výrobcům aut udávají tón,
III. a VI. generace vrší 47. milion,
táhnou automobilů celý peloton
v populaci aut tvoří pyramidion.

Golf vždy tvořil extra třídu,
nikoho nenechá v klidu,
na světáka kdo chce si hrát,
s jistotou vsadí na Passat.

Pro ladné křivky kdo má oko,
ten rozhodne se pro Scirocco;
nezvládneš-li jeho temperament,
rovnou si začni psát testament.

Každý muž, Mann či man
vlastníci Volkswagen
cítí se jak superman,

získá spousty žen,
jež dají se mu v plen.

Žena:

Volkswagen vůz je lidový,
v něm každý hoch mě uloví.
Mne ale láká vyšší třída,
co k dynamice komfort přidá:
po mé cudnosti je veta,
když svádí mě v limuzíně Jetta,
jako jitřní hvězda Zora
vzplanu uvnitř VW Bora,
ve dne, v noci, po ránu
milovat se chci v Sharanu,
inteligent nebo buran
svede mě v modelu Touran,
přitažlivý jako Don Juan
staneš se ve VW Tiguan,
když chceme si dát do nosu,
pomilujme se v Eosu,
mé srdce navždy získá rek,
jenž vlastní Volkswagen Touareg.

Ach, jak ráda s tebou utonu,
v Brouku, Golfu, Passatu či Phaetonu,
až uneseš mě jak Faethón slunečním vozem
– k Héliovi či Atonu.

A když s tebou Zeus praští o zem,
na náhrobek zvěčným tvou proměnu:
„*Padl, ale při velkém odvážném činu.*“

Mravokárce:

U hromovládného Dia
a římského básníka Ovidia:
„... *bohatství zhýralé lásce skýtává potravu vzor.*“

Epilog

Básník:

Kdyby měl Platón Porsche Carrera,
vzdala by se mu každá hetéra.
Kdyby se s nimi v autě laskal,
možná by své dílo zpackal.

Kdyby měl Porsche Mistr Jan z Husi,
moh' předvést v Kostnici jinačí kusy.
Obhájit sebe a svého Boha,
a potom v autě rychle vzít roha.
V útulné knajpě u města Všetaty
oslatvit vítězství s místními děvčaty.

Kdyby měl Porsche profesor Malina,
vžil by se snadno do role J. V. Stalina.
Ovlád' by fakultu a pak část Evropy,
ohanbím posel by plochu Entropy.
Od státních úřadů, možná až po školy
věšel by na stěny falické symboly.

Žena:

V kokpitu Carrery nechceme chabé frajery!
Bertha Benz, Alice Ramsey, Eliška Junková
– to jsou naše vzory.
Usedneme za volant a vypudíme muže
– ty mátožné tvory!
Tak vyvine se autíčková story ...

Mravokárce:

Vyslyšen buď můj břeškný hlas,
kéž odnese vás všechny ďas
(v čele s hravým profesorem)
mimo náš prostor, na věčný čas!

Encyklopedie

Jaroslav Malina (generální editor) – Jan Filipický
(koeditor): **ČLOVĚK-AUTO-ENCYKLOPEDIIE:**
*První mezinárodní interaktivní encyklopedie
o vztahu člověka a automobilu*

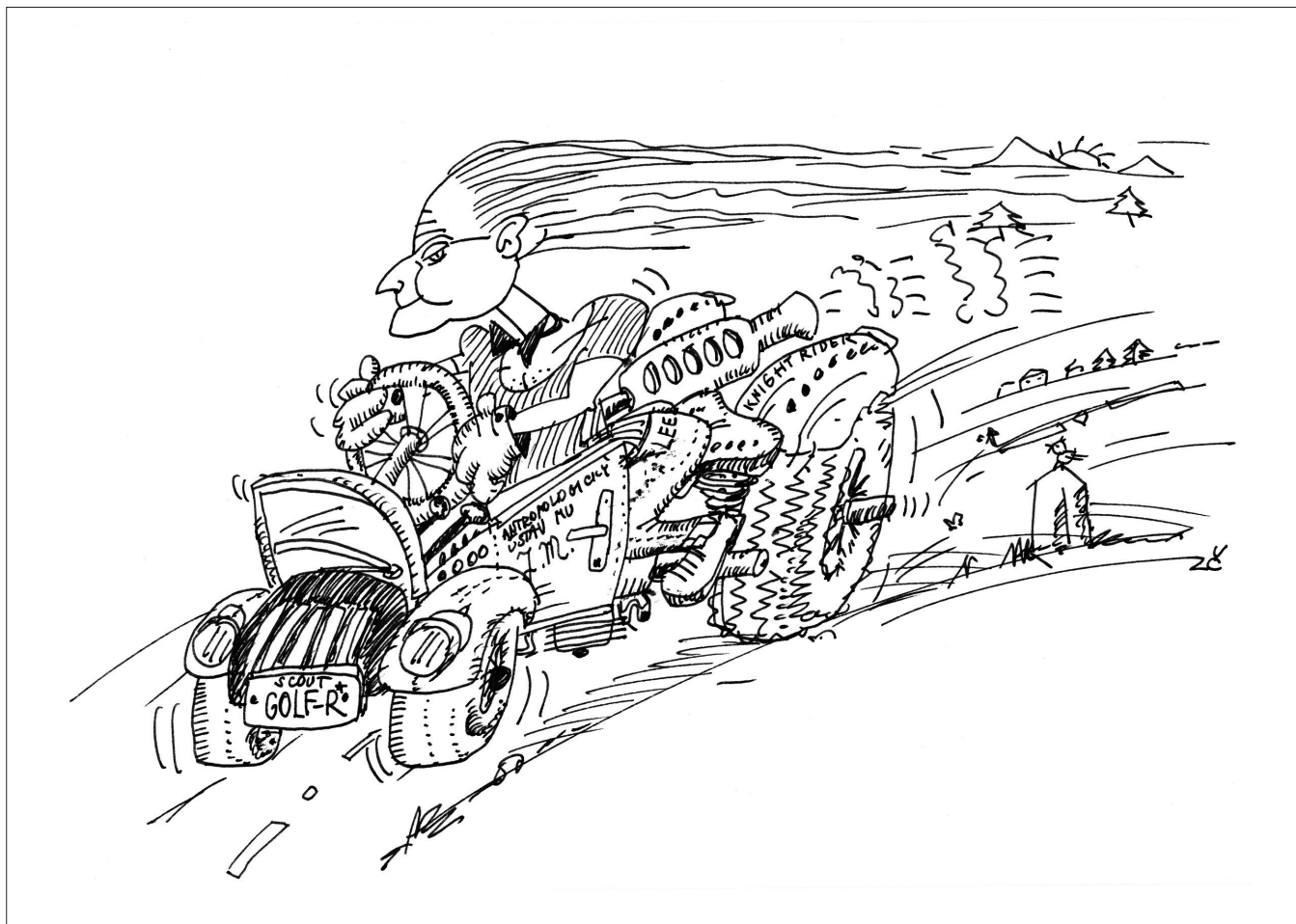
Poznámky k obsahu a uspořádání encyklopedie

V encyklopedii jsou hesla složená z adjektiv a substantiv kvůli rychlejší orientaci uváděna nikoli v duchu české tradice, zpravidla tedy nejdříve adjektivum a pak substantivum, nýbrž v inverzním postavení (například: **sport, automobilový**), které je v hesle vyznačeno čárkou a v encyklopedii je zachováno ve tvaru odkazu: **automobilový sport**, *sport, automobilový). Jména a pojmy uvnitř hesel opatřené znakem * znamenají odkaz na jejich existenci v encyklopedii (* zde jen orientačně, on-line verze bude hypertextová).

Za klíčovými hesly (**Automobil: beletrie; Automobil: člověk; Automobil: design; Automobil: erotika; Automobil: film; Automobil: fotografie; Automobil: lidská agrese; Automobil: lidské tělo; Automobil: minulost, současnost, budoucnost; Automobil: muž a žena; Automobil: reklama; Automobil: spiritualita; Automobil: technika; Automobil: výtvarné umění; Automobil: zvířata** apod.) je uveden seznam tematické odborné literatury. Základní přehledová literatura k obecné problematice „člověk a automobil“ je uvedena v samostatném hesle **Auto-Bibliografie**.

Součástí encyklopedie jsou také literární texty (eseje, fejetony, povídky apod.) a výtvarné artefakty (obrazy, sochy, plastiky, fotografie), které pro tuto encyklopedii, respektive pro projekt „Člověk-Auto / Auto-Člověk: Život – věda – umění“ vytvářejí malíři, grafici, sochaři, fotografové, spisovatelé a publicisté; vzniklá díla jsou uvedena pod hesly **Auto-Beletrie**, respektive **Auto-Artefakty**.

Autorství se jmenovitě uvádí u každého hesla. Autori veršů inspirovaných jednotlivými značkami automobilů jsou Jaroslav Malina, Jan Filipický a Jaroslav Pernica. Autorské medaiony všech autorů jsou uvedeny v hesle **Auto-Autoři**.

Zdeněk Čížek, *Knight Rider*, 2011, tuš, papír, 17,5x28,5 cm.

Aston Martin Lagonda Limited (Aston Martin), britská *automobilka se sídlem v Gaydonu (hrabství Warwickshire, Velká Británie). Firmu založili v roce 1913 podnikatel a automobilový závodník Lionel Walker Birch Martin (1878–1945) a inženýr Robert Bamford (1883–?). Firma se zabývala prodejem automobilů značky *Singer* a Martin se pravidelně zúčastňoval automobilových závodů v autech této značky, avšak kvůli jejich jistým nedostatkům se oba společníci rozhodli pro vlastní vývoj. Lionel Martin se zúčastňoval s upraveným Singerem závodů do vrchu u vesnice Aston Clinton, kde si budoval svou pověst. V souvislosti s nimi se zrodil i název nové značky – kombinace místního jména a závodníkovy příjmení. V březnu 1915 byl vyroben první prototyp, posměšně označovaný jako „Coal Scuttle“ (uhlák). Vývoj brzdila válka (oba společníci museli narukovat), druhé vozidlo bylo zhotoveno až v roce 1920, sériová výroba se pak uskutečnila roku 1923. Mezitím ze společnosti odešel Robert Bamford, protože o sériovou výrobu ztratil zájem. Firma se potýkala s finančními problémy. Potřebné peníze do ní vnesl nadšený závodník hrabě Louis Zborowski, a automobilce tak umožnil postavit závodní vozy na Velkou cenu Francie v roce 1922, též speciály, překonávající rekordy. Zborowski sám use-

dal do závodních automobilů, ale nikoli výhradně do značky Aston Martin. Dne 19. října 1924 se zabil na Velké ceně Itálie v Monze za volantem *Mercedesu. To mělo pro Lionela Martina fatální důsledky. Úspěšné automobily Aston Martin byly drahé (700–750 liber šterlinků), jejich prodej problematický, Martin se musel vzdát vedení firmy. Zklamán se stáhl do ústraní a nadále se věnoval další své vášni – cyklistice. Na kole ho ovšem potkalo daleko větší neštěstí: 14. října 1945 cestou po Gloucester Road v Kingstonu byl smrtelně zraněn při dopravní nehodě.

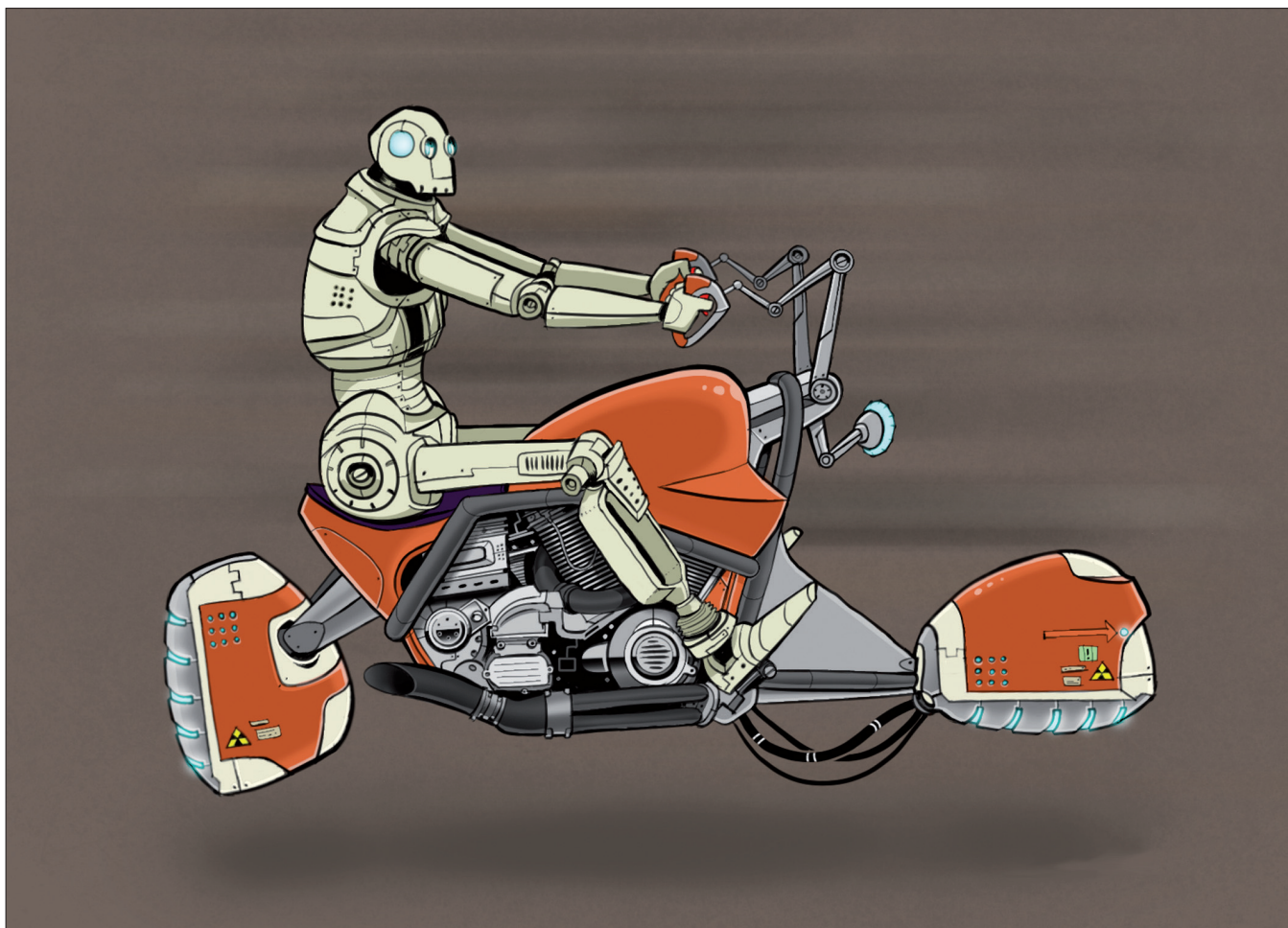
Od roku 1994 se stala majitelem továrny americká společnost *Ford Motor Company. V březnu roku 2007 byla automobilka Aston Martin prodána britskému konsorciu Prodrive. Automobily se vyznačují exkluzivitou, originalitou a pečlivým zpracováním. Z modelů prosluly zejména ty, které užíval James Bond (agent 007) ve filmech natočených podle románů britského spisovatele Iana Fleminga (1908–1964). V této souvislosti je nejslavnější *Aston Martin DB 5*. Tento model byl později vyráběn ve vylepšené *DBS* verzi. V roce 1994 byl představen nový model *DB 7 Vantage*. Poté nastoupily modely *V12 Vanquish* a *Vanquish S*, který si „zahrál“ v bondovce *Dnes neumírej*. *Vanquish S* má oproti *Vanquishi* (...)

Martin Frouz, *Auto, cesta a duny* (2008, digitální snímek, expedice Gilf 2008, přístroj Canon D1s Mark III základní formát souboru RAW – 21,1MPx 16 bit). Auto křižující kamenitou pláň v oblasti Velkého písečného moře (Egypt); v pozadí se vlní mohutné dny, které zde mohou dosahovat až stometrové výšky. Bez výkonných terénních aut a zkušených řidičů by práce v poušti byla téměř nemožná.

automobil ([zkráceně: *auto*; zastarale: *kolojezd* nebo *samo-hyb*]; z řečtiny: *αὐτός* [česká transkripce: *autos*], „sám, sám od sebe, samostatně, spontánně“ a latiny: *mobilis* [adjektivum ze slovesa *movere*, „hýbat, pohybovat, hnout, uvádět v pohyb, v činnost, pohánět“], „pohyblivý, nestálý, měnivý, vratký, vrtkavý“, doslova „samohyb“, tj. sama od sebe se pohybující entita, anglicky: *automobile*, „automobil“, *car*, „auto, vůz“, *autocar*, *motor car*, „auto(mobil)“, arabsky: *sajjára* [od slovesa *sára*, „pohybovat se, jet“; ve středověkých pramenech „planeta“, čínsky: 汽车 [zjednodušené znaky], 汽車 [nezjednodušené znaky], [česká transkripce: *čchi-čche*; *čchi*, „éter, vzduch, plyn, výpar; pára“, *čche*, „vůz“, čínská transkripce: *qiche*], dánsky: *automobil*, „automobil“, *bil*, „vůz“, francouzsky: *automobile*, „automobil“, *bagnole* [lidově], „auto, vůz, kára“, *char*, „auto; obrněný vůz, tank“, *voiture*, „vůz; kočár“, hindsky: *mótarkár*, *mótarváhan* [*váhan*, „vůz, vozidlo“, *havágárá* [*havá*, „vzduch, vítr, povětrí“, *gárá*, „vůz“], chorvatsky: *samovoz*, indonésy: *mobil*, *motor*, italsky: *automobile*, *autovettura* (složenina z dvou kmenů: *auto* [z řeckého *autos*] a *vettura* [z latinského substantiva *vectura*, „vožení, dovoz, doprava; dovozní, dopravní“, jež vzniklo z latinského *vectus*, příčestí minulého od slovesa *vehere*, „vézt, vozit, do-

vážet, odvážet, převážet“), v doslovném překladu „dopravní prostředek, který sám od sebe převáží“ či „veřejný dopravní prostředek“; v italštině se *autovettura* užívá spíše v oficiálním jazyce [zákony, vyhlášky], zatímco běžně se užívá *automobile*), japonsky: 自動車 [česká transkripce: *džidóša*, „samohybný vůz“] nebo 車 [česká transkripce: *kuruma*, „vůz“], korejsky: 자동차 [česká transkripce: *čadongčcha*], složeno ze znaku ča 自, „sám, samo“, *dong* 動, „pohyb, hýbat se“ a čcha 車, „vůz“, latinsky: *autocinetum*, *autoraeda*, německy: *das Auto*, *das Automobil*, novořecky: αυτοκίνητο [česká transkripce: *autokinēto*], polsky: *samochód*, ruský: *автомобиль* [česká transkripce: *avtomobil*], sinhalsky: *mótarathaja* [*rathaja*, „kočár, vůz“], španělsky: *automóvil* se primárně používá k označení vozidla (*vehículo*), které je uváděno do pohybu vlastním motorem a slouží k pozemní přepravě osob nebo zboží, aniž by došlo k použití koleje, obecně se používá též termín *auto* („auto, vůz“), *coche* (nejčastěji ve Španělsku, „vůz i vagon, auto, kočár“), *carro* („vůz, vozík, auto, povoz, vozidlo“, především v zemích Latinské Ameriky), *máquina* („stroj“, především na Kubě), tamilsky: *móttárákár*, *tánijangi* / *tánundu* [*tán*, „sám“, *ijangi* / *undu*, „pohyb, chod“], telugsky: *káru*, turecky: *otomobil*, *araba*, „vůz, kára“, vietnamsky: *o to*

Norbert Jakubik, *Hoverbot*, 2011, obraz vytvořený v rámci kurzu digitální kresby Digitouch 2011.

[z francouzštiny], *xe hoi* [*xe*, „vůz“, *hoi*, „pára, výpary, plyn, zápach“]), dvoustopé motorové vozidlo s vlastním zdrojem energie – zatím stále ještě řízené člověkem, i když u některých technologicky vyspělých značek už dnes plní jen roli v systému uživatelského rozhraní „člověk-stroj“ (HMI, *Human-Machine Interaction*) k ovládání základních funkcí vozu a multimediálních aplikací. Slovo pro automobil se stalo také součástí slovní zásoby melanéské pidgin angličtiny (*tok pisin*): *kar*, případně *ka*. Vyskytuje se v mnoha slovních spojeních jako například *kar i bagarap* („auto je rozbité“), *planim kar* („uvíznuté auto“) či *nupela kar* („nové auto“). Ve stejné sémantické oblasti existují výrazy jako *rum draiva* („kabina automobilu“), *em i save draivim PMV* („umí řídit autobus“) a další. Melanéské a austronéské jazyky nedisponují žádným odpovídajícím slovem nebo slovním spojením pro automobil. Mluví v nativních jazycích Papuy-Nové Guineje využívají pro vyjádření idejí v této sémantické oblasti potenciálu *tok pisin* nebo obecně anglicismů.

Z antropologického hlediska může být zajímavé srovnání etymologie výrazů pro automobil v různých jazykových a kulturních oblastech. V převážné většině případů název odkazuje na skutečnost, že jde o dopravní prostředek, který se

pohybuje sám, bez vnějšího pohonu. Zpravidla jde o přejaté slovo anebo kalk, často název odkazuje na motorový pohon. Objevují se však i zajímavé výjimky. Pozoruhodný je například výraz *havágári*, jedno ze synonym pro automobil, objevující se v hindštině a některých dalších severoindických jazycích. V doslovném překladu znamená „vzdušný vůz“ či „větrný vůz“ a podle některých etnografických pramenů tak venkované v koloniálním období nazvali dosud nevídaný dopravní prostředek, který přirovnali k božskému létajícímu kočáru z hinduistické mytologie. Čínské pojmenování zase obsahuje mnohavýznamový znak čchi, který mimo jiné znamená „páru“, což by mohlo svádět k domněnce, že výraz původně vznikl jako označení „parovozu“. Shodou okolností se v Číně myšlenka sestrojít vozidlo na parní pohon skutečně zrodila, a to již v 70. letech 17. století. Vlámský jezuitský misionář Ferdinand Verbiest (1623–1688), jenž se proslavil jako astronom a matematik, někdy mezi lety 1672–1676 pro čchingského císaře Kchang-siho (1654–1722) sestrojil mechanickou hračku, 65 cm dlouhý vozík poháněný parní turbinou. Jeho popis se zachoval ve Verbiestově stěžejním díle *Astronomia Europaea* (1679/1680, tiskem Dillingen 1687). Model z lehkého dřeva byl opatřen kovovou miskou, ob-

Zdeněk Macháček: *Sochařské logo projektu Člověk-Auto aneb Erotický volant*, 2011, polychromované dřevo (hybrid amerického topolu), výška 78 cm, průměr volantu 49 cm. Foto: Stáňa B. Bártová.

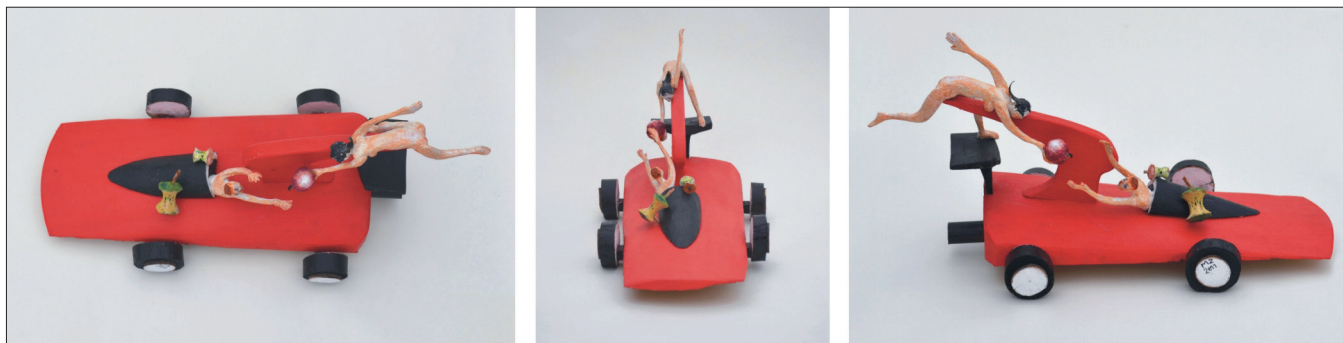
sahující žhavé uhlíky, jež uváděly do varu vodu v uzavřené nádobě kulovitěho tvaru (*aeolípila*) a vznikající pára unikala ven úzkou tryskou. Její tlak roztáčel lopatky turbíny, propojené soustavou převodů s přední osou vozíku, který tak dokázal vyvinout značnou rychlost. Do středu zadní nápravy vynálezce připevnil řídicí kolo na výkyvné tyči, kterou bylo možno nastavit v libovolném úhlu, a s jeho pomocí zajistit pohyb vozíku po kruhové dráze. Model se v císařských sbírkách nedochoval, ale podle dochovaných mladších vyobrazení se několikrát podařilo vytvořit jeho funkční repliku. Verbiestův vynález – patrně hlavně v důsledku izolace Pekingů během protičchingského povstání tří vazalů (San-fan-č'-luan, 1674–1681) – upadl v zapomnění a vývoj paromobily v Evropě neovlivnil; předešel však Denise Papina (1647–1712) nejméně o desetiletí. Ke vzniku čínského názvu pro automobil spíše než parní pohon přispěly plynné výpary, jež vůz šíří do ovzduší. Tak také bývá nejčastěji interpretováno sinovietnamské spojení *xe hoi* tvořící doslovný překlad čínské předlohy. (...)

Předchůdci automobilu: vozy bez vlastního pohonu (5. tisíciletí př. n. l. – 1771 n. l.) (...)

Automobili Lamborghini S.p.A. (Lamborghini), italská *automobilka se sídlem v Sant'Agata Bolognese, vyrábějící v Boloni supersportovní *automobily; v současnosti dceřiná společnost automobilky *Audi AG. Společnost založil v roce 1962 italský průmyslník Ferruccio Lamborghini (1916–1993), který vlastnil úspěšnou továrnu na traktory, ale po neshodě s Enzem Ferrarim (1898–1988) kvůli kvalitě spojky jeho *Ferrari 250 GT* se rozhodl vyrobit vlastní automobil lepších kvalit. Pro konstrukci prvního výkonného dvanáctiválce angažoval znamenitého konstruktéra Giotta Bizzarriniho (narozen 1926), který předtím pracoval na motorech V12 u firmy *Ferrari (vzniklý motor měl na tehdejší dobu obrovský výkon 350 koní) a design vozu svěřil firmě Scaglione-Touring (volba proslulých designérů a návrhářských firem se pak stala dodržovanou tradicí – Bertone, Luc Donckerwolke, Marcello Gandini, ItalDesign, Mario Marazzi, Franco Scaglione, Touring of Milan nebo Zagato). Prototyp označený *350GTV* vznikl v roce 1963. Hned v prvním roce výroby sériového *Lamborghini 350GT* se prodalo 130 kusů. Dalším vyráběným a úspěšně prodávaným typem byl vůz *Lamborghini 400GT*. (...)

Bayerische Motoren Werke AG (zkratka: BMW, z němčiny: *Bayerische Motoren Werke Aktiengesellschaft*, „Bavorské motorové závody, akciová společnost“), německý výrobce luxusních a sportovních automobilů, motocyklů a motorů s hlavním sídlem v Mnichově. BMW je mateřskou společností firem *Mini a *Rolls-Royce a v nedávné minulosti i bývalé skupiny *Rover. Modro-bílý vzor znaku firmy je stylizací bavorské vlajky a také odráží původ BMW – rotující bílá vrtule na modré obloze jako symbol výrobce leteckých motorů. BMW vlastní tým *Formule 1 BMW Sauber.

V roce 1916 se spojily dvě německé firmy (Rapp Motorenwerke a Gustav Otto Flugzeugwerke), z nichž vznikla společnost Bayerische Flugzeugwerke (...) Patrně nejznámějším předválečným vozem značky se stal model 328: lehký elegantní *roadster, poháněný šestiválce s třemi karburátory a výkonem 57 kW (77 koní), se vyráběl od roku 1936 do roku 1940. Vůz dosahoval maximální rychlosti 150 km/h a stal se tak nejrychlejším sériově vyráběným vozem své doby. Typ 328 byl moderní: zmizely stupačky a přední světlomety byly zapuštěny do karoserie, což bylo u tehdejších vozů výjimečné. Stal se velice oblíbeným hlavně ve Velké Británii, kde inspiroval vznik britských roadsterů. Byla vyvinuta i velmi úspěšná závodní verze: mezi nejvýznamnější výsledky patřilo vítězství v závodě Mille Miglia a ve čtyřadvacetihodinovém závodě v Le Mans. Posledními předválečnými modely byly 321 a 335. (...) V 70. letech došlo k velkému rozmachu: v Dingolfingu byla postavena druhá továrna a celkem čtvrtá továrna vznikla v Landshutu. V roce 1972 se objevil první sériově vyráběný vůz s turbomotorem (*BMW 2002 Turbo*), který se ale nedočkal úspěchu kvůli ropné krizi (vůz měl totiž spotřebu 22 l/100 km). V roce 1973 začala výroba první generace řady 5, která nahradila modely 1500 až 2000. Roku 1976 byla uvedena velmi úspěšná „trojková“ řada, nahrazující modely typu 1502 až 2002. Dále byly představeny vozy řady 6 a 7. V osmdesátých letech se představila nová generace „trojkové“ řady (1982) s nejvýkonnějším modelem označeným *M3*. Od roku

Zdeněk Macháček, *Evy a Adam v postmoderní době*, 2011, polychromované dřevo, postavy (kaštan), vlasy (borovice), jablko a ohryzky (jablko), karoserie (lípa), kola (smrk, habr), výfuk (borovice), délka 52 cm, výška 26 cm, šířka 24 cm. Dílo je pozoruhodné, kromě jiného, také tím, jaký originální materiál mistr kreativně zvolil pro ztvárnění jablka a ohryzků. Domníváme se, že je to skvělá výzva všem dnešním mladým umělcům postmoderní doby, jejichž invence je prosta ducha a v jejichž artefaktech bývá zpravidla „všechno jinak“. Foto: Stáňa B. Bártová.

Zdeněk Macháček: *Zahýbání s Mazdou MX-5*, 2011, polychromované dřevo, postava (kaštan), vlasy (borovice), karoserie (lípa), kola (smrk, habr), výfuk (borovice), délka 37,5 cm, výška (s postavou) 18 cm, šířka 19 cm. Inspirace: koncept *Audi A3* a roadster-coupé *Mazda MX-5*. Foto: Stáňa B. Bártová.

1981 se prodávala řada 5 se vznětovým motorem (2,4 l). Její třetí generace nastoupila v roce 1988. Jako první evropská automobilka vznesla společnost BMW požadavek na používání bezolovnatého benzínu a sama představila jedny z prvních evropských vozů s katalyzátory. V roce 1994 odkoupila společnost *Rover Group, kam spadaly vozy *Rover*, *MG* (tyto dvě značky jsou již zaniklé) a **Land Rover*. Součástí koncernu BMW jsou i dceřiné společnosti jako BMW Technik GmbH, která se zabývá vývojem nových automobilů a celkovým výzkumem celé automobilové dopravy. Další z nich je BMW M GmbH, která produkuje sportovní a závodní vozy a okruhové speciály. Vlastní výzkum koncernu umožňuje, aby své výrobky udržoval na nejmodernější úrovni a plnil své heslo: *Freude am fahren* („Radost z jízdy“; anglicky: „Sheer driving pleasure“).

BMW, *Bayerische Motoren Werke AG.

Ford Motor Company (často nazývaná zkráceně Ford, někdy také FoMoCo, Ford Motor nebo FMC), americká nadnárodní společnost vyrábějící *automobily. Založil ji v roce 1903 americký vynálezce a průkopník *automobilismu Henry *Ford (1863–1947) v Dearbornu na předměstí Detroitu v Michiganu (zde sídlí v současnosti vedení společnosti). Od počátku 20. století byl Ford společně s firmami *General Motors a *Chrysler členem detroitské „Velké trojky“ výrobců automobilů, které dominovaly americkému automobilovému trhu. Společnost Ford ovládla do roku 1914, zejména

díky velmi úspěšnému modelu *T*, takřka polovinu amerického automobilového trhu a měla pobočky i v Austrálii, Evropě a Kanadě. V průběhu dvacátých let Henry Ford vyplatil společníky firmy a stal se jediným vlastníkem společnosti. V té době už byl prezidentem společnosti jeho syn Edsel Ford (1893–1943), ale Henry Ford si uchoval zásadní vliv na chod firmy. V roce 1926, kdy prodeje modelu *T* začaly z důvodu zaostalosti za konkurencí klesat, se Henry Ford rozhodl na půl roku uzavřít své továrny. Během té doby byl uveden do výroby nový model *A*, který se na trhu úspěšně prosadil. V roce 1925 byla v Německu založena pobočka Ford Motor Company AG, která dodávala německé armádě nákladní vozy a německému obyvatelstvu upravenou verzi modelu *T*. V roce 1929 byla na základě smlouvy o spolupráci mezi společností Ford a Sovětským svazem započata stavba automobilky v Nižném Novgorodu (*GAZ). Spolupráce pokračovala i ve 30. letech a Fordovy licence a technická pomoc se výrazně podílely na vybudování sovětského automobilového průmyslu. V roce 1943 zemřel Edsel Ford a Henry Ford se vrátil do čela společnosti, kterou v roce 1945 předal svému vnukovi Henrymu Fordovi II (1917–1987). Po druhé světové válce bylo třeba se vypořádat s přeměnou zbrojní výroby, do které byla firma zčásti zapojena, i se škodami způsobenými vybombardováním Fordových závodů v Evropě. Výroba se proto rozbíhala pozvolna, ale společnost se se svými novými modely znovu

začala prosazovat v celosvětovém měřítku. V 60. letech to byly zejména modely *Mustang*, *Cortina* a *Taurus* a sportovní vůz *Ford GT 40*, který několikrát zvítězil v závodě 24 hodin Le Mans. V 70. letech byla uvedena *Fiesta* (jen za první rok bylo prodáno více než 440 tisíc kusů). V 80. letech byly představeny další úspěšné modely *Taurus*, *Sierra*, *Scorpio* a *Escort*, kterého se za tři desetiletí výroby prodalo více než 20 milionů (nejvíce v historii značky). *Escort* byl v roce 1998 nahrazen *Fordem Focus*, který o rok později získal prestižní evropský titul Car of the Year. Jeho obliba neklesá ani v současnosti a v provedení *hatchback patří spolu s *Volkswagenem Golf* k nejoblíbenějším vozům této třídy.

Vedle značky Ford patří společnosti Ford Motor Company značky *Lincoln a Troller. Značka *Mercury, která vznikla jako produkt divize Fordu založené v roce 1939, vzala za své v roce 2009 kvůli úsporným opatřením v době krize automobilového průmyslu. Ford v různých obdobích získal a vlastnil další automobilky, respektive značky: *Aston Martin (1994–2007), *Jaguar (1989–2008), *Land Rover (2000–2008). V roce 2008 získala Jaguar, společně s britskou automobilkou Land Rover, nadnárodní automobilová společnost *Tata Motors se sídlem v indické Mumbáí. V roce 1999 Ford koupil za 6,5 miliardy dolarů švédskou automobilku *Volvo Car Corporation, ale v roce 2010 ji prodal čínské automobilce Geely za 2 miliardy dolarů. Ford dále vlastní podíly v řadě společností: Mahindra Ford India Limited (*Mahindra Group), *Mazda Motor Corporation aj.

V současné době společnost řídí William Clay Ford, Jr. (narozen 1957). Společnost Ford Motor Company se ze všech velkých amerických automobilek dokázala nejlépe vyrovnat s celosvětovou krizí automobilového průmyslu v letech 2009–2010 a patří ve všech *segmentech k nejvýznamnějším světovým výrobcům automobilů.

Hyundai-Kia Automotive Group (Hyundai), korejský výrobce *automobilů, součást mezinárodního podnikatelského konglomerátu Hyundai se sídlem v jihokorejském Soulu, který působí v mnoha zemích světa v nejrůznějších odvětvích, od strojírenské a chemické výroby přes stavbu lodí (jeden z největších výrobců lodí na světě), automobilový průmysl, elektroniku a informační technologie až po konzultační a logistické služby. Základy koncernu Hyundai vytvořil korejský podnikatel Čong Ču-jong (1915–2001), když v roce 1947 založil opravárenský podnik pro nákladní a osobní vozy. V roce 1967 vznikla divize Hyundai Motor Company, vyrábějící automobily. V roce 1999 zakoupila společnost Hyundai jihokorejského výrobce automobilů *Kia Motors Corporation.

Kvalita automobilů se neustále zvyšuje. Hyundai udělal spolu s Kia za deset let značný pokrok, větší než kterákoli *automobilka. V roce 2006 byla otevřena továrna Hyundai Motor Manufacturing Czech v Nošovicích, která přispívá k tomu, že v roce 2009 se společnost Hyundai se 4 645 776 vyrobenými vozy stala pátým největším automobilovým výrobcem na světě. Na trhu se úspěšně prosazuje zejména svými *hatchbacky (*i10*, *i20*, *i30* aj.), *sedany (*Elantra*, *Lantra*, *Sonata* aj.), *offroady a *SUV (*Santa Fe*, *Tucson* aj.).

Lamborghini, *Automobili Lamborghini S.p.A.

Lexus, výrobní divize a značka luxusních *automobilů společnosti *Toyota Motor Corporation; byla založena v roce 1989, o její start a úspěšnou expanzi se zasloužil tehdejší šéf společnosti Toyota Eidži Tojoda (narozen 1913). V roce 1989 byl Lexus uveden ve Spojených státech amerických, o rok později v Evropě. Pod tímto názvem distribuuje Toyota prémiové vozy do celého světa. Slovo Lexus navozuje představu luxusu. V Evropě se aktuálně (2011) prodává pět modelových řad (*CT*, *IS*, *GS*, *RX*, *LS*), od kompaktní třídy až po třídu nejvyšší. Od roku 2006 se i v domovském Japonsku prodávají Toyoty nejvyšší třídy pod značkou Lexus. Automobily Lexus se vyrábějí v malém japonském městě Tahara, hybridní modely v podniku Toyota Motor Kyushu v Kokuře, části města Kitakjúšú. Pouze terénní vozy *RX* pro americký trh se vyrábějí v kanadské Cambridgi. (...)

Lexus je společně s mateřskou Toyotou průkopníkem v oblasti úsporné technologie hybridních pohonů automobilů – Hybrid Synergy Drive (HSD), respektive Lexus Hybrid Drive (LHD). Lexus byl první výrobce prémiových vozů s hybridním pohonem. Tento trend byl zahájen hybridním modelem *RX 400h* v roce 2005. O rok později byl hybridní systém Lexus Hybrid Drive uplatněn ve voze *GS 450h*, v roce 2007 následoval model *LS 600h*. Lexus Hybrid Drive je plně hybridní systém, který kombinuje spalovací motor s elektromotorem, ale umožňuje i pohon jen jedním z těchto motorů. To ho odlišuje od takzvaných „mild“ hybridů, u nichž má elektromotor pouze podpůrnou funkci. Od roku 2009 je navíc model *Lexus HS 250h* s touto koncepcí zastoupen jedině ve Spojených státech amerických. V současné době užívá Lexus technologii LHD u těchto svých svých modelů: *crossover *Lexus RX 450h*, *hatchback *Lexus CT 200h*, manažerský *sedan *Lexus GS 450h*, luxusní *limuzína *Lexus LS 600h* a *Lexus LS 600hL*. Podle představitelů Lexusu zůstává základem značky technologická a designová vyspělost, vstřícná k potřebám uživatele. Britský automobilový designér Simon Humphries (narozen 1967), který zodpovídá za globální design Lexusu (a Toyoty), tento přístup charakterizoval slovy: „Základem naší filozofie designu jsou dvě vyvážené koncepce, které se vzájemně prolínají – ‚leading edge‘ a ‚finesse‘. Pro naše vozy znamená výraz leading edge aplikaci nejpokrokovějších technologií s cílem dosáhnout maximálního prožitku z jízdy. Ovšem technologie by sama o sobě byla ničím bez vynikající kvality a je nutno ji přizpůsobit požadavkům uživatelů – proto je nezbytným doplňkem špičkové kvality. Naši konstruktéři usilují o to, aby obě koncepce vzájemně propojili bez ztráty jejich osobitosti.“ Automobilka díky trvalému rozvíjení a uplatňování těchto inovací proslula též v oblasti šetrnosti k životnímu prostředí a díky svým prvkům aktivní bezpečnosti udává směr, kterým se ubírá vývoj moderních automobilů. V roce 2007 byl Lexus vyhlášen společně s automobilkou *Porsche za nejspolehlivější značku světa.

Aktuální modelová řada značky Lexus: *IS* (sedan), *IS 250C* (*kabriolet), *IS F* (sportovní sedan), *ES* (sedan), *GS* (manažerský sedan), *LS* (luxusní limuzína), *SC* (luxusní *kupé), *RX* (crossover), *GX* (*SUV), *LX* (*offroad), *CT 200h* (hatchback), *LFA* (supersport).

Hana Novotná, „Škoda?“, 2011, mýdlo, vůně, 65x25x14 cm.

Marcus, Siegfried (18. 9. 1831, Malchin, Německo – 1. 7. 1898, Vídeň, Rakousko), německý vynálezce a průkopník *automobilismu. Marcus je autorem prvního funkčního osobního automobilu (se čtyřtákním benzinovým motorem) v českých zemích i v rámci tehdejší rakousko-uherské monarchie. Jeho vůz byl vyroben v letech 1888–1889 v Adamovských strojárnách v Adamově u Blanska. Marcus údajně svůj první automobil postavil již v roce 1870, ještě před Karlem *Benzem (1844–1929) a Gottfriedem *Daimlerem (1834–1900). Jeho vozidlu, které bylo jako první na světě poháněno benzinovým motorem, ovšem ještě chyběly některé standardní technické prvky – brzdy, spojka, řízení apod.; navíc se nedochovalo, takže nelze ověřit jeho skutečnou konstrukční konfiguraci. Marcusův „adamovský automobil“ měl však již dořešené ústrojí pohonu, šnekový systém řízení, kartáčkový karburátor a magnetoelektrické zapalování benzinové směsi (některé technické prvky byly Marcusovým patentem). Od sériové výroby však firma upustila a nadále se věnovala zejména výrobě kvalitních motorů; prvním sériově vyráběným automobilem v Čechách i na území Rakouska-Uherska se tak stal v roce 1897 vůz *NW Präsident (President)*, který vznikl ve firmě *Tatra v Kopřivnici.

Marcusův „adamovský automobil“ byl často vystavován (například i na slavné Světové výstavě v Paříži v roce 1900 nebo roku 1960 na Mezinárodním strojírenském veletrhu v Brně) a nakonec se stal exponátem Technického muzea ve Vídni (Technisches Museum Wien). V roce 1950 byl znovu zpro-

vozněn a byly v něm podnikány ukázkové jízdy Vídní. Vzhledem k tomu, že rakouský Spolkový památkový úřad z důvodu ochrany unikátní památky posléze tyto jízdy zakázal, byla v letech 2005–2006 postavena replika tohoto vozu podle původních plánů z Adamova, přičemž značná část dílů byla vyrobena v Adamovských strojárnách, a. s., tedy ve firmě kde vznikl originál.

Mazda Motor Corporation (Mazda), japonská *automobilka sídlící v Hirošimě. Dnešní společnost Mazda Motor Corporation založil v roce 1920 Džúdziró *Macuda (1875–1952) jako *Tōyō Cork Kōgyō K. K.* (japonsky: 東洋コルク工業株式会社, česká transkripce: *Tójó Koruku Kógjó kabušiki gaiša*, anglická transkripce: *Toyo Cork Kogyo Ltd.*). Tehdy se však specializovala na produkci obráběcích strojů, první *automobil (tříkolová dodávka *Mazdago*) byl vyroben až v roce 1931. Od roku 1934 měly nést všechny automobily vyrobené v závodech Toyo Cork Kogyo Co. (oficiálně se společnost přejmenovala na Mazda Motor Inc. až v roce 1984) název Mazda. Autorem názvu je zakladatel firmy Džúdziró Macuda. Odvodil jej nikoli ze svého příjmení (jak bývá někdy mylně uváděno), nýbrž jako vyznavač ezoterismu a spirituality vycházel z jména starověkého íránského božstva Ahury Mazdy – tvůrce světa, strážce dobra a pravdy.

V současné době společnost vyrábí takřka všechny *segmenty (A–F) osobních automobilů i sportovní vozy, které prodává po celém světě (například v roce 2007 Mazda vyrobila více než 1,3 milionu vozidel, téměř 1 milion vznikl v japonských závodech, zbytek mimo Japonsko).

Jedním z nejproslulejších modelů je *Mazda MX-5*, *roadster vyráběný od roku 1989 dodnes (1. generace 1989–1997, 2. generace 1997–2005, 3. generace od roku 2005; od roku 2006 též v provedení *roadster-coupé). Od zahájení produkce 1. generace do počátku února 2011 překročil počet vyrobených vozů 900 000 a MX-5 si tak drží primát nejprodávanějšího dvoumístného sportovního auta všech dob. Navzdory proměnam v průběhu tří generací si MX-5 udržuje základní koncepci takřka beze změn (mající plnit japonské úsloví *džinba ittai*, „jezdec a kůň v jednom; jezdec a kůň jedno tělo“): vpředu podélně umístěný čtyřválcový motor, pohon zadních kol a ideální rozložení hmotnosti (50:50) na obě nápravy; zavěšení s dvojitými trojúhelníkovými rameny je nezávislé; převodovka je manuální (pětistupňová nebo šestistupňová), případně i automatická. Vznik modelu MX-5 byl inspirován legendárními britskými sportovními automobily 60. a 70. let, jakými byly *Triumph Spitfire*, *Lotus Elan* nebo *Austin-Healey Sprite* a *MG Midget*. Ty se však v následujících desetiletích (v době krize britského automobilového průmyslu) „vytratily“, MX-5 se po nich stala symbolem volnosti a svobody, zejména pro mladé lidi. Název MX-5 se u prvních dvou generací užíval jen v Evropě, ve Spojených státech amerických to byla *Miata* a v Japonsku *Roadster*. Teprve třetí generace je takřka všude známa jako MX-5. V květnu roku 2000 byla Mazda MX-5 zapsána do Guinnessovy knihy rekordů jako nejprodávanější dvoumístný roadster na světě s výrobou 531 890 vozů v období od dubna 1989 do října 1999. Od té doby jako světový premiant překonává už jen vlastní rekordy: 500 000 vozů – 8.

února 1999, 700 000 vozů – 5. března 2004, 900 000 vozů – únor 2011. (...) V současné době je běžná produkce nabízena ve třech modelech: *Emotion* (1,8l, 93 kW, pouze roadster), *Challenge* (1,8l, 93 kW, roadster i roadster-coupé), *Revolution* (2,0l, 118 kW, roadster i roadster-coupé). Mazda MX-5 se stala ikonou mezi roadstery, o čemž svědčí několik set ocenění v různých anketách a soutěžích a velké množství klubů, které založili příznivci tohoto vozu po celém světě. O výjimečné oblibě vypovídá i to, že Mazda MX-5 vstoupila i do hájemství poezie.

Společnost Mazda vyniká vlastním vývojem a technologickými inovacemi (zlepšování Wankelova motoru s rotačním pístem a jeho užití v některých modelech (...))

Mercedes-Benz (Mercedes), německá *automobilka se sídlem ve Stuttgartu, nejstarší světový výrobce *automobilů, dnes produkující kromě osobních a nákladních automobilů také autobusy a tahače. Nyní je divizí německé společnosti *Daimler AG (před rokem 2007 měla společnost název DaimlerChrysler AG). Společnost vznikla v roce 1926 spojením firem Daimler-Motoren-Gesellschaft Gottlieba Daimlera a Benz & Cie Karla Benze.

Na konstrukci prvních motorových vozidel pracovali v osmdesátých letech 19. století nezávisle na sobě Karl *Benz (1844–1929) v Mannheimu a Gottlieb *Daimler (1834–1900) v Cannstattu u Stuttgartu.

V roce 1886 získal konstruktér Karl Benz patent na první vozidlo se spalovacím motorem. Jeho motorizovaná tříkolka *Benz-Patent-Motorwagen* (nazývaná též *Velo*) se stala prvním sériově vyráběným vozidlem světa. (Model Benz-Patent-Motorwagen je vystaven v Německém muzeu v Mnichově.) Aby prokázala schopnosti vozidla, podnikla Benzova manželka Bertha *Benz se dvěma syny ve věku 15 a 13 let více než stokilometrovou tajnou (bez vědomí manžela) jízdu z Mannheimu do Pforzheimu, přičemž dokázala čelit řadě nepříjemností, například při jízdě do kopce, při brzdění nebo shánění benzínu – lékárna v městečku Wiesloch u Heidelbergu proslula v této souvislosti jako první benzinová pumpa na světě. Odvážný čin Benzovy manželky podpořil popularitu firmy. Bertha Benz osvědčovala vedle odvahy i obětavost (zachránila firmu finančně), technické zanícení, jakož i znalosti a praktické schopnosti. Nadace Daimler-Benz udílí mladým inženýrkám každoročně cenu Berthy Benz za mimořádný přínos v oblasti inženýrských věd. Na počest Berthy Benz se pořádají jízdy veteránů.

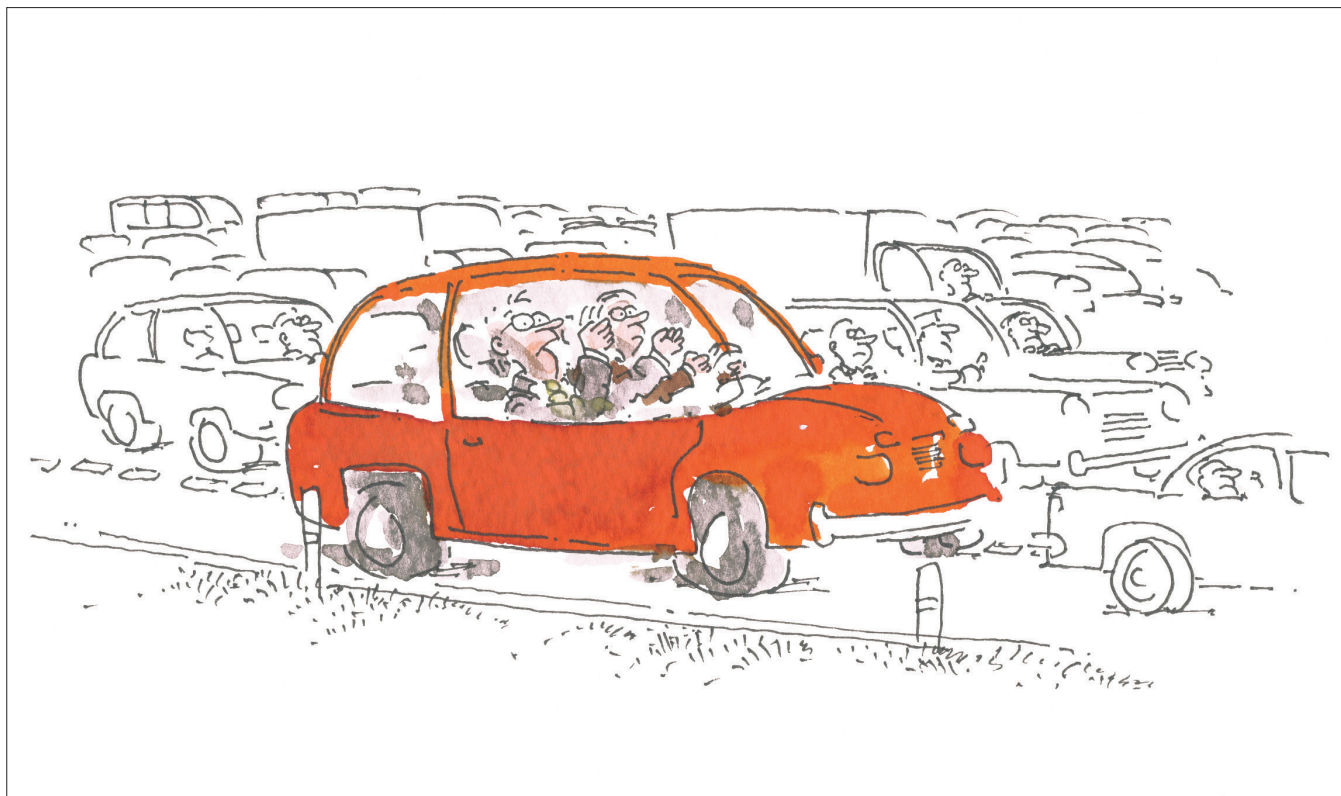
Gottlieb Daimler sestrojil a nechal v roce 1885 patentovat první motocykl (označovaný jako *Reitwagen*), následoval motorový člun, roku 1886 byl zkonstruován motorizovaný dostavník. V roce 1898 byl v Berlíně schválen provoz prvního automobilu firmy DMG (Daimler-Motoren-Gesellschaft) pod značkou *I A-1* (I – Prusko, A – Berlín, 1 – pořadové číslo). O čtyři roky později zahájila společnost DMG vlastní výrobu v Marienfelde (tento nejstarší podnik Mercedesu se nachází v Daimlerstraße 143 a dodnes se v něm vyrábějí motory).

Jeden z neúspěšnějších automobilů světa vděčí za svůj název *Mercedes* otcovské pýše zákazníka firmy Emila Jellineka (1853–1918), rakousko-uherského diplomata, obchodníka

a závodníka, který pro auto prosadil původem španělské mazlivé jméno své tehdy desetileté dcery. Nadšený automobilista a prozíravý obchodník Emil Jellinek získal svůj první vůz společnosti DMG v roce 1897. S výkonem 6 koní a rychlostí 24,4 km/hod nemohl být spokojen a žádal bezpodmínečně rychlejší, lehčí a bezpečnější vůz. Impulzy k dalšímu vývoji se zabýval především hlavní konstruktér firmy Wilhelm Maybach (1846–1929), který měl významný podíl na technickém zdokonalování. Jellinek nebyl technikem, ale měl cit pro nové trendy. Od konstruktérů žádal automobil „pro pozítří“. V roce 1899 startoval v závodě Nizza – Magagnone – Nizza ve voze *Daimler-Phönix*, který přihlásil pod pseudonymem *Mercédès*, a získal 1. cenu. Následujícího roku v závodě Tour de Nice dosahovaly vozy z dílny DMG už rychlosti 85 km v hodině a vyhrály s velkou převahou. Jellinek vzápětí objednal 36 (třetina roční produkce) vozů, které šly údajně na dračku, přestože už tehdy byly luxusní záležitostí (cena – 20 000 říšských marek versus měsíční výdělek kvalifikovaného dělníka – 200 říšských marek). Nové automobily byly technickou senzací, úspěchů přibývalo, Jellinekův návrh pojmenovat je Mercedes byl přijat a společnost DMG si nechala značku ihned patentovat (registrace 26. 3. 1902).

Popularita rostla, Daimler směl prodat jen pětinu své výroby, proto se od roku 1909 začala budovat síť prodejen v centru Berlína. Po otevření prvního paláce 1. 1. 1909 na rohu Pariser Platz a Unter den Linden následoval projekt „Mercedes-Haus“ na bulváru Unter den Linden. V přízemí neoklasicistní budovy bylo možno mezi sochami obdivovat vozy s dohotovenou *karoserií, které se prodávaly pod mottem *Sehen, kaufen, fahren* („Spatřit, koupit, jezdit“). Obchody se rozvíjely. Autosalon byl dějištěm společenských událostí, konaly se zde výstavy a koncerty. Nežádka sem docházel císař Wilhelm II., který se časem stal fanouškem mercedesů. Když tento někdejší Mercedes-Haus byl v letech 2006/2008 spolu se sousední budovou banky restaurován, dostal komplex název Kaiserhöfe (Císařské dvory). Ještě v roce 1902 císař horoval pro „Hafermotoren“ (motory na ovesný pohon, tj. koně) a prohlašoval, že do smradlavého vehiklu nikdy nenastoupí. Nastoupil. Model *Mercedes-Benz 770 Großer Mercedes* – „Kaiser Wilhelm II“ byl vyroben pro císaře, žijícího v letech 1930–1938 v holandském exilu poblíž Utrechtu (v Huios Doorn) a do jeho smrti (4. 6. 1941) urazil 130 000 kilometrů. Císař zůstal mercedesu věrný. Na jeho pohřeb byl automobil uzpůsoben pro převoz rakve k hrobu. Za 10 000 guldenů byl pak model odkoupen pro Museum Mercedes-Benz ve Stuttgartu.

V roce 1909 přibyla k jménu Mercedes stříbrná třícípá hvězda, jeden z nejslavnějších automobilových symbolů, 1916 byl vytvořen kruh kolem hvězdy, 1921 emblém umístěn na chladič. V roce 1926, kdy spojením společností DMG a Benz vznikla firma Mercedes-Benz, přibyl k hvězdě vavřínový věnec a jména obou konstruktérů. Tři cípy hvězdy mají symbolizovat trojí využití motorů – v pozemní, letecké a lodní dopravě. Symbolická je i stříbrná barva. Závodní vozy Mercedes-Benz byly tradičně bílé, ale už roku 1932 byla jejich hmotnost omezena novými pravidly. Uvádí se, že mercedes měl na závodech roku 1934 nadváhu (1 kilogram) a zbavil se jí odstraněním laku,

Vladimír Renčín, *Zastav! Viděl jsem Moudřivláčka lužního!*, 2011, kolorovaná perokresba, 7,5x19 cm.

takže zůstala hliníková karoserie. Stříbrný povrch a aerodynamický tvar závodních vozů zřejmě vedly k legendárnímu označení „stříbrné šípy“. O renomé nebylo třeba se obávat. Dne 21. 7. 1926 vyhrál závodní mercedes řízený německým pilotem Rudolfem Caracciolou (1901–1959) Velkou cenu Německa na závodní dráze Avus – Automobil-Verkehrs-und Übungs-Straße (Automobilová dopravní a zkušební dráha). Avus byla původně (v letech 1913–1921) desetikilometrová trasa Charlottenburg – Nikolassee, určená jen pro automobilovou dopravu, později závodní dráha Avus. Provoz na ní byl zahájen motocyklovým závodem v roce 1921 a ukončen slavností na rozloučenou v roce 1999. Dnes je Avus součástí dálnice A 115. Do roku 1926 provozovala společnost Benz & Co autosalon také na Unter den Linden, ale když se toho roku obě firmy spojily, hledaly novou centrálu s větším prostorem. V roce 1927 padlo rozhodnutí o adrese Salzufer, kde měl Benz už pobočku. V polovině 30. let otevřela společnost nové prostory na bulvárech Unter den Linden a Kurfürstendamm. V letech 1935–1937 byl u závodní dráhy Avus postaven Mercedeshaus, okrouhlá věž se čtyřmi ochozy ke sledování závodů. Dnes je stavba přebudována na motel a památkově chráněná.

V roce 1930 uvedl Universum Film v Berlíně hudební film *Die drei von der Tankstelle* (Tři mládenci od benzínu). (...) Po převratu roku 1989 a sjednocení Německa se Daimler-Benz angažoval nejen v automobilovém průmyslu, ale i ve výstavbě nového Berlína na Postupimském náměstí (Potsdamer Platz). (...)

Peugeot, francouzská *automobilka se sídlem v Paříži; od roku 1974 součást koncernu PSA Peugeot Citroën. Její kořeny sahají až do roku 1810, kdy rodina Peugeotů přestavěla svůj obilný mlýn ve vesnici Vandoncourt (département Doubs) ve východní Francii na továrnu vyrábějící válcovanou ocel a ocelové výrobky pod značkou Peugeot Frères, kterou od roku 1850 symbolizuje emblém lva. Přes výrobu jízdních kol (prvním vyrobeným dopravním prostředkem firmy Peugeot Frères bylo v roce 1882 jízdní kolo Le Grand Bi), později parou hnaných bicyklů a tricyklů, se společnost dostala až k výrobě *automobilů s benzinovými motory. Toto směřování nastolil Armand Peugeot (1849–1915), který se brzy začal zajímat o automobily a po setkání Gottliebem *Daimlerem (1834–1900) a dalšími průkopníky *automobilismu byl přesvědčen o jejich životaschopnosti.

První Peugeotův automobil (parní tříkolka) byl vyroben v roce 1889 ve spolupráci s francouzským konstruktérem Léonem Serpolletem (1858–1907). Parní pohon byl objemný a před jízdou vyžadoval dlouhotrvající přípravy, takže od něj bylo brzy upuštěno ve prospěch benzinového spalovacího motoru. V roce 1890 Peugeot vyrobil první čtyřkolový automobil poháněný Daimlerovým benzinovým motorem. Další 29 automobilů přibývalo v roce 1892 a Peugeot v tomto roce jako první použil u benzinem poháněného automobilu celogumové pneumatiky (pneumatiky plněné vzduchem začaly být používány až v roce 1895). V roce 1896 se Peugeot přestal spoléhat na Daimlera a vyrobil první vlastní motory. V roce 1913 se podařilo Peugeotu řízenému francouzským

Vladimír Renčín, *Kam až bude muset cena benzínu dostupná, aby se řidiči rozhodli dát vozidla na špalky*, 2011, kolorovaná perokresba, 9,2x19,6 cm.

automobilovým závodníkem Julesem Gouxem (1885–1965) zvítězit v závodu Indianapolis 500. Vůz byl vybaven motorem Straight-4, který navrhl Ernest Henry. Jeho návrh, jenž poprvé přinesl použití DOHC a čtyři ventily na válec, měl velký vliv na budoucí vývoj závodních motorů. V této době Peugeotovi patřila polovina veškeré produkce automobilů ve Francii. Vítězství v Indianapolis se opakovalo v letech 1916 a 1919. Během první světové války (1914–1918) se Peugeot zaměřil na zbrojní výrobu a stal se hlavním dodavatelem zbraní a vojenských dopravních prostředků od jízdních kol a tanků až po nábojnice. Po válce se opět vrátil k výrobě automobilů, které se ze solitérů pro bohatou klientelu staly dostupnými pro širší okruh lidí. (...)

Shijiazhuang Shuanghuan Automobile Co., Ltd. (čínsky: 双环汽车, česká transkripce: Šuang-chuan, „Dvojitý prstenec“), čínský výrobce *automobilů, který se zaměřuje hlavně na produkci sportovně užitkových a malých městských vozů. Firma byla založena v roce 1986 a sídlí v hlavním městě provincie Chepej (Hebei) Š'-ťia-čuang (Shijiazhuang). V roce 2002 zakoupila státní podnik Red Star Auto Manufacturing Company spolu s rozsáhlou sítí autodílen a distribučních center.

V roce 1988 uvedla automobilka na trh svůj první model *Shuanghuan Laibao*, označovaný za plagiát *pick-upu *Toyota Hilux*, o deset let později rozšířila nabídku o pick-up a *SUV *Shuanghuan Jiaolian*, opticky připomínající „automobil pro volný čas“ *Toyota RAV4*. Obchodní průlom se společnosti podařil v roce 2002, kdy představila svůj luxusní *crossover *Shuanghuan CEO*, s nímž pronikla díky příznivé ceně na ev-

ropské trhy. Vůz je vybaven benzinovým motorem o objemu 2,4 litru (82 kW při 5 250 ot./min.), benzinovým turbomotorem 2,8 litru či turbodieselem o stejném objemu a výkonu 86 kW. Jeho design však vykazuje četné podobnosti s konkurenčními značkami – předek připomíná *Land Cruiser* od *Toyoty, zadní část *BMW X5*. Když čínský výrobce model představil v roce 2007 na autosalonu ve Frankfurtu nad Mohanem, požádala automobilka *BMW o soudní zákaz jeho prodeje s tím, že se jedná o klon jejího SUV předchozí generace X5; zatímco v Německu s žalobou uspěla, italský soud naopak dospěl k závěru, že CEO kopii *BMW X5* nepředstavuje, a firmě Martin Motors, výhradnímu dovozci vozů *Shuanghuan*, prodej nezakázal. Podobnou kontroverzi vyvolal též model miniautomobilu *Shuanghuan Noble* (nabízeného též pod značkou *Shuanghuan* či *Martin Motors Bubble*), (...)

Škoda, česká *automobilka, jejíž počátky spadají do roku 1895, kdy technik a konstruktér Václav *Laurin (1865–1930) a knihkupec a podnikatel Václav Klement (1868–1938) v Mladé Boleslavi založili firmu Laurin & Klement. Firma nejdříve opravovala a později vyráběla jízdní kola, od roku 1899 byla zahájena výroba motocyklů značky *Slavia* a v roce 1905 započala výroba automobilů značky *Laurin & Klement*, na jejichž konstrukci se významně podílel zejména Václav *Laurin. V roce 1925 došlo ke spojení firmy se Škodovými závody v Plzni. Značka Laurin & Klement tak zanikla a vznikla automobilka, jejímž dnešním nástupcem je *Škoda Auto a.s., součást automobilového koncernu *Volkswagen Group. Prvním vozem automobilky byl *L&K model A* s dvouválco-

vým motorem o výkonu sedmi koní. Brzy následovaly další modely *B* a *D*; tyto vozy se vyráběly v několika provedeních. Kromě osobních automobilů vznikaly též nákladní vozy a autobusy. Firma úspěšně účinkovala i na poli *automobilového sportu. V období po první světové válce došlo k útlumu výroby, která byla plně obnovena až roku 1920. Z té doby pocházejí *limuzíny *M* a *S*, velká auta poháněná dvanáctiválci, která však neměla očekávaný obchodní úspěch, a tak v roce 1925 firma přešla pod správu Škodových závodů. Z toho vyplynulo i nové pojmenování Škoda. Došlo k velké modernizaci výrobních prostor a zaměření na masovou výrobu. V období před hospodářskou krizí vznikly modely *Škoda 450* a *Škoda 422*. Po překlenutí hospodářské krize ve třicátých letech se Škoda stala největším výrobcem automobilů na českém trhu. V tomto období vznikly slavné modely *Škoda 420 Popular*, *Škoda Rapid*, *Škoda Favorit* nebo roku 1938 model *Škoda Superb*. Po vypuknutí druhé světové války byla firma nucena přeorientovat se na válečnou výrobu pro Německo. Po válce byl bombardováním značně poničený podnik obnoven a roku 1946 byla zahájena výroba modelu *Škoda 1101* a následně *Škoda 1102*.

Po válce a znárodnění, se zavedením plánovaného hospodářství přišel roku 1952 vůz *Škoda 1200*, nahrazující Škodu 1102. Čtyřdveřový *sedan, který byl postupem času vylepšován, byl ve výrobě až do roku 1961; z něho bylo odvozeno i několik užitkových verzí. Roku 1954 vznikl model *Škoda 440*, který byl po modernizaci roku 1959 přejmenován na *Škodu Octavii*, a *roadster na *Škodu Felicii*. V roce 1964 byl představen model *Škoda 1000 MB*, který byl roku 1969 modernizován a dostal nově označení *Škoda 100*, v nabídce byla také jeho výkonnější verze *Škoda 110*, ale i karosářská verze *kupé. V sedmdesátých letech došlo k změně koncepce, ale zásahem z vyšších míst zůstaly modely jen ve stadiu prototypu. Dalšími novými vozy se staly *Škoda 105* a *Škoda 120* s motorem vzadu a pohonem zadních kol, které se dostaly do výroby roku 1976. V roce 1983 vzniklo nové kupé *Škoda Garde*, odvozené z modelu *Škoda 120*. Nástupce „stodvacítky“ se objevil roku 1984 a byl označen *Škoda 130*. Potřeba modernizace dospěla k modelu *Škoda 136*, který byl později označen jako *Škoda Favorit*: *hatchback s motorem umístěným vpředu, poháněný předními koly. Později se k Favoritu přidalo *kombi s označením *Škoda Forman*.

Po roce 1989 Škodovka hledala silného zahraničního partnera, kterého našla v koncernu Volkswagen Group, pod něhož spadá od roku 1991. Tato spolupráce Škodě přinesla přístup k moderním technologiím VW a nové trhy. Roku 1994 vznikl u nás jeden z nejpobulárnějších vozů – model *Škoda Felicia* (představovala sice jen přepracovaný Favorit, ale i přesto se prodávala velmi dobře). V roce 1996 se objevil model nižší střední třídy *Škoda Octavia*: vznikla ve verzích sedan a kombi a díky využití koncernových motorů a techniky nastoupil oblíbený model nejen českého, ale i zahraničního (převážně německého, ale i britského) trhu, který dosáhl vysokých prodejů. V roce 1999 přišel nástupce Škody Felicie (která již byla zastaralá): *Škoda Fabia*. Fabia na úspěchy Felicie navázala a navíc se do nabídky dostaly i karosářské verze kombi a se-

dan; vznikla i sportovní varianta *Škoda Fabia RS* (která má úspěchy v automobilovém sportu). Roku 2001 byla představena nová vlajková loď automobilky – *Škoda Suberb*, která je postavena na prodloužené platformě vozu *Volkswagen Passat*. Na trh byla uvedena i sportovní verze *Škoda Octavia RS*, poháněná koncernovým motorem. V roce 2004 nastoupila druhá generace Škody Octavie a navázala na výborné prodeje své předchůdkyně. Nedlouho po běžném provedení následovala její sportovní verze – *Škoda Octavia RS* (s pohonnými zážehovými jednotkami 2,0TFSI a nově i se vznětovým motorem 2,0TDI, ale také možností volby automatické dvouspojkové převodovky DSG). V roce 2007 byla uvedena i zcela nová verze *Škody Octavie Scout*, která se řadí do kategorie takzvaných outdoorových kombi. Scout je postaven z běžné Škody Octavie kombi, která má v této verzi vyšší podvozek, plastové lemy blatníků a nárazníku, ale také pohon 4x4 pomocí spojky Haldex. Motorové verze jsou v nabídce dvě: 2,0TSI a nejprodávanější 2,0TDI. Mezi převodovkami sekunduje klasickému šestistupňovému manuálu dvouspojkový automat DSG. Roku 2006 se objevil první víceúčelový vůz (*MPV) *Škoda Roomster*, který navíc přinesl nový designový styl. Nová Škoda Fabia byla uvedena v roce 2007 a do nabídky se dostal pětidveřový hatchback a kombi (skončila výroba nepříliš úspěšného sedanu). V roce 2008 byla představena druhá generace Superbu, který svého předchůdce překonal nejen svým již osobitým vzhledem, ale i novým technickým vybavením (například systém otevírání pátých dveří – „twindoor“). V témže roce podstoupila facelift Octavia a získala pozměněnou přední část. V roce 2009 pokračoval příchod novinek: kromě faceliftu zbylých verzí Škody Octavie RS a Scout se objevil první sportovně užitkový vůz (*SUV) – *Škoda Yeti*, který je postaven na podvozku modelu *Volkswagen Tiguan*, s nejnovějšími koncernovými motory a technikou (...)

Šuang-chuan, *Shijiazhuang Shuanghuan Automobile Co., Ltd.

Tata Motors (hindyky: *Tátá mótaris*), nadnárodní automobilová společnost se sídlem v indické Mumbáji (Bombaji), součást průmyslového konglomerátu Tata Group (hindyky: *Tátá sam-úh*). U jeho zrodu stál párský podnikatel a průmyslník Džamšédží Nusírvándží Táta (1839–1904), jenž v roce 1868 založil obchodní společnost, která se stala zárodkem průmyslového impéria rodiny Tátů. V roce 1981 v jeho čele stanul Džamšédžího pravnuke Ratan Táta (narozen 1937), jenž předseda společnosti Tata Sons, která je vlastníkem obchodní značky Tata a sdružuje největší akcionáře, a zároveň je předsedou skupiny Tata Group. Kromě Tata Motors řídí rovněž železářskou společnost Tata Steel (7. největší na světě), elektrárenskou společnost Tata Power, jednu z největších indických chemických společností Tata Chemicals, společnost Tata Tea Limited, jež je druhým největším světovým výrobcem a distributorem čaje (v České republice jí patří balírny čaje Jemča v Jemnici), společnost Tata Consultancy Services Limited, jež podniká v oblasti informačních technologií a poskytuje konzultační a outsourcingové služby, telekomunikační konglomerát Tata Teleservices a světový řetězec hotelů a letovisek Taj Hotels Resorts and Palaces. (...)

Prvním osobním vozem, který automobilka v roce 1991 uvedla na trh, byl *MUV *Tata Sierra* s turbodieselovým motorem; o rok později následovalo *kombi *Tata Estate* a v roce 1998 výrobce představil *hatchback *Tata Indica V2*, označovaný za první osobní automobil plně vyvinutý a vyrobený v Indii.

V roce 2007 Tata Motors vytvořila s koncernem *Fiat S.p.A. joint venture Fiat India Automobiles Limited. Společnost v továrně v Randžangáonu (Maharáštra) s instalovanou kapacitou 100 000 vozů ročně vyrábí malý rodinný vůz *Fiat Linea* a supermini (*segment B) *Fiat Grande Punto* a dováží *Fiat Nuova 500*. (...)

V červnu 2008 Tata Motors zakoupila od *Ford Motor Company britskou společnost *Jaguar Land Rover (spolu s právy na značky Daimler, Lanchester a *Rover), a stala se tak jedním z předních světových hráčů v automobilovém průmyslu.

Spolupráce s Fiatem postupně nabyla podoby globálního obchodního partnerství, v jehož rámci Tata Motors dala italskému partnerovi k dispozici svou distribuční síť v Indii a Fiat zajišťuje distribuci vozů Tata Nano, Jaguar a *Land Rover na zahraničních trzích.

Z novější nabídky mateřské společnosti zaujal například model nižší střední třídy *Tata Indigo*, pětidveřový hatchback *Tata Indica Vista* a jeho verze na elektrický pohon *Indica Vista EV*, *crossover *Tata Aria* (kříženec MUV, *sedanu a *SUV) či SUV *Tata Safari*.

Tata Nano, miniautomobil (*segment A) vyráběný od roku 2008 indickou automobilkou *Tata Motors jako nízkonákladový model, který se v základní verzi *Tata Nano Std* (se závadčí cenou kolem 2 500 USD) představil jako nejlevnější osobní vůz na světě. Přestože v důsledku rostoucích cen vstupů „auto za lák“ (= 100 000 rupií) od uvedení na trh podražilo bezmála o třetinu, pro nízkopříjmové skupiny indických obyvatel, kteří si mohli dovolit přinejlepším jedностopé vozidlo, se na trhu objevil cenově dostupný produkt. Tomu odpovídal i prvotní zájem zákazníků, který automobilka zpočátku nedokázala plynule uspokojit.

V Indii je vůz k dispozici ve třech verzích; kromě standardní mají zákazníci na výběr model *Tata Nano CX*, navíc vybavený klimatizací a posilovačem brzd, a nejdražší *Tata Nano LX*, který má ještě centrální zamykání, elektricky stahovatelná přední okénka, mlhovky a zadní spoiler. I když karoserie tvarem připomíná *hatchback, zadní dveře umožňující přístup do zavazadlového prostoru chybí – zavazadla lze ukládat pouze zevnitř, po sklopení zadních sedadel. Chybí rovněž zadní zrcátko na straně spolujezdce, airbagy, posilovač řízení (vzhledem k nízké hmotnosti vozu, 600–635 kg, prý ale není nutný), autorádio, namísto obvyklé dvojice stěračů je pouze jeden. Vůz pohání dvouválcový benzinový motor o objemu 624 cm³ s výkonem 26 kW při 3 250 otáčkách za minutu, krouticí moment činí 48 Nm při 3000 +/- 500 ot./min. Dosáhne maximální rychlosti 105 km/h, zrychlení z nuly na 60 km/h zabere 8 sekund, průměrná spotřeba paliva činí asi 4,24 l/100 km. Rozvor náprav má 2 230 mm, na délku měří 3 099 mm, na šířku 1 495 mm, na výšku 1 652 mm, světlá výška činí 180 mm; s poloměrem otáčení 4 m se zvláště osvědčuje v městském provozu. (...)

Exportní varianta *Tata Nano Europe* se poprvé objevila na mezinárodním Autosalonu Ženeva 2009; oproti základní verzi se vyznačuje řadou inovací, jako je rozšířený rozvor, nový tříválcový motor, posilovač řízení, protiblokovací brzdový systém (ABS) a další vylepšení odpovídající standardům Evropské unie. Cena by se mohla pohybovat pod 4 000 eur.

V roce 2011 společnost Tata Motors v Ženevě předvedla koncept čtyřmístného miniautomobilu *Tata Pixel*, který pohání tříválcový přeplňovaný vznětový motor s objemem 1,2 litru a průměrnou spotřebou 3,4 l/100 km. Vůz je vybaven rychlostní skříň s plynule měnitelným převodem (IVT) a díky toroidnímu trakčnímu pohonu dokáže obrátit kolem zadní nápravy s poloměrem otáčení pouhých 2,6 m, což mu zajišťuje skvělou manévrovatelnost. Karoserie zaujme párem vzhůru výklopných dveří, jež lze otevírat tabletem či „chytrým“ telefonem, který zároveň plní roli uživatelského rozhraní „člověk-stroj“ (HMI) k ovládání základních funkcí vozu a multimediálních aplikací. Se sériovou výrobou se zatím nepočítá, ale koncept prokazuje schopnost Tata Motors přicházet s řadou inovativních řešení.

Toyota Motor Corporation (Toyota; japonsky: トヨタ自動車株式会社, česká transkripce: *Tojota džidóša kabušiki gaiša*), japonský koncern, zabývající se výrobou osobních, užitkových a nákladních *automobilů, autobusů, samostatných motorů, robotů aj.; vznikl v roce 1937, sídlí v městě Tojota v prefektuře Aiči. Koncern Toyota se svými 522 dceřinými podniky zaměstnává 320 808 pracovníků (stav v roce 2010) a vyrábí ve 12 závodech v Japonsku a v dalších 51 lokalitách v 26 zemích jinde na světě. Poté co Toyota v roce 2008 vyrobila za dobu své existence 8 972 000 automobilů, převzala status největšího producenta automobilů od amerického koncernu *General Motors Company, který světu vévodil po sedmdesát let. Od roku 2010 (kdy se stala automobilka *Porsche součástí *Volkswagenu) soupeří Toyota o světový primát s koncernem Volkswagen.

Kořeny společnosti Toyota jsou spjaty s dílem japonského konstruktéra, vynálezce a podnikatele Sakičiho *Tojody (1867–1930), jenž bývá nazýván otcem japonské průmyslové revoluce a králem japonských vynálezců. Krátce před smrtí podnítil svého syna Kiičira Tojodu (1894–1952) k vybudování automobilky (...) Bylo jasné, že pokud má společnost získat v zemi postavení průmyslového giganta, bude muset rozšířit své aktivity nejen v Japonsku, ale především překročit hranice a najít nová odbytiště pro své zboží. Od roku 1967 se datuje obchodní partnerství Toyoty s japonskou automobilkou *Daihatsu Motor Co., Ltd., ve které v roce 1998 získala Toyota většinový podíl (51,2% akcií). V zahraničí si již roku 1957 mohli Američané poprvé koupit vůz *Toyota Corolla*, který se postupně stal nejprodávanějším vozidlem v historii, když se ho po celém světě prodalo více než 32 milionů. V roce 1963 se Toyota poprvé objevila i na trhu v Evropě a cesta za primátem největší automobilky světa mohla začít. Ideálním odbytištěm pro japonské automobily se stal poválečný americký trh. Všeobecná konjunktura poptávku po automobilech podporovala a na trhu bylo poměrně dost prostoru i pro ostatní značky. To se však začalo pomalu měnit v polovině 60. let, kdy americká vláda pro

Vladimír Svoboda, *Auto postavené mým desetiletým tatínkem*, 2011, kombinovaná technika na dřevěné desce, 83x62 cm. Foto: Robin Pěnička.

ochranu domácích automobilek zavedla 25 % daň na dovoz lehkých užitkových vozidel. Paradoxně to vedlo k situaci, kdy si velké japonské automobilky (*Honda, *Mitsubishi, *Nissan, Toyota) začaly zřizovat pobočky sídlící přímo na území USA, a dostaly se tak blíže k potenciálním zákazníkům. Ropná krize z roku 1973 výrazně zvýšila poptávku po menších úspornějších vozech. Američtí výrobci automobilů nebyli schopni pružně reagovat, a tak japonské automobilky v čele s Toyotou dokázaly na trhu obsadit pozice, které si drží dodnes.

Toyota získané postavení navíc posiluje vývojem a užitím úsporné technologie hybridního pohonu (spojení elektrické a jiné trakce, jako je tomu u hybridního automobilu, kde se jedná o kombinaci elektromotoru a spalovacího motoru). Tuto technologii pohonného systému zvanou Hybrid Synergy Drive (HSD) lze označit jako „plný hybrid“ – kombinuje nejen spalovací motor s elektromotorem, ale umožňuje i pohon jen jedním z těchto motorů (to ho odlišuje od takzvaných „mild“ hybridů, u nichž má elektromotor pouze podpůrnou funkci). Jde o pokročilou verzi systému původně označovaného jako Toyota Hybrid System (THS), který firma poprvé představila v první generaci svých hybridů *Toyota Prius* v roce 1997. Od roku 2003 platí označení Hybrid Synergy Drive, někdy se však též užívá „THS II“. Převodový systém v rámci HSD označuje Toyota jako E-CVT (Electronically-controlled Continuously Variable Transmission, „Elektronicky ovládaná inteligentní převodovka“). Řízení automobilu probíhá plně elektronicky, neexistuje žádné mechanické spojení mezi pohonným systémem a řízením. Systém hybridního pohonu, který Toyota stále zlepšuje, využívá v řadě svých modelů: *Toyota Prius*, *Toyota Highlander Hybrid*, *Toyota Camry Hybrid* aj. Od roku 1989, kdy pod názvem *Lexus byla založena výrobní divize luxusních automobilů, oslovuje automobilka i zámožnější a náročnější klientelu (...)

Volkswagen AG (Volkswagen, zkratka: VW), německá *automobilka sídlící ve Wolfsburgu, součást koncernu *Volkswagen Group. Vznikla v roce 1937 a měla vyrábět levný „lidový vůz“ (*Volkswagen*), který by byl dostupný téměř každému. V roce 1933 byl konstrukcí takového vozu pověřen konstruktér a vynálezce Ferdinand *Porsche (1875–1951). Porsche se obdobnou koncepcí zabýval již delší dobu, ale nejasný způsob financování celý projekt pozdržel až do roku 1937, kdy byla založena Gesellschaft zur Vorbereitung des Deutschen Volkswagens mbH („Společnost pro přípravu německého lidového vozu“), která se v roce 1938 přejmenovala na Volkswagenwerk GmbH. Charakteristický zaoblený tvar budoucího vozu, údajně inspirovaný designem vozů *Tatra* rakouského vynálezce a konstruktéra Hanse Ledwinky (1878–1967), navrhl (podle britského historika Richarda Evanse) sám Adolf Hitler. V roce 1938 bylo založeno město Stadt des KdF-Wagens bei Fallersleben („Město vozů KdF u Fallersleбенu“), kde byla plánována výroba lidového vozu pod značkou *KdF*. Po vypuknutí druhé světové války v roce 1939 se společnost orientovala zejména na zbrojní výrobu. Závod přebíral opravárenské práce na letadlech Junkers Ju 88 a začal vyrábět vojenské terénní a obojživelné vozy *KdF 82* a *KdF 166*. V roce 1942 byl v Německu největším výrobcem osobních automobilů.

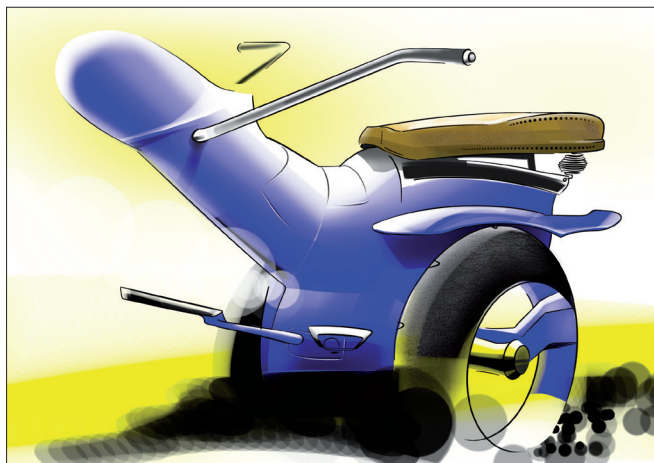
Po skončení druhé světové války a obsazení Německa spojení byla hned v roce 1945 obnovena výroba osobních automobilů podle původních projektů, avšak pod britským vedením. Město bylo přejmenováno na Wolfsburg podle tamějšího hradu (zámku) a továrna dostalo nové jméno Volkswagen. V letech 1946–1948 vyráběla tisíc automobilů měsíčně.

V roce 1950 zahájila automobilka výrobu jednoho ze svých nejproslulejších a nejoblíbenějších modelů – automobilu *Volkswagen Transporter*, který „milovali“ i stoupenci hnutí hippies. (Vůz s tímto jménem se vyrábí dodnes.) V padesátých letech 20. století započal Volkswagen expanzi do zahraničí. Zahájil výrobu v Brazílii a prodej po celém světě. V šedesátých letech pokračoval v rozvoji, ale musel čelit i několika odbytovým krizím. V roce 1965 došlo ke spojení VW s automobilkou Auto Union GmbH, ve které získal Volkswagen většinový podíl. Tato společnost se pak v roce 1969 spojila s NSU Motorenwerke AG a přejmenovala se na Audi NSU Auto Union AG. V sedmdesátých letech došlo k zásadní restrukturalizaci modelové produkce: zahájení výroby dodnes vyráběných modelů *Volkswagen Golf* a *Volkswagen Passat*; ukončení výroby modelu *Volkswagen Brouk* v Německu (v Mexiku se vyráběl až do roku 2003). V osmdesátých letech pokračoval VW v modernizaci zaváděním nových technologií (katalyzátor, elektronické vstřikování aj.). Získal nadpoloviční většinu akcií španělské automobilky *SEAT (3. samostatná značka koncernu) a spoluprací s jinými (převážně japonskými) značkami dosáhl 10 % podílu trhu v Evropě a 20 % v Severní Americe. V devadesátých letech připojil Volkswagen do svého koncernu další značku (českou *Škodu Auto), ale také musel čelit nejvážnější krizi ve své historii. Krizi překonal hlavně díky velmi úspěšným novým generacím modelů *Golf* a *Passat*, které doplnil již také tradiční model malého vozu *Volkswagen Polo*.

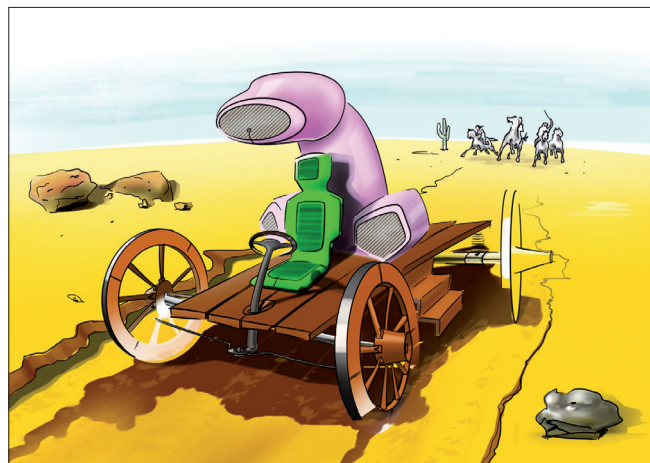
V současnosti je VW jednou z mála značek, které se zatím ve větší míře vyhýbá celosvětová automobilová recese a Volkswagen vstupuje do nových segmentů trhu – jak automobilového (nákladní automobily – značkou *Scania*), tak i například trhu lodních motorů. Model *Volkswagen Golf* překonal v počtu vyrobených vozů (v roce 2007 přes 25 milionů) i model *Volkswagen Brouk*, kterého bylo vyrobeno celkem 21 529 464 exemplářů, a stále se pokračuje v jeho produkci (od roku 2011 již v třetí generaci).

Volkswagen Group, světový automobilový koncern s ústředím ve Wolfsburgu (Německo); do koncernu kromě jiných společností patří automobilky *Audi, *Bentley, *Bugatti, *Lamborghini, *Porsche, *Seat, *Suzuki, *Škoda Auto, *Volkswagen. V minulosti náležely do skupiny Volkswagen i značky Auto Union, DKW, *Horch, NSU a Wanderer.

Většinovým vlastníkem Volkswagen Group byla donedávna společnost Porsche. Společnost Porsche se však při nákupu Volkswagenu zadlužila a při automobilové hospodářské krizi v roce 2008 se dostala do neřešitelných problémů. Dne 20. listopadu 2009 převzal koncern Volkswagen Group Porsche plně pod kontrolu, čímž se stal vedle japonské *Toyoty největší automobilkou světa. Volkswagen Group se v poslední době zaměřuje vedle dosavadního trhu především na Čínu, kde působí Volkswagen Group China.

David Škaroupka, *ChopperDildo*, 2011, digitální kresba, formát A4 300dpi.

David Škaroupka, *Dostavník F1*, 2011, digitální kresba, formát A4, 300dpi.

Dostavník F1 je absurdním spojením nejrychlejších automobilových závodů a staříčkových westernových rachotinek. Nepatřičnost tohoto propojení je odrazem a zveličením lidské omezenosti, která dělá z dálnic závodní dráhu a z pojízdných rakví závodní vozy.

Výtvarné umění (obrazy, kresby, sochy, fotografie)

Projektu se účastní několik desítek výtvarníků; v tomto článku bylo možno uvést jen omezený počet ukázek z díla několika z nich:

Bártová, Stáňa B. (13. 10. 1952, Brno), česká výtvarnice, pedagožka a ekoložka; účastnice projektu „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění“. Po studiu na Střední uměleckoprůmyslové škole v Brně (v grafickém ateliéru Dalibora Chatrného) byla zaměstnána v Moravském zemském muzeu, kde spolupracovala zejména s antropologem Janem Jelínkem. Zároveň se zabývala oděvní tvorbou a její prezentací v multimediálních projektech a výukou kultury pohybu a chování. V současné době pracuje na Anatomickém ústavu Lékařské fakulty Masarykovy univerzity, kde se podílí na vytváření odborné dokumentace pro medicínu a antropologii. Těchto zkušeností využívá při grafickém a výtvarném řešení muzejních expozic (Pavilon Anthropos Moravského zemského muzea v Brně, Muzeum a informační centrum Vedrovice aj.). Jako ochránkyně přírody a grafička působí v brněnském ekologickém institutu Veronica a hraje v jeho amatérském divadelním souboru Verdis. Téměř dvě desetiletí sleduje a fotografuje havrany a jejich chování zejména na nocovištích u Židlochovic a na dalších moravských lokalitách. Uspořádala několik výstav s havraní tematikou (Moravská zemská knihovna, Ekologický institut Veronica ad.); připravuje knihu *Uhranutá havrany*. Kontakt: Stáňa B. Bártová, Anatomický ústav Lékařské fakulty Masarykovy univerzity, Kamenice 3, 625 00 Brno, e-mail: stanya.b@med.muni.cz; stanya.b@volny.cz.

Čížek, Zdeněk (9. 9. 1953, Prostějov), český člověk, extrovert, milovník života a jeho krás, humorista a autodidakt karikaturista, současně také pedant a přísný nadřízený; účastník projektu „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění“. Jeho školní léta byla nabita výukou hry na klavír a kytaru, vánočním preludováním společně s dědou varha-

nikem, dopisováním do regionálního tisku o životě na pionýrských táborech, tvorbou gymnaziálních časopisů a komiksů o středoškolských profesorech, večery strávenými ve fotokomoře, neúspěšnými pokusy uplatnit kreslené vtipy v *Dikobrazu*, úspěšným portrétováním spolužaček na vysokoškolské koleji, sportovními úspěchy v závodním plavání a ligovém volejbale. Za svého života prošel profesemi odborného asistenta, ekonoma, ekonomického náměstka, ředitele státní firmy, podnikatele, likvidátora a správce konkurzních podstat. V současnosti se s plným nasazením věnuje gastronomii a hotelovému ubytování na pozici ředitele Správy kolejí a menz Masarykovy univerzity a pěknému moravskému vínu v rámci projektu Univerzitní víno. Kontakt: Ing. Zdeněk Čížek, e-mail: cizek@skm.muni.cz.

Frouz, Martin (7. 3. 1970, Tábor), český fotograf, fotodokumentátor a pedagog; účastník projektu „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění“. Kromě praxe v médiích a propagaci se ve své tvorbě opírá o dosažené technické vzdělání (Katedra přesné mechaniky a optiky Českého vysokého učení technického v Praze, 1993) a umělecké vzdělání (Katedra fotografie Filmové akademie múzických umění v Praze, 1999); na Filmové akademii múzických umění pokračuje v doktorském studiu. Ve své fotografické činnosti se věnuje především tématům z antropologie, archeologie, egyptologie, historie a dokumentace památek, realizuje se rovněž ve volné tvorbě. Je spolupracovníkem české redakce časopisu *National Geographic*. Své teoretické a praktické zkušenosti z oblasti fotodokumentace a spolupráce s médiem předává studentům několika vysokých škol. Kontakt: Ing. Martin Frouz, MgA., e-mail: Martin.Frouz@seznam.cz.

Gargulák, Jaromír (5. 2. 1958, Brno), český sochař, malíř, autodidakt; účastník projektu „Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy“ a projektu „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda

Stáňa B. Bártová, ... pro kola i pro nohy, 2011, z cyklu *Země česká, domov můj* ... Fotografováno tzv. „z ruky“ fotoaparátem Canon.

– umění“. Vystudoval Fakultu strojního inženýrství Vysokého učení technického v Brně, obor slévárenská technologie. Od 90. let se věnuje tvorbě plastik, mezi nimiž dominují postavy ptáků a okřídlených bytostí zosobňující volnost a svobodu, velká část jeho tvorby zahrnuje rovněž sakrální motivy. Plastiky odlévá převážně ze žlutého nebo červeného bronzu metodou na ztracený vosk, kdy je každý odlitek originálem. Jeho neškolený výtvarný projev se vyznačuje uvolněností výrazové formy, kterou uplatnil jak v malbě, tak zejména v plastice. Východiskem Gargulákova sochařského projevu je sice vizuálně i hmatově vnímaná realita, ale jeho tvorba je založena na hledání novotvaru. Poučení našel zejména v sochařské tvorbě Henryho Moora, a to jak v dřevěných skulpturách, tak obzvláště v bronzové figurální plastice, která mu umožnila jít cestou tvarové deformace a nadsázky. Jeho díla jsou součástí soukromých i veřejných prostor (například plastika *Pieta* ve foyeru Anatomického ústavu Lékařské fakulty Masarykovy univerzity, plastiky *INRI* a *Madona* v kostnici ve Křtinách) a českých i zahraničních galerií. Kontakt: Ing. Jaromír Gargulák, e-mail: jaromir.gargulak@volny.cz.

Höhmová, Zdena (4. 10. 1955, Brno), česká malířka a ilustrátorka; účastnice projektu „Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této kni-

hy“ a projektu „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění“. V letech 1975–1981 studovala na Akademii výtvarných umění v Praze v ateliéru Oldřicha Oplta a ve speciální škole Františka Jiroudka. Po studiích sedm let pedagogicky působila, nejprve jako odborná asistentka pro malbu, kresbu a kompozici na Katedře výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (1982–1987) a poté jako odborná asistentka pro kresbu a malbu ve sklářském ateliéru na Vysoké škole uměleckoprůmyslové v Praze (1987–1988). Od roku 1988 se plně věnuje vlastní malířské tvorbě, střídavě v brněnském a pražském ateliéru a v moravské krajině. Je členkou uměleckého Sdružení Q a Sdružení pražských výtvarných umělců. Malířčin dosavadní vývoj osciloval od zaujetí pro přírodu až po zájem o soudobé existenciální problémy, od zprvu iluzivně podbarveného vztahu ke skutečnosti až po její osobité výtvarné předpokladnění, což vyústilo nejen v imaginárních krajinomalbách vyznačujících se závratným prostorem, ale i ve figurálních kompozicích prolnutých meditací o lidském údělu. Kontakt: Zdena Höhmová, akad. mal., e-mail: zdena.hem@seznam.cz.

Jakubík, Norbert (26. 9. 1989, Považská Bystrica, Slovenská republika), student třetího ročníku oboru Průmyslový design ve strojírenství na Fakultě strojního inženýrství Vysokého učení technického v Brně; účastník projektu „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění“. Kontakt: noro.jakubik@gmail.com.

Macháček, Zdeněk (16. 8. 1925, Brno), český sochař; účastník projektu „Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy“ a projektu „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění“. Po absolvování reálného gymnázia studoval v letech 1945–1947 obory zoologie a antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Po třech letech musel školu z „kádrových důvodů“ opustit (rodina vlastnila grafický závod) a z týchž důvodů nebyl přijat na Vysokou školu uměleckoprůmyslovou v Praze. V roce 1952 absolvoval Vyšší školu uměleckého průmyslu v Brně. Po studiích byl krátce zaměstnán, od roku 1961 žije na „volné noze“. V roce 1958 se stal jedním ze zakládajících členů skupiny Parabola, je členem brněnského tvůrčího Sdružení Q a Horáckého klubu výtvarných umělců. Spoluzaložil mezinárodní sochařské sympozium Dřevěná plastika ve Žďáru nad Sázavou a je jeho hlavním organizátorem. V počátcích tvorby v padesátých letech zobrazoval v tvarosloví moderního sochařství antropomorfní a zoomorfní motivy redukované do archetypálních znaků a emblémů, ženský i mužský prvek a vztahy mezi nimi. I později tato témata uchovává, avšak mění sochařský rukopis (souznění vydutých a vypouklých tvarů jeho plastik vyvolává dojem letu či vznášení) a v posledních letech se snaží zejména o ztvárnění krajiny a pocitu z ní i erotických témat. Pracuje převážně ve dřevě, které někdy opatřuje polychromií, patinací nebo inkrustací. Jeho díla jsou součástí volných prostranství, architektonických objektů a českých i zahraničních muzejních a soukromých sbírek. Laureát Ceny města Brna a Ceny zakladatele Antropologického ústavu prof. MUDr. et PhDr. Vojtěcha Suka, DrSc. Kontakt: Zdeněk Macháček, Galerie z ruky, Křížovice 3 – Doubravník, 592 62 Nedvědice, e-mail: galeriezrukly@seznam.cz.

Novotná, Hana (21. 3. 1958, Nové Město na Moravě), česká sochařka; účastnice projektu „Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy“ a projektu „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění“. V letech 1985–1991 absolvovala Vysokou školu uměleckoprůmyslovou v Praze v ateliéru Keramiky a porcelánu, pod vedením Otto Eckerta a Václava Šeráka; v roce 1990 studovala v ateliéru Ceramics and Glass na University of Industrial Arts v Helsinkách (TAIK) u Tapia Illi Viikariho ve Finsku. V letech 1998–2001 působila jako pedagožka na Fakultě výtvarných umění Vysokého učení technického v Brně (FaVU VUT) a v roce 1999 na Janáčkově akademii múzických umění (JAMU) v Brně v oddělení scénografie. Od roku 2005 je pedagožkou v ateliéru Keramiky a porcelánu na Vysoké škole uměleckoprůmyslové v Praze (VŠUP). Je členkou Academie internationale de la céramique (IAC) se sídlem v Ženevě. Ve své práci se vyjadřuje úsporně. Často kombinuje keramický materiál s jiným médiem, například s kovem nebo dřevem. V poslední době využívá též alternativních možností, které „slouží“ lépe jejímu konceptu (na-

příklad mýdlo, luminiscenční barvy ad.). Mění tvarování, funkci i estetiku keramických archetypů a hledá nový výraz. Důležitou roli v její práci často hraje světlo, a to v optické proměně díla či jako vizuální hříčky a mystifikace. Věnuje se také práci s papírem, kresbě klasické i digitální a porcelánovému studiovému designu. Příležitostně vytváří grafický design a fotografuje. Podle jejího návrhu bylo provedeno několik realizací interiérů (z poslední doby například rodinný dům v Brně a obytné studio v Praze). Od roku 1991 pravidelně vystavuje, podílela se na desítkách výstavních projektů samostatných i kolektivních v České republice i v zahraničí. V roce 2010 obdržela 1. cenu v soutěži „MIXED MEDIA – Keramik plus ...“, Keramikmuseum Westerwald, Hohn-Grenzhausen, Německo. V témže roce se zúčastnila pracovního pobytu Art Residency Program of the FuLe International Ceramic Art Museum in Fuping China (FLI-CAM), který vyvrcholil slavnostním otevřením muzea pro střední Evropu – „Eastern European Ceramic Art Museum“. Její objekty jsou součástí českých i zahraničních muzejních a soukromých sbírek. Kontakt: Hana Novotná, akad. soch., hana.nov.11@gmail.com.

Renčín, Vladimír (6. 12. 1941, Pečky), český grafik, malíř, ilustrátor, literát; účastník projektu „Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy“ a projektu „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění“. Absolvoval ekonomickou školu, prošel několika zaměstnáními a po úspěchu svých prvních kreseb se stal v roce 1965 výtvarníkem z povolání. Od roku 1962 pravidelně uveřejňoval kresby v populárních i vědeckých časopisech a novinách, nejprve zejména v *Mladém světě*, *Dikobrazu*, *Práci*, postupně přibýly další tituly – *Co vás zajímá*, *Domov*, *Krkonose*, *Melodie*, *Ohníček*, *Právní rádce*, *Svět v obrazech*, *Škrt*, *Technický magazín*, *Univerzitní noviny*, *Věda a život*, *Vědecko-technický magazín*, *Vesmír* aj. V raných devadesátých letech rozvinul intenzivní takřka každodenní spolupráci s *Lidovými novinami*, podobně v letech 1997–2001 s *MF Dnes* a od roku 2001 s *Právem*. Obdobně publikoval a publikuje v populárních i vědeckých časopisech a novinách v zahraničí – *The Bulletin of the Atomic Scientist*, *Time* (Spojené státy americké), *Die Zeit*, *GEO*, *Bild der Wissenschaft* (Spolková republika Německo), *New Scientist* (Velká Británie) aj. Ilustroval desítky knih, vydal řadu autorských knih a kalendářů. Jeho inteligentní humor má široké rozpětí – týká se všední lidské každodennosti, politiky, životní filozofie stejně jako světa vědy nebo umění a přitom mnohdy proniká až ke kořenům těchto sfér života a nasvětluje je z nečekaných úhlů. Napsal také libreto k muzikálu *Nejkrásnější válka* (na motivy Aristofanovy komedie *Lýsistrata*) a vytvořil i večerníčkový televizní seriál *O zvířátkách pana Krbce*. Výtvarně spolupracuje rovněž s autory z akademické obce Masarykovy univerzity a Nadace Universitas v Brně i jinými odborníky u nás i v cizině a dosvědčuje tak vyhraněný zájem o svět vědy. Například ilustroval knihy: Renata a Jaroslav Malinovi, *Zasáhli mimozemšťané a katastrofy do vývoje lidstva?* (1988), Rena-

ta a Jaroslav Malinovi, *Obdivuhodný člověk: Úvahy o lidské tvořivosti* (1991), Jaroslav Malina a kolektiv, *Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk* (2009) aj. Autorské knihy kreseb: *Kos a kosinus* (1969), *Immer nur das eine* (1971), *Renčín 99* (1982), *Renčín's schön neue Welt* (1983), *Lety a pády* (1986), *Prorok humoru* (1988), *To nás těší, že jsme Češi* (1991), *To nejlepší z Renčina* (1991), *Sklepní zpěvy* (1993), *Ze života nižších kruhů* (1995), *Národ sobě* (1996), *Dobry občan ještě žije* (1998), *In vino veritas* (1999), *Renčín pro pokročilé* (1999), *Knihy lesů, vod a strání* (2000), *Perpetuum mobile* (2000), *Z Čech až na konec ...* (2002) aj. Svě dílo prezentoval na více než dvou stech samostatných a kolektivních výstav kresleného humoru, výtvarného umění a knižní ilustrace u nás i v zahraničí. Od 60. let patří k nejvýznamnějším tvůrcům originální tváře českého kresleného humoru toho typu, jenž je prolut inteligentním, lidským humorem. Za své dílo obdržel několik desítek našich a zahraničních prestižních uměleckých cen. Kontakt: Vladimír Renčín, Hoděšovice 106, 533 22 Býšť, mobil: 723 664 615, e-mail: vladimir.rencin@seznam.cz.

Svoboda, Jaroslav (9. 2. 1938, Sokoleč u Poděbrad), český sklářský výtvarník; účastník projektu „Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy“ a projektu „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění“. V letech 1953–1957 absolvoval Uměleckoprůmyslovou školu sklářskou v Železném Brodě, v letech 1966–1970 Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze. Pracoval v ateliéru broušení skla Uměleckých řemesel v Praze (1966–1969), byl vedoucím sklárny ve Škrdlovicích u Žďáru nad Sázavou (1970–1986), profesorem a vedoucím ateliéru skla Vysoké školy uměleckoprůmyslové v Praze (1986–1990). V roce 1990 založil vlastní sklárnu v Karlově u Žďáru nad Sázavou. Svobodova tvorba koresponduje s vývojem skleněné plastiky posledních desetiletí. Jeho dílo je výtvarně a technologicky vyvážené, plastiky jsou na pomezí mezi racionálním a lyrickým vnímáním a zpracováním materiálu. Zkoumá vztah hmoty, tektoniky tvaru, prostoru a světla. Součástí jeho výrazových prostředků je podtržení takových vlastností skloviny, které zdůrazňují její struktury. Výrazným znakem jeho tvorby je důraz na světlo, průsvitnost, průhlednost, barevnost, kontrast broušených a nebroušených částí povrchu. Kontakt: Prof. Jaroslav Svoboda, e-mail: agsvoboda@iol.cz.

Svoboda, Vladimír (28. 1. 1937, Jiříkovice u Brna), český malíř; účastník projektu „Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy“ a projektu „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění“. V letech 1955–1959 absolvoval Střední uměleckoprůmyslovou školu v Brně u Jaromíra Zeminy. Otec, malíř Vladimír Svoboda, ovlivnil jeho zájem o malbu, zatímco niterný vztah k přírodě jej přivedl ke studiu na Vysoké škole veterinární

v Brně; to sice záhy ukončil, neochabl však jeho takřka badatelský zájem o dění v přírodě, který zůstává trvalým tématem jeho malířské tvorby (ovšem v transformované a stylizované podobě neskutečných tvorů a krajin). V raných pracích z počátku 60. let se pokoušel začlenit do vývoje moderních evropských výtvarných směrů, reagoval na tvorbu Pabla Picassa a byl ovlivněn Bohumírem Matallem. Záhy poté však začal utvářet svůj osobitý malířský styl i „svět“ charakteristických témat: biologické preparáty jakoby nahlížené mikroskopem, fantaskní zvířata a krajiny, od 80. let přibývají biblické motivy. Preferuje jednoduchou paletu barev, avšak s bohatými odstíny skládanými do sofistických kompozic, vymezených kresbou a strukturou, přičemž převládá specifická malba na desce: nízký reliéf z klížené plavené křídly, jehož struktury jsou přemalovány postupujícími se valéry. Tento styl je stejně působivý v malé i velké ploše volných obrazů jako v architektonickém začlenění, jemuž se často a s úspěchem věnuje. Svobodovy rozměrné malby a vitráže jsou trvalou součástí více než třiceti architektonických interiérů a exteriérů. Laureát Ceny města Brna a Ceny zakladatele Antropologického ústavu prof. MUDr. et PhDr. Vojtěcha Suka, DrSc. Kontakt: Vladimír Svoboda, třída kpt. Jaroše 12, 602 00 Brno, telefon: 542526302; 736707544.

Škaroupka, David (8. 5. 1984, Brno), český designér a grafik; účastník projektu „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění“. Absolvent oboru Průmyslový design Fakulty strojního inženýrství Vysokého učení technického v Brně, kde nyní pokračuje v postgraduálním studiu. Ve své disertační práci se zaměřuje na problémy městské mobility zejména v oblasti individuální dopravy. Jeho digitální kresby vytvořené k projektu „Člověk–Auto / Auto–Člověk“ mají odlehčit téma vztahu člověka k vozidlu, které se často stává prostředkem vyjádření sociálního a genderového statusu a moci svého majitele, ačkoli by mělo sloužit především k dopravě. Kontakt: Ing. David Škaroupka, Gabriely Preisové 3, 616 00 Brno, telefon: 731302605, e-mail: yskaro03@stud.fme.vutbr.cz.

Wenzel, Roman (20. 7. 1954, Brno), český sochař; účastník projektu „Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy“ a projektu „Člověk–Auto / Auto–Člověk: Život – věda – umění“. V letech 1969–1973 absolvoval Střední uměleckoprůmyslovou školu v Brně (obor sochařství u Františka Navrátila) a v letech 1976–1982 Akademii výtvarných umění v Praze v ateliéru sochařství Stanislava Hanzíka. Od roku 1982 se jako sochař a keramik ve svobodném povolání zabývá volnou tvorbou v různých materiálech, keramice, kameni, kovu, dřevě; často spolupracuje s architekty na realizacích soch, reliéfů, studánek a land-artů. Je členem Sdružení keramiků Brno. Wenzel nechce být povrchně hravý, zajímá se intenzivně o duchovní svět různých kontinentů, poutá ho jóga, hledající rovnováhu mezi krajními póly bytí. Kontakt: Roman Wenzel, akad. soch., e-mail: rwenzel@tiscali.cz.

Slovesné umění (eseje, fejetony, povídky, básně)

Průšvih

(povídka)

Jaroslav Pernica

Lukáš vedl vůz s bravurní jistotou. Získal ji na místních okresech ještě v době, kdy neměl řidičák a nechávali ho řídit starší kamarádi. Kužely reflektorů odhalovaly silnici metr po metru, ale mohl by jet skoro po paměti.

Cítil se šťastný, den vyšel přesně tak, jak si ho naplánoval.

Odpoledne vymámil z otce klíčky od vozu. Musel si samozřejmě vyslechnout nezbytné kázání, aby dával pozor, že on nemínil chodit do nemocnice za dvěma pacienty, matka totiž ležela už šestý týden po operaci páteře, a aby nepil. Umínil si, že vzhledem ke svému plánu to dodrží.

Teď svíral volant, ale srdce mu bušilo. Na sedadle spolujezdce vezl Karlu. Koutkem oka hlídal její koleno, slabě osvětlené odrazem od přístrojové desky.

To mu tedy také vyšlo. Znali se již dávno, ale nijak blízko k sobě neměli, nebyla jaksi příležitost, ale líbila se mu už dlouho.

Na dnešní zábavě ji neustále pozoroval a hodně s ní tančil. Byla přátelská a zdálo se mu, že ji jeho zájem těší. Přijala i pozvání na skleničku, on nepil, ale byl blažený, že ji mohl pozorovat tak zblízka.

Byla jen o maličko menší než on, měla krátké letní šaty a páskové střevíčky na podpatku dávaly vyniknout jejím štíhlým nohám. Hrála volejbal za brněnský druholigový tým a na její postavě to bylo znát.

Nemluvili spolu, ale oba cítili příjemné napětí. Už to, že souhlasila, že spolu odejdou dříve než ostatní, dávalo tušit, že oba přijímají následující program.

Sundal ruku z volantu a pokusil se najít její zápěstí, minul, ale uchopila ho sama a položila si jeho dlaň na stehno. Bylo i v té horké noci příjemně chladné. Krátce se k ní otočil a oba se usmáli. Pak vrátil ruku na volant.

Po chvíli uvolnil nohu z plynu, přibrzdil před úzkou prašnou odbočkou a pomalu na ni zajel. Zastavil asi po sto metrech houpavé jízdy ve vyjetých kolejkách.

Odepnuli si pásy, ještě zkontroloval zařazenou jedničku. Ruční brzdou zatáhnout nemohl, ta by v Pandičce už vysloveně překážela. Naklonil se k ní, objal ji levačkou okolo ramen a jejich rty se pak dotkly. Cítil mírný závan metabolizovaného alkoholu, ale vůbec to nebylo nepříjemné.

Páčkou sklápěl sedadlo a pak se jejich těla setkala.

Miloval se s ní něžně, nespěchal, bylo to prostě krásné.

Když se blížil k vrcholu, začala tichounce vzdychat. To ho ještě povzbudilo a pak cítil, jak se i ona vzepřela nohama a ...

V doznívajícím hluku vášně uslyšel krátký ostrý zvuk, ale nevěnoval tomu pozornost. Vychutnával si tu chvíli.

Když už oba opět seděli na sedadlech a dotýkali se jen prsty, všiml si, že nad oknem je po celé délce vytržena látka ze stropu a čouhají ven kousky molitanu. Všimla si toho také.

„To jsme tomu dali ...“

„To máš jedno,“ uklidňoval ji.

Pak nastartoval, vyjel na silnici a po chvíli ji vysadil u domu. Už nemluvili, jen si zamávali. Pantomimicky mu naznačila, aby jí zítra zavolal.

Jeho zrak zase padl na poškozený tapecírunk. To bude mít táta řečí, ale co ...

Druhý den, když se vyspal, šel za otcem a o defektu mu řekl.

Pak se šli podívat do auta. Látka byla vytržena v délce asi sedesáti centimetrů.

Teď začne řvát, pomyslel si. Věděl, jak je na svého Fiata otec opatrný. Ten si na látku sáhl a Lukáš viděl, jak mu rudnou uši a obličej.

Kupodivu se ale žádná scéna nekonala.

„Musí se to dát spravit,“ řekl a vysoukal se z auta.

„Tati, ty se nezlobíš?“ ptal se Lukáš udiveně.

Otec ale jen cosi zamumlal a zamyšleně odcházel. V duchu si říkal: Musím to ještě dnes dát Mirkovi, do zítřka to jistě spraví. A více než nad tím, že to zase bude stát čtyři stovky, přemýšlel o tom, jak bude kamarádovi vysvětlovat, že stejnou opravu bude za poslední měsíc dělat již potřetí.

Pernica, Jaroslav (17. 7. 1954, Brno), praktický zubní lékař, odborný asistent Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně. V letech 1973–1978 vystudoval Lékařskou fakultu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně (Masarykovy univerzity) v Brně, obor zubní lékařství. Kontakt: MUDr. Jaroslav Pernica, e-mail: pernica@fnusa.cz.

LITERATURA

- Brazendale, Kevin – Aceti, Enrica, eds. (1988): *Classic Cars: Fifty Years of the World's Automotive Design*. New York: Simon & Schuster.
- Bürbaumer, Ursula (1998): *Das erste Auto der Welt?* Wien: Erasmus.
- Canzler, Weert (1996): *Das Zauberlehrlings-Syndrom: Entstehung und Stabilität des Automobil-Leitbildes*. Berlin: Edition Sigma.
- Clarke, Deborah (2007): *Driving Women: Fiction and Automobile Culture in Twentieth-Century America*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Clarsen, Georgine (2008): *Eat My Dust: Early Women Motorists*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Dick, Robert (2005): *Mercedes and Auto Racing in the Belle Epoque, 1895–1915*. Jefferson: McFarland.
- Down, Barrie (2010): *Art Deco and British Car Design: The Airline Cars of the 1930s*. Poundbury: Veloce Publishing.
- Eckermann, Erik (2001): *World History of the Automobile*. Warrendale: Society of Automotive Engineers.
- Edsall, Larry (2008): *Legendární automobily: Auta, jež tvořila historii od počátku až po 21. století*. Praha: Slovart.
- Featherstone, Mike – Thrift, Nigel – Urry, John, eds. (2005): *Automobilities*. London: Sage.
- Flink, James J. (1975): *The Car Culture*. Cambridge (Massachusetts): MIT Press.
- Flink, James J. (1988): *The Automobile Age*. Cambridge (Massachusetts): MIT Press.
- Freyssenet, Michel, ed. (2009): *The Second Automobile Revolution: Trajectories of the World Carmakers in the 21st Century*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire – New York: Palgrave Macmillan.
- Friedlander, Lee (2010): *America by Car*. New York: D.A.P., Fraenkel.
- Georgano, Nick G., ed. (2000). *The Beaulieu Encyclopaedia of the Automobile*. London: TSO.
- Golvers, Noel (1993): *The Astronomia Europaea of Ferdinand Verbiest, S. J.*

- (Dillingen, 1687). *Text, Translation, Notes and Commentaries*. Nettetal: Steyler Verlag.
- Grössing, Helmuth, ed. (2000): *Autos, Fahrer, Konstrukteure*. Wien: Erasmus.
- Haug, Gunter (2010): *Gottlieb Daimler – Der Traum vom Fahren*. Stuttgart: Masken-Verlag.
- Heathcote, Williams (1991): *Autogeddon*. New York: Arcade.
- Hole, Graham J. (2007): *The Psychology of Driving*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Holthusen, Peter J. R. (1999): *The Fastest Men on Earth: 100 Years of the Land Speed Record*. Gloucestershire: Sutton Publishing.
- Jakle, John A. – Sculle, Keith A. (2004): *Lots of Parking: Land Use in a Car Culture*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Kay, Jane Holtz (1997): *Asphalt Nation: How the Automobile Took over America, and How We Can Take it Back*. New York: Crown.
- King, Peter (1989): *The Motor Men: Pioneers of the British Car Industry*. Shrewsbury: Quiller Press.
- Knoflacher, Hermann (2009): *Virus Auto: Die Geschichte einer Zerstörung*. Wien: Ueberreuter Verlag.
- La Rive Box, Rob de (2008): *Svět automobilů: Veteráni, osobní & sportovní automobily*. Čestlice: Rebo.
- La Rive Box, Rob de – Cet, Mirco de (2004): *Automobily snů*. Čestlice: Rebo.
- Lamm, Michael – Holls, Dave (1996): *A Century of Automotive Style: 100 Years of American Car Design*. Stockton: Lamm-Morada.
- Laux, James M. (1976): *In First Gear: The French Automobile Industry to 1914*. Liverpool: Liverpool University Press.
- Levitt, Dorothy (1909): *The Woman and the Car; a Chatty Little Handbook for All Women who Motor or who Want to Motor*. London and New York: John Lane Company.
- Lewis, David L. – Goldstein, Laurence, eds. (1986): *The Automobile and American Culture*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Lillywhite, David (2005): *Encyklopedie klasických automobilů: Více než tisíc nejslavnějších klasických automobilů 20. století*. Praha: Ottovo nakladatelství.
- Lintelmann, Reinhard (2008): *333 automobilů*. Praha: Knižní klub.
- Linz, Harald – Schrader, Halwart (2008): *Die Internationale Automobil-Enzyklopädie*. München: United Soft Media Verlag GmbH.
- Magliozzi, Tom and Ray (1991): *Car Talk*. New York: Dell Publishing.
- Malina, Jaroslav, a kolektiv (2009): *Antropologický slovník aneb co by mohlo člověku vědět každý člověk (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM.
- Margolius, Ivan (2000): *Automobiles by Architects*. London: Wiley.
- Marsh, Peter – Collete, Peter (1986): *Driving Passion: The Psychology of the Car*. Boston: Faber & Faber.
- Miller, Daniel, ed. (2001): *Car Cultures*. Oxford: Berg.
- Minářík, Stanislav (1980): *Automobily 1885–1940*. Praha: Nakladatelství dopravy a spojů.
- Minářík, Stanislav (1983): *Automobily 1941–1965*. Praha: Nakladatelství dopravy a spojů.
- Minářík, Stanislav (1987): *Automobily 1966–1985*. Praha: Nakladatelství dopravy a spojů.
- Müller, Peter (1998): *Ferdinand Porsche: Der Vater des Volkswagens*. 4. Auflage. Berlin: L. Stocker Verlag.
- Niemann, Harry (1995): *Wilhelm Maybach, König der Konstrukteure*. Stuttgart: Motorbuch Verlag.
- Niemann, Harry (2000): *Gottlieb Daimler: Fabriken, Banken und Motoren*. Bielefeld: Delius Klasing.
- Niemann, Harry (2000): *Maybach: Der Vater des Mercedes*. 3. Auflage. Stuttgart: Motorbuch Verlag.
- Niemann, Harry (2003): *Mythos Maybach*. Stuttgart: Motorbuch Verlag.
- Niemann, Harry (2004): *Karl Maybach – Seine Motoren und Automobile*. Stuttgart: Motorbuch Verlag.
- Niemann, Harry (2007): *The Mercedes-Benz History: Automobile Legends and Stories since 1886*. Stuttgart: Mercedes-Benz Classique Car Library.
- Nicholson, Timothy Robin (1982): *The Birth of the British Motor Car, 1769–1897 II: Revival and Defeat, 1842–93*. New York: Palgrave Macmillan.
- Pavlůsek, Alois – Pavlůsek, Ondřej (2007): *Sportovní a závodní automobily: Laurin & Klement a Škoda (1905–1964)*. Brno: Computer Press.
- Pavlůsek, Alois – Pavlůsek, Ondřej (2007): *Sportovní a závodní automobily Škoda: Od roku 1965 do současnosti*. Brno: Computer Press.
- Pavlůsek, Alois – Pavlůsek, Ondřej (2007): *Škoda: Laurin & Klement*. Brno: Computer Press.
- Pavlůsek, Alois – Pavlůsek, Ondřej (2008): *České sportovní automobily: Od roku 1906 po současnost*. Brno: Computer Press.
- Pfundner, Martin (2007): *Austro Daimler und Steyr: Rivalen bis zur Fusion. Die frühen Jahre des Ferdinand Porsche*. Wien: Böhlau.
- Sauvant, Karl P. – Pradhan, Jaya Prakash – Chatterjee, Ayesha – Harley, Brian, eds. (2010): *The Rise of Indian Multinationals: Perspectives on Indian Outward Foreign Direct Investment*. New York: Palgrave Macmillan.
- Seper, Hans (1968): *Damals, als die Pferde scheuten*. Wien: Österreichischer Wirtschaftsverlag.
- Seper, Hans – Pfundner, Martin – Lenz, Hans Peter (1999): *Österreichische Automobilgeschichte*. Wien: Eurotax.
- Setright, Leonard John Kensell (2004). *Drive On!: A Social History of the Motor Car*. London: Granta Books.
- Silk, Gerald (1984): *Automobile and Culture*. New York: Harry N. Abrams.
- Stein, Ralph (1967): *The Automobile Book*. Revised Edition. London: Paul Hamlyn.
- Steinwedel, Louis William – Newport, J. Herbert (1970): *The Duesenberg: The Story of America's Premier Car*. Philadelphia: Chilton Book Co.
- Stertkamp, Heiner (2007): *Jaguar*. Brno: Computer Press.
- Stojan, Mojmir (1987): *Lamborghini*. Brno: 735. ZO Svazarmu.
- Sutton, Richard (2005): *Eyewitness: Car*. New York: DK Publishing, Inc.
- Šuman-Hreblay, Marián (2007): *Encyklopedie automobilů: České a slovenské osobní automobily od roku 1815 do současnosti*. Brno: Computer Press.
- Tubbs, Douglas B. (1978): *Art and the Automobile*. Guildford: Lutterworth Press.
- Tuček, Jan (2007): *Trabant: Historie, vývoj, technika, sport*. Praha: Grada Publishing.
- Tuček, Jan (2009): *Auta východního bloku*. Praha: Grada Publishing.
- Tulis, Jan (2003): *Bentley*. Brno: Computer Press.
- Tůma, Jan (1980): *Velký obrazový atlas dopravy*. Praha: Artia.
- Vincent, Jérôme – Renvoizé, Jean-Paul (1996): *Automobily v 1000 fotografiích*. Praha: Rebo.
- Volti, Rudi (2004): *Cars and Culture: The Life Story of a Technology*. London: Greenwood.
- Walz, Jörg (2006): *Alfa Romeo*. Brno: Computer Press.
- Ward, Hilda (1908): *The Girl and the Motor*. Cincinnati: The Gas Engine Publishing Co.
- Wharton, Edith (1908): *A Motor-flight through France*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Whyte, Andrew (1984): *The Centenary of the Car 1885–1985*. London: Octopus Books Limited.
- Wickenheiser, Othmar – Kuhfuss-Wickenheiser, Swantje (2009): *Audi Design Projekt*. Königswinter: Heel Verlag.
- Willson, Quentin (2002): *Auta legendy*. Praha: Euromedia Group – Knižní klub.
- Wise, David Burgess, ed. (1993): *The New Illustrated Encyclopedia of the Automobiles*. London: New Burlington Books.
- Wollen, Peter – Kerr, Joe (2002): *Autopia: Cars and Culture*. London: Reaktion.
- Wood, Jonathan (2008): *The Austin Seven*. London: Osprey Publishing.
- Wosk, Julie (2002): *Women and the Machine: Representations from the Spinning Wheel to the Electronic Age*. Baltimore – London: Johns Hopkins University Press.

Kontakt / Contact

PhDr. Jan Filipický, CSc., Orientální ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., oddělení Jižní Asie, Pod Vodárenskou věží 4, 182 08 Praha 8, e-mail: filipicky@orient.cas.cz.

Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Viničská 5, 603 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz.

Recenze / Reviews

Amarnské palácové malby

Amarna Palace Paintings

BŘETISLAV VACHALA

Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy
v Praze a Káhiře, Celetná 20, 110 00 Praha 1

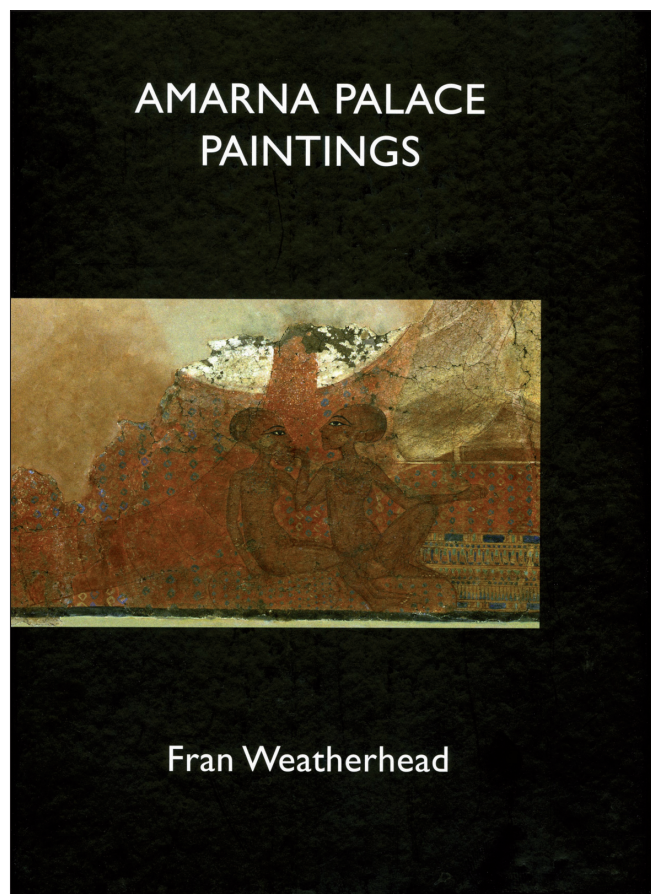
Konzervátorce maleb Fran Weatherheadové, která se zúčastnila několika archeologických sezon organizovaných renomovanou Egypt Exploration Society v Amarně pod vedením Barryho Kempa, vděčíme za soubornou a nesmírně významnou publikaci amarnských palácových maleb (Weatherhead, Fran J. [2007]: *Amarna Palace Paintings*. London: Egypt Exploration Society). Taková publikace předpokládala zjistit a identifikovat množství fragmentů těchto maleb na omítce, které v minulosti objevili britští archeologové (Petrie, Pendlebury, Wooley, Newton, Whittlemore) a dnes jsou roztroušené zvláště po britských muzeích. Důležitým zdrojem informací jsou cenné údaje zjištěné v archivních záznamech, předběžných výkopových zprávách a neúplné dobové dokumentaci.

U každého fragmentu je v publikaci uveden jeho popis, rozměry, místo uložení, černobílá fotografie a (nebo) kresba od Andrewa Boyce. Bohužel však chybí popis případných provedených restaurátorských zásahů (včetně užitých technologií a materiálů na jednotlivých prezentovaných fragmentech). Mezi stranami 184 a 185 se nachází 21 barevných příloh s vybranými malbami a jejich fragmenty, z nichž dosud byly publikovány pouze dvě (W. M. F. Petrie, *Tell El Amarna*, London 1894, pls. III, IV).

V předmluvě a poděkování (s. XIX–XX), které jsou datovány do srpna 2002, autorka uvádí, že text dokončila v lednu 1997, avšak z neznámého důvodu kniha vyšla až v roce 2007. To také odůvodňuje absenci některých nových titulů věnovaných amarnské době a umění v bibliografii (s. 377–379). Nicméně jsou zde ještě odkazy na její zajímavou studii týkající se dokumentování a konzervování maleb na hliněných omítkách během počátečních výzkumů v Amarně (F. Weatherhead, *Recording and Conservation of Painted Plaster from the Early*

Excavations at Amarna, in: W. V. Davies [ed.], *Colour and Painting in Ancient Egypt*, London 2001, 53–59).

V první ze sedmi kapitol (s. 1–62) autorka rozšiřuje své původní pojednání o malovaných podlahách Velkého paláce (F. Weatherhead, *Painted Pavements in the Great Palace at Amarna*, *The Journal of Egyptian Archaeology*, 78 [1992], 179–194), přičemž se podrobně rozepisuje zvláště o scénách zachycujících spoutané zajatce a houštiny s vodní flórou a faunou. Zde jen namítneme, že scény s houštinami a kachnami

Přebal knihy: Weatherhead, Fran J. (2007): *Amarna Palace Paintings*. London: Egypt Exploration Society (78th Excavation Memoir) XXIV + 386 stran se 182 kresbami a 67 černobílými fotografiemi + 21 barevných tabulí. ISBN 978-0-85698-166-1.

stěží můžeme dávat do možné souvislosti s prvotní houštinou z mýtu o stvoření (s. 28–29, 349–350), protože tento motiv zcela chybí v amarnských náboženských textech.

Ve druhé kapitole (s. 63–73) F. Weatherheadová doplňuje svoji dřívější studii o malované výzdobě Mostu (F. Weatherhead, *Wall-Paintings from the Bridge in the Central City*, in: B. J. Kemp [ed.], *Amarna Reports* 6 [1995], 399–410) překlenujícího Královskou cestu a spojujícího Velký palác s Královským domem. Na základě fragmentů maleb z liverpoolského muzea autorka rekonstruovala tváře Achnatona a Nefertiti, jež byly pravděpodobně součástí velké scény s oknem objevování se, zdobící stěnu mostní místnosti. Neznamená to však, že by se v této místnosti kdysi muselo toto okno objevování se královského páru nutně nacházet.

Třetí kapitola (s. 75–142) je věnována malované výzdobě Královského domu, který byl součástí komplexu rituálních a administrativních budov v městském centru. Autorka, která opět může navázat na jednu ze svých předchozích studií (F. Weatherhead, *Wall-Paintings from the King's House at Amarna*, *The Journal of Egyptian Archaeology*, 81 [1995], 95–113), je nyní schopna předložit novou rekonstrukci slavné neformální královské rodinné scény z tzv. „Princess panel room“ i se zakomponovanou skupinou tří stojících dívek (fig. 62 na s. 92; fig. 66 na s. 105). Do výzdoby téže místnosti zařazuje i velký káhirský fragment nástěnné malby s menší postavou, která stojí před sedícím Achnatonem (fig. 68 na s. 132) a která podle ní představuje snad vezíra. Tento výklad se také přibližuje názoru M. Eaton-Kraussové, která vyvrátila tvrzení L. P. Brockové, že znázorněným mužem by mohl být princ Tutanchamon (L. P. Brock, *Tutankhamun in the 'King's House' at Amarna?* Cairo SR 11575/20647, *The Bulletin of the Australian Centre for Egyptology*, 9 [1998], 7–17), a která v něm oprávněně spatřuje dvořana nebo spíše váženého úředníka (M. Eaton-Krauss, *Tutankhamun in the Paintings of the King's House at Amarna?* *The Bulletin of the Australian Centre for Egyptology*, 10 [1999], 13–17).

Čtvrtá kapitola (s. 143–214) podrobně pojednává o nástěnných malbách velkolepého Severního paláce, z nichž nejobkázalejší pocházejí ze severovýchodního dvora, především ze slavné „zelené místnosti“. Jejich tematikou jsou velice realistické vodní, rostlinné a ptačí scény (fig. 83 na s. 162–163; fig. 84 na s. 165), které společně se zahradou ve zmíněném dvoru a jezírkem uprostřed paláce imitovaly skutečnou krajinu kolem životodárného Nilu. I v této kapitole musíme ocenit to, jak autorka dokázala (při absenci závěrečných výkopových zpráv a náležitých výkopových dokumentace) shromáždit a vyhodnotit údaje z dobových výkopových fotografií a poznámkových sešitů.

V páté kapitole (s. 215–272) F. Weatherheadová představuje bohatou malovanou výzdobu Severního říčního paláce, jehož monumentální bránu odkryl již v roce 1930 Pendlebury. Šlo přitom o hlavní královskou rezidenci situovanou při Nilu na samém začátku Královské cesty, která vedla na jih až k Maru-Aton. Díky novému výkladu některých fragmentů maleb může nyní autorka mimo jiné i zpochybnit dosud obecně přijímané Laversovy rekonstrukce (pl. 41 na s. 219).

Opravu je však třeba učinit u jednoho z fragmentů pocházejících z výzdoby brány (s. 263; fig. 132/12.1 na s. 258), kde kartuš neobsahovala jméno královny Nefertiti, ale královny Anchetcheprure Neferneferuaton (M. Gabolde, *D'Akhenaton à Toutânkhamon*, Lyon 1998, 154) s jejím přívlastkem „prospěšná svému manželovi“.

Šestá kapitola (s. 273–343) se týká malované výzdoby pozoruhodné a zároveň velice záhadné amarnské královské stavby Pa-Maru-en-Pa-Aton, zkráceně označované jako Maru-Aton. Tento stavební komplex se svými dvěma částmi obehnanými cihlovými zdmi zahrnoval umělé jezero, zahradu, vodní nádrže a ostrov se svatyní a oltářem. Zde panovník uctíval slunečního boha a je možné, že 11 vodních nádrží společně se svatyní představovalo Atonovu životodárnou sílu poskytovanou během 12 měsíců kalendářního roku (D. P. Silverman, J. W. Wegner, J. H. Wegner, *Akhenaten and Tutankhamun. Revolution and Restoration*, Philadelphia 2006, 89). Podlahy kolem vodních nádrží byly původně pokryty malbami vodních rostlin a ptáků, přičemž Weatherheadová poukazuje na nepřesnosti dřívějších Reachových a Newtonových rekonstrukcí a připouští, že nyní už není možné předložit celkovou definiční rekonstrukci této malované výzdoby.

V závěrečné sedmé kapitole (s. 345–352) autorka vyhodnocuje amarnské palácové malby a poznamenává, že jejich opakující se náměty sice navazují na starší malovanou palácovou výzdobu, ale přinášejí také inovace v kompozicích krajiny kolem Nilu s močály a houštinami, motýly a vodním ptactvem. Se závěry Weatherheadové můžeme souhlasit. Opravit je však třeba její tvrzení o tom, že se dosud předpokládalo, že venkovní stěny budov byly bílé (s. 351). Máme totiž jasné doklady, že venkovní stěny velkých obytných amarnských domů byly bohatě malované květinovými a geometrickými motivy (L. Borchardt, H. Ricke, *Die Wohnhäuser in Tell el-Amarna*, Berlin 1980, 337; Taf. 25C, 29F).

Na závěr je ještě ve dvou apendixech uveden přehled fragmentů amarnských maleb nejasného původu, které jsou uloženy v Petrieho muzeu na University College v Londýně (s. 353–359), a pojednání o technice maleb na podlahách (s. 361–375). Právě pasáž o použitých výtvarných technikách je velmi inspirativní z restaurátorského hlediska. Autorka rozebírá použití kombinace techniky pravé fresky a techniky secco, přičemž přináší zajímavé argumenty a časové souvislosti s minojskými vlivy. Zmiňujeme-li minojské vlivy v umění, musíme připomenout, že se poprvé výrazně projevíly v technice malby a výběru motivů již za vlády Thutmose III. (cca 1479–1424 př. n. l.). V palácovém okrsku v Tell ed-Dabaji se také našly fragmenty fresek, které pocházejí z počátku Thutmoseova panování a které tvořili samotní minojští umělci (M. Bietak, N. Marinatos, C. Palivou, *Taureador Scenes in Tell el-Dab'a (Avaris) and Knossos*, Wien 2007). Z technologického pohledu je přínosná pasáž zabývající se analýzou složení malt a omítek i závěrečná část prezentující výsledky analýz pigmentů. Složení jednotlivých pigmentů autorka sleduje na omezeném počtu vzorků pomocí EDX mikroanalýzy.

Na posledních stranách publikace se nachází index (s. 381–385), v němž však chybí některá zmiňovaná starověká vlastní

jména (Ahhotep, Smenkhkare, Thutmose), novodobá vlastní jména (Cox, Glanville, Lucas, Plenderleith, Price) i místní jména (Alalakh, Minia, Qantir, Tell Kabri). Bohužel se do textu vloudily i tiskové chyby („bouyancy“: s. XX; „Smenkhare“: s. 1, 59; „Manganese as MaO“: tabulka 8 na s. 374; „Tutan-khamum“: s. 385) a určité neshody při popisu některých fragmentů maleb (například na s. 8 se jednou píše o „a row of sealed pots“, podruhé se o tomtéž uvádí „six overlapping wine jars with mud sealings“). Zatímco datování „citadel site“ v Tell ed-Dabaji je správně uvedeno na s. 366 jako „začátek 18. dynastie“ (M. Bietak, *Avaris. The Capital of the Hyksos. Recent Excavations at Tell el-Dab'a*, London 1996, 67–83), na s. 347 se chybně zmiňuje „pozdní 18. dynastie“.

Nic se však nemění na tom, že díky Fran Weatherheadové máme nyní k dispozici pozoruhodné komplexní pojednání o amarnských palácových malbách, studii vskutku zásadního významu. A jen dodejme, že stejné úsilí a vyčerpávající publikaci by si zasloužila i malovaná výzdoba amarnských domů, které zatím zůstávají předmětem především architektonického studia (K. Spence, *The Three-Dimensional Form of the Amarna House*, *The Journal of Egyptian Archaeology*, 90 [2004], 123–152; Ch. Kral, *Das Wohnhaus – Funktion, Konstruktion und Ästhetik*, in: Ch. Tietze [Hrsg.], *Amarna. Lebensräume – Lebensbilder – Weltbilder*, Potsdam 2008, 110–123).

Kontakt: Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc., Český egyptologický ústav Univerzity Karlovy v Praze a Káhiře, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: bretislav.vachala@ff.cuni.cz.

Kultura jako životní téma mezi přírodou a – kulturami

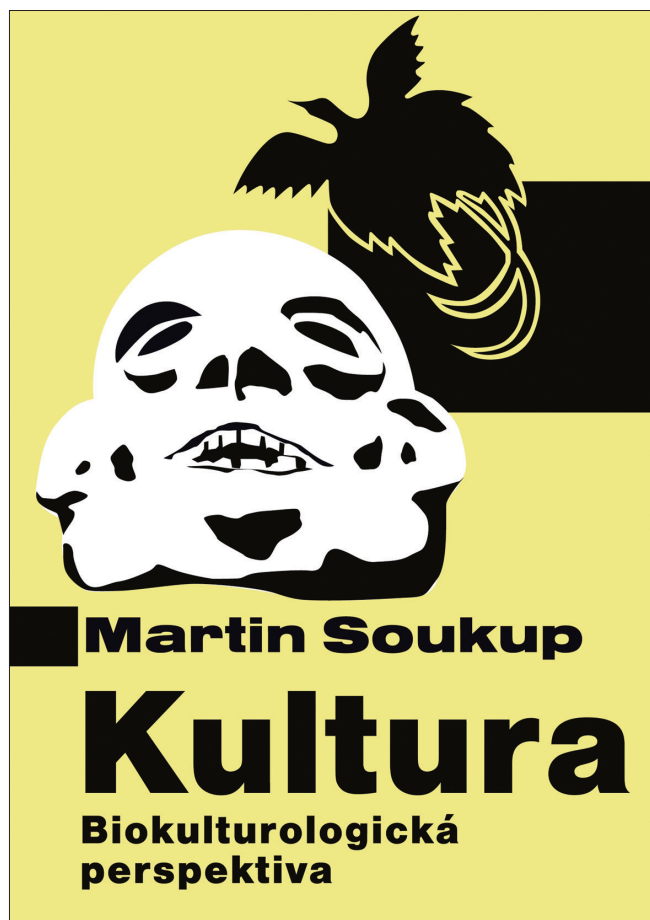
The Culture as a Life's Topic between Nature and – Cultures

MARTIN RYCHLÍK

Katedra teorie kultury / Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Celetná 20, 110 00 Praha 1

Není snad ve společenských vědách „promiskuitnějších“ a diskutovanějších termínů než je kultura. Náhledů a definic jsou stovky, jak již ukázali antropologičtí klasici Clyde Kluckhohn a Alfred Louis Kroeber ve svém kritickém přehledu 164 konceptů z roku 1952. Podobně jako oni, tak ani pražský kulturolog a kulturní antropolog Martin Soukup (narozen 1977) nechtěl přidávat definice další, ale spíše se ve své nejnovější knize *Kultura: Biokulturologická perspektiva* snaží utřídit a systematizovat přístupy k tomuto „kluzce“ neuchopitelnému termínu; a nečiní tak jen z pohledu společenských (humanitních) disciplín, nýbrž se v českém prostředí novátorsky dívá na komplexní pojetí kultury i v takzvaných evolučních sociálních vědách.

Zajímají jej *evoluční modely kultury*, jež „chápeme jako mo-

Přebal knihy: Soukup, Martin (2011): *Kultura: Biokulturologická perspektiva*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 370 stran, ISBN 978-80-87378-96-0.

dely kultury, které jsou utvářeny na základě teorie biologické evoluce ... Slovní spojení evoluční sociální vědy vyjadřuje průnik mezi přírodními a společenskými vědami a také aspirace na vzájemné porozumění dvou kultur, přírodovědné a společenskovědní,“ píše Soukup (str. 11).

Dle něj se jedná o široké řečiště věd, směrů, přístupů a škol, které studují lidské chování a prožívání z perspektivy teorie biologické evoluce nebo na teorii biologické evoluce navazují. V knize se věnuje zejména etologii člověka, sociobiologii, evoluční psychologii, behaviorální ekologii člověka, memetice a takzvané koevoluci genů a kultury.

Aby ono široké řečiště dokázal srozumitelně vysvětlit, a čtenář mu porozuměl, rozdělil svůj opus do čtyř hlavních segmentů: po úvodu je tím prvním sekce věnovaná samotnému pojmu kultura z pohledu kulturní antropologie i evolučních sociálních věd (str. 37–64), následuje část hovořící o biologické evoluci i genetice (str. 65–80) a také detailně genezi oněch akcentovaných věd (str. 181–200), aby v zásadní části představil „kulturu v zrcadle evolučních sociálních věd“ (str. 203–316). Následuje závěr a seznam většinou cizojazyčné literatury – především v angličtině – včetně deseti vlastních Soukupových prací.

„Obklopen Papuánci jsem občas zaslechl charakteristický

zvuk oznamující let zoborožce, jehož pohyb mezi vysokými tropickými stromy jsem fascinovaně pozoroval, tu a tam jsem zahlédl rajku, žijící symbol Papuy-Nové Guineje. Uprostřed rozlehlých tropických deštných lesů, jsem se občas v duchu vracel k otázkám, které jsem si položil právě v této knize ... Jaké jsou vztahy mezi kulturou a přírodou? Utvářela biologická evoluce také kulturní rozmanitost? Je kultura jen maskovaná příroda, nebo se snad kultura již dávno zcela zbavila otěží přírody?“ ptá se Martin Soukup v úvodu svého dosud nejzdařilejšího díla (str. 9).

Nemá smysl na tomto místě rozebírat jednotlivé směry, jimž se autor detailně a zcela ve šlépějích svého učitele antropologa Václava Soukupa jaksi „encyklopedicky“ věnoval, ale je třeba ocenit širší záběr, s nímž ke své jedné „velké knižní odpovědi“ přistoupil. Z hlediska etnologické a kulturně-antropologické látky, se kterou je recenzent obeznámen, nejsou výtky zásadnějšího rázu, nicméně kritiky ze strany biologů Soukup zřejmě neujde, poněvadž páchá svého druhu vpád do „světa těch druhých“. Ostatně: sám připomíná (hravě a s čtivou vsuvkou na str. 233) peripetie, za jakých polévali odpůrci sociobiologie E. O. Wilsona vodou ...

Kniha se vzosným a sebevědomým názvem *Kultura* je vyspělou odpovědí na otázky, které si zástupce „pražské kulturologické školy“ klade. Těm kritikům, kteří mají k pojetí kulturologie výhrady, bude *biokulturologie* vadit rovněž. Nejde ovšem o Soukupův neologismus, jak by se možná zdálo, ale termín, jenž v roce 1981 užil antropolog italského původu Ino Rossi.

„Biokulturologie aspiruje na studium toho, co nás spojuje se světem přírody a co nás naopak ze světa přírody vyčleňuje. Biokulturologie se zabývá širokou paletou témat, která se úzce pojí k hledání toho, co člověka spojuje s ostatními druhy organismů, a toho, co jej od nich naopak odlišuje. Orientuje se především na otázky vztahu mezi kulturní a biologickou adaptací a evolucí, dále komparací a analýzou různých forem sociálního chování, které lze pozorovat u rozmanitých druhů organismů. Jedno z centrálních témat biokulturologie tvoří například rozbor vztahu biologické, genetické a kulturní determinace“ (str. 14).

V rámci celistvé „biokulturologie“ (jak se zřejmě kniha měla původně, leč daleko méně atraktivně jmenovat) pak v Souku-

pově knize defiluje široká škála osobností od Platóna, Linného, Pascala, Darwina, Gehlena, Mendela, Virchowa, Tylora, Meadové až po Wilsona, Dawkinse, Rossiho, Geertze, Harrise či Durhama – včetně pětice biografických črt, které se sice jeví jako lehce nadbytečné, byť masu textu zpestřující. S ohledem na pečlivé zpracování včetně biografických dat je práce vhodnou učebnicí pro antropologické obory.

Kniha oplývá přebohatou faktografickou matérií, tudíž se jí nevyhnuly občasně překlepy: Alfred Luis Kroeber, Cmabridge, odlišně skloňované Papuy i Papui, Mead i Meadová, Leuven místo Lovaň, nedůslednost v přechylování podle použité literatury – na straně 25 čteme o Heleně Cronin, ale o stránku dále se píše o Ann Gibbonsově. Připomínky lze mít i k větě ze strany 11, že „až donedávna bylo studium kultury výhradně hájemstvím kulturologů a antropologů“, což by etnografy, etnology a archeology nepotěšilo. Kolik z nich se považuje za „kulturology“?

To jsou ovšem drobnosti. Celkově pozitivní dojem z knihy dodávají i Soukupovy osobní rozpravy s citovanými vědci, neboť se nespokojil pouze s jejich psanými díly, ale evidentně s nimi leckterá témata i konzultoval (David Barash, Susan Blackmoreová aj.); pochválit je třeba také aktuálnost v paleoantropologických pasážích včetně zařazení nedávno objeveného a zkoumaného *Australopithecus sediba* o stáří dvou milionů let, jenž byl letos zářijovým „hrdinou“ magazínu *Science* hned v pěti obsáhlých článcích.

Soukupova kniha je dosud nejucelenějším dílem v češtině na téma neaxiologického pojmu KULTURA. Pakliže si nyní autor třídil a srovnával relevantní přístupy, kdy přijde s vlastním, úplně novým pojetím? Martin Soukup knihu uzavírá těmito slovy: „Koncepce kultury není dogma nebo fetiš určený k uctívání. Osobně se domnívám, že antropologická tradice používání pojmu kultura může být v evolučních sociálních vědách *kultivována*. Ovšem za předpokladu, že nebude zaměňována snaha evolučních sociálních věd *vysvětlit* kulturu s antropologickou snahou o *porozumění* kultuře.“

Kontakt: PhDr. et Mgr. Martin Rychlík, Ph.D, doktorand Katedry teorie kultury Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: rmt@email.cz.

Popularizace vědy / Popularization of Science

Automobil a film: Antropologické entity moderní a postmoderní doby

Michaela Konopíková

Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1

CAR AND FILM: ANTHROPOLOGICAL ENTITIES OF MODERN AND POSTMODERN AGE

ABSTRACT The main objective of this study is to analyse the depiction of a car in a film art. Engaging particular films, the presented typology reflects a car as a socio-cultural phenomenon, which is ascribed various functions. Subsequently, this text aims to examine the mutual relationship man – car, and provides a general overview of its crucial manifestation in films.

KEY WORDS car; cinema; gender; lifestyle; road movie; mass culture

ABSTRAKT Tématem studie je teoretická analýza zobrazení automobilu ve filmovém umění. Představená typologie s využitím konkrétních příkladů filmových snímků reflektuje vozidlo jako sociokulturní prvek, jemuž jsou připisovány různé funkce. Dále tento text podrobuje zkoumání vzájemný vztah člověk – automobil tak, jak se manifestoval na filmovém plátně.

KLÍČOVÁ SLOVA automobil; kinematografie; gender; životní styl; road movie; masová kultura

ÚVOD

Zrod kinematografie koncem 19. století zapříčinil množství změn v sociální a kulturní sféře, navíc její masové rozšíření způsobilo zásadní převrat v sdělování a přijímání obsahů. Na konci tohoto vývoje podpořeném rychlým šířením informačních technologií stojí dnešní generace, kterou nazýváme generací vizuální, pro niž je nositelem významu spíše obraz než slovo. Tvrzení kanadského filozofa a zakladatele mediální teorie Marshalla McLuhana (1911–1980), že kulturu lze nejjasněji číst prostřednictvím studia jejích konverzačních nástrojů dále rozvinul americký mediální teoretik Neil Postman (1931–2003). V knize *Ubavit se k smrti* Postman poznamenává, že „každé médium, stejně jako sám jazyk, dává vzniknout jedinečnému způsobu komunikace tím, že myšlení, vyjadřování i senzibilitě poskytuje nový orientační bod“ (Postman 2010, 26). Filmové médium, respektive jazyk, skrze

něž k nám promlouvá, v současném světě vystupuje jako jeden z nosných pilířů, které přispívají k utváření našeho pojetí světa, vnímání a myšlení. Filmové záběry poskytovaly zpočátku zábavu několika málo nadšencům, aby se z nich postupem času stal jeden z nejdůležitějších nástrojů dorozumívání moderní a postmoderní éry.

Vznik a rozvoj automobilismu od konce 19. století, který spočíval nejen v produkci stále většího množství vozidel, ale i budování příslušných pozemních komunikací a obslužných prostředků (čerpacích stanic, odstavných ploch, parkovacích stání aj.), proměnil prostředí, v němž žijeme, onu základnu, jež je jedním z východisek obecně lidského uvažování o světě. Nástup a mohutnější rozšíření automobilů (byť v počátcích pozvolně) se odehrávaly v rámci průmyslové revoluce a okouzlení technickým pokrokem. S hromadnou výrobou se z automobilu stal významný prvek v sociokulturním systému, který svými dopady přispěl k přeskupení sociokulturní rea-

lity. Podpořil mobilitu a posléze se stal jejím nejvýraznějším symbolem. Tento fenomén postupně hypertrofoval až do podoby automobilových závodů, bláznivých honiček, v nichž hraje vozidlo nezdídkou hlavní roli. Vytvořil tak rovinu reality, která žije svým vlastním životem a která se posléze stala předmětem zobrazování ve filmovém umění.

Automobil a film se staly součástí kulturního systému a svým dílem přispěly k proměně životního stylu stamilionů lidí na celém světě. Jedním z příznaků vzrůstající propojenosti je i šíření automobilismu do zemí třetího světa stejně tak jako ohromná popularita filmového média v oblastech, které filmový průmysl dříve nezasahoval. Vzpomeňme například monstrózní popkulturní továrnu indického Bollywoodu, jež velmi dobře ilustruje difúzi kulturních prvků napříč prostorem.

Nástup prvních motorových vozidel (v roce 1886 bylo patentováno Benzovo tříkolové vozidlo se spalovacím motorem, které způsobilo revoluci ve výrobě automobilů) a objev celuloidového pásu s pohyblivými obrázky spadají do závěru devatenáctého století. Bylo jen otázkou času, kdy se tyto dva fenomény spojí v jeden a na plátně se objeví první automobil. Stalo se tak poměrně záhy a vozidla na plátně zafungovala jako symbolické vyjádření oscilující od vyjádření sociálního statusu jeho majitele, aktuálních estetických kritérií, prezentace technologického pokroku až po normativní roli, kterou v mnoha dílech zastávalo. Automobil se stal jevištěm, na jehož sedadlech se odehrávala zásadní existenciální rozhodnutí, katarze a v mnoha filmových opusech sehrál úlohu nezbytné výbavy hlavních hrdinů, k jejichž doplňkům patřil stejně neodmyslitelně jako buřinka k Charlie Chaplinovi. V souvislosti s touto studií lze poznamenat, že se první film, v němž se enfant terrible němého filmu objevil ve svém typickém kostýmu tuláka, odehrává na pozadí závodů, ovšem závodů dětských aut v zábavním parku. Jedná se o krátkometrážní komediální skeč nazvaný *Kid Auto Races at Venice* (česky: *Chaplin v zábavním parku*, režie Henry Lehrman, 1914). Cesta automobilů na „červený koberec“ byla otevřena.

Automobil můžeme považovat za kulturní konstrukt, jeden z integrálních prvků sociokulturního systému, v němž plní konstituující funkci a jako takový se stal předmětem filmových ztvárnění napříč všemi myslitelnými žánry. Cílem této studie ovšem není představit podrobný výčet filmů prostřednictvím žánrových kategorií, v nichž automobil sehrál ústřední roli. Naším záměrem je nahlédnout jev automobilu ve filmovém umění prostřednictvím typologie funkce, kterou v tomto uměleckém žánru sehrává. Jakékoliv vozidlo lze vnímat jako nástroj nebo jako metaforu. Metaforu bytí, které nás více přiblíží tomu, kým bychom chtěli být. Nástroj k demonstraci síly a rychlosti, možnosti a schopnosti rychlého přemístování, kterého by člověk sám o sobě nebyl schopen dosáhnout. Vztah člověka a automobilu se ve filmovém umění manifestoval různými způsoby.

Sílu tohoto sociálního fenoménu ukazuje i fakt, že se automobil, automobilové prostředí stalo kulisami pro nově vznikající filmy již před druhou světovou válkou. V roce 1930 natočil režisér Wilhelm Thiele muzikál nazvaný *Die Drei von der Tankstelle* (česky: *Tři mládenci od benzínu*, režie Wilhelm Thiele,

1930). Tento raný zvukový film vypráví příběh tří přátel, kteří si v důsledku ekonomické nouze otevřou benzinovou čerpací stanicí. Po zásahu exekutora, při kterém je jim zabaveno veškeré zařízení bytu, se trojice rozhodne odstěhovat se na venkov a vyskočí z okna rovnou do svého vozu (Thompson 2007, 211). Automobilismus pronikl do filmového umění nejen jako prostředek, ale prostřednictvím zadních sedadel, parkovišť, čerpacích stanic i jako dějiště, kulisa a do určité míry i zápletka filmů. Diváci odcházeli z kin obohaceni o poznání, že velké tragédie a vášnivá dramata se nemusejí odehrávat jen v prostředí interiérů, zámeckých parků či noblesních kaváren, ale v intencích technologického pokroku i na benzinových pumpách.

AUTOMOBIL JAKO KŮŇ MODERNÍHO RYTÍŘE

Jedním z ústředních bodů středověké dvorské kultury byli rytíři vystupující jako ručitelé společenského řádu. Ztělesňovali hodnoty své doby, jakými byly statečnost, neohroženost, obratnost a smysl pro spravedlnost. V případě potřeby měli hájit slabé a utiskované. Významným atributem rytíře byl kůň, symbolizoval jeho postavení v sociálním mikrosvětě a zároveň dodával lesku jeho aureole neohroženého bojovníka. Na souhrn těchto preferovaných hodnot, známých jako rytířské ctnosti, je možné nahlížet jako na obecnou zprávu o stavu lidské duše, která předurčuje muže k hrdinským činům. (Vlastnictví koně jako příznaku společenského postavení lze nicméně vystopovat již ve starověku.) V industriálním a postindustriálním světě muži nejezdí na koních, ti byli vyměněni za koně ukryté pod kapotami automobilů. Automobily vystupují jako symbol rychlosti a síly a v sociální rovině zastupují paradigma moci – moci soustředěné do rukou mužů. Jednou z nejrozšířenějších modalit zobrazení automobilu na filmovém plátně je konfigurace automobilu jako věrného společníka a průvodce hlavního hrdiny, jehož přes všechna příkoří dovede do cíle jeho cest. Navíc mu slouží v roli jakéhosi obranného štítu, pomáhajícího překonat nesnáze.

Artikulace maskulinních hodnot koncentrovaná ve spojení muž-automobil se promítla do série filmů o Jamesi Bondovi. Agent britských tajných služeb se za pomoci moderních technologií pouští do boje za záchranu světa před zlem, aby po heroickém výkonu prošpikovaném automobilovými honičkami a přestřelkami odcházel vstříc lepším zítřkům s atraktivní kráskou po boku. Ve filmu z roku 1964 nazvaném *Goldfinger* (česky: *Goldfinger*, režie Guy Hamilton, 1964), který odstartoval vlnu popularity filmů s Jamesem Bondem v hlavní roli, Bond poprvé řídí vůz *Aston Martin DB5* (obr. 1). Ten se stal patrně nejslavnějším Bondovým pomocníkem a objevil se v dalších čtyřech snímcích této série. Se sedadlem umožňujícím katapultování, zabudovanými kulomety a bodci k protržení pneumatik soků se Bondův automobil profiluje nejen jako vozidlo, ale současně i jako účinná zbraň. Žánr špionážního filmu se tímto snímkem etabloval na scéně a celá série se specificky vystavěnou narací zásadním způsobem na příští desetiletí ovlivnila popkulturu a vyvolala reakce v podobě vzniku

Obr. 1. Automobil *Aston Martin DB5* Jamese Bonda z filmu *Goldfinger* (česky: *Goldfinger*, režie Guy Hamilton, 1964).

množství napodobenin i parodií (Thompson 2007, 352). Konceptuální uchopení automobilu jako pomocníka spravedlnosti je hojně využívaným klišé ve snímcích tematizujících práci detektivů a obránců zákona obecně. Režisér Peter Yates (sám syn armádního důstojníka) obsadil do role poručíka Franka Bullitta stejnojmenného filmu *Bullitt* (česky: *Bullittův případ*, režie Peter Yates, 1968) Stevea McQueena. Zápletka filmu točící se kolem smrti mafiánského bossa zobrazuje jednu z nejslavnějších automobilových honiček filmového plátna. Scéna, která se stala klasikou svého žánru, představuje vůz *Ford Mustang*. Gradující atmosféra začíná hrou na kočku a na myš, stupňuje se do dynamické honičky provázené skřípěním brzd a plechů karoserií a končí velkolepým výbuchem na dálnici (Weber 2011). Stopáž této sekvence má necelých deset minut, ovšem její natočení trvalo tři týdny a rychlost automobilů dosahovala až 175 km/h. Aby se dojem autentičnosti ještě zvýšil, kamera snímala okolní prostředí z perspektivy řidiče, což jen umocnilo výsledný realistický efekt. V návaznosti na úspěch snímku představila společnost Ford Motor Company v roce 2001 edici automobilů Bullitt – Ford Mustang GT. Další verze Ford Mustang Bullitt byla vyrobena o sedm let později. Steve McQueen se navíc objevil ve dvou televizních reklamách propagujících automobily této značky. Propojení světa filmu a reklamy prostřednictvím marketingu přispělo k rekonfiguraci kulturního prvku, který již není vnímán jako pouhý prostředek lokomoce, nýbrž jako symbol s jednoznačnými konotacemi. Motiv automobilové honičky představující jeden z vrcholů filmu (i žánru) byl využit také ve filmu *The French Connecti-*

on (česky: *Francouzská spojka*, režie William Friedkin, 1971). Opět se jedná o kriminální film s ústřední dvojicí detektivů newyorské kriminální policie bojujících proti obchodníkům s drogami. Dnes již klasická několikaminutová scéna, v níž jeden z detektivů v automobilu *Pontiac LeMans* pronásleduje zločince unikajícího nadzemní dráhou, patří k vrcholu akčního žánru a svým realistickým ztvárněním řadí tuto honičku mezi kultovní pasáže krimi filmů staré školy. K její atmosféře přispívá i fakt, že scéna byla natočena uprostřed rušných ulic New York City, živého tepajícího města a nikoliv v odlehlých či uzavřených lokacích, tak jako tomu bylo u předchozích filmů. Francouzská akční komedie *Taxi* (česky: *Taxi*, režie Gérard Pires, 1998) odehrávající se v ulicích Marseille vystavěla děj filmu na poetice zběsilé jízdy, závodech s policejními důstojníky dohlížejícími na dodržování rychlostních limitů a závodech s časem. Příběh bývalého poslíčka pizzy Daniela, jehož největší vášní je rychlá jízda ve speciálně upraveném voze těžší z tradice francouzských akčních filmů, které přesouvají adrenalinové souboje ze závodních okruhů do ulic města. Obecně lze říci, že v kinematografii je zastoupen přístup zobrazující automobil jako sociální prvek, který prostřednictvím askripce hodnot tradičně vnímaných jako mužské konstituuje a fixuje genderovou asymetrii. Pokud se automobily na filmovém plátně vyskytují ve spojení se ženami, jsou využívány jen jako komplementarita a dokreslení každodennosti a není jim věnována zvláštní pozornost tak jako v případech jejich spojení s maskulinním světem. Americká romantická komedie *How to Steal a Million* (česky: *Jak ukrást Venuši*, režie William Wyler, 1966) s Audrey Hepburnovou v hlavní roli atraktivní

Obr. 2. Automobil Autopianchi Eden Roc z filmu *How to Steal a Million* s Audrey Hepburnovou v hlavní roli (česky: *Jak ukrást Venuši*, režie William Wyler, 1966).

emancipované dívky pokoušející se zachránit čest svého otce, zobrazuje do posledního detailu sladěnou hlavní hrdinku. V mnoha záběrech vystupuje jako řidička automobilu (například *Autopianchi Eden Roc* z roku 1965, obr. 2). Automobil však tvoří pouze jeden z jejích doplňků a jeho funkční role je redukována na úkol přemístit ženu z jednoho místa na druhé. Vztah mezi mužem a vozidlem je ve filmu často naznačen jako vztah mocenský, v němž druhé zmíněné zosobňuje jeho nadání a sílu.

Žánrem svého druhu se v kinematografii staly automobilové závody. Opojení dynamikou rychle jedoucího vozu, akcí, pohybem a adrenalinem nachází svůj předobraz již v manifestu futurismu. Francouzský film *Le Mans* (česky: *Le Mans*, režie Lee H. Katzin, 1971), pojmenovaný podle jednoho z nejznámějších závodních okruhů, je poctou nejen jeho účastníkům, ale i vytríbeně složenou poklonou vozům. Do hlavní role obsadil režisér filmu opět Steva McQueena a motiv automobilu zasadil do autentického prostředí slavného závodu 24 hodin Le Mans. Filmová podívaná, která neplýtvá slovy (a proto jich v něm zazní tak málo, na první větu si diváci musejí počkat celých čtrnáct minut od úvodního záběru) je koncipována jako psychologická sonda do závodnickova nitra a precizní anatomie světa automobilismu. Narativní složka je v tomto případě upozaděná, film se soustředí na vystižení atmosféry závodů takřka dokumentárním stylem. Když hlavní hrdina pronese větu „Závodění je život. Všechno potom a předtím je čekání“, vystihne podstatu celého snímku.

Stejně jako jakékoliv jiné fenomény, které spoluvytvářejí okolní svět, vzbuzují i automobily emoce. Estetická kritéria jako oblost karoserie, velikost vozidla, barva laku či odstín metalízy determinují lidské vnímání a pod zorným úhlem těchto měřítek implikují přiřazení dalších subjektivních kategorií. Výběrem konkrétního typu vozidla filmoví tvůrci vysílají zprávu o tom, jak máme číst jednání filmových postav, slouží jako determinanta sociálního statusu i skupinové dynamiky. Funguje jako znak, který zastupuje konglomerát hodnotového i emocionálního zaměření.

Obr. 3. Automobil Dodge Wayfarer z roku 1949 z filmu *Grease* s Johnem Travoltou v hlavní roli (česky: *Pomáda*, režie Randal Kleiser, 1978).

AUTOMOBIL JAKO ŽIVOTNÍ STYL A PROSTŘEDEK SOCIÁLNÍ INTERAKCE

V brazilské Amazonii se traduje legenda o říčním delfínovi, který je typický svou narůžovělou barvou. V noci se proměňuje v charizmatického mladého muže, jenž se vkrádá do vesnic, kde si neomylně vyhlédne tu nejkrásnější dívku a poté, co s ní stráví noc, vrací se zpět do říčních vod, aby ho už nikdo nespatriil. V různých variacích příběhu se vždy opakují dvě zákonitosti. Tajemný muž nosí na hlavě klobouk, který zakrývá jediný relikv jeho pravé animální podstaty, dýchací otvor a za druhé, ona vyhlédnutá dívka, přitahována jeho enigmatickým magnetismem, mu vždy bez výjimky podlehne. Nezáleží na tom, jestli je v daném okamžiku zasnoubená, vdaná či zamilovaná do jiného muže, při setkání s růžovým delfínem-mužem, tyto okolnosti nehrají žádnou roli, stejně jako fakt, že po oné společně strávené noci se už nikdy nepotkají. Kouzelná aura obklopující tajemného muže působí na všechny ženy bez rozdílu jako afrodisiakum. Kdo by nechtěl být aspoň na okamžik růžovým delfínem? V moderní společnosti si muži v hojném počtu místo pořizování klobouků se širokou krepkou obstarávají automobily, které jim dodají onen nádech neodolatelných, po nichž ženy touží.

Automobil jako nedílná součást životního stylu figuruje zejména ve Spojených státech amerických. Mimo městské aglomerace je z důvodu absence systému veřejné dopravy považováno vlastnictví automobilu za nutnost již od adolescentního věku a stává se tak relativně brzy samozřejmou součástí života lidí. Funguje nejen jako vozidlo, které dopravuje svého majitele z bodu A do bodu B, nýbrž současně vystupuje jako odznak životního stylu vlastníka a usnadňuje navazování vztahů mezi pohlavími. První intimní kontakty navíc nezřídka probíhají právě v prostředí vozu, které tak v sociálním světě nabývá další dimenzi a funkci. Tato situace se promítá i do filmového umění. V rámci svého žánru zosobňují automobily americké klišé nejen tím, že implikují představu moci a síly, ale jejich vlastnictví determinuje i sexuální přitažlivost pro ženské po-

hlaví. Vzpomeňme na snímky bytostně americké odehrávající se mezi dospívající mládeží. Příkladem za všechny je muzikál *Grease* s Johnem Travoltou (česky: *Pomáda*, režie Randal Kleiser, 1978). Jako příslušník městské dělnické subkultury mládeže by hlavní hrdina nedostal svému statusovému zařazení bez příslušného oděvu, napomádovaných vlasů a automobilu *Dodge Wayfarer* (obr. 3), který potvrzoval jeho zařazení v rámci sociální skupiny svých vrstevníků. Součástí filmu je i nezbytný závod rivalů upevňující dominantní postavení tohoto kulturního prvku americké společnosti.

Jiný úhel pohledu, ovšem stejná funkční konfigurace vozidla jako katalyzátoru komunikace a petrifikace způsobu života je představena v thrilleru *American Psycho* (česky: *Americké psycho*, režie Mary Harron, 2000). Patrick Bateman, představitel generace yuppies osmdesátých let, pod nablýskaným povrchem úspěšného, bohatého a přitažlivého muže skrývá odlidštěnou tvář své osobnosti. Úspěšný finančník z Wall Street uspokojuje své představy prostřednictvím zabíjení lidí. Scéna, v níž pomalu projíždí ve své limuzíně (*Cadillac Fleetwood Stretched Limousine*) ztemnělou ulicí periferie a přes stažené okénko navazuje rozhovor s prostitutkou, představuje automobil jako jediný znak Patrickova bohatství a je spolu s penězi tím, co oběť žene do jeho náruče. Poté co stejnou ženu osloví podruhé, je patrné, že ona po předchozí zkušenosti váhá, pociťuje strach a obavy, ale současně je neodbytně přitahována mužem v drahém autě.

AUTOMOBIL JAKO KATALYZÁTOR TRANSFORMACE

Specifický žánr světové kinematografie nazývaný „road movie“ („cesta“ motorovým vozidlem) staví automobil do zcela jiné role. Struktura příběhu je v případě tohoto přístupu vystavěna kolem cesty, na jejímž konci se hrdina (hrdinové) poté, co projde psychickou a nezřídka i fyzickou katarzí, stává novým člověkem. Jevištěm pro odvyprávění příběhu jsou dálnice, silnice nebo cesty nicotného významu a vozidlo zastupuje metaforu změny a přechodu z jednoho stadia bytí do druhého. Motiv cesty, vybízející k individuální transformaci, není v uměleckých žánrech ničím novým. Filmy v intencích road movie ovšem prostřednictvím uměleckého jazyka zobrazují i technologickou stránku materiální kultury.

Ve středověku podnikali lidé dlouhé poutě k hrobům světců. Podle sociokulturních antropologů tyto cesty představovaly pro poutníky svého druhu přechodové rituály. Poutní cesty garantovaly vyvázání se z dosavadního sociálního statusu nositele a společenské struktury a účastníci uvrhovaly dočasně do stavu liminarity, po jehož ukončení následovala askripce a mnohdy zvýšení pozice v rámci dané sociální hierarchie. Katolické pouti jsou systematizovány pomocí určitých pravidel, jimiž se poutník vyděluje z profánního světa a začleňuje se do světa posvátného, což se projevuje buď skrze zvláštní odznaky nebo v chování dodržováním určitých tabu (van Gennep 1997, 169).

Cestu, na jejímž začátku hlavní postava filmu symbolicky opouští důvěrně známé prostředí, můžeme nazírat jako (post)

moderní přechodový rituál. Rituál lze rozdělit podle Arnolde van Gennepa do tří základních stupňů. Jedná se o fázi odloučení, existenci ve stavu liminarity a opětovné začlenění do společenských struktur. Antropolog Victor Turner k terénnímu výzkumu uskutečněnému u kmene Ndembu ve střední Africe rozpracoval Gennepovu analýzu a zvláště se zaměřil na liminární fázi, aby ji později aplikoval na existenci marginálních společností západní kultury. Turner dále analogicky vyvozuje, že tato subverzivní konfigurace tkví v základech samotné kultury, již pomáhá svou komplementaritou konstituovat. V případě road movies nebo také filmů „na cestě“ často figurují jako hlavní postavy osoby, které se ať už z pohnutek vyvěrajících z nitra či v důsledku ostrakizace majoritní společností vzpírají jednoznačnému začlenění. Cesta, na níž se vydávají, slouží jako svorník mezi dvěma životními stadii a poskytuje onen prostor bezčasí, oddělení od každodenního pojetí času a prostoru, v rámci níž dochází k přerodu z jednoho životního stadia do druhého.

Životní styl road movie prožil svoje vzepětí zejména po druhé světové válce v souvislosti s poválečným rozvojem automobilové produkce a širší dostupnosti, která vedla k jeho rozšíření mezi mladou generací. Přesto dochází k jeho etablování ve filmovém světě až začátkem šedesátých let, kdy byly natočeny filmy jako *Easy Rider* (česky: *Bezstarostná jízda*, režie Dennis Hopper, 1969) nebo *Bonnie a Clyde* (česky: *Bonnie a Clyde*, režie Arthur Penn, 1967). Žánr implikuje několik možných variant ukončení filmů. Hrdina se vrací zpět domů obohacen o nové zkušenosti, nebo se naopak domů nevrací a zakotvuje v jiném prostředí, případně jeho cesta pokračuje donekonečna nebo končí smrtí.

Americké drama režiséra Arthura Penna *Bonnie a Clyde* se inspirovalo skutečným příběhem dvojice kriminálků Bonnie Parkerové a Clyda Barrowa, kteří za velké hospodářské krize třicátých let v průběhu svého života „na cestě“ přepadli několik bank a zavraždili několik lidí, kteří se jim připlétli do cesty. Svou roli sehraje automobil již v úvodu, když se Clyde pokusí ukrást vozidlo paní Parkerové, matky Bonnie. Spolu se svými komplici se přesunují od města k městu v automobilech, které jsou ve filmu přítomné téměř v každém záběru. Modely *Ford V8*, *Nash 970* a mnohé další (vozidel se ve snímku objeví velké množství) odkazují na gangsterské filmy třicátých let a nevytvářejí pouhé pozadí, ale stávají se integrální součástí děje. Slouží jako nástroj, s jehož pomocí se hrdinové vyvazují ze stereotypu a nastavují zrcadlo sociálnímu řádu a hodnotám majoritní společnosti.

Reflexi stadia liminarity a úniku zachycuje i snímek *Thelma & Louise* (česky: *Thelma a Louise*, režie Ridley Scott, 1991). Feministická jízda začíná jako nevinný výlet dvou kamarádek, které se ve voze *Ford Thunderbird Convertible* (model z roku 1966, obr. 4) vydají do hor. Vlivem okolností se původně krátká dovolená změnila v cestu, jež má před sebou jen jediné možné vyústění. Stejně jako ve filmu *Bonnie a Clyde* sehraje automobil klíčovou roli v závěru filmu. V prvním případě jsou hlavní postavy zabity, policie je i jejich automobil doslova zasype kulkami. Záběr, v němž rozstřílené tělo Bonnie pomalu klouže ze sedadla *Fordu V8* je jednou z nejsyrovější

Obr. 4. Automobil Ford Thunderbird Convertible (model z roku 1966) z filmu *Thelma & Louise* (česky: *Thelma a Louise*, režie Ridley Scott, 1991).

zachycených scén smrti na filmovém plátně. Cesta, na níž se vydaly Thelma a Louise a jež implikuje hledání smyslu života, pokračuje ad infinitum. Jak nám naznačují závěrečné záběry kamery snímající vůz s oběma hrdinkami, který se přehoupel přes okraj útesu Grand Canyonu a letí vzduchem.

Motiv úniku před realitou, v němž jako nositel nově nabyté volnosti figuruje automobil, využila ve svém zatím posledním filmu *Somewhere* i americká režisérka Sofia Coppolová (česky: *Odnikud někam*, režie Sofia Coppolová, 2010). V úvodu je vnitřní prázdnota a rezignace hlavního hrdiny vykreslena dlouhými záběry na osamocené *Ferrari 360 Modena* projíždějící stále dokola po dráze závodního okruhu. Závěr patří stejnému automobilu, který hlavní postava, poté co prošla vnitřní katarzí, nechává odstavený na okraji silnice s klíči v zapalování a vydává se s úsměvem na tváři vstříc neznámému.

Mezi filmy, které spíše než na zobrazení celospolečenského klimatu aspirují na zachycení intimního světa jednotlivců, patří i Wendersovo dílo *Paris, Texas* (česky: *Paříž, Texas*, režie Wim Wenders, 1984). Mezilidské vztahy a (ne)možnost jejich rekonstituce, zkoumání vlastního nitra při cestě texaskou krajinou odrážející vnitřní krajiny mysli tvoří pomyslný protipól

snímkům usilujícím o zachycení klimatu doby. Navíc zde jen tak mimochodem i okny automobilů 1959 *Ford Ranchero* a 1984 *Oldsmobile Cutlass* prosvítá portrét současné Ameriky.

AUTOMOBIL A POP KULTURA

Automobil a populární kultura existují v symbiotickém vztahu a vzájemně se doplňují. Vzpomeňme na americký fenomén autokín, která umožňují prožít filmový zážitek v soukromém prostředí vlastního vozu. Na druhé straně automobily představují prezentaci materiálních hodnot západní společnosti v záplavě kriminálních a detektivních děl seriálové produkce, v nichž je spíše pravidlem než výjimkou obrazové znázornění vzájemného vztahu člověka a automobilu.

Svébytné místo mezi nimi zaujímá americký seriál *Knight Rider*, jehož úvodní díl mohli diváci na kanálu televizní stanice NBC poprvé spatřit roku 1982. Novodobý rytíř Michael Knight spolu se svým superinteligentním mluvčím automobilem pojmenovaným akronymem *KITT* (*Knight Industries Two Thousand*, obr. 5) jako obránce zákona vybavený nej-

Obr. 5. Model vozu značky Pontiac Trans-Am upravený jako nezníčitelný stroj nadaný umělou inteligencí a nazvaný KITT (Knight Industries Two Thousand) z amerického seriálu *Knight Rider* (1982–1986).

Obr. 6. Automobil *Blesk McQueen* z animovaného filmu *Cars* (česky: *Auta*, režie John Lasseter, 2006).

modernější technikou operuje na silnicích a dálnicích. Jeho nejvěrnějším pomocníkem je ve skutečnosti sportovní model vozu značky Pontiac Trans-Am upravený do podoby nezníčitelného stroje nadaného umělou inteligencí. Celá série se vysílala čtyři roky a dočkala se i filmového zpracování.

Tato akční science fiction svou estetikou zapadající do rámce osmdesátých let se ze standardní produkce detektivních sérií vymyká tím, že tematizuje existenci umělé inteligence, které dává podobu automobilu. V ostatních aspektech zapadá do běžné produkce populární kultury žánru kriminálních a detektivních seriálů, které využívaly fenomén automobilu jako jeden z výrazových prostředků při konstrukci příběhu.

ANTROPOMORFIZOVANÉ AUTOMOBILY

Vzhledem k faktu, že jedním ze symptomů moderního světa je překotný rozvoj automobilové dopravy, můžeme historii alternativně uchopit skrze vývoj dopravních prostředků. Automobilové společnosti přicházejí ve stále kratších intervalech s novými modely vozidel, vzdálenost vzhledem k technickému pokroku podléhá kompresi a místo toho, aby byla objektivní, neosobní fyzikální daností, je vlastně sociálním produktem (Bauman 1999, 21). Stále se zrychlující produkce vozidel ve snaze uspokojit poptávku konzumně orientované společnosti, do jejíž struktur automobily pronikají stále hlouběji, se odráží i ve ztvárnění tohoto sociálního jevu na filmovém plátně.

Vztah automobil–člověk je ve filmu manifestován různými způsoby. V roce 2006 vyprodukovalo filmové studio Pixar snímek, kde tradiční dichotomie jedinec–vozidlo neexistuje. Hrdiny animovaného snímku *Cars* (česky: *Auta*, režie John Lasseter, 2006) představují samotné oživené automobily a jiná vozidla obývající svět bez lidí. V tomto případě se vozidla samotná stávají nositeli děje, pomocí přední kapoty vyjadřují emoce (oči mají pro tento typ filmů umístěné netypicky na čelním skle, což je z vizuálního hlediska ještě více antropomorfizuje), pneumatiky využívají jako ruce či nohy a probouzejí k životu celý automobilový svět. Mnoho postav a míst,

kteří se ve filmu objeví, čerpalo inspiraci ze slavné americké dálnice Route 66. Reflexe reálného světa probíhá prostřednictvím plejády různých typů automobilů zastupujících jednotlivé značky. Závodní auto *Blesk McQueen* (obr. 6) je hybridem mezi sériovým a závodním vozem, podotýká režisér John Lasseter (Neil 2006), a nepředstavuje jeden konkrétní typ. Dále se objeví nákladní vozy, *Porsche 911*, *Fiat* a *Hudson Horent* z padesátých let dvacátého století. K úspěchu filmu vyznačujícího se precizním grafickým zpracováním a animací přispěli i slavní hollywoodští herci (například Paul Newman), kteří automobilům propůjčili své hlasy. Komerční úspěch i pozitivní kritiky tohoto snímku vyústily v natočení druhého dílu.

ZÁVĚR

Cílem této studie bylo představit automobily, tak jak se v různých rolích objevují napříč kinematografií a jednotlivými žánry. Film využívá svůj unikátní obrazový typ kódování; film je psaní obrazů, ač ani tím se nevyčerpává (Petříček 2009, 21) a tak i prezentace automobilu, který je pevně zakotven v materiálním i ideovém systému naší společnosti, prostřednictvím filmového jazyka přináší nový neotřelý pohled na současný stav společnosti, jejíž neoddelitelnou součástí se tento fenomén stal.

LITERATURA

- Bauman, Zygmunt (1999): *Globalizace: Důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta
- Berger, Michael L. (2001): *The Automobile in American History and Culture: A Reference Guide*. Westport (Connecticut): Greenwood Press.
- Gennep, Arnold van (1997): *Přechodové rituály*. Praha: Lidové noviny.
- Marsh, Peter – Collet, Peter (1986): *Driving Passion: The Psychology of the Car*. London: Jonathan Cape.
- Miller, Daniel, ed. (2001): *Car Cultures*. Oxford: Berg.
- Neil, Dan (2006): A Grease Geek Will Guide You: Cars Decoded. *Los Angeles Times*, June 4, 2006. Retrieved November 1, 2006.
- Petříček, Miroslav (2009): *Myslení obrazem*. Praha: Herrmann & synové.
- Postman, Neil (2010): *Ubavit se k smrti*. Praha: Mladá fronta.
- Seiler, Cotten (2008): *Republic of Drivers: A Cultural History of Automobility in America*. Chicago: The University of Chicago Press.

Thompson, Kristin – Bowel, David (2007): *Dějiny filmu*. Praha: Lidové noviny
Volti, Rudi (2006): *Cars and Culture: The Life Story of a Technology*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
Weber, Bruce (2011): Peter Yates, Filmmaker, Is Dead at 81. *The New York Times*, January 11, 2011.

AUTORKA

Konopíková, Michaela (17. 11. 1984, Praha), česká kulturoložka a antropoložka, absolventka Katedry teorie kultury Filozofické fakulty

Univerzity Karlovy v Praze, kde v současné době pokračuje v doktorském studiu. Předmětem její připravované disertační práce je oblast antropologie turismu a globalizační procesy v kontextu zemí třetího světa. Zvláštní pozornost věnuje oblasti severní Afriky, v letech 2009 a 2011 realizovala terénní pobyty mezi berberským obyvatelstvem v oblasti Vysokého Atlasu v Maroku.

Kontakt: Mgr. Michaela Konopíková, Katedra teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: michaela.konopikova@gmail.com.

Věda & umění / Science & Art

Ašot Ašotovič (povídka)

Ashot Ashotovich (short story)

JAROSLAV MALINA

Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Viniarská 5, 603 00 Brno

Kožuchin zaslechl kroky. Povystrčil hlavu z vrátek ovčína, aby se podíval, kdo ho přichází otravovat.

„To jsi ty!“ rozzářila se vzápětí jeho tvář. „Proč nejsi na konferenci? Copak i ty se ulejšáš?“ šklíbil se dobromyslně. „Ale je to dobře, aspoň mně všechno začerstva vypovíš. Všechny novinky!“ halasil. Všiml si ustaraného výrazu v kamarádově tváři a zvažněl. „Co se stalo ... Někdo tě předběhl ... Vyfoukli ti to? Ztraceně, kolikrát jsem ti říkal, abys výsledky publikoval. Marně! Pořád čekáš, až budou kompletní. – Nakonec o ně přijdeš!“

Popovovi dalo dost práce Kožuchina přesvědčit, že se nic takového nestalo. Nikdo mu nic nevyfoukl, nespáchal žádné příkoří a nikde se nejví žádné známky, že by se k něčemu schylovalo. „Právě naopak, situace je mimořádně příznivá. Mám jen starosti, abych tu šanci nějak nepokazil. – Proto jsem za tebou vlastně přišel.“

Kožuchin sice hleděl na Popova ještě pořád trochu podezřívavě, ale podle hlasu bylo poznat, že se uklidnil. „Měj chvilku strpení. Musím ještě zkontrolovat berany. Pak udělám pořádný čaj a u kamen si všechno podrobně rozebereme. Pěkně v pohodě, jaká bývala v tajze.“

Alexandr Popov s Ivanem Kožuchinem se poznali v osmapadesátém roce na brigádě v sibiřské tajze. Kožuchin se tam přihlásil i se svou ženou Marjou. Podvkrát ho nepřijali na lesnickou fakultu, a proto si chtěl vylepšit posudek, než to zkusí potřetí. A také si s Marjou potřebovali vydělat trochu peněz do začátku svého manželství. Popov se v tajze ocitl jako student třetího ročníku archeologie leningradské univerzity na povinné prázdninové praxi. Skamarádili se při rybaření a pak zjistili, že mají celou řadu společných zájmů. Oba měli rádi přírodu a historii, oba zajímala lidská prehistorie. Čím bylo něco starší, tím to bylo pro ně přitažlivější. Největ-

ší zájem věnovali nejdávnějším pravěkým obdobím, zvláště otázkám vzniku a prvních krůčků člověka v době kamenné. Dokázali celé dlouhé večery debatovat a přít se, jak a co naši předkové dělali, čím se živili, co lovili a sbírali, jaké nástroje při tom užívali a jak si je asi vyráběli.

Brigádníci i studenti si v tajze užili pořádné práce. Neměli motorové pily, a přestože se brzy naučili dobře zacházet s ocelovými sekerami, zůstalo mýcení lesa velikou dřinou. Navíc se ostří seker z nekvalitní oceli rychle tupila. Museli je často přibušovat a opravovat, což se neobešlo bez štavnatých komentářů. Zvláště studenti byli vynalézaví. Popov v klnutí su-

Adolf Born, *Ašot Ašotovič*, 2010, pastel, 40x28 cm.

verénně vynikal. Jednou, když se mu sekera dokonce zlomila, vzplál tak, že se na něho Kožuchin osopil.

„Ty naděláš, jako by se nevímco stalo. Jen si představ naše chudáky pravěké předky s jejich kamennými sekerami! Ti by se museli uklít, kdyby byli vzteklí jako ty! Víš, co se museli ti nebožáci nadřít, než si vůbec takovou sekerku udělali?“ Rozčiloval se, jako by byl osobně dotčený. „Kdyby si všechno připouštěli jako ty, musel by je trefit šlak, když se jim ta pracně upachtěná sekera zlomila ...“

Popova Kožuchinovo mentorování kupodivu uklidnilo. Živě si představoval pravěkého dřevorubce, kterému zrovna pukla jeho jediná kamenná sekera.

„Máš pravdu,“ mávl rukou, aby zarazil Kožuchinovy nářky. „Zrovna uvažuji, jak musel být náš prapředek zoufalý, když přišel o sekeru, kterou si pracně vyráběl po celé týdny. Pak pokácel jediný strom, sekera rupla a bylo po ní. Někdy třeba nevydržela ani na ten jediný strom a praskla, sotva začal kácet. Na jeho místě bych se asi opravdu zbláznil!“

„Jsi přesvědčený, že se všechno odehrávalo tak, jak to líčíš? Možná kamenné sekery byly lepší než ty naše z ošizené oceli. Když vezmeš dobrý kámen ...“ uvažoval Kožuchin. „Odkud bereš tu svou jistotu?“ dodal provokativně. Napřímil se, zasekl sekeru do pařezu a zapřel si bojovně ruce vbok.

„Z Biemannovy Prehistorie světa!“ odsekl Popov pohotově.

„Jeho kniha je pro archeology něco jako bible.“

„Nic proti Biemannovi,“ namítl Kožuchin ironicky, „jenom bych rád věděl, jestli vůbec kdy držel v ruce nějakou sekeru. Ocelovou nebo kamennou, to je mi fuk. Moc bych se divil, kdyby vlastníma rukama skácel jediný strom.“

„Nerozčiluj se a poslouchej. Říkám ti přece jenom, co napsal Biemann a že Biemann je uznávaná autorita. Ať se ti to líbí nebo nelíbí. Kvůli tomu se přece nemusíš vztekat!“

„Nebudu se vztekat, ale diskutovat bychom mohli. Beru na vědomí, co Biemann napsal, jenže teď se ptám tebe. Myslíš si, že ti archeologové, co píší ty slavné knížky, všechno vyzkoušeli vlastníma rukama, nebo že si všechno jenom vymýšlejí?“ Vylovil z kapsy kalhot kožený váček s tabákem a začal si obratně balit neforemnou cigaretu.

„Já zase tak moc archeologických knih a článků zatím nepřečetl, ale na tuto otázku jsem skutečně dosud nenarazil. Nikde jsem nenašel žádnou zmínku nebo alespoň poznámku, že někdo něco takového zkoušel. Byly uváděny jen popisy nástrojů, někdy i hypotetické úvahy o způsobu jejich výroby a užití ... Předpokládám, že kdyby se někdo takovou činnost pokusil napodobit, určitě by uvedl, kdy, kde a s jakým výsledkem experiment prováděl.“

Kožuchin se až dosud tvářil povzneseně. Vyfoukl kouř z cigarety a s ním jako by se zbavil i té nadnesenosti.

„Víš,“ řekl přemýšlivě, „kdyby měl Biemann pravdu, tak by naši prapředkové nic jiného nedělali, než vyráběli kamenné sekery. Na kácení stromů by jim nezbyl čas. Kdy by potom lovili, obdělávali pole a konali všechny ostatní k životu nezbytné věci? Nedovedu si představit, že by v takovém případě mohli vůbec přežít. Nechápu, proč někdo doopravdy nezkusí pravěké nástroje napodobit a vyzkoušet při té práci, k níž je pravěcí lidé asi používali. Vždyť víme, jak vypada-

ly, a potřebné suroviny také máme!“ Kožuchin se dostával do varu.

„Není to tak jednoduché, jak si představuješ,“ oponoval Popov.

„A proč, prosím tě?“ pokrčil Kožuchin vyzývavě rameny.

„Prostě proto, že skoro nic nevíme o pravěkých technologiích. Představit si je není vůbec snadné. Znamenalo by to, že bychom museli přijít na postupy, které stovky a tisíce lidí vymýšlely a zkoušely po celá staletí.“

Popov se však přece jenom nechal Kožuchinovým nápadem nakazit. Po čase trávili už málem všechny volné chvíle hledáním vhodných břidlicových kamenů, které pak na pískovcových balvanech vybrušovali do tvaru neolitických seker.

Popov se snažil vybavit si všechno, co o pravěkých technikách a nástrojích a jejich výrobě kdy přečetl nebo slyšel, aby mohli to málo, co se o výrobních postupech pravěkých lidí vědělo, co nejvěrněji napodobit. Některé sekery provrtávali dutým vrtákem z černého bezu, který roztáčeli lukem, jak to dodnes ještě dělávají některé přírodní národy. Když měli asi tak za týden tři sekery hotové, nasadili je na březová topůrka a začali kácet. Zpočátku pracovali úzkostlivě a opatrně a troufali si jen na stromky s útlými kmeny. Postupně, jak nabývali zkušenosti, pouštěli se i do kácení silnějších stromů. Žádná ze tří seker jim nepraskla. Tak si troufli i na lesní velikány. Zanedlouho byli natolik zruční, že dokázali skácet velký strom za několik minut, jen o trochu pomaleji než jejich kolegové s ocelovými sekerami. Přitom se kamenné sekery netupily, ba zdálo se, že se prací samy přibrušují.

Začínali se svými experimenty zpola z recese, ale postupně získávali hrdost objevitelů. Oni jsou vlastně první, kdo zkusil udělat a použít nástroje prapředků z dávné doby kamenné.

Popov bral experimenty vážně se vším všudy. Založil dokumentaci a při pokusech pečlivě sledoval, jak se nástroje používáním opotřebovávají. Zjistil, že při kácení stromů vznikají na kamenné sekerě šikmé vlasové tenké rýžky, zatímco při dlabání dřeva, kdy ostří působí na předmět kolmo, se tvoří rýžky kolmé k ostří. Rýžky byly tak jemné, že některé z nich se daly rozpoznat jenom pod lupou. Jeho sloha s pečlivými popisy a nákresy pracovních stop a opotřebování nástrojů rychle tloustla.

Všimli si, že u nástrojů vznikají při jejich výrobě a použití určité charakteristické stopy – trasy, jak je mezi sebou nazývali –, které se objevují při určitém použití opakovaně, zatímco při jiném způsobu výroby a použití vznikají jiné stopy. Po čase je napadlo, že by možná šlo postupovat také opačně: ze stop na nástroji usuzovat na způsob jeho výroby a především na jeho funkci – při jaké činnosti byl používán. Touto metodou by bylo možné dosti spolehlivě poznat, k čemu byly v pravěku užívány originální nástroje, uložené dnes v muzeích nebo objevené na nových archeologických nalezištích.

Oběma bylo jasné, že tuto myšlenku musí prověřit množstvím pokusů s výrobou a použitím nejrůznějších kopií pravěkých nástrojů. Musí vytvořit rozsáhlý testovací soubor, který by pak sloužil jako srovnávací vzorník.

A nastala jim další starost. Pobyt v tajze se chýlil ke konci, museli přemýšlet, co podniknout, aby mohli v experimen-

tech pokračovat. Problém vyřešila Marja. Objevila inzerát, že v jednom sovchozu poblíž Leningradu hledají mladou manželskou dvojici, zootechnika a kuchařku, a nabízejí jim dokonce bydlení! Když se ukázalo, že bydlení znamená domek se zahradou, prakticky na okraji Leningradu, byli šťastní bez sebe.

Časem k trojici přibyla Natálie, Popovova manželka, která se s bezprostřední a praktickou Marjou snadno spřátelila. Každou neděli, někdy i v týdnu se všichni scházeli u Kožuchinů a Alexandr s Ivanem v kůlně nebo na dvorku a v zimě i v kuchyni vyráběli kamenné i kostěné repliky pravěkých nástrojů. Pak s nimi experimentovali, koumali a debatovali. Kamení sbírali na společných toulkách po okolí a kosti sháněl Kožuchin, jak to šlo – z jatek, od kamarádů a ze svých deputátních ovcí a kůzlat. Na zahradě postavili hrncířskou pec a do experimentování se pustily i Marja s Natálií. Hnětly hlínu a pod Alexandrovým dohledem napodobovaly pravěké tvary nádob, vypalovaly je a Marja v nich pak vařila. Také ocelové nože vyměnila za pazourkové: nejprve je chtěla jen ze zvědavosti vyzkoušet, ale ukázalo se, že jsou ostřejší než ocelové a netupí se. Natálie převzala kreslení dokumentace. Byla grafička a bavilo ji to.

Experimenty úspěšně pokračovaly. Navíc se ukazovalo, že původní předpoklad o významu pracovních stop a jejich výzkumu jako o nové exaktní metodě v moderní archeologii byl zřejmě oprávněný. Nazývali tuto metodu trasologie a Kožuchin začal naléhat, aby ji Popov zveřejnil v odborném tisku. Nechápal, proč otálí, vždyť podobný nápad jako oni by mohl dostat kdokoli jiný a předběhnout je.

Popov měl však pochybnosti. Výsledky se mu zdály být tak jednoznačné a průkazné, až nahlodávaly jeho jistotu. Přemýšlel, jestli se nedopouštějí nějaké opakované chyby. Váhal promluvit o experimentech se svými kolegy ještě z jiných důvodů. Měl obavy, že by ho setřeli hned na začátku diskuse. Nejde přece o vytyčený předmět výzkumu – co by řekl vedoucí katedry akademik Rybak, který přísně dbá, aby veškeré výzkumné kapacity byly v plné míře využity k řešení stanovených úkolů! Dovedl si představit, jak by Rybak hřímá, že opravdoví vědci se zadanými úkoly zabývají i o sobotách a nedělích. Ale Kožuchin tyto problémy nevidí a nechápe, říkal si Popov trpce.

Až teď, po osmi letech, které uplynuly od doby, kdy zahájili experimentální práce, se Popovovi zdálo, že konečně svítla určitá naděje: Mezinárodní kongres antropologických a archeologických věd se koná v Leningradě, bude mít tedy dost příležitostí alespoň neoficiálně promluvit o svých výzkumech, dokonce s nejpovolnějšími odborníky.

Když se Kožuchin vrátil od ovcí, kamna už byla rozpálená do běla a v čajníku na plotně syčela voda. Zamnul si zkrchlé ruce nad sálajícími pláty a obřadně se pustil do přípravy čaje.

„Dnes udělám silný. A ty konečně spusť a nedělej tajnosti. Nebo se doopravdy naštvu. Vy vědátoři naděláte se vším tolik problémů!“ Dobrácky hudroval a pomalu si stácel v prstech dlouhou tlustou neforemnou cigaretu. Pak nalil dva poháry čaje a postavil je na bytelný dubový stůl. Přisedl k Popovovi

na širokou lavici, pokrytou vrstvou ovčích kožešin, a vyzývalě pokývl hlavou.

„Tak mě laskavě pusť ke slovu, nebo ...“

Kožuchin mávl netrpělivě rukou. „Už mluvil Gould?“ vpadl věcně a potáhl kouř z cigarety. Dost dlouho ho podržel a pak vyfoukl oblak Popovovi rovnou do tváře.

Popov pootočil hlavu a snažil se oběma rukama kouř rozptýlit. „To je tedy síla! Dělaš je stále kvalitnější,“ řekl naoko uznale. Měl pravdu. Kožuchin si vyráběl cigára speciální sorty: ze sušeného listí ořešáků a mletých duběnek, lopuchového listí a kdovíjakých jiných hrozných darů přírody. „Jestli k tomu mělo lidstvo dospět,“ pronesl proklamativně a přitom štítlivým gestem ukázal na Kožuchina, „měl raději všechen pokrok skončit rovnou na začátku. U australopitéků nebo habilinů, kteří se potulovali po Olduvaické rokli před dvěma miliony let. Ti aspoň nekouřili čvaňháky a nedělali smrad!“

Kožuchin se spokojeně zachechtal. „Ti chudáci že by se ti líbili? Chlupatí opičáci, co na sebe jenom vřeštěli a řvali hůř než bigbít!“

„Kdybys dnes slyšel Goulda, asi by ses nenaparoval. Vůbec nebyli takoví ubožáci, jak si mnozí rádi namlouvají. Musel bys své představy dost podstatně poopravit.“

„Tak už konečně spusť!“ houkl Kožuchin a Popov začal vprávně.

„Gould nejdříve podrobně popsal své nejnovější objevy. Podle kosterních pozůstatků z několika jedinců v Olduvaické rokli v Africe rekonstruoval našeho dosud nejstaršího prapředka. Byl vysoký skoro metr padesát. Obsah mozkovny měl téměř sedm set krychlových centimetrů, ale podobal se přece jenom víc lidoopu než člověku. A uměl brát věci do rukou a používat je jako nástroje. To nikoho z přítomných příliš nepřekvapilo a nevyvedlo z míry. Gould však navíc tvrdil, že tento tvor si uměl nástroje sám vyrábět!“

Nazval toho předka Homo habilis. Člověk obratný, zručný nebo schopný, prostě kutil. Považuje ho za nejstaršího známého lidského tvora. Po Olduvai se procházel před jedním milionem sedmi sty padesáti tisíci lety!“

„Ale jak to souvisí s naší prací?“ vrátil se Kožuchin ke své obavě, jestli jim přece jenom trasologickou metodu někdo nevyfoukl.

„Počkej, a uvidíš!“ odsekl Popov. „Gould popsal kamenné úštěpy, které našel v blízkosti kosterních pozůstatků, a prohlásil, že to byly nástroje a zbraně, které habilinové používali ke své obživě a ochraně, při lovu a čtvrcení kořisti. A představ si, narazil! Tyto oprávněné a velice pravděpodobné domněnky považovali málem všichni za fantasmagorie. Kdyby je vyslovil někdo jiný než Gould, asi by ho vypískali. Podle nich jde nejspíš o přirozené úlomky, s nimiž se nedalo nic kloudného udělat! Gouldovi bylo ohleduplně, avšak důrazně naznačeno, že je erudovaným antropologem, ale do archeologie ať se raději neplete. Já si však myslím, že Gould má pravdu. Stoprocentně!“ Kožuchin se zachmuřil. „Tak tím je naše věc totálně pohřbená,“ utrousil pochmurně. Pak se naráz vztyčil, navyklým pohybem sáhl na polici za tlustou knihu o chovu skotu a vytáhl láhev vodky. „Když neuspěl slavný Gould, neuspěje ani Popov ... Promiň, jestli se tě dotknu.“

„V první chvíli jsem měl podobný názor. Možná opravdu nakonec všechno špatně dopadne, ale mohli bychom se alespoň pokusit věci zvrátit. Třeba bychom tím pomohli Gouldovi i sobě.“

„Čím, prosím tě?! Co chceš dělat?“ Kožuchin rozhodil bezradně rukama, až málem převrhl láhev vodky, našťastí ještě neotevřenou. Popov ji pohotově zachytil, otevřel a nalil do sklenic až po okraj. Pak řekl jakoby mimochodem.

„Ukázat to.“

Kožuchin zatáhl z cigarety a začal kouř pomalu vyfukovat. Najednou vyskočil a zařval:

„Tys přišel pro Ašota!“

Popov se instinktivně přikrčil a sotva slyšitelně pronesl:

„Přišel.“

Kožuchin začal pěsti a začal jimi usilovně bušit do stolu. Z očí mu sršely blesky.

„Ašota nedám!“

„Proč, stejně by na Nový rok přišel do klobás,“ namítl Popov opatrně.

Kožuchin obrátil oči ke stropu a tváře se mu rozhořely.

„Vždyť je to můj nejkrásnější kozel,“ řekl procítěně.

„Uvaž, prosím tě, že na kongresu žádné slovní argumenty teď už nezaberou. Jednou byl názor vysloven a jen tak něco s ním nepohne. Jediná možnost je udělat něco, co každý uvidí na vlastní oči,“ horoval Popov.

Konečně si Kožuchin zase sedl a hlavu sevřel do dlaní.

„Jak to chce navléknout?“ povzdychl odevzdaně.

Popov si oddechl. Kapituloval, pomyslel si.

„Zítřka dopoledne předsedá hlavnímu jednání Gould. S ním se snadno dohodnu. Vždyť celá věc je především v jeho zájmu, aspoň on to tak musí vidět.“

„Dobrá. – Jak to uděláme? Ráno musím být v ovčíně. Až pak bych měl čas ... Před půl devátou bych mohl být s Ašotem u Ermitáže ... Ašota bych ti nachystal ...“

„Fajn. To by stačilo. Ale zařid' si volno na celý den. Pak tam samozřejmě zůstaneš. Předvádět budeme Ašota spolu.“

„Copak Ašota nezvládneš sám?“ divil se Kožuchin.

„Zvládnou, nezvládnou!“ odsekl Popov. „Pracovali jsme vždycky spolu.“

„Ale tohle je vědecký kongres! A já nejsem archeolog!“ protestoval Kožuchin.

„Možná lepší než mnozí ti slavní delegáti. Dělat pazourkové nástroje a zacházet s nimi jako ty, to by dokázal málokdo z přítomných.“

Kožuchin zahasil cigaretu a pozvedl sklenici. Oba je měli ještě plné.

„Tak za Ašotovu duši!“ pronesl vážně.

V jednom z rozlehlých zasedacích sálů slavné Ermitáže, v rohu šikmo před předsednickým stolem visel na rozporce impozantní kozel Ašot Ašotovič. Napravo od něho na skříňce pod oknem byla rozložena kolekce křemencových, rohových a pazourkových úštěpů a čepelí různé velikosti, podobných těm, o nichž včera mluvil profesor Gould.

Kozel, ještě vcelku, rozdělil účastníky kongresu na dva tábory. V jedněch vzbuzoval uvolněné veselí, zájem i dychtivé očekávání: dnes asi nebude nuda, patrně je nečeká žádný suchopárny rozklad. Druzí naopak pocítovali trochu rozpaky: není to znesvěcení našich staroslavných sálů?

Všeobecné vzrušení uklidnil předsedající profesor Gould. Všichni usedli na svá místa a šum utichl.

„Vážené dámy, vážení pánové! Dovolte, abych zahájil dnešní zasedání a zároveň vám oznámil změnu v programu. S laskavým svolením pana profesora Riedla z Vídeňské univerzity, jehož přednáškou mělo naše dnešní dopolední jednání začínat, předávám slovo leningradskému kolegovi Ašotu Ašotoviči. Svým příspěvkem přímo naváže na naše včerejší jednání a osvětlí poněkud některé aspekty, o nichž jsem hovořil ve své přednášce o nálezech nástrojů v Olduvaické rokli.“

Sál se opět rozšuměl. Připomínka včerejší ostré diskuse vyvolala rozruch, a navíc Ašot Ašotovič bylo zcela nové jméno, naprosto neznámé. Archeologové si mysleli, že je to nějaký mladý antropolog, antropologové se domnívali, že je to nějaký čerstvý archeolog. Svorně se podívovali, že takový začátečník má vystoupit v souvislosti se světově významnými nálezy v Olduvaické rokli.

Ovšem ani Popov nebyl ve vědeckém světě dosud příliš známý a Gould si jména v rozržitosti popletl.

„Dovolte mi, prosím, abych poněkud poopravil pana profesora Goulda,“ zazněla z kraje první řady zdvořilá angličtina.

„Jmenuji se Alexandr Popov a navíc mi dovolte, abych vám představil svého spolupracovníka Ivana Kožuchina,“ pootočil se ke kolegovi vedle. „Ašot Ašotovič je tady to chlupaté zvíře,“ ukázal na kozla visícího na rozporce.

Tentokrát kozel vědce sjednotil. Smáli se všichni.

Smích záhy vystřídal údiv.

Popov s Kožuchinem zručně nařezávali a stahovali Ašotu Ašotoviči kůži z těla replikami starobylých kamenných úštěpů. Netrvalo ani deset minut – a kozel Ašot Ašotovič byl úhledně rozporcován.

Kontakt: Prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc., Ústav antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Viničná 5, 602 00 Brno, e-mail: jmalina@sci.muni.cz.

Z redakční pošty / The Editorial Post

Alois Samohýl: Na cestě (1929–2011)

Alois Samohýl: On the Road (1929–2011)

Vědecká rada projektu Člověk–Auto / Auto–Člověk

prof. PhDr. Jaroslav Malina, DrSc. (předseda), Stáňa B. Bártová, PhDr. Tomáš Čermák, PhDr. Jan Filipický, CSc., doc. Ing. Petr Hlaváček, CSc., Mgr. Tomáš Mořkovský, MUDr. Jaroslav Pernica, prof. Ing. Jaroslav Petr, DrSc., JUDr. Ing. Ladislav Samohýl, PhDr. Václav Soukup, CSc., doc. RNDr. PhDr. Mojmír Stojan, CSc., JUDr. Jan Tulis, Ing. arch. Jan Velek

přeje panu

Aloisi Samohýlovi

(9. 1. 1929 – 27. 11. 2011)

jednomu ze zakladatelů hnutí „automobilových veteránů“ v tehdejší Československu a tvůrci jedné z největších soukromých motoristických sbírek ve střední Evropě, členu direktoria Fédération Internationale des Véhicules Anciens (v 60. letech 20. století) a organizátoru mnoha automobilových soutěží

Šťastnou cestu do automobilového nebe ...

Stáňa B. Bártová, *Cesta*, 2011, z cyklu *Země česká, domov můj ...*

Unikátní sbírka historických vozidel Aloise Samohýla (Zlín, Česká republika)

(...) Co inspirovalo Aloise Samohýla sbírat historická motorová vozidla? Fascinace automobily a motocykly od jeho dětských let. Kromě jiných vozů vídal ve Zlíně impozantní automobil *Praga Grand* Tomáše Bati s karoserií od designéra Josefa Sodomky. A to byl pro budoucího sběratele nesmazatelný zážitek. S automobily a motocykly se setkával také v rodinné autoopravně v blízkém Uherském Hradišti. Definitivně se rozhodl v roce 1953 po zhlédnutí anglického filmu *Genevieve* o závodech automobilových veteránů na trase Londýn – Brighton a zpět. O rok později si do budoucí sbírky koupil první exemplář – *Ford T* z dvacátých let 20. století, jehož prvním majitelem byl podnikatel světového věhlasu Tomáš Baťa. Vozidlo bylo ve velmi špatném nálezovém stavu, avšak problémy s jeho zprovozněním jej neodradily. Současně s myšlenkami na věrnou renovaci automobilového veterána vznikl plán – mít více historických vozidel a jednou, snad ... s některým z nich absolvovat závod ... Postupně se mu všechny plány a přání díky nezměrné obětavosti a trpělivosti splnily. Například v roce 1964 s vypůjčeným automobilem *Laurin & Klement* podnikl tolik obdivovaný závod London – Brighton a zpět. Později spolu s věhlasnou automobilovou závodnicí Eliškou Junkovou (1900–1994) a jedním exponátem již ze své sbírky (automobilem značky *Laurin a Klement* typu *G* z roku 1909) absolvoval na počest 60. výročí závodu Targa Florio závod historických vozidel na sicilské trati. (...)

(Úryvek z článku Jana Tulise z připravované knihy: Jaroslav Malina a kolektiv, *Člověk a automobil v životě, vědě a umění*. Edice Člověk–Auto 2 Auto–Člověk. Brno: Akademické nakladatelství CERM, v tisku.)

Alois Samohýl (vpravo) v roce 2011 ve voze *Laurin & Klement* typ *F*. Foto Jiří Volný.

Pokyny pro přispěvatele časopisu *Anthropologia integra*

Časopis *Anthropologia integra* uveřejňuje odborné texty (v anglickém, českém, francouzském, německém, slovenském a španělském jazyce), které odpovídají jeho interdisciplinárnímu zaměření. Redakce přijímá příspěvky elektronicky, e-mailem, spolu s průvodním dopisem (může být součástí e-mailu) a úplným kontaktem na přispěvatele / přispěvatelku (včetně telefonního čísla). Příspěvky zasílejte na obě dvě uvedené adresy: jmalina@sci.muni.cz a tmorkovsky@email.cz.

Recenzní řízení

Příspěvky publikované v časopise *Anthropologia integra* procházejí recenzním řízením. V jeho průběhu texty posuzují po formální i obsahové stránce dva domácí či zahraniční odborníci a na základě jejich stanovisek obsažených v recenzních posudcích jsou autoři doporučeni případné úpravy. Cílem je publikovat práce obsahující nové, dosud nezveřejněné poznatky, jež přispívají k rozvoji oboru a dodržují vysoký standard odborné prezentace.

Pokyny formální

Časopis publikuje studie, eseje, zprávy, recenze a příspěvky popularizující vědu a umění. Délka příspěvků by neměla přesahovat u studií 40 normostran, u esejů 20 normostran a u ostatních příspěvků 10 normostran (normostrana obsahuje 1800 znaků včetně mezer).

Obsah a členění příspěvku:

1. Název příspěvku.

2. Jméno autora a kontakt ve formě plného názvu a adresy pracoviště a e-mailové adresy.

2.1. U příspěvku v českém nebo slovenském jazyce následuje za jménem autora a kontaktem název a krátké shrnutí v angličtině (abstract), jehož rozsah by měl být 100 až 200 slov (do 1500 znaků); pod abstraktem 5–8 klíčových slov v anglickém jazyce (keywords). Za abstraktem a klíčovými slovy v angličtině následuje abstrakt a klíčová slova v češtině (ve stejném rozsahu).

2.2. U příspěvku v cizím jazyce následuje za jménem autora a kontaktem název a krátké shrnutí v češtině (abstrakt), jehož rozsah by měl být 100 až 200 slov (do 1500 znaků); pod abstraktem 5–8 klíčových slov v českém jazyce. Za abstraktem a klíčovými slovy v češtině následuje abstrakt a klíčová slova v angličtině (ve stejném rozsahu).

3. Krátký životopis zařazený na konci příspěvku v rozsahu 20–30 slov (ve stejném jazyce jako text příspěvku).

4. Odkazy na položky literatury ze seznamu literatury v textu jsou v kulatých závorkách – odkazy mají podobu: ... (Boas 1908, 25–28).

5. Příklady základních druhů bibliografických hesel v seznamu literatury:

5.1. knižní monografie

Aldred, Cyril (1971): *Jewels of the Pharaohs. Egyptian Jewellery of the Dynastic Period*. London: Thames and Hudson.

Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská Kniha mrtvých. Překlad*. Praha: Dokořán.

5.2. studie ve sbornících

Störk, Lothar (1984): Rabe. In: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, eds., *Lexikon der Ägyptologie*, V. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 74–75.

5.3. články v časopisech

Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), 463–480.

5.4. elektronické dokumenty

Hoder, James (1999): The Development of Anthropology in the Sciences and Humanities. (online). <http://www.hoder.com>.

6. Poznámky pod čarou umístěné na téže stránce v textu označujte horním indexem a jejich vlastní text doplňte odkazy na literaturu (citují se shodně jako odkazy na položky literatury).

7. Citaci uvádějte doslovně (včetně případných chyb v původním textu; označte je sic) a vždy vkládejte do uvozovek. Chcete-li část citace vynechat, napište kulaté závorky a v nich tři tečky.

Pokyny technické

1. Rukopisy musí být vytvořeny v textovém editoru Word nebo jiném kompatibilním editoru a mít formát .doc nebo .rtf. Měly by používat velikost písma 12, řádkování 1,5 a odsazení na obou okrajích 2,5 cm. Stránky musí být očíslovány na dolním okraji strany uprostřed.

2. Slova na konci řádku nedělte a nezarovnávejte. „Tvrdé“ zakončení řádku (pomocí klávesy ENTER) užívejte pouze na ukončení odstavce nebo titulku a podtitulku.

3. K zvýraznění určité části textu používejte kurzívu, nikoli tučné ani podtržené písmo.

4. Internetové adresy nekopírujte přímo z internetu, ale opište je jako text.

5. Ilustrace – všechny dokumentární materiály (fotografie, diagramy, kresby, nákresy, mapy) musí být předloženy v elektronické podobě. Každá ilustrace je samostatným souborem s patřičným označením: (obr. 1), (fig. 1). Vyhovující bitmapové formáty ilustrací jsou TIFF, JPEG, BMP, GIF, EPS, PSD (minimální rozlišení barevných ilustrací je 300dpi při šířce obrázku alespoň 9 cm, u vyobrazení černobílých či ve stupních šedi je vhodné rozlišení až 600 dpi při výše uvedené šířce). Vhodné formáty vektorové grafiky: AI, EPS, PDF, WMF, CDR. Redakce nepřijímá ilustrace vložené do aplikace MS-Word. Pokud chce autor zařadit ilustrace s nedostatečným rozlišením (klíčové ilustrace v lepším rozlišení nemá), učiní tak po dohodě s redakcí. Ilustrace by měly být zaslány elektronicky (e-mail, úschovna atd.) nebo na CD společně s textovou částí, ve výše doporučeném rozlišení a formátu. Odkazy v textu na všechny dokumentární materiály musí být v následujícím formátu: (obr. 1), (fig. 1). Názvy příslušných souborů na CD musí mít stejné znění, jak je vyznačeno v textu (obr1.tiff). Popisky k obrázkům je vhodné dodat v samostatném souboru.

6. Tabulky a grafy budou předkládány v elektronické podobě jako samostatné soubory. Nejvhodnější je dodat je v podobě souboru vektorové grafiky (AI, EPS, PDF, CDR), případně jako soubory bitmapové grafiky (tiff, jpeg) s vysokým rozlišením. Akceptovatelné jsou tabulky jako samostatné soubory programu MS-excel a MS-word. V textu uváděné odkazy na tabulky a grafy musí být v následujícím formátu: (tab. 1), (graf 1). Názvy příslušných souborů na CD musí mít stejné znění, jak je vyznačeno v textu (tab. 1.xls). Popisky k tabulkám a grafům je vhodné dodat v samostatném souboru.

7. U obrázků, tabulek a grafů, jejichž autorem není autor příspěvku, je třeba za popiskem uvést autora, případně původní pramen (formou citace, která je pak uvedena jako plné bibliografické heslo v seznamu literatury; u fotografií se uvádí autor v každém případě): ... Pramen: Klíma 2010, 12. ... Foto: Jiří Němec. ... Kresba: Jana Černá.

Guidelines for contributors to the *Anthropologia integra* journal

The journal *Anthropologia integra* publishes scholarly texts (in the Czech, English, French, German, Slovak and Spanish languages) which correspond to its interdisciplinary orientation.

Peer review process

Contributions published in the *Anthropologia integra* journal are subjected to a peer review process. International peers will expertly review all submissions, with potential author revisions as recommended by reviewers, in order to publish papers that represent new, previously unpublished work, advance the state of knowledge of the field, and conform to a high standard of scholarly presentation.

The editor's office accepts electronic contributions sent via e-mail with an accompanying letter, including complete contact information (telephone number included). Please send your contributions to both e-mail accounts: jmalina@sci.muni.cz and tmorkovsky@email.cz.

Formal guidelines

In the journal, original papers, essays, notices, book-reviews and contributions popularizing science and art are published. The contributions' length shouldn't exceed 40 standardized text-pages (for original articles), 20 pages (essays) and 10 pages in case of other contributions (a text-page is understood to contain 1800 characters including spaces).

Content and structure of contributions

1. Contribution's title

2. Author's name, full designation and affiliation (including contact and e-mail addresses).

2.1. Contributions submitted in the Czech or Slovak language should include a title and a short abstract in English in the range of 100–200 words (maximum 1500 characters), the abstract is preceded by the above-mentioned data – author's name and contact information; the abstract is followed by 5–8 keywords in English. The abstract and English keywords are followed by a Czech abstract and keywords (similar range).

2.2. Contributions submitted in a foreign language should include a title and a short abstract in Czech in the range of 100–200 words (maximum 1500 characters), the abstract is preceded by the author's name and contact information; the abstract is followed by 5–8 keywords in Czech. The abstract and Czech keywords are followed by an English abstract and keywords (similar range).

3. A short curriculum vitae is included at the end of the contribution in the range of 20–30 words (in the language of the contribution).

4. Notes to the text referring to bibliographical entries in the literature list are in round brackets – text references consist of the last name of the author/s or editor/s and the year of publication of the work, with no punctuation between them, followed by a comma, and a specific page, section, or other division of the cited work in the following form: ... (Boas 1908, 25–28).

5. Examples of basic bibliographical entries in the reference list:

5.1. book monographs

Aldred, Cyril (1971): *Jewels of the Pharaohs. Egyptian Jewellery of the Dynastic Period*. London: Thames and Hudson.

Vachala, Břetislav (2009): *Staroegyptská kniha mrtvých. Překlad*. Praha: Dokořán.

5.2. proceedings papers

Störk, Lothar (1984): Rabe. In: Helck, Wolfgang – Westendorf, Wolfhart, eds., *Lexikon der Ägyptologie*, V. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 74–75.

5.3. journal articles

Borofski, Robert (2002): The Four Subfields: Anthropologists as Mythmakers. *American Anthropologist*, 104(2), 463–480.

5.4. electronic documents

Hoder, James (1999): The Development of Anthropology in the Sciences and Humanities. (online). <http://www.hoder.com>.

6. Footnotes placed on the same text-page should be numbered consecutively using the upper index and their text should contain references to respective sources (cited in the same manner as text references to the bibliographic entries).

7. Citations are to be quoted literally, word for word (including eventual mistakes in the original text followed by sic written in brackets) and always between quotation marks. If a part of the citation is to be omitted, insert round brackets with three dots inside.

Technical guidelines

1. The manuscripts have to be created in the MS Word text editor or other compatible one and should have the file format denoted by file extension .doc or .rtf. The authors should use font size 12 (points), 1,5 size vertical spacing and 2,5 cm offset on both sides. The pages are to be numbered at the bottom, in the centre.

2. Words at the end of the line should not be divided and aligned. "Hard-set" line ending (using the ENTER key) is to be used only to end a paragraph or title and subtitle.

3. To emphasize a particular text segment italic font should be used, bold or underlined types are to be avoided.

4. Internet links should not be copied off the web browser but rewritten as text.

5. Illustrations – all documentary material (photographs, diagrams, drawings, sketches, maps) have to be submitted electronically. Each illustration should form a separate file with an appropriate identifier: (fig. 1). Acceptable image / bitmap file illustration formats are as follows: TIFF, JPEG, BMP, GIF, EPS, PSD (minimum resolution of color illustrations is 300dpi while image width is at least 9 cm, in black and white or shades-of-gray illustrations the advisable resolution is up to 600dpi while image width is at least 9 cm). Acceptable vector graphics formats: AI, EPS, PDF, WME, CDR. The editor's office does not accept illustrations pasted in the MS Word application. If the author wishes to include illustrations with insufficient resolution (no better resolution key images are available), he/she is advised to do so only after consulting the editor's office. The illustrations should be sent electronically (by e-mail, online e-disk electronic package delivery etc.) or on a CD together with the text part, in the above-mentioned resolution and format. References to all illustrative documentary material have to be inserted in the text in the following format: (fig. 1, fig. 2 etc.). File names of the individual image files on the CD have to correspond to the respective reference in the text (fig1.tiff). Illustration captions and legends are to be submitted in a separate file.

6. Tables and graphs should be submitted in an electronic form as separate files. Ideally they are to be submitted in the form of vector graphics files (AI, EPS, PDF, CDR), or possibly as bitmap graphics files (tiff, jpeg) with high resolution. Tables in the form of separate MS Excel and MS Word program files are also acceptable. References to tables and graphs in the text have to be in the following format: (tab. 1), (graph 1). File-names of the appropriate files on the CD have to bear the same marking as is given in the text (tab1.xls). Table and graph captions are to be submitted in a separate file.

7. In the case of illustrations, tables and graphs whose authorship is different from the author of the contribution, the name of the author of the graphics, or if need be the original source should be duly acknowledged (in the form of full citation reference listed as a full bibliographic entry in the literature list; in the captions accompanying the photographs and/or drawings, due credit to the author is mandatory): ... Source: Boas 2010, 12. ... Photograph: George Snell. ... Illustration: Jane Black.

